

คุณสังฆะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๘

คุณลักษณะพิเศษ
แห่ง
พระพุทธศาสนา

สุชีพ ปุญญานุภาพ
เรียบเรียง

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๒๘

เรื่อง คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา เรียบเรียงโดย นายสุชีพ ปุญญานุภาพ
คณะกรรมการจัดทำสัตตัสถูปกรณ์เพื่อการศึกษาและเผยแพร่ศาสนา ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๕ พุทธศักราช ๒๕๒๘
ISBN 974-7779-58-7

ปกหน้า: ชมภูภา หงษ์สุวรรณ
ปกหลัง: ประยุทธ์ ปัญญาศิริ

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เรื่องแสงการพิมพ์
๔๘๔ ถ.เจริญกรุง ตรงข้ามตึกนายเลิศ
กรุงเทพมหานคร 10500
โทร. ๒๓๖๕๕๔๔, ๒๓๖๕๕๕๔, ๒๓๖๕๗๕๔

รายนามคณะอนุกรรมการจัดทำสถิติสรุปกรณีเพื่อการศึกษาและเผยแพร่ศาสนา

๑. พลโทดำเนียร เลขะกุล	ประธานอนุกรรมการ
๒. นายสุชีพ ปุญญานุภาพ	รองประธานอนุกรรมการ
๓. นายประพัฒน์ แสงวณิช	รองประธานอนุกรรมการ
๔. ประธานโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๕. นางสมน อมรวิวัฒน์	อนุกรรมการ
๖. นายแมนรัตน์ ศรีกรานนท์	อนุกรรมการ
๗. นายจุลทัศน์ พยาฆรานนท์	อนุกรรมการ
๘. นางรำไพ จารุมาศ	อนุกรรมการ
๙. นายพิฑูร มลิวัลย์	อนุกรรมการ
๑๐. นายอุดม จะโนภาษ	อนุกรรมการ
๑๑. นางสุนันท์ ปัทมาคม	อนุกรรมการ
๑๒. นายสมเชาว์ เนตรประเสริฐ	อนุกรรมการ
๑๓. นายปราโมทย์ สัชฌุกร	อนุกรรมการ
๑๔. นางจิราภา ปัญจศิลป์	อนุกรรมการ
๑๕. นางสาวชมภูภา หงษ์สุวรรณ	อนุกรรมการ
๑๖. นายประยุทธ์ ปัญญาศิริ	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๗. นางสาวอัทธจินดา อินทรทัต	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คำนำ

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้สนใจศึกษาค้นคว้าหารายละเอียดในศาสนาต่าง ๆ มาก ทั้งนี้ไม่แต่เพียงพระพุทธศาสนา แต่ในศาสนาสำคัญ ๆ ของโลกมาด้วยความตั้งใจจริง มาตั้งแต่ยังครองสมณเพศเมื่ออายุน้อยจนกระทั่งปัจจุบัน ความสนใจดังว่านี้จึงเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ท่านต้องเรียนภาษาไทย บาลี จีน และอังกฤษ จนสามารถใช้ภาษานั้น ๆ ในการอ่าน แปล และ เขียนบทความในภาษานั้น ๆ ได้ดีจนเขียนหนังสือใหญ่ ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ไว้มากพร้อมกันนั้นก็รับเชิญให้เป็นอาจารย์บรรยายวิชาศาสนาในมหาวิทยาลัยเกือบทุกแห่งรวมทั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ และเข้าร่วมเป็นกรรมการใหญ่เล็กซึ่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ ทำเนียบรัฐบาลหลายคณะ พร้อมกันนั้น อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพยังได้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอย่างเคร่งครัด ไม่บกพร่องและเสมอต้นเสมอปลาย ท่านจึงเป็นที่นับถือของบุคคลผู้รู้จักทั่วไปอย่างสนิทใจตลอดมาไม่ว่าภิกษุสงฆ์หรือฆราวาส

หนังสือขนาดใหญ่นี้เกี่ยวแก่พระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ซึ่งอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพได้ค้นคว้าเรียบเรียงมีอยู่มากเรื่องไม่อาจจะประมวลมาบอกกล่าวได้หมด เท่าที่จำพวมีและยกมาอ้างได้ในขณะนี้ก็คือ

กองทัพนธรรม เรียบเรียงเมื่ออาจารย์สุชีพ มีอายุได้ ๒๒ ปี ได้พิมพ์แล้วเป็นภาค ๆ ภาคแรกพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ และพิมพ์รวม ๓ ภาคจบ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

ทางแห่งความสุขและแนวทางศาสนา เรียบเรียงในนาม “สุชีโว ภิกขุ” พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งแรก เพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และได้แปลและพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘

พระไตรปิฎกฉบับประชาชน (ชุด ๕ เล่ม) เรียบเรียงและพิมพ์เล่มแรก เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ เล่มสุดท้ายเสร็จ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้พิมพ์ต่อมาหลายครั้ง พระไตรปิฎกชุดนี้ได้มารวมพิมพ์ใหม่เป็นเล่มเดียวจบ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒

ลุ่มน้ำนมมหา พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓

ศาสนาเปรียบเทียบ พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ประวัติศาสตร์ศาสนา พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

นันทะ - ปชบาดี พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

เฉพาะเรื่อง คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา นี้ แม้ว่าอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพได้ค้นคว้าและพิมพ์เป็นเวลาถึง ๒๐ ปีดังกล่าวมาแล้ว แต่ก็ยังเป็นหนังสือทันสมัยอยู่ท่ามกลางหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ที่มีอยู่มากมายและหลายแบบหลายสำนวน เพราะในขณะที่ตั้งแวดล้อมทางการครองชีพและสังคมกำลังถูกบีบรัดจนหาเวลาว่างมาใช้ในการอ่านหนังสือ

จำนวนมากเหล่านั้นได้หมดทุกเล่มไม่ได้อยู่ในขณะนี้ หนังสือซึ่งได้สกัดเอาลักษณะดีเด่นแห่งพระพุทธศาสนาออกมาให้เห็นเป็นเรื่อง ๆ ไปเช่นนี้ จึงเหมาะสำหรับผู้ใฝ่ใจในพระพุทธศาสนา เป็นที่สุด นอกจากท่านผู้เขียนจะหยิบยกเอาความแตกต่างเป็นพิเศษไปจากศาสนาอื่น ๆ แล้ว ยังได้สอดแทรกความรู้ทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับประชาธิปไตย ระบบทาสในยุโรป สหรัฐอเมริกา และในเมืองไทย การแบ่งชั้นวรรณะ การเศรษฐกิจ กฎแห่งกรรม สวรรค์นรกชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีคำสอนเป็นวิทยาศาสตร์และเข้ากับวิทยาศาสตร์ เน้นให้คนคิดและปฏิบัติในทางที่ถูก ไม่ให้หลงเชื่อมงาย ส่วนที่เกี่ยวกับสังคม สอนให้รู้จักละอายตนเอง และเกรงกลัวต่อบาป ความชั่วทุจริต สำหรับผู้ที่ไม้อาจจะอ่านให้จบเล่มได้ในรวดเดียว ก็อ่าน บทสรุป ในท้ายเล่มให้จบ ก็จะได้ธรรมรสเป็นประโยชน์แก่ตนมากทีเดียว

คณะกรรมการจัดทำโสตทัศนูปกรณ์เพื่อการศึกษาและเผยแพร่ศาสนา สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ ขอขอบพระคุณอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ที่ได้กรุณาอนุญาตให้พิมพ์หนังสือเรื่อง คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา อันมีคุณค่ายิ่งนี้ขึ้น เพื่อแจกจ่ายเผยแพร่แก่ผู้ใฝ่ใจในพระพุทธศาสนาในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง

พลโทดำเนียร เลชะกุล

ประธานคณะกรรมการจัดทำโสตทัศนูปกรณ์เพื่อการศึกษาและเผยแพร่ศาสนา

๔ ธันวาคม ๒๕๒๘

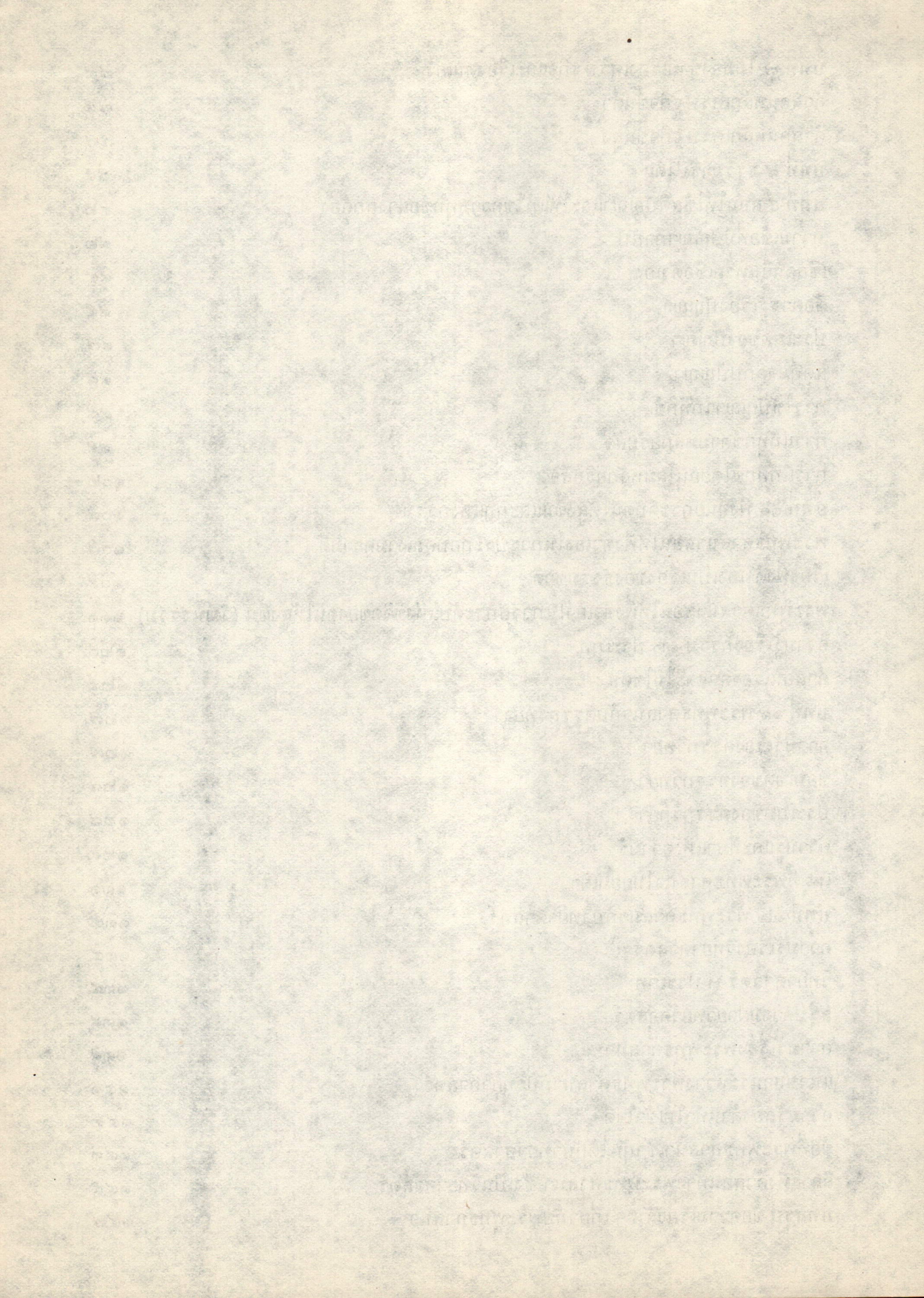
สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	๑
พระพุทธศาสนาคืออะไร	๒
พระพุทธเจ้าคือใคร	๓
ท่านผู้ตรัสรู้ ๓ ประเภท	๔
หลักทั่วไปแห่งพระพุทธศาสนา	๔
วิธีจัดศาสนาประเภทต่าง ๆ	๕
ลักษณะการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า	๘
คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา	๑๐
บทที่ ๑ อยู่ได้ด้วยเหตุผลและความดี	๑๒
บทที่ ๒ ตัวอย่างแห่งลัทธิประชาธิปไตยที่เก่าแก่	๑๘
พระพุทธเจ้าประธานความเป็นใหญ่แก่สงฆ์	๒๑
กำหนดจำนวนสงฆ์ ๕ ประเภท	๒๑
ข้อแย้งเรื่องประชาธิปไตยเก่าแก่	๒๕
บทที่ ๓ การเลิกทาส	๒๗
บางศาสนากับระบบทาส	๒๙
ความพยายามของสันนิบาตชาติ	๓๐
ระบบทาสยังมีอยู่ในโลก	๓๐
ระบบทาสในประเทศไทย	๓๑
พระพุทธศาสนากับการปลดปล่อยทาสภายใน	๓๕
บทที่ ๔ การเลิกแบ่งชั้นวรรณะ	๓๗
หลักธรรมที่สอนให้เลิกถือชั้นวรรณะ	๔๓
บทที่ ๕ ปฏิวัติการทำบุญโดยวิธีฆ่าเป็นวิธีสังคมสงเคราะห์	๔๖
การบูชาบุญนอกจาก ๔ อย่างข้างต้น	๔๗
การบูชาบุญตามที่กล่าวในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๔๙
เบญจศีลเบญจธรรม	๕๓
พระพุทธศาสนากับการสังคมสงเคราะห์	๕๕
การทำบุญตามความหมายทางพระพุทธศาสนา	๕๖
บทที่ ๖ การสอนให้รู้หน้าความจริงและสอนตรงไปตรงมา	๕๘
คำสอนเรื่องฤกษ์ยาม	๖๐
เรื่องน้ำศักดิ์สิทธิ์หรือน้ำมนต์	๖๕
คำสอนเรื่องเทวดา	๖๘
นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่	๗๐

บทที่ ๓ ไม่มองข้ามเรื่องเศรษฐกิจและเรื่องตนเอง	๗๔
คำสอนหลักเศรษฐกิจขั้นต่ำ	๗๕
คำสอนหลักเศรษฐกิจขั้นสูง	๗๗
บทที่ ๔ ธรรมชาติไปโดย	๘๕
บทที่ ๕ สอนให้ใช้สติปัญญาและให้แก้ไขความทุกข์อย่างถูกต้อง	๙๒
ความเชื่อที่มีปัญญากำกับ	๙๒
เชื่อคนอื่นหรือเชื่อตัวเอง	๙๔
ข้อควรรู้เรื่องปัญญา	๙๕
ประเภทของปัญญา	๙๗
สติที่มาคู่กับปัญญา	๙๘
การใช้ปัญญาแก้ทุกข์	๙๘
การแก้ทุกข์ตามหลักอริยสัจ	๙๙
การแก้ทุกข์โดยอนุโลมหลักอริยสัจ	๑๐๒
บทที่ ๑๐ ฟังตนยกระดับตนให้สูงขึ้นและกฎแห่งกรรม	๑๐๘
พระพุทธศาสนาสอนให้ฟังตัวเองในการประกอบคุณงามความดี	๑๐๘
เรื่องฟังตัวเองเป็นเรื่องของธรรมชาติ	๑๐๙
พระพุทธศาสนาสอนให้ฟังตัวเองในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้น (วิถึธรรม)	๑๑๑
ความรู้เรื่องกรรม ๑๒ ประเภท	๑๒๐
คำสอนเรื่องตนและไม่ใช้ตน	๑๒๕
บทที่ ๑๑ พระพุทธศาสนากับตรรกวิทยา	๑๒๗
ความรู้เรื่องตรรกวิทยา	๑๒๗
ขอบเขตของตรรกวิทยา	๑๒๘
ประเภทของตรรกวิทยา	๑๒๘
ความรู้และที่มาแห่งความรู้	๑๒๙
เหตุที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมเดา	๑๓๑
บทที่ ๑๒ พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์	๑๓๔
ความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์	๑๓๔
วิทยาศาสตร์ ๓ ประเภท	๑๓๕
สรุปความฝ่ายวิทยาศาสตร์	๑๓๙
ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา	๑๓๙
แนวนานระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์	๑๔๑
ความรู้สองด้านทำให้เข้าใจดี	๑๔๒
ข้อที่พระพุทธศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์	๑๔๓
ลีลาแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์	๑๔๕
บทสรุป ข้อความเรื่องสั้น ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา	๑๔๗

บทนำ

ในโอกาสที่พระพุทธศาสนาเจริญยั่งยืนมาได้ถึง ๒๕๐๐ ปี หรือร้อยปีที่ ๒๕ ที่เรียกว่า ๒๕ พุทธศตวรรษ โดยนับ พ.ศ. ๑ ตั้งแต่ปีที่พระพุทธเจ้านิพพานล่วงแล้วเป็นต้นมา ถ้าจะนับย้อนหลังเข้าไปถึงระยะเวลา ๔๕ ปี ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และเสด็จไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในคามนิคมชนบทราชธานีต่าง ๆ ด้วย ก็นับได้ว่าพระพุทธศาสนาดำรงมาด้วยดีจนย่างเข้าศตวรรษที่ ๒๖ ได้ ๔๕ ปีแล้ว

เฉพาะในประเทศไทย ปรากฏตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีว่า พระพุทธศาสนาแพร่มาถึงเมื่อ ๒ พันปีกว่าล่วงมาแล้ว โดยประดิษฐานที่นครปฐมเป็นเบื้องต้น ก่อน พ.ศ. ๕๐๐ การค้นพบศิลปะหลักเป็นรูปกวางและรูปธรรมจักรอันเป็นเครื่องหมายแห่งการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครั้งแรกหรือปฐมเทศนา เนื้อหาแห่งพระธรรมนั้นมีชื่อเรียกว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรว่าด้วยการหมุนกงจักรคือพระธรรม) การสลักหินเป็นรูปลัทธิจึงหมายถึงธรรมจักร หรือกงล้อคือพระธรรม และการสลักรูปกวางก็เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า การแสดงธรรมครั้งแรกนั้นได้กระทำ ณ ป่ากวาง (มิตทายะ แยกเป็น มิคะ = เนื้อหรือกวาง ทายะ = ป่า จะแปลสั้น ๆ ว่า ป่าเนื้อหรือป่ากวาง หรือแปลเต็มว่าป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อหรือกวางก็ได้ แสดงว่าคนโบราณเมื่อ ๒ พันปีเศษมาแล้วได้รู้จักความหมายของคำว่า “ป่าสงวน” เป็นอย่างดี)

ก่อนที่จะเกิดการสร้างพระพุทธรูปต่าง ๆ นั้น มนุษย์ได้สร้างรูปธรรมจักรบ้าง กวางบ้าง พระบาทของพระเจ้าบ้าง เป็นเครื่องหมายในพระพุทธศาสนา โบราณวัตถุที่ขุดพบ ณ บริเวณพระปฐมเจดีย์ แสดงว่าสมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งประเทศอินเดีย ได้นำพระพุทธศาสนามาสู่ประเทศไทยเมื่อ ๒ พันปีเศษมาแล้ว

เวลา ๒ พันปีเศษ ไม่ได้ทำให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยกลายเป็นของโบราณหรือล้าสมัยไปแต่ประการใด กลับปรากฏว่าในปัจจุบันนี้ ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนไทยมากขึ้นโดยลำดับ

จำนวนวัดมีถึงประมาณ ๒ หมื่นวัด ภิกษุและสามเณรประมาณ ๒ แสนรูป จำนวนผู้สมัครเข้าสอบนักธรรมและธรรมศึกษาประจำปี ซึ่งมีทั้งพระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ไม่น้อยกว่า ๑ แสน ๕ หมื่นมาหลายปีแล้ว พุทธสมาคมและยุวพุทธิกสมาคม พร้อมทั้งเครือข่ายสมาคมและสาขาในพระนครและต่างจังหวัด กำลังขยายกิจการอยู่เรื่อย ๆ ข้าราชการแสดงปาฐกถา สนทนาธรรม และแสดงพระธรรมเทศนาอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา เป็นข่าวประจำวันทางวิทยุกระจายเสียงและ

หนังสือพิมพ์ ทางราชการประกาศหยุดราชการในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนไปรักษาศีลฟังธรรม และบำเพ็ญการกุศล พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขของประเทศชาติ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระบวรพุทธศาสนา โดยมีประชาชนจำนวนแสนห้อมล้อมรถพระที่นั่งเมื่อเสด็จกลับจากการประกอบพิธี ทางราชการจัดงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเป็นการใหญ่ ประมวลเหตุการณ์เหล่านี้เข้าด้วยกันแล้ว ก็แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้หยั่งรากแก้วลงในประเทศไทยมั่นคงเพียงไร

ความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนามีมากขึ้นเพียงใด ความจำเป็นที่จะพึงเรียนรู้หรือรู้จักพระพุทธศาสนาในทางที่เป็นแก่นสาร มีคุณประโยชน์ มีคุณลักษณะพิเศษ และในทางที่มีเหตุผล ไม่ใช่เพียงศาสนาที่นับถือสืบ ๆ กันมาตามบรรพบุรุษก็ยิ่งสำคัญเพียงนั้น

เพราะปรารถนาเหตุผลดังกล่าวแล้ว หนังสือเล่มนี้จึงเกิดขึ้น เป็นหนังสือที่ต้องการจะชี้ให้เพื่อนร่วมชาติ และร่วมศาสนาได้รู้จักพระพุทธศาสนาอย่างมีเหตุผล และหลักฐานโดยได้พยายามประมวลเอาคุณลักษณะที่ดีเด่นมากล่าวไว้ เพื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะภูมิใจได้ว่าศาสนาที่เรานับถือนี้มีความประเสริฐและคุณค่าอันควรเทอดทูนอย่างไร และเพื่อคนที่เรียกตัวเองว่า เป็นคนสมัยใหม่จะได้พิจารณาดูว่า พระพุทธศาสนา มีความหมายสำหรับคนสมัยใหม่อย่างไรบ้าง ถ้าพบว่าตนเองยังล้าสมัยกว่าพระพุทธศาสนาจะมีทางทำอย่างไร ให้ดำเนินชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยไม่ต้องรู้สึกว่าการทำไปพอเป็นพิธี หรือตามชนบประเพณี แต่ทำไปอย่างมีเหตุผล

อีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนานั้น ถ้าเราจะเคารพนับถือหรือยกย่องว่าประเสริฐวิเศษ ก็ยังมีทางจะทำได้ โดยไม่ต้องด่าศาสนาอื่น หรือถือว่าคนในศาสนาอื่นเป็นศัตรู พุทธศาสนิกชนที่ดี ย่อมมีใจกว้าง ไม่รังเกียจเบียดเบียนผู้นับถือศาสนาอื่น ไม่จำเป็นต้องหาความดีโดยเหยียบบ่าของคนอื่น และเพราะเหตุนี้คุณลักษณะคือความเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น ซึ่งรวมลงในคำภาษาอังกฤษว่า “tolerance” จึงเป็นข้อที่ชาวตะวันตกสรรเสริญยกย่องพระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนไว้เป็นอย่างมาก

ส่วนที่จะกล่าวถึงพระพุทธศาสนา ว่ามีคุณลักษณะพิเศษอย่างไรบ้างในบทต่อ ๆ ไป ผู้เขียนเห็นเป็นการสมควรเสนอให้รู้จักพระพุทธศาสนา โดยหลักการกว้าง ๆ พอเข้าใจเค้าโครงหน้าตาไว้ก่อน อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้ต้องการเสนอเน้นเป็นพิเศษถึงคุณลักษณะที่ดีเด่นของพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น การบรรยายให้รู้จักพระพุทธศาสนาโดยละเอียดทุกแง่ทุกมุม จึงไม่อาจทำได้หมดด้วยหนังสือเล่มเดียวนี้ ผู้เขียนยังไม่อาจรับรองที่จะเขียนหนังสือชุดทางพระพุทธศาสนาให้จบสมบูรณ์ตามที่เคยนึกหมายไว้ แต่ก็พยายามเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้ทำ ได้บนมูลฐานแห่งความตั้งใจที่จะเสนอหลักและเกร็ดความรู้ทางพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาที่ได้นามอย่างหนึ่งว่า “ทนต่อการฟัง” ของผู้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ผู้ไม่เชื่ออะไรอย่างมง่าย

พระพุทธศาสนาคืออะไร ?

พระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และคำสั่งสอนนี้ ถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเรื่องของความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติเป็นแต่ว่าพระพุทธเจ้าค้นพบแล้วนำมาชี้แจงเปิดเผย

พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่าสภาพธรรมหรือทำนองคลองธรรม เป็นของมีอยู่แล้วไม่ว่าจะมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นหรือไม่ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้สภาพธรรมนั้น ๆ แล้วนำมาบอกเล่าให้เข้าใจชัดขึ้น (ธัมมนิยามสูตร) ความจริงหรือสัจธรรมที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาตินี้จึงเป็นของกลางสำหรับทุกคน และมีใช้สิ่งที่ประติษฐ์หรือคิดขึ้นตามอารมณ์เพื่อผืน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตราบใดที่พระองค์ยังมี ได้ตรัสรู้ความจริงในลักษณะ ๓ อย่าง คือ รู้ตัวความจริง รู้หน้าที่อันควรทำเกี่ยวกับความจริงนั้น และรู้ว่าได้ทำหน้าที่เสร็จสมบูรณ์แล้ว ตรานั้นพระองค์ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าตรัสรู้แล้ว (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) ภาชิตนี้แสดงว่า ความจริงนั้นพระองค์ได้ลงมือปฏิบัติจนค้นพบประจักษ์แล้ว พระองค์จึงได้นำมาสั่งสอน ฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงไม่มีคำสั่งสอนชนิดที่เรียกว่า “เดา” หรือ “สันนิษฐาน” ว่าน่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องเป็นความจริงที่ได้ค้นคว้าประจักษ์แจ้งแล้ว จึงใช้ได้

พระพุทธเจ้าคือใคร ?

เมื่อกล่าวโดยรากศัพท์ คำว่า พระพุทธเจ้าในภาษาไทย เราใช้คำว่า “พุทธ” ในภาษาบาลี ซึ่งแปลว่า “ท่านผู้ตรัสรู้” คือรู้ประจักษ์ความจริง อันเป็นเหตุให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง คำว่า “พระพุทธเจ้า” ที่แปลว่า “ท่านผู้ตรัสรู้” นั้น มีความหมายที่พึงอธิบายได้เป็น ๒ ประการ คือ:-

๑. ท่านผู้ตรัสรู้ ซึ่งเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ ได้แก่เจ้าชายสิทธัตถะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางมหายา ประสูติก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เมื่อพระชนมายุ ๑๖ พรรษาได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา หรือ พิมพา เมื่อพระชนมายุ ๒๙ ปี มีพระโอรสองค์หนึ่งชื่อ ราहुล และได้เสด็จออกทรงผนวช เพื่อทรงค้นคว้าสัจธรรมอยู่ถึง ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้เมื่อพระชนมายุ ๓๕ ปี ครั้นตรัสรู้แล้วได้ประกาศพระพุทธศาสนาประดิษฐาน สังฆมณฑลขึ้น เสด็จจาริกไปในที่ต่าง ๆ เผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี จึงเสด็จดับขันธนิพพาน เมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปี สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมครั้งแรก และปรินิพพาน ยังมีหลักฐานปรากฏอยู่ ซึ่งรัฐบาลอินเดียในปัจจุบันได้พยายามอำนวยความสะดวกในการตัดถนนทำทาง และสร้างที่พักสำหรับผู้จะไปนมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งนั้น ซึ่งมีสิ่งก่อสร้างบ้าง ศิลาจาริกบ้าง เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเจ้าชายสิทธัตถะผู้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น เป็นบุคคลที่มีตัวจริงในทางประวัติศาสตร์

๒. ท่านผู้ตรัสรู้ ซึ่งเป็นตำแหน่งแห่งศาสดาเอกของโลก ใครก็ตามเมื่อบำเพ็ญบารมี คือ คุณความดีต่าง ๆ โดยสมบูรณ์แล้ว ก็จะได้ตรัสรู้สัจธรรมเป็นพระพุทธเจ้าประดิษฐาน พระพุทธศาสนาขึ้นในโลก

กล่าวโดยหลักการแห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ามิได้มีเพียงพระองค์เดียวที่เรานับถือ ในปัจจุบันเท่านั้น แต่มีมากมายนับจำนวนไม่ถ้วน ทั้งในอดีตและอนาคต คือตลอดระยะเวลาอันไกลนั้น ย่อมมีพระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจธรรมเกิดขึ้นเป็นคราว ๆ หลักการนี้มองในแง่หนึ่งคล้ายเป็นความเชื่อแบบปรัมปรา แต่มองอีกแง่หนึ่งจะเห็นความจริงชัดขึ้นว่า ตำแหน่งพระพุทธเจ้านี้มิได้ผูกขาดตัดตอน

ไว้เพื่อผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ ใครที่ทำคุณความดีไว้มากจนสมบูรณ์ก็มีโอกาสได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นหลักกลาง ๆ สำหรับทุกคน และเป็นหลักที่มีเหตุผล เพราะในคนจำนวนมากเมื่อมีความตั้งใจทำความดีสักวันหนึ่งก็จะมีใครที่สามารถบรรลุผลของความดีนั้น

หลักการนี้แสดงว่า การเป็นพระพุทธเจ้ามิใช่การซุบมือเปิบ หรือเป็นการได้ตัวอย่างลอย ๆ ต้องอาศัยความพากเพียรพยายามอย่างยวดยิ่ง และต้องมีน้ำใจเด็ดเดี่ยว ไม่ท้อถอย จึงจะประสบความสำเร็จ

อีกประการหนึ่ง มีฝรั่งบางคนเขียนหนังสือกล่าวถึงพระพุทธศาสนาไว้ ว่าเป็นศาสนาของมนุษย์ ไม่ใช่ของเทวดา จึงสู้ศาสนาของเขาไม่ได้ ตามความรู้สึกของข้าพเจ้า การที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมนุษย์ และการที่มนุษย์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านี้ เป็นที่น่าพอใจยิ่งนัก เพราะเป็นเรื่องตรงไปตรงมาประกอบด้วยเหตุผล ยิ่งยุคนี้เป็นยุคที่โลกเจริญด้วยวิทยาศาสตร์ มนุษย์ก็มักจะมองเรื่องของเทพนิยายเป็นเรื่องไม่มีอะไรจริงจังหรือเป็นเพียงนิทานไป

การที่มนุษย์คนหนึ่งมีความพากเพียรพยายามในการสร้างคุณงามความดี จนประสบผลแห่งความเพียรพยายามแล้วสั่งสอนชาวโลกตามความจริงที่ค้นพบนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องที่มีเหตุผล และเป็นตัวอย่างสูงใจให้ทุกคนไม่ทอดอาลัยปล่อยชีวิตไปตามบุญตามกรรม พุดง่าย ๆ ก็คือ เป็นตัวอย่างที่คนอื่น ๆ อาจปฏิบัติตามได้ ไม่เป็นการผูกขาดสำหรับใครเพียงผู้เดียว

ท่านผู้ตรัสรู้ ๓ ประเภท

ท่านผู้ตรัสรู้ หรือ “พุทธะ” นั้น กล่าวโดยประเภทแบ่งออกเป็น ๓ คือ

๑. **สัมมาสัมพุทธะ** ท่านผู้ตรัสรู้ด้วยตนเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ด้วย ประเภทนี้ได้แก่พระพุทธเจ้าผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก

๒. **ปัจเจกพุทธะ** ท่านผู้ตรัสรู้จำเพาะตน ไม่สามารถตั้งหลักคำสอนขึ้น ประเภทนี้ได้แก่ท่านผู้บำเพ็ญบารมีรองลงมาจากพระพุทธเจ้า แม้ตัวท่านเองสามารถตรัสรู้ได้ ก็ไม่สามารถตั้งศาสนาขึ้นได้

๓. **สุตพุทธะ หรือ สาวกพุทธะ** ท่านผู้ตรัสรู้ที่อาศัยฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้ชั้นสาวกหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อนุพุทธะ** แปลว่า ท่านผู้ตรัสรู้ตาม มิใช่ตรัสรู้ด้วยตนเอง

หลักทั่วไปแห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาสอนหลักทั่วไปไว้ ๓ ประการคือ

๑. **เว้นความชั่ว**

๒. **ประพฤติกุศล**

๓. **ชำระจิตใจให้สะอาด**

จากหลัก ๓ ประการนี้ จะสังเกตได้ว่าพระพุทธศาสนาสอนหนักแน่นในเรื่องความประพฤติปฏิบัติต่างจากศาสนาประเภทธรรมชาติเทวนิยม ที่สอนให้นับถือหรือบูชาเทวดาในธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลม พระจันทร์ พระอาทิตย์ หรือศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) ที่สอนให้เชื่อและมีความจงรักภักดีในพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลก

วิธีจัดศาสนาประเภทต่าง ๆ

ในตำราว่าด้วยวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ได้มีคำอธิบายวิธีจัดประเภทศาสนาไว้หลายแบบ แต่แบบหนึ่งที่น่าสนใจ คือการแบ่งศาสนาทั้งหมดนี้ในโลกออกเป็น ๓ พวกใหญ่ คือ:-

๑. **ธรรมชาติเทวนิยม** ศาสนาประเภทที่เชื่อ หรือบูชาเทวดาประจำธรรมชาติ

๒. **เทวนิยม** ศาสนาประเภทที่เชื่อ หรือบูชาเทวดาผู้สร้างโลก

๓. **อเทวนิยม** ศาสนาประเภทที่ไม่เชื่อ หรือไม่บูชาเทวดาผู้สร้างโลก

ต่อไปนี้ ข้าพเจ้าจะได้อธิบายในรายละเอียดของศาสนาทั้ง ๓ ประเภทเหล่านี้เพื่อเทียบเคียงกับพระพุทธศาสนาให้ทราบข้อคิดเห็นของพระพุทธศาสนา เมื่อกล่าวถึงศาสนาแต่ละประเภทนั้น ๆ เป็นลำดับไป :-

๑. **ศาสนาที่บูชาเทวดาประจำธรรมชาติ** หรือเชื่อว่าในธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ต้นไม้ ภูเขา ตลอดจนดวงนพเคราะห์ มีเทวดาประจำอยู่ ศาสนาประเภทนี้เรียก **ธรรมชาติเทวนิยม** ศาสนาประเภทนี้ไม่มีศาสดาเจ้าลัทธิเป็นตัวเป็นตนที่มีชื่อเสียงอะไร แต่ก็เป็นความเชื่อถือที่มีอิทธิพลฝังอยู่ในจิตใจของมนุษย์สืบมาจนทุกวันนี้ ชาวอินเดียโบราณ ชาวกรีก และโรมันโบราณมีความเชื่อถือในเรื่องเทวดาประจำธรรมชาติอยู่มากมาย ดังจะเห็นได้ว่า พิธีลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ของไทยก็สืบมาจากความเชื่อของอินเดียโบราณที่ว่า มีเทวดาประจำแม่น้ำ การที่เราเททิ้งของโสโครกหรือถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลงในน้ำบางโอกาส เป็นการล่อลวงกินพระแม่คงคา ถึงปีจึงควรมีการลอยกระทงเป็นการบูชาและขอขมา ในบัดนี้ชาวไทยนับถือศาสนาพุทธโดยมีเหตุผลยิ่งขึ้น ความเชื่อถือที่เป็นฝ่ายธรรมชาติเทวนิยมและศาสนาพราหมณ์ จืดจางลงไปมาก จึงมีผู้อธิบายเรื่องการลอยกระทงว่า เพื่อบูชารอยพระพุทธรูปที่หาดทรายแม่น้ำนัมมทา ทั้งนี้เพื่อให้ชาวพุทธทำได้โดยไม่กระดากใจ ความเชื่อในเรื่องเทวดาประจำดาวพระเคราะห์^(๑) คือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอังคาร เป็นต้นนั้น มีตอกกันทั้งฝ่ายอินเดีย กรีก และโรมัน ในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ ผู้เขียนมีโอกาสไปดูเมืองปอมเปอีอันตั้งอยู่ในประเทศอิตาลี เป็นเมืองที่มีภูเขาไฟพ่นถ่านถ่านกลบทับเมืองของชาวโรมันโบราณ ยังได้เห็นเทรากออสติอุสปีเตอร์ (พระพุทธรูป) ซึ่งถือกันว่าเป็นเทพเจ้าแห่งปัญญาความรู้ แม้การที่คนไทยเราถือกันว่าวันพุทธศักราชเป็นวันครุฑก็สืบมาแต่ความเชื่อถือทำนองนี้

ท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อศาสนาประเภทนี้ ปรากฏในพุทธภาษิตบทหนึ่ง ซึ่งพระใช้เป็นบทสวดมนต์ตามวัดต่าง ๆ อันเก็บใจความได้ว่า “มนุษย์ที่ถูกความกลัวคุกคามย้อมยึดถือที่พึงต่าง ๆ กันมากมาย เช่น ภูเขา, ป่า, ต้นไม้, เจดีย์ (คำว่า เจดีย์ หมายถึง อนุสาวรีย์ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นมีแพร่หลายในสมัยก่อนพระพุทธศาสนา และในสมัยพุทธกาล) ที่พึงเช่นนั้นยังไม่ใช่ที่พึ่งอันปลอดภัย อันนับได้ว่าเป็นที่พึ่งชั้นเลิศ พึ่งแล้วก็ยังไม่พ้นไปจากทุกข์ได้ แต่ผู้ใดนึกถึงพระพุทธ

(๑) ในทางวิทยาศาสตร์ ดวงอาทิตย์อยู่ในประเภท Star คือ ดาวมีแสงสว่างในตัว ดวงจันทร์อยู่ในประเภท Satellite คือบริวารของดาวพระเคราะห์ ส่วนดาวอังคาร, พุธ, พฤหัส, ศุกร์, เสาร์, เกตุ, มฤตยู, พระยม (Pluto) และโลกเราจัดเป็นดาวเคราะห์ (Planet) คือดาวที่ไม่มีแสงสว่างในตัว จัดเป็นดาวบริวารของดวงอาทิตย์โคจรรอบดวงอาทิตย์

พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสภะเห็นอริยสัจ ๔ ประการ ด้วยปัญญาอันชอบ คือ เห็นทุกข์ เห็นเหตุ ให้ทุกข์เกิด เห็นความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่ฟังนั้นจึงเป็นที่ฟังอันปลอดโปร่ง อันนับได้ว่าเป็นที่ฟังชั้นเลิศ ฟังแล้วย่อมพ้นทุกข์ได้”

เมื่อวิเคราะห์หาคำกล่าวของพระพุทธศาสนาข้อนี้ จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาชี้ไปที่ พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และตัวปัญญาที่รู้แจ้งประจักษ์ความจริงว่าอะไร เป็นทุกข์ และต้นเหตุของทุกข์ แล้วหาทางดับทุกข์ให้ได้ ว่าเป็นที่ฟังอย่างแท้จริง การชี้ไปที่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น ก็จะทำให้เห็นได้ว่าเป็นอันเดียวกับการชี้ไปที่ปัญญาเห็นแจ้งความจริง เพราะ พระพุทธเจ้าเองก็เคยทรงแสดงว่า ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม อันบ่งว่าพระพุทธเจ้าไม่อื่นไป จากธรรม ธรรมไม่อื่นไปจากพระพุทธเจ้า ส่วนพระสงฆ์ที่แท้นั้นหมายถึงผู้ตรัสรู้ธรรมตามที่ พระพุทธเจ้าทรงชี้ทางให้ ที่เรียกว่าอริยสงฆ์ ถ้าไม่ตรัสรู้ธรรมก็ยังไม่จัดเป็นพระอริยสงฆ์ ตกลงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ทั้ง ๓ ก็รวมลงเป็นหนึ่งได้ คือรวมลงที่ธรรม การที่จะ รู้แจ้งธรรมได้ก็ต้องอาศัยปัญญา และปัญญาที่สูงสุดในทางพระพุทธศาสนานั้น มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเอง ลอย ๆ หากต้องอาศัยเหตุเกิด ๓ ประการ การคิดนึก ๑ คือการศึกษา สดับตรับฟัง ๑ การลงมือ ปฏิบัติให้เกิดความรู้แจ้งประจักษ์ในผลนั้น ๑ พระพุทธเจ้าเองที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็ทรง อาศัยการฝึกฝนอบรมปัญญา ในข้อสุดท้ายคือลงมือปฏิบัติทดลองอันผ่านการลองผิด ลองถูกมาเป็น เวลานานถึง ๖ ปี จึงประสบผลสำเร็จในที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นอันสรุปได้ว่า ที่ฟังชั้นสูงสุดทาง พระพุทธศาสนานั้น มิใช่สิ่งภายนอก เช่นต้นไม้ ภูเขา และสิ่งลึกลับอื่น ๆ แต่ต้องอาศัยการฝึกฝน อบรมตนในทางที่ถูก เพื่อให้เกิดปัญญาตรัสรู้ สังขารอันเป็นเหตุให้พ้นจากความทุกข์และปัญญา ที่ถูกต้องนั่นเอง จะทำให้เรารู้ว่า พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์มิใช่สิ่งภายนอก หากรวมลงเป็น หนึ่งที่สังขารนั่นเอง

๒. ศาสนาที่บูชาเทวดาผู้สร้างโลก คือเชื่อว่าสรรพสิ่งในโลกนี้ รวมทั้งตัวโลกต้องมีเทพผู้มี อำนาจยิ่งใหญ่สร้างขึ้น มนุษย์ทั้งหลายจึงควรจงรักภักดี วิงวอนและขอพรจากพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ มีฤทธิ์ มีอำนาจนั้น ศาสนาประเภทนี้เรียกว่า เทวนิยม ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และศาสนา ฮินดู หรือพราหมณ์ จัดเข้าในประเภทเทวนิยมนี้ เพราะแต่ละศาสนาแม้จะเรียกพระเจ้าไปคนละ อย่าง ก็คงรวมลงในความเชื่อว่ามีพระเจ้าสร้างโลกด้วยกัน ตามความรู้สึกของชาวยุโรปซึ่งเคย อบรมกันมาในทางให้เชื่อถือในเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ถ้าใครสอนในทางตรงกันข้าม ก็รู้สึกเป็น การเสียหายอย่างร้ายแรง ฉะนั้น ฝรั่งเศสนับถือพระพุทธศาสนาในยุโรป เมื่อแต่งตั้งตำรวจว่าด้วย พระพุทธศาสนา จึงลังเลอาமாக ๆ ว่าจะกล่าวถึงพระพุทธศาสนาในทางไหนดี ทั้งนี้จากกลัวจะจูงคน ได้น้อย ถ้ากล่าวว่าพระพุทธศาสนาเป็น เทวนิยม ไม่สอนว่ามีพระเจ้าสร้างโลก อย่างไรก็ตาม บางคนก็กล้ากล่าวอย่างตรงไปตรงมา เพราะถือว่าเป็นเรื่องของการหาเหตุผล ใครจะมีความพึงใจ อย่างไรเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อศาสนาประเภทนี้ อาจอธิบายได้ด้วยคำพูดสั้น ๆ ว่า ศาสนา ประเภทเทวนิยมเชื่อในพรหมลิขิต คือโชคชะตาของมนุษย์เราสุดแต่พระพรหมหรือพระเจ้าจะ

กำหนดให้ แต่พระพุทธศาสนาเชื่อใน **กรรมลิขิต** คือการกระทำของเราเอง สร้างโชคดีโชคร้าย หรือความเจริญความเสื่อมให้แก่ตัวเราเอง เพราะฉะนั้นในคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงไม่มีที่ ให้แสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า หากสอนให้ประพฤติปฏิบัติชอบ สร้างความ เจริญให้แก่ตน ด้วยความขยันหมั่นเพียรตามปกติธรรมดาตัวเอง ความหนักแน่นแห่งคำสอนของ พระพุทธศาสนาจึงอยู่ที่การเว้นความชั่ว ประพฤติความดี และชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด ดัง ได้กล่าวไว้แล้วในหลักทั่ว ๆ ไปแห่งพระพุทธศาสนา

อาจมีคำถามขึ้นว่า พุทธศาสนิกชนก็มีการสวดมนต์บูชาพระรัตนตรัย และในบทสวดมนต์ บางแห่งก็มีการขอพรอวยพรเหมือนกัน เรื่องนี้ขอตอบว่า ผู้แต่งบทสวดมนต์ในชั้นหลังได้แทรกลงไป จริง แต่การสวดมนต์ในพระพุทธศาสนานั้น เรื่องดั้งเดิมเป็นการท่องจำพระพุทธภาษิตหรือ คำสั่งสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่บทสวดมนต์เมื่อแปลออกแล้วจะเป็นเรื่องสอน ในทางประพฤติปฏิบัติ เช่น มงคลสูตร สอนถึงข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ อันเป็นสิริมงคลรวม ๓๘ ประการ กรณียเมตตสูตร สอนถึงการแผ่ไมตรีจิตไปในบุคคลและสัตว์ทุกประเภท อย่าคิด เบียดเบียนประทุษร้าย

แม้พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสว่า ผู้ใดเกาะชายสังฆาฏิของพระองค์ ก็หาชื่อว่าเห็นพระองค์ไม่ ผู้ใดบูชาด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ ก็หาชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอันยอดเยี่ยมไม่ ผู้ใดปฏิบัติ ดีปฏิบัติชอบจึงชื่อว่าบูชาพระองค์ ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม อันนี้เป็นการแสดงหลักพระพุทธ ศาสนาอย่างตรงไปตรงมา

เพราะฉะนั้นบทสวดมนต์ทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่จึงเป็นข้อความในพระไตรปิฎก อันเป็นหลักคำสอนต่าง ๆ ส่วนที่มีผู้แต่งขึ้นเป็นบทเบ็ดเตล็ด ในภายหลังที่มีขอพรต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่อง เพื่อปลอบใจและทำให้สบาย และเป็นเพียงส่วนน้อย ไม่ใช่หลักการใหญ่ทางพระพุทธศาสนา เพราะถึงอย่างไรก็เป็นที่ยอมรับกันว่าถ้าบุคคลไม่ประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ดีที่ชอบแล้ว ก็จะไม่ได้รับผลที่ดีที่ชอบ การสวดมนต์ที่แสดงถึงหลักความประพฤติปฏิบัติจึงเป็นเพียงการกล่าวถึง ตำรายา ยังไม่สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ การลงมือประพฤติปฏิบัติ จึงเป็นการรับประทานยา ซึ่งสำคัญกว่าและจำเป็นกว่า เพราะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะให้หายโรคภัยไข้เจ็บอย่างแท้จริง

เป็นอันสรุปว่าพระพุทธศาสนา ไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก และไม่สอนเรื่องการเมือง ฤทธิ์เดชดลบันดาลสร้างสรรคของพระเจ้า หากสอนให้มนุษย์สร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ตนเองด้วย การกระทำที่ดีที่ชอบของตนเอง

๓. ศาสนาที่ไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก มีชื่อเรียกว่า อเทวนิยม ศาสนาพุทธ, และศาสนา เชนอยู่ในประเภทนี้ ในประเภทนี้แม้จะมีหลายศาสนา ก็หมายความว่าหลักการใหญ่ที่ไม่สอน เรื่องพระเจ้าสร้างโลกเท่านั้น ส่วนหลักการปลีกย่อย และสาระสำคัญอย่างอื่นไม่จำเป็นต้อง เหมือนกัน

ศาสนาเชน (Jainism) เป็นศาสนาที่ศาสดาชื่อมหาวิระตั้งขึ้น หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ศาสนานิครนถ์ก็ได้ ศาสนานี้ปฏิเสธ หรือคัดค้านเรื่องพระเจ้าสร้างโลกไว้มากมาย ปัจจุบันยังมีผู้

นับถืออยู่หลายล้านคนในอินเดียเป็นศาสนาระหว่างพราหมณ์กับพุทธ ไม่ตรงกับพราหมณ์ ในเรื่องสร้างโลก ตรงกับพุทธในเรื่องสอนหลักอหิงสา คือไม่เบียดเบียน ไม่ตรงกับพุทธที่ศาสนาเซนสอนเรื่องอัตตา พระพุทธศาสนาสอนเรื่องอนัตตา ศาสนาเซนแบ่งออกเป็น ๒ นิกาย คือนิกายนุ่งผ้าขาว (เศวตัมพร) กับนิกายไม่นุ่งผ้า (ทิมัมพร) ที่เรียกว่าชีเปลือย

พระพุทธศาสนาไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก แต่มิได้สั่งสอนในลักษณะรุกรานศาสนาอื่น ด้วยเหตุนี้เองฝรั่งที่เขียนตำราทางพระพุทธศาสนา บางคนจึงพยายามอธิบายว่าพระพุทธศาสนามีได้เป็นอเทวนิยม และบางคนเพื่อจะตัดปัญหาเสียเลยจึงกล่าวว่า พระพุทธศาสนาไม่เป็นทั้ง เทวนิยม (สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก) ไม่เป็นทั้ง อเทวนิยม (ปฏิเสธเรื่องพระเจ้าสร้างโลก) ซึ่งตามความเห็นของข้าพเจ้าที่จัดพระพุทธศาสนาไว้ในประเภทอเทวนิยมนั้นก็เห็นว่าเราพูดกันอย่างตรงไปตรงมาดีกว่า เพราะพระพุทธศาสนาไม่ต้องการคนนับถือเพียงเพราะเชื่อหรือไม่เชื่อในเรื่องพระเจ้าสร้างโลก หากสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล และลงมือปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและทางดับทุกข์เป็นประมาณ คนเราไม่จัดว่าดีหรือชั่ว เพราะเชื่อหรือไม่เชื่อในพระเจ้า แต่ดีชั่วเพราะการกระทำ และความประพฤติ และถ้าจะกล่าวกันอีกอย่างหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาก็ไม่ค่อยต้องการคนที่จะหันมานับถือโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล เพราะฉะนั้นความสำคัญจึงอยู่ที่หลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่สอนไว้ให้พิจารณาและปฏิบัติซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

เป็นอันว่าเรารู้จักวิธีจัดศาสนาต่าง ๆ ในโลกเป็น ๓ ประเภทอย่างนี้ เราก็จะรู้ได้ว่าศาสนาประเภทไหนสอนหนักแน่นในเรื่องอะไร พระพุทธศาสนาที่เรานับถือต่างจากศาสนาอื่นอย่างไร ต่อไปนี้จึงจะกล่าวถึงหลักการสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นลำดับไป

ลักษณะการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

กล่าวตามแบบแผนทั่วไป การสอนของพระพุทธเจ้าแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ :-

๑. ทรงสอนให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
๒. ทรงสั่งสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้และ
๓. ทรงสั่งสอนเป็นอัครรรยที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ในที่นี้ข้าพเจ้าประสงค์จะตั้งข้อสังเกตเป็นส่วนตนเองในการสอนของพระพุทธเจ้าโดยแบ่งหลักการสอนออกเป็น ๓ ประการเหมือนกัน คือ :-

๑. ทรงสั่งสอนโดยการปฏิบัติ เป็นการ “เปลี่ยน” หลักคำสอน ดั้งเดิมของศาสนาพื้นเมืองอย่างกลับหน้ามือเป็นหลังมือ

๒. ทรงสั่งสอนโดยการปฏิรูป เป็นการสอนโดยวิวิธ “แปลง” ของเก่าที่ยังไม่ดีให้ดีขึ้น หรือของเก่ามีความหมายอย่างหนึ่ง แต่นำมาแปลความหมายเสียใหม่เพื่อให้ตรงกับหลักเหตุผลยิ่งขึ้น

๓. ทรงสั่งสอนโดยตั้งหลักขึ้นใหม่ ที่ยังไม่มีในที่อื่น แต่ก็เป็นไปตามหลักสัจธรรมที่ทรงค้นพบ

เพื่อที่จะขยายความแห่งหลักการสอน ๓ ประการนี้ ข้าพเจ้าขอถือโอกาสอธิบายไว้ในที่นี้สัก

๑. การสอนโดยวิธีปฏิวัติ นั้น หมายถึงการเปลี่ยนหลักการเดิมที่สอนกันมาทั้งหมด เช่น การสอนให้ฆ่าสัตว์บูชาบุญของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธและสอนในทางตรงกันข้าม ให้มีเมตตากรุณาต่อสัตว์แทน การสอนให้ทรมาณตนในการปฏิบัติเพื่อบรรลุคุณธรรมชั้นสูง พระพุทธเจ้าทรงทดลองมาแล้ว เห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ ทรงสอนให้ใช้วิธีอื่นที่เรียกว่าทางสายกลาง เป็นการอบรมกายวาจาใจในทางประพฤติปฏิบัติที่ชอบแทน การสอนว่ามีอัตตาตัวตน หรือที่เรียกว่า อาตมันเป็นหลักใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ ทรงสอนในทางตรงกันข้ามที่เรียกว่าอนัตตาเพื่อไม่ให้ยึดมั่นในตัวตนแทน ในที่นี้ขอพูดแทรกเรื่องการปฏิวัติ (Revolution) สักเล็กน้อยคำนี้ใช้ใกล้กับคำว่า วิวัฒน์ (Evolution) ปฏิวัติหมายถึงการเปลี่ยนอย่างกลับหน้ามือเป็นหลังมือ ส่วนวิวัฒน์หรือวิวัฒนาการ หมายถึงความค่อย ๆ เจริญขึ้นทั้งในทางธรรมชาติและความเป็นอยู่ของมนุษย์ การสอนศาสนาของ พระพุทธเจ้าบางครั้งมีความจำเป็นจะต้องเปลี่ยนหลักการที่สอนกันอยู่ดั้งเดิมอย่างตรงกันข้าม ก็ต้องสอนในทำนองนี้ เพื่อจูงให้เข้าใจหลักที่แท้จริงทางพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น

๒. การสอนโดยวิธีปฏิรูป (Reform) คือดัดแปลงของเก่าให้ดีขึ้นโดยอธิบายความหมายใหม่ บ้าง โดยให้เหตุผลใหม่บ้าง เช่นคำสอนเรื่องพราหมณ์ว่าได้แก่ผู้ประเสริฐโดยชาติกำเนิด คือเกิดจาก มารดาบิดาอยู่ในวรรณะพราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายใหม่ว่า คนเราไม่เป็นพราหมณ์หรือ ผู้ประเสริฐเพราะชาติสกุล แต่เป็นผู้ประเสริฐ เพราะการกระทำหรือความประพฤติ ศาสนา พราหมณ์สอนว่าให้ลงอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ แล้วจะบริสุทธิ์จากบาปได้ พระพุทธศาสนาสอนให้ อาบน้ำในแม่น้ำคือศีลได้แก่ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันเป็นการอาบที่ตัวไม่เปียก แต่ทำให้บริสุทธิ์สะอาดได้ ดีกว่าน้ำศักดิ์สิทธิ์ และกล่าวต่อไปว่าถ้าใครประพฤติปฏิบัติตนดีแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องไปอาบน้ำใน แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ แม่น้ำดื่มในถ้วยก็เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว เรื่องเทวดาจริง ๆ ที่สอนกันอยู่ทั่วไป พระพุทธศาสนาสอนว่าคนเราอาจเป็นเทวดาได้โดยตั้งอยู่ในคุณธรรม เช่น ความละเอียดแก่ใจ ความ เกรงกลัวต่อบาป เป็นต้น

๓. การสั่งสอนโดยตั้งหลักขึ้นใหม่ เป็นสิ่งจำเป็น ในเมื่อพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ตั้งขึ้น ในท่ามกลางศาสนาอื่น ถ้าไม่มีอะไรเป็นของตนเองเลย ก็ไม่ควรนับเป็นศาสนาที่ตั้งขึ้นใหม่ เพราะ การค้นพบความจริงที่ยังไม่มีใครพบ ดังจะเห็นได้ในเรื่องหลักธรรมเรื่องความพ้นทุกข์ที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ประการ เป็นหลักธรรมที่ตั้งขึ้นใหม่อันแสดงไว้ชัดทั้งเหตุและผล คือการจะพ้นทุกข์ ก็ต้องรู้ว่าอะไรเป็นต้นเหตุของทุกข์ อะไรเป็นต้นเหตุของมัน การดับความทุกข์ คือดับอะไร และทำ อย่างไร หรือปฏิบัติอย่างไรจึงจะดับทุกข์ได้ และหลักธรรมเรื่องอริยสัจนี้ พระองค์ทรงแสดงว่าได้ ปฏิบัติมาแล้วด้วยพระองค์เองจนเกิดผลแล้ว จึงได้ทรงนำมาสั่งสอน

จากข้อความที่กล่าวมาในบทนำพอเป็นสังเขปนี้ คงพอทำให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายได้เข้าใจใน พระพุทธศาสนาขึ้นบ้างไม่มากนักน้อย เพราะฉะนั้นจะได้กล่าวถึงคุณลักษณะพิเศษแต่ละข้อของ พระพุทธศาสนาในบทต่อ ๆ ไปตามลำดับ

ในท้ายบทนำนี้ ขอนำข้อความสั้น ๆ อันว่าด้วยคุณลักษณะพิเศษ ๑๒ ประการแห่ง

พระพุทธศาสนามากล่าวไว้เพื่อเป็นบทที่ตั้งในการอธิบายในบทต่อ ๆ ไป

คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา

๑. แม้จะตัดความเชื่อในเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ออก ก็ไม่ทำให้พระพุทธศาสนากระทบกระเทือนอะไรแม้แต่น้อย เพราะพระพุทธศาสนามีได้มีรากฐานอยู่บนฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ หากอยู่ที่เหตุผลและคุณงามความดีที่พิจารณาเห็นได้จริง ๆ

๒. พระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างแห่งลัทธิประชาธิปไตย ที่เก่าแก่ที่สุดของโลก มีหลักการและวิธีการอันทันสมัยอยู่จนทุกวันนี้

๓. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน โดยสอนให้เลิกระบบทาส ไม่เอามนุษย์มาเป็นสินค้าสำหรับซื้อขาย ห้ามไม่ให้พระภิกษุมีทาสไว้ใช้ กับทั้งสอนให้เลิกทาสภายใน คือ ไม่เป็นทาสของความโลภ ความโกรธ และความหลง

๔. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่สอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะเรื่องถือชั้นวรรณะ เพราะเหตุชาติและวงศ์สกุลโดยได้ตั้งจุดนัดพบกันไว้ที่ศีลธรรม ใครจะเกิดในสกุลสูงต่ำยากดีมีจนอย่างไร ไม่เป็นประมาณ ถ้าตั้งอยู่ในศีลธรรมแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นคนดีควรยกย่องสรรเสริญ ถ้าตรงกันข้ามคือล่วงละเมิดศีลธรรมแล้ว แม้จะเกิดในสกุลสูงก็นับได้ว่าเป็นคนพาลอันควรตำหนิ

๕. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่สอนปฎิวัติเรื่องการทำบุญ โดยวิธีมาสัตว์หรือฆ่ามนุษย์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หากสอนให้ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์แทนการเบียดเบียน และสอนให้หาทางชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดว่าเป็นบุญ

๖. พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาสอนลัดตัดตรงเข้าหาความจริง ให้กล้าสู้หน้ากับความจริง เช่น ในเรื่องความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้วให้หาประโยชน์จากความจริงนั้นให้ได้ รวมทั้งสอนอย่างตรงไปตรงมาในเรื่องอุกฤษยาม, น้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น และการสอนให้เป็นเทวดาได้ในชีวิตนี้โดยไม่ต้องรอให้ตายเสียก่อน โดยชี้ไปให้เห็นความประพฤติปฏิบัติว่าทำคนให้เป็นเทวดาได้

๗. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้แก้ความเลื่อมทางศีลธรรม โดยไม่มองข้ามปัญหาทางเศรษฐกิจ สอนให้แก้ความชั่วด้วยความดี และสอนให้แก้ที่ตัวเราเองก่อนโดยไม่คอยเกี่ยงให้คนทั้งโลกดีหมดแล้ว เราจึงจะดีเป็นคนสุดท้าย แม้ในการสอนให้มีเมตตาจิต ก็ให้หัดแผ่เมตตาในตนเองก่อนเพื่อจะได้เป็นพยานว่าเรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็มีความรักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น

๘. พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สอนให้ถือธรรมคือความถูกต้องตามเหตุผลเป็นประมาณ ที่เรียกว่าธรรมาธิปไตย ไม่สอนให้ถือตนเองเป็นใหญ่ หรือสอนให้ถือคนอื่นเป็นใหญ่ หลักคำสอนเรื่องผู้เห็นธรรมชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า, ผู้ปฏิบัติธรรมชื่อว่าอยู่ใกล้พระพุทธเจ้า, คำสอนเรื่องอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา และการตั้งพระธรรมวินัยไว้เป็นพระศาสดาแทนพระองค์ของพระพุทธเจ้าก็เป็นการสอนแบบธรรมาธิปไตยนี้

๙. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเน้นหนักในเรื่องการใช้สติปัญญา ในการดำเนิน

ชีวิตให้รู้จักกำจัดความทุกข์ความเดือดร้อนด้วยพิจารณาให้เห็นต้นเหตุของความทุกข์ แล้วแก้ไขให้ถูกทางไม่ให้เชื่อถืออย่างมงายไร้เหตุผล

๑๐. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้รู้จักพึ่งตัวเอง ในการประกอบคุณงามความดี ในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้น ไม่สอนให้คิดแต่จะเอาดีด้วยการอ่อนนบถบงสรอง คำสอนข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดหลักเรื่องทำได้ดีทำชั่วได้ชั่วที่เรียกว่ากฎแห่งกรรม (Law of Karma) อันทำให้ชาวต่างประเทศหันมานิยมนับถือมากขึ้น

๑๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวในโลกที่กล้าปฏิเสธตรรกวิทยา (Logic) ซึ่งชาวโลกถือกันว่าเป็นศาสตร์แห่งศาสตร์ทั้งหลาย (Science of Sciences) โดยได้เสนอหลักการอย่างอื่นที่สูงกว่า แน่นอนกว่า พร้อมทั้งให้เหตุผลไว้อย่างชัดเจน

๑๒. พระพุทธศาสนามีหลักเกณฑ์และวิธีการในการสั่งสอน ตลอดจนตัวคำสอนอันเป็นวิทยาศาสตร์มาก่อนที่วิทยาศาสตร์ของโลกจะเกิดเป็นเนื้อเป็นตัวขึ้น

บทที่ ๑

อยู่ได้ด้วยเหตุผลและความดี

“แม้จะตัดความเชื่อในเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ออกหมด ก็ไม่ทำให้พระพุทธศาสนากระทบกระเทือนอะไรแม้แต่น้อย เพราะพระพุทธศาสนามีได้มีรากฐานอยู่บนเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ หากอยู่ที่เหตุผลและคุณงามความดีที่พิจารณาเห็นได้จริง ๆ”

ผู้ที่รับการศึกษาทางพระพุทธศาสนา เข้าใจถึงสาระสำคัญบ้างพอสมควร ย่อมมีความเข้าใจตรงกันว่า เรามีได้นับถือพระพุทธศาสนาเพราะเห็นแก่เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์เลย เรามิได้นับถือพระพุทธเจ้าเพราะพระองค์เหาะเหินเดินอากาศได้ มิได้นับถือเพราะพระองค์ประสูติออกมาได้เดินได้ ๗ ก้าว แม้พระองค์จะไม่มีฤทธิ์ ไม่มีสิ่งอัศจรรย์ ก็ไม่ทำให้เราคลายความเคารพนับถือลงไป แต่ประการใด ทั้งนี้เพราะเท่าที่เราบรมกันมาให้อำนาจคุณของพระองค์นั้นกล่าวโดยย่อพระคุณทั้ง ๓ ประการคือ :-

๑. พระปัญญาคุณ คุณคือปัญญาความรู้ประจักษ์แจ้งในความจริง

๒. พระบริสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์สะอาดทางกาย วาจา ใจ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความประพฤติดี ประพฤติชอบ และ

๓. พระมหากรุณาคุณ คุณคือความกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ที่มีในสัตว์โลก

พระคุณทั้ง ๓ ประการนี้ ไม่มีแม้แต่ข้อเดียวที่เกิดขึ้นลอย ๆ โดยอาศัยฤทธิ์เดช ข้อต้นคือปัญญาก็หมายถึงปัญญา ที่อบรมให้เจริญให้เกิดมีขึ้นด้วยความพากเพียรค้นคว้าทดลองจนประจักษ์แจ้งความจริง ความบริสุทธิ์หรือความกรุณาก็เป็นคุณภาพที่เนื่องด้วยความประพฤติปฏิบัติและนำพระหฤทัยของพระองค์ ซึ่งควรเป็นตัวอย่างและแบบฉบับที่ดีแก่คนทั้งหลาย

พระคุณที่เราเคารพบูชาทั้ง ๓ ประการนี้ ใครยิ่งพยายามฝึกฝนอบรมตนปฏิบัติตนได้ก็ยิ่งดี เพราะมิใช่มีไว้ประดับบุญบารมี เพื่อให้เห็นเป็นของสูงพิเศษเท่านั้น แท้จริงกลับแสดงว่า เป็นมาตรฐานที่ทุกคนควรยกระดับของตนเองขึ้นไปหา แม้ไม่ได้ถึงขนาดนั้น ก็ยังดีกว่าปล่อยให้ขาดตกบกพร่องเสียด้วยประการทั้งปวง

เมื่อพิจารณาในแง่เหตุผล คำว่าฤทธิ์ แปลว่าความสำเร็จ ทุกคนก็คงปรารถนาความสำเร็จ ผลในสิ่งที่ปรารถนาด้วยกันทั้งสิ้นเมื่ออวยพรกัน จึงแสดงความปรารถนาดีต่อกันเพื่อให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ประสงค์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จไว้ที่เรียกว่า อิทธิบาท อันอาจแปลได้ ๒ ทาง คือทางหนึ่งแปลว่า ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงฤทธิ์

(Basis of Psychic Power) แปลอย่างนี้หมายถึงฤทธิ์เดชจริง ๆ ซึ่งเป็นอำนาจทางใจชนิดหนึ่งอีกอย่างหนึ่งแปลว่า **ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จ (Law of Success)**

ขอให้เราพิจารณาข้อปฏิบัติที่จะให้มีฤทธิ์หรือประสบความสำเร็จนั้นต่อไป พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๔ ประการคือ :-

๑. **ฉันทะ** ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น (Preference)
๒. **วิริยะ** ความพากเพียร (Energy)
๓. **จิตตะ** เอาใจฝึกฝนไม่ทอดธุระ (Thought)
๔. **วิมังสา** สอบสวน ค้นคว้า ทดลอง (Investigation)

จากหลักการ ๔ ข้อนี้เราย่อมพิจารณาได้เองว่าบรรดาความสำเร็จทั้งหลายที่อยู่ในวิสัยเราย่อมมีทางไต่ขึ้นไปหาโดยอาศัยคุณธรรมดังกล่าวมานี้ได้อย่างมีเหตุผลจริง ๆ

การค้นคว้าการประดิษฐ์ที่สำเร็จผลของโลกทุกวันนี้ไม่มีใครปฏิเสธว่าข้อใดข้อหนึ่งและทั้งหมดของคุณธรรมที่พระพุทธเจ้าประทานไว้นั้น ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยโดยตรง แท้จริงจะเห็นว่าจำเป็นอย่างขาดไม่ได้ทุกข้อ

เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้มีโอกาสพิจารณา เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาต่อไปอีกโดยถี่ถ้วน ผู้เขียนขอเสนอบทความเรื่องนี้โดยเฉพาะ ซึ่งเคยเขียนไว้เพื่อประกอบการพิจารณาต่อไป

เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์มีจริงหรือไม่ เป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของคนเป็นอันมาก และเนื่องจากบางคนก็เชื่อสนิท บางคนก็ไม่เชื่อเลย บางคนก็ยังคงคลางแคลงอยู่ จึงเป็นเรื่องน่าพิจารณาด้วยความรอบคอบ และพร้อมกันนั้น ก็น่าจะหาคติหรือประโยชน์จากเรื่องนี้ให้ได้ตามสมควร

โดยเหตุที่เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ มีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาด้วย ถ้าได้ขอมความเข้าใจกันให้ดีแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการนับถือพระพุทธศาสนาได้ไม่น้อย

ในขั้นแรก ก่อนจะพิจารณากันถึงตัวเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ ขอให้เรารวดูหลักธรรมในพระพุทธศาสนาก่อนว่า พระพุทธศาสนานั้นถ้าตัดเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ออกให้หมด จะยังมีสาระอะไรที่ควรแก่การนับถือหรือไม่จากการตรวจสอบหลักธรรมทางพุทธศาสนา เราจะได้คำตอบว่าตราบดีเรายังนับถือพระพุทธศาสนา เพราะพอใจในฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ ตรานั้น เรายังไม่เชื่อว่ารู้จักหรือเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนามีได้มีรากฐานตั้งอยู่บนความลึกถึกลับ หรือฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์อะไรเลย และแม้เราจะตัดเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ออกเสียหมดก็มีได้ทำให้พระพุทธศาสนา มีส่วนที่ไม่นับถือน้อยลงที่ตรงไหน ตรงกันข้ามกลับจะทำให้เด่นหรือเป็นศาสนาแห่งเหตุผลยิ่งขึ้น แต่สำหรับศาสนาอื่นดูเหมือนจะลำบาก และแทบจะกล่าวได้ว่าเมื่อตัดเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ออกแล้วก็ล้มครืนทีเดียว เพราะศาสนาเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นฝ่ายเทวนิยม (Theism) เชื่อว่า มีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ให้สร้างสรรค์ดลบันดาลให้สิ่งทั้งปวงเป็นไปอย่างนั้นนั้นได้ตามต้องการ พอไม่เชื่อฤทธิ์เดชของเทพเจ้านั้น ก็เป็นอันต้องเลิกนับถือกันหมด

เพราะถ้าจะนับถือก็ต้องเชื่อ

คราวนี้ขอให้เราย้อนมาพูดถึงพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ที่ว่าถ้าตัดเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ออกทั้งหมดจะยังเห็นชัดถึงความเป็นศาสนาแห่งเหตุผลนั้น มีคำอธิบายอย่างไร

ประการแรก พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ธรรมดาไม่ใช่เทวดาลึกลับอะไรที่ไหน จะได้ทำอะไรก็อาศัยความพากเพียรพยายาม ไม่ใช่ได้ด้อย่างลอยๆ ทรงเป็นตัวอย่างแห่งบุคคลผู้ก่อสร้างตนด้วยความเข้มแข็งอดทน กล้าเสียสละเพื่ออุดมคติอันสูงส่ง คือการช่วยให้โลกพ้นทุกข์ประสบสุขโดยไม่พริ้งพริ้วต่ออุปสรรคใด ๆ

ประการที่สอง แม้จะมีตำราหรือคัมภีร์ใด ๆ กล่าวถึงความอัศจรรย์ต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเช่นประสูติแล้วเสด็จดำเนินได้ ๗ ก้าว มีดอกบัวรองรับพระบาท พร้อมทั้งแปลงวาจาออกมาแสดงถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ต่อไปในภายภาคหน้า และถ้าเราจะไม่สนใจในเรื่องอัศจรรย์นั้นเลย คงถือเพียงว่าพระองค์ประสูติอย่างเด็กธรรมดาอื่น ๆ ไม่ได้เสด็จดำเนินไปไหน ไม่ได้รับสั่งอะไร ไม่จำเป็นต้องมีน้ำร้อน น้ำเย็น ตกลงมาจากอากาศตามพระกายเลย ก็ไม่ทำให้เสียเกียรติอะไรแก่พระองค์และการไม่เชื่อในเรื่องเช่นนี้ เราก็ไม่ถูกขู่หรือปรับให้ตกนรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นพระมหาเถรองค์แรกในเมืองไทยที่ต้องการสอนให้คนรู้จักสาระที่แท้จริงจากพระพุทธศาสนา จึงทรงนิพนธ์เรื่องพุทธประวัติ โดยอธิบายเปรียบเทียบฤทธิ์เดชว่าอาจถอดความหมายได้ ด้วยทรงชี้ให้เห็นคติการรู้รับประทานผลไม่เช่น-minded ว่าไม่ควรรับประทานทั้งเปลือก นิยายหรือเรื่องราวที่เล่ากันมาแต่โบราณ อาจต้องมีเรื่องที่เทียบด้วยเปลือกหรือกระพี้บางอย่างเป็นธรรมดา หรือเทียบด้วยหนังสือกาพย์ต่าง ๆ ที่อาจมีเรื่องอลังการประดับให้น่าสนุกรสสนานเพลิดเพลิน ทรงพยายามถอดความแห่งฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ เช่นเรื่องเสด็จดำเนิน ๗ ก้าวเมื่อประสูติ เทียบด้วยการแผ่ศาสนาไปในแคว้นใหญ่ ๗ แคว้นเป็นต้น เป็นการนำทางให้รู้จักอ่านหนังสือ ถือเอาแต่ความที่สำคัญไม่ไปติดในเกร็ดหรือเปลือกต่าง

ประการที่สาม เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงยกย่องว่าเป็นของดีเลิศ ทรงแยกปาฏิหาริย์ออกเป็น ๓ อย่างคือ

๑. แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ (อิทธิปาฏิหาริย์)
๒. หายใจได้เป็นอัศจรรย์ (อาเทศนาปาฏิหาริย์)
๓. สั่งสอนเป็นอัศจรรย์ (อนุศาสนีปาฏิหาริย์)

ครั้นแล้วทรงแสดงว่าสั่งสอนเป็นอัศจรรย์นั้น นับเป็นเลิศ คือ เป็นประโยชน์ เป็นคติทุกกาลสมัย ส่วนการแสดงฤทธิ์หรือการดักใจหายใจนั้นนักเล่นกล (มายาการ) ก็อาจทำได้ การที่ทรงยกย่องคำสั่งสอนว่าเป็นอัศจรรย์นั้น ก็เพราะคำสั่งสอนที่ดีและมีเหตุผลย่อมตั้งอยู่ได้นานเท่านาน เป็นของทันสมัยอยู่เสมอ และอำนวยความสะดวกแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้อย่างไพศาล ส่วนฤทธิ์เดชต่าง ๆ นั้นก็เพียงแต่ได้ดูสนุก ๆ หรือถ้าใครไม่ได้ดูก็ไม่เชื่อและกลางแกลง นานไปก็กลายเป็นเพียงเรื่องเล่ากันคล้ายนิทาน ซึ่งคนรุ่นหลังไม่ค่อยเชื่อและไม่เป็นประโยชน์ในทางความประพฤติปฏิบัติ จริ่งอยู่เรื่องฤทธิ์เดช ถ้ามีจริงหรือแสดงได้จริงก็เป็นประโยชน์ในการจูงใจคนอยู่บ้าง ฉะนั้น ทางพระพุทธ

ศาสนาจึงมิได้ถึงกับตำหนิ เป็นแต่ไม่ยกย่องเท่าคำสั่งสอนที่ดี ส่วนที่มีปรับอบติไว้แก่พระที่แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ นั้นก็เพื่อป้องกันบุคคลบางคน ผู้มุ่งหากินในทางมิชอบ แปลงปลอมเข้ามาใช้กลอุบาย หลอกลวงว่ามีฤทธิ์ อันจะพลอยเสื่อมเสียไปถึงภิกษุผู้ประพฤติดีประพฤติชอบด้วย นอกจากนั้นทางพระพุทธศาสนาไม่นิยมโอ้อวด ถ้าจะสั่งสอนหนักไปในทางให้คิดในฤทธิ์เดช คนก็จะสนใจในความประพฤติกปฏิบัติน้อยลง จึงพยายามรักษาจุดประสงค์เรื่องสั่งสอนศีลธรรม และความสงบสุขไว้ให้เป็นสำคัญยิ่งกว่าส่วนอื่น

ประการที่สี่ พระพุทธศาสนามีคำอธิบายเรื่องฤทธิ์เดชไว้เหมือนกัน แต่เป็นไปในทางให้เหตุผลกลาง ๆ อันเป็นวิทยาศาสตร์โดยตรง คือไม่ได้กล่าวถึงเรื่องฤทธิ์เดชเพื่อจะล่อให้เชื่อ หากถือว่าเป็นผลพลอยได้จากการทำจิตใจให้สงบ และมีได้กักกันหวงแหนไว้เพื่อประดับบุญบารมีของใคร โดยเฉพาะ โดยวางหลักสูตรปฏิบัติทางจิตใจไว้เป็นกลาง ๆ มีวิธีปฏิบัติเพื่อให้ฤทธิ์เดชชนิดนั้นชนิดนี้ ภายหลังที่จิตใจสงบเป็นสมาธิขั้นสูงแล้ว ซึ่งใคร ๆ ก็มีสิทธิ์จะทดลองฝึกหัด ได้ แต่ไม่ถือว่าเป็นทางพ้นทุกข์ ทั้งการทำจิตใจให้สงบก็ไม่ใช่เพื่อให้มีฤทธิ์เดช หากเพื่อก้าวไปสู่ขั้นต่อไป คือการอบรมปัญญารู้แจ้งความจริงของชีวิต เป็นเหตุคลายความยึดมั่นถือมั่น ทำความหลุดพ้นจากทุกข์ให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ตอนที่แสดงถึงข้อปฏิบัติเมื่อจิตสงบแล้ว เพื่อให้ได้ฤทธิ์บางอย่าง จึงเข้าลักษณะปฏิบัติเพื่อผลพลอยได้ แต่ไม่ใช่เพื่อคิดในฤทธิ์ ถ้ายังคิดอยู่ในฤทธิ์ ก็ยังถือว่าติดอยู่ในเครื่องกำวล (ปิลิโพธ) ประการ ๑ ใน ๑๐ ประการ ไม่เป็นเหตุบรรลุนิพพานขั้นสูงขึ้นไปได้ หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เรื่องฤทธิ์เป็นเพียงกิพอย่างหนึ่งของผู้อบรมใจให้สงบจนมีอำนาจก็ได้ แม้เช่นนั้น ในพระพุทธศาสนาก็ยังให้เหตุผล และวิธีปฏิบัติไว้เป็นกลาง ๆ แก่ทุกคน ซึ่งถ้าพิจารณาตามที่กล่าวมานี้ เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ในพระพุทธศาสนา ก็คือความเป็นผู้สามารถอบรมจิตใจให้สงบมีอำนาจที่จะทำสิ่งต่าง ๆ ได้ จะว่าอัศจรรย์ก็น่าอัศจรรย์สำหรับคนที่ทำไม่ได้ จะว่าเป็นของธรรมดา ก็อาจกล่าวได้ว่า ถ้าเราเข้าใจว่าฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์นั้น ๆ แท้จริงก็เป็นเรื่องรู้วิธีทำหรือเข้าใจในเหตุผลกฎเกณฑ์ของธรรมชาติทางจิตใจนั่นเอง เทียบให้เห็น เช่น วิทยุ โทรทัศน์ เครื่องบิน และเครื่องอำนวยความสะดวกอื่น ๆ จะว่าน่าอัศจรรย์ ก็น่าอัศจรรย์สำหรับคนที่ทำไม่ได้ จะว่าเป็นของธรรมดา ก็ว่าได้ กล่าวคือ ผู้คิดค้นประดิษฐ์ได้อาศัยความรู้หลักเกณฑ์ของธรรมชาติประติษฐ์ขึ้น ใครก็ตามถ้ารู้หลักเกณฑ์และจัดทำขึ้นถูกหลักเกณฑ์แล้ว ก็ทำได้สำเร็จเหมือนกันหมด ฤทธิ์เดชก็เช่นกัน ถ้าทำให้ถูกหลักเกณฑ์ก็ทำได้ทั้งนั้น เหตุนี้จึงอาจถือได้ว่าเรื่องของฤทธิ์เดชที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นเรื่องพิเศษหรือจุดหมายชั้นสูง เป็นเพียงการรู้จักแสดงผลบางประการของวิทยาศาสตร์ทางจิตใจเท่านั้น

ในปัญหาข้อต่อไปที่ว่าฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์เป็นของมีจริงหรือไม่ ซึ่งเรามากจะได้ฟังคำถามนี้เสมอ นั้น โดยมากมักจะพูดกันเมื่อได้ฟังข่าวลือผู้วิเศษแสดงความขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ในที่นั้น ๆ ถ้าจะตอบเป็นกลาง ๆ ไม่เกี่ยวกับรายใดรายหนึ่งก็ต้องตอบว่า ฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ที่เลื่องลือกันต่าง ๆ นั้น อาจจะเป็นไปได้ทั้งของจริง และเป็นการเล่นกลให้คนอื่นหลงเชื่อสุดแต่ตัวบุคคลนั้น ๆ ถ้าจะเทียบด้วยเรื่องของจริงของปลอม เช่น ธนบัตร หรือทองคำ ก็อาจมีได้ทั้งสองอย่าง คือทั้งของ

จริงและของปลอม ในกรณีที่เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์เป็นของมีได้จริงนั้นก่อนที่จะกล่าวถึงเหตุผลว่าอาจเป็นไปได้อย่างไร เราจะต้องข้อมความเข้าใจกันไว้ถึงข้อความที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นด้วยว่าเรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์นี้ไม่ใช่จุดมุ่งหมายที่พระพุทธศาสนาสั่งสอน หากถือเป็นเรื่องผลพลอยได้ของการที่มีจิตใจสงบอันได้ฝึกหัดจนชำนาญแล้ว แม้จะไม่ใช่ หรือนำเรื่องนี้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเลย ก็มีคำสั่งสอนซึ่งเป็นหลักธรรม อันจะช่วยให้ประชาชนช่วยตัวเองได้ กำจัดความทุกข์บรรลุดังความสุขได้อย่างสมบูรณ์แล้ว

ในปัจจุบันฝรั่งนักค้นคว้าทางจิตใจ ได้ตั้งสถาบันเพื่อการนี้ขึ้น ซึ่งเรียกว่า Institute for Psychical Research แปลว่าสถาบันเพื่อการค้นคว้าทางจิตใจพยายามจะให้บทพิสูจน์บททดลองฤทธิ์เดชต่าง ๆ ซึ่งอาจฝึกหัดทางจิตใจจนแสดงได้แปลก ๆ อันสุดแต่ผู้แสดงจะมีความชำนาญมากเพียงไร ทั้งนี้เพื่อให้เรื่องฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์กลายเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ทางจิตใจขึ้นมาจริง ๆ มีศาสตราจารย์ร่วมการค้นคว้าทดลองในการนี้แห่งละหลาย ๆ คน มีทั้งประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ในการทดลองเขาได้มีบันทึกและมีสถิติไว้ชัดเจน เช่นทดลองตาทิพย์ ให้คนนำวัตถุบรรจุลงไปในกลุ่มที่บมองข้างในไม่เห็นในอีกห้องหนึ่งแล้วนำมาสู่ห้องทดลอง ให้

คนที่ฝึกอ่านใจจิตไว้แล้ว ทายได้ถูกต้องเหมือนอย่างได้เห็นของในที่นั้น โดยไม่มีอะไรปกปิดเป็นต้น

ในปัจจุบันนักจิตวิทยายอมรับแล้วว่า กระแสประสาทหรือพลังงานที่เกิดขึ้นในระบบประสาทรายงานให้มันสมองรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งปลายประสาทบางส่วนรับทราบนั้น คือพลังงานไฟฟ้าชนิดหนึ่ง ซึ่งเมื่อรวมความแล้วระบบประสาท (Nervous system) มีเรื่องของพลังงานไฟฟ้าปนอยู่มีใช้น้อย

ในส่วนที่กว้างขวางกว่านั้น นักวิทยาศาสตร์กายภาพ (Physical scientists) เคยกล่าวว่าสสารหรือสิ่งที่มีขนาดน้ำหนักมีการกินที่ทั้งปวงเมื่อทอนลงไปถึงที่สุด แล้วจะเหลือเพียงปรมาณูคือส่วนเล็กที่สุดที่จะแยกออกไปอีกไม่ได้แล้ว แต่ในปัจจุบัน นักวิทยาศาสตร์เหล่านั้นได้ยอมรับแล้วว่าปรมาณูนั้น เมื่อก้าวให้ถึงชั้นในเข้าไปอีก ก็คือพลังงานงานไฟฟ้านั่นเอง และเพราะรู้วิธีแยกปรมาณู จึงสามารถประดิษฐ์ระเบิดปรมาณูชนิดที่มีอำนาจทำลายยิ่งกว่าระเบิดธรรมดาตั้งพันตั้งหมื่นเท่าได้

นักวิทยาศาสตร์อเมริกันคนหนึ่งกล่าวว่า ในตัวคนเรามีพลังงานไฟฟ้าอันอาจทำระเบิดปรมาณู ได้ ๑ ลูกซึ่งมีอำนาจทำลายเมืองนิวยอร์กทั้งเมืองให้พินาศลงได้ในพริบตาเดียว อันยืนยันว่าในตัวมนุษย์เรามีพลังงานซึ่งซ่อนอยู่มากมาย เรา รู้จักนำพลังงานนั้นออกมาใช้หรือไม่เท่านั้น เมื่อพลังงานไฟฟ้ามีส่วนสำคัญทั้งในทางวัตถุภายนอก และในระบบประสาทของคนเช่นนี้ ใครจะแสดงฤทธิ์เดช ปาฏิหาริย์วิเศษพิสดารได้แก่ไหนเพียงไร จึงเป็นสิ่งที่อาจเป็นไปได้ โดยขึ้นอยู่กับความรู้จักฝึกหัด หรือนำพลังงานไปใช้ในทางที่ต้องการได้

คนที่อบรมจิตจนสงบนั้น จะรวบรวมพลังงานไฟฟ้าในตัวเองได้มากกว่าปกติ และเมื่อฝึกหัดใช้จนชำนาญแล้ว ก็อาจทำอะไรแปลก ๆ ต่าง ๆ ได้อย่างไม่น่าเชื่อ แต่จะเชื่อหรือไม่เชื่อเราก็คง

เคยได้เห็นพลังงานไฟฟ้าทำงานให้เกิดแสงสว่างกำลังงานหมุนพัดลม ยกของหนักซึ่งมนุษย์ตั้ง ร้อยยกไม่ได้ อย่างง่ายคายกันมาบ้างแล้ว อันนั้นแหละจะตอบคำถามได้ว่า พลังงานไฟฟ้ามีฤทธิ์เดช ทำอะไรได้บ้าง ในส่วนจิตใจก็เช่นเดียวกัน เมื่ออบรมถูกส่วนแล้ว ก็จะเกิดพลังงานทำให้แสดง ฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้ไม่แพ้พลังงานที่แสดงออกมาทางวัตถุ เช่นวิทย์ โทรท์สัน เป็นต้น

เมื่อการรู้จักวิธีทำ หรือการทำให้เป็น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การเข้าถึงธรรมชาติทั้งฝ่าย วัตถุธรรม และนามธรรมสามารถทำให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ที่น่าประหลาดมหัศจรรย์เช่นนี้ เรื่องของ ฤทธิ์เดช ปาฏิหาริย์ เมื่อกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือการรู้จักใช้อำนาจหรือกำลังงานในตัวเรา ซึ่งเนื่องมา จากจิตใจนั่นเอง ถ้าทำเป็นก็ไม่น่าแปลกหรืออัศจรรย์อะไร ถ้าทำไม่เป็นก็นับว่าน่าอัศจรรย์ แต่ อย่างไรก็ตาม ทางพระพุทธศาสนาคงถือเรื่องสงบระงับจากความทุกข์ ความเดือดร้อนเป็นเกณฑ์ การกระทำใด ๆ ก็ตาม ถ้ายังไม่เป็นไปเพื่อดับความทุกข์ความเดือดร้อน ก็ยังไม่แน่ว่าดำเนินไปตาม จุดหมายปลายทางที่มุ่งหมาย

ฉะนั้น ใครอยากจะได้เล่นกีฬาทางฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ ถึงกับมีอุตสาหะฝึกหัดจนสามารถ แสดงอะไรได้แปลก ๆ ขลัง ๆ แล้ว ถ้าจะไม่ให้ผิดทางก็ควรจะได้ตั้งจุดหมายไว้ว่า อย่าทำไปเพราะ โลภอยากได้ลาภสักการะ เพราะโกรธ คือ เพื่อจะทำลายผู้หนึ่งผู้นี้ หรือเพราะหลงถือติดอยู่ใน ฤทธิ์เดชนั้น ก็จะได้เดินทางไปถึงที่หมายที่สูงกว่า คือ ความสงบสุขชั้นสูงได้

เป็นอันว่าในบทนี้ เราได้พูดกันถึงคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา ในข้อที่อาจ ยินยอมอยู่ได้โดยไม่ต้องมีเรื่องฤทธิ์เดชมหัศจรรย์ เพียงอาศัยคุณงามความดี และเหตุผลในการสั่งสอน และการประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดีก็เพียงพอที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีความ เคารพนับถือและปฏิบัติตามได้อย่างภาคภูมิใจ

บทที่ ๒

ตัวอย่างแห่งลัทธิประชาธิปไตยที่เก่าแก่

“พระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างแห่งลัทธิประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดของโลก มีหลักการและวิธีการอันทันสมัยจนทุกวันนี้”

เราควรจะได้พิจารณากันก่อนว่า คำว่าประชาธิปไตยที่เราแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Democracy นั้นหมายความว่าอะไร ครั้นแล้วจึงค่อยพิจารณากันต่อไปว่า พระพุทธศาสนานับว่าเป็นตัวอย่างแห่งลัทธิประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดในโลก มีหลักการและวิธีการอันทันสมัยอยู่อย่างไร

ประชาธิปไตยแยกออกเป็นประชาธิปไตยแบบชนชั้นใหญ่ เป็นคำที่ถอดได้ใกล้เคียงกับคำอังกฤษมาก คือ คำอังกฤษที่ว่า Democracy นั้น มาจากภาษากรีกว่า Demokratia อีกต่อหนึ่ง ภาษากรีกคำนี้แยกได้ดังนี้ Demos = ประชาชน Kratia = อำนาจ เมื่อแปลรวมกันก็ตรงกับคำอังกฤษว่า People's Power (อำนาจของประชาชน)

คำนิยามของประชาธิปไตยอย่างสั้น ๆ มีอยู่ว่า “ประชาธิปไตยคือการปกครองที่ชนทุกชั้นมีอำนาจสูงสุด และใช้อำนาจนั้นทางผู้แทนของตน” (Democracy is a form of government in which the people retain supreme power and exercise their power through representatives.)

ประเทศกรีกได้ชื่อว่าเป็นที่ให้เกิดแก่ลัทธิประชาธิปไตยแห่งแรกของโลก เพราะฉะนั้น คำอังกฤษที่ตรงกับประชาธิปไตยจึงเป็นคำที่มีมูลรากมาจากภาษากรีก

เมื่อสอบดูประวัติศาสตร์ว่า ประชาธิปไตยของกรีกเริ่มต้นเมื่อไร ก็จะพบว่านักประวัติศาสตร์ยังถกเถียงกันอยู่ บางคนกล่าวว่า โซลอน (Solon) ผู้เกิดประมาณ ๖๓๘ ปีก่อนคริสตกาล อันเป็นระยะเวลาไล่เลี่ยกับพระพุทธเจ้า ชื่อว่าเป็นบิดาประชาธิปไตยของกรีก บางคนกล่าวว่า คลิสเทนีส (Cleisthenes) ซึ่งเกิดภายหลังโซลอนประมาณร้อยปีต่างหากควรจะชื่อว่าเป็นบิดาแห่งประชาธิปไตยของกรีก แต่ที่รับรองกันว่าประชาธิปไตยของกรีกเจริญมาก คือในสมัยของเพริคลีส (Pericles) อันเป็นสมัยเดียวกับซอเครตีส (Socrates) และเพลโต (Plato) นักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงของกรีก ซึ่งเป็นระยะเวลาถัดมาจากสมัยของคลิสเทนีสไม่ถึง ๑๐๐ ปี

เป็นอันขอสรุปไว้ในขั้นนี้ก่อนว่า ถ้าจะดูเรื่องกำเนิดประชาธิปไตยของกรีก ก็ดูได้เป็น ๓ ระยะอันมีเวลาไล่เลี่ยกันหรือห่างกันไม่ถึง ๑๐๐ ปี คือ ;-

๑. ระยะแรกเมื่อ ๕๔๔ ปีก่อนคริสตกาล เมื่อโซลอนแก้ไขรัฐธรรมนูญของกรีก อันเป็นครั้งแรกที่มีสภาประชาชน (Popular Assembly)

๒. ระยะต่อมา เมื่อ ๕๐๙ ปีก่อนคริสตก เมื่อคลิสเทนิสแก้ไขรัฐธรรมนูญของกรีกอีก โดยให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนยิ่งขึ้น

๓. ระยะต่อมาเมื่อ ๔๖๑ ปีก่อนคริสตก อันนับเป็นยุคทองของกรีก เปรคลีสซึ่งยึดหลักประชาธิปไตยตามแบบคลิสเทนิส ได้สร้างเสริม ให้สิทธิประชาธิปไตยตามแบบคลิสเทนิสได้เจริญมากที่สุดคนนั้น

ทั้ง ๓ ระยะนี้มีเวลาใกล้เคียงกันภายใน ๓๐๐ ปีระยะแรกเป็นระยะไล่เลี่ยกับพุทธกาล ส่วน ๒ ระยะหลังเป็นเหตุการณ์ภายหลังพุทธปรินิพพาน (พระพุทธรเจ้านิพพาน เมื่อ ๕๔๓ ปีก่อนคริสตก)

เพื่อให้เข้าใจเรื่องราวชัดเจนขึ้น จะขอเล่าความเป็นไปที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยของกรีกไว้ให้ต่อเนื่องกันทั้ง ๓ ระยะ เพื่อจะได้เปรียบเทียบกับแนวประชาธิปไตยที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ แต่ก็ไม่พึงลืมว่า อย่างหนึ่งเป็นเรื่องการเมืองอีกอย่างหนึ่งเป็นเรื่องศาสนา จะให้เหมือนกันย่อมเป็นไปได้ ข้อที่ควรพิจารณาจึงอยู่ที่หลักการ

ในสมัยที่โซลอนแก้รัฐธรรมนูญของกรีกอันเป็นเหตุให้ได้รับเกียรติว่าเป็นบิดาประชาธิปไตยของกรีกนั้น เป็นสมัยที่การปกครองแบบอภิชนาธิปไตย (Aristocracy) คือกลุ่มชนชั้นสูงเป็นใหญ่ยังครองอำนาจอยู่ทั่วไปคนที่เกิดในตระกูลสูงเท่านั้นจึงจะเป็นชนชั้นปกครองได้ คนยากจนที่เป็นหนี้สิน ถ้าไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้ได้ก็จะถูกนำตัวไปขายเป็นทาส แม้ว่าการเป็นหนี้ในบางครั้งเกิดเพราะความจำเป็น อันเนื่องมาจากการเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล โซลอนเป็นผู้ตัดสินใจเลิกกฎหมายหนี้สิน ไม่ยอมให้เจ้าหนี้เอาลูกหนี้ไปขายเป็นทาสอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม การแก้ไขรัฐธรรมนูญของโซลอนก็ยังแบ่งชั้นของคนออกเป็น ๔ ชั้น ตามรายได้ และคนชั้นที่มีรายได้สูงสุดเท่านั้นจึงมีส่วนเป็นผู้บริหารประเทศ

คนที่มีรายได้จากผลผลิตตั้งแต่ปีละ ๕๐๐ บุเชล* ขึ้นไป จัดเป็นคนชั้นที่ ๑ (แต่ต้องเกิดในตระกูลสูงด้วย)

คนที่มีรายได้จากผลผลิตตั้งแต่ปีละ ๓๐๐ บุเชลขึ้นไปจัดเป็นคนชั้น ๒

คนที่มีรายได้จากผลผลิตตั้งแต่ปีละ ๒๐๐ บุเชลขึ้นไปจัดเป็นคนชั้นที่ ๓

คนที่มีรายได้ต่ำกว่านั้นจัดเป็นคนชั้นที่ ๔

ในคน ๔ ชั้นนี้ ผู้มีสิทธิจะเป็นชนชั้นปกครองโดยได้รับเลือกเป็นขุนนาง (archon) ต้องเป็นคนชั้นที่ ๑ ส่วนตำแหน่งต่ำ ๆ คนเพียง ๓ ชั้น เว้นชั้นที่ ๔ จึงจะเข้ารับหน้าที่ได้ เป็นอันว่าในสมัยของโซลอน ซึ่งนักประวัติศาสตร์บางคนยกย่องให้เป็นบิดาประชาธิปไตยของกรีกนั้น คนจนยังถูกถือเป็นคนชั้นต่ำและไม่มีสิทธิจะเข้าไปมีส่วนในการรับตำแหน่งใด ๆ ของรัฐ ฉะนั้น นักประวัติศาสตร์บางคนจึงไม่ถือว่า โซลอนเป็นบิดาประชาธิปไตย เพราะยังถือว่าเป็นผู้ส่งเสริมลัทธิอภิชนาธิปไตย (คนชั้นสูงเป็นใหญ่) อยู่นั่นเอง

* เป็นมาตราตวงของอังกฤษ ๑ บุเชล = ๓๖ ลิตรเศษ ในสมัยกรีกมิใช้มาตรานี้ เป็นแต่เทียบเคียงให้ดูเมื่อเทียบของไทย ๑ บุเชลประมาณข้าวเกือบ ๒ ถัง (๒ ถัง = ๔๐ ลิตร)

ในสมัยเดียวกันนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยให้สิทธิแก่พระสงฆ์มีอำนาจในการบริหารหมู่คณะ มีสิทธิคัดค้านในเมื่อไม่เห็นด้วยโดยไม่มีข้อจำกัดว่าจะเป็นผู้เกิดในสกุลสูงหรือต่ำ จะเกิดในสกุลมั่งมีหรือยากจนทุกคน เมื่อเข้ามาบวชแล้วก็มีสิทธิเท่าเทียมกัน และจะต้องเคารพกันตามลำดับบวชก่อนหลัง เพราะฉะนั้นท่านผู้อ่านจึงอาจตัดสินใจได้เองว่าประชาธิปไตยที่เก่าของกรีกยังเป็นอภิชนาธิปไตยอยู่ แต่ของพระพุทธศาสนาเป็นประชาธิปไตยแท้มาแล้วในระยะเวลาใกล้เคียงกัน

ในสมัยต่อมาจากโซลอนไม่ถึง ๑๐๐ ปีที่นักประวัติศาสตร์เพ่งเล็งว่าเป็นสมัยที่ประชาธิปไตยก่อรูปขึ้นในขนาดที่น่าพอใจก็คือสมัยของคลิสเทนีส ท่านผู้นี้ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ขจัดลัทธิอภิชนาธิปไตยจากกรุงเอเธนส์และสถาปนาลัทธิประชาธิปไตยขึ้น การแก้ไขรัฐธรรมนูญที่คลิสเทนีสได้กระทำไปนั้นได้ให้สิทธิในการออกเสียง (right to vote) แก่ประชาชนทั้ง ๑๐ เผ่าที่ไม่เป็นทาส (สมัยนั้นยังมีระบบทาส) การแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมชนอย่างเสรีได้มีมากขึ้นและที่นับเป็นประวัติอย่างหนึ่งก็คือ คลิสเทนีสได้ตั้งลัทธิออสเตรซิสม์ คือการให้ประชาชนเขียนข้อความลงไปในเปลือกหอยแล้วลงคะแนน โหวตเป็นคะแนนลับคนละเปลือกสามารถขับใครต่อใครที่เห็นว่าไม่สมควรออกไปนอกบ้านเมืองได้ โดยถือว่าเสียงไม่ชอบใจ ๑ พันเสียงให้เนรเทศได้ ๑๐ ปี แต่อย่างไรก็ตามคนชั้นปกครองก็ยังคงมีอยู่ เป็นแต่ว่า จะนับว่าเป็นคนชั้นที่ ๑ ซึ่งมีสิทธิเป็นขุนนาง (archon) ได้ไม่จำเป็นต้องเกิดในสกุลสูงเพียงมีรายได้เกินปีละ ๕๐๐ บูเซล หรือประมาณ ๙๐๐ ถึงของไทยก็เป็นคนชั้นที่ ๑ ได้

ครั้นมาถึงยุคทองของกรีกอันเป็นยุคที่ถือกันว่าประชาธิปไตยรุ่งโรจน์ที่สุดนั้น ก็คือถัดจากสมัยคลิสเทนีสมาไม่ถึง ๑๐๐ ปี อันเป็นสมัยของเปริคลีส มีคำพรรณนาไว้ว่ากรุงเอเธนส์มีอาณาเขตเล็ก มีพลเมืองน้อยจึงอาจใช้การปกครองระบอบประชาธิปไตย แบบตรง คือไม่ต้องเลือกผู้แทน ทุกคนมีสิทธิเข้าประชุมออกเสียงและตัดสินใจชะตาของประเทศชาติในเรื่องการสงครามหรืออื่น ๆ แต่ก็เป็นการยากที่คนทุกคนจะเข้าประชุมในกิจการของประเทศชาติได้หมด เพราะฉะนั้นจึงมีผู้เข้าประชุมเฉพาะผู้ที่สนใจ

ดังกล่าวนี้นี้จึงเห็นได้ว่าประชาธิปไตยของกรีกนั้นเพ็งจะเป็นรูปจริงจึงในภายหลังพุทธปรินิพพานแล้วหลายสิบปี ส่วนในสมัยที่นับได้ว่าเป็นยุคเดียวกับพระพุทธเจ้าคือยุคโซลอนนั้นก็ยังเป็นอภิชนาธิปไตยอยู่

ในที่นี้จะได้กล่าวถึงลัทธิประชาธิปไตยที่อาจเห็นได้จากพระพุทธศาสนาตามหลักฐานที่ปรากฏในวินัยปิฎกต่อไป

อนึ่ง ขอขอมความเข้าใจไว้อีกครั้งหนึ่งว่า คำว่าพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างแห่งลัทธิประชาธิปไตยนั้นได้มุ่งกล่าวเพียงหลักการใหญ่ ๆ หาได้มุ่งกล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ อันเป็นข้อปลีกย่อยไม่ เพราะในรายละเอียดปลีกย่อยนั้น ถึงอย่างไรการปกครองคณะสงฆ์ ก็จะต้องมีลักษณะเฉพาะของตนเอง เช่นเดียวกับการที่การปกครองบ้านเมือง ย่อมมีปัญหาหรือลักษณะพิเศษแตกต่างออกไป จากทางศาสนาฉะนั้น

พระพุทธเจ้าประทานความเป็นใหญ่แก่สงฆ์

ในชั้นเดิมเมื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่ ๆ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประทานการอุปสมบทหรือรับคนเข้าหมู่เองต่อมาได้ขยายให้พระสาวกแต่ละองค์ผู้ไปเผยแผ่ศาสนาในทิศทางนั้น ๆ เป็นผู้อนุมัติการอุปสมบทได้โดยมีพิธีกรรมเพียงให้ผู้ขออุปสมบทเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะก็ใช้ได้ ภายหลังวิธีการนี้ได้ยกเลิกไป และนำไปใช้เฉพาะในการบรรพชาสามเณร^๑ ต่อมาเมื่อมีผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้น จนมีปัญหาเรื่องการปกครองเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงเลิกการประทานอุปสมบทด้วยพระองค์เอง รวมทั้งเลิกการให้อำนาจแก่พระสาวกซึ่งเป็นเอกชน ทรงบัญญัติให้การอุปสมบทแก่ราชนิกุลเป็นครั้งแรก^๒

เมื่อประมวลความเป็นมาในเรื่องการอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าประทานไว้จึงเป็น ๓ ชั้น คือ :-

๑. ชั้นแรกทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยพระองค์เอง เรียก **“เอหิภิกขุอุปสัมปทา”** แปลว่าการบวชที่สำเร็จด้วยการที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด

๒. ชั้นต่อมา ทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นผู้อนุมัติการอุปสมบท โดยให้ผู้ขออุปสมบท^๓ เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่เรียกว่า **“ติสรณคณุปสัมปทา”** แปลว่าการบวชด้วยการถึงสรณะสาม

๓. ชั้นสุดท้ายที่ใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้คือ ทรงอนุญาตให้สงฆ์เท่านั้นเป็นผู้อนุมัติการอุปสมบทที่เรียกว่า **“อุตตัจจตุตถกรรมอุปสัมปทา”** แปลว่าการบวชที่ต้องสวดประกาศอันมีการสวดเสนอญัตติด้วย ๔ ครั้งคือ สวดเสนอญัตติ เสา่เรื่องมีผู้ขอบวช ๑ ครั้ง แล้วสวดประกาศขอความเห็นชอบโดยเปิดโอกาสให้ทักท้วงได้ ๓ ครั้งรวมเป็น ๔ ครั้ง

กำหนดจำนวนสงฆ์ ๕ ประเภท

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่แล้วก็ได้ทรงกำหนดจำนวนไว้ ด้วยว่ากิจกรรมแต่ละอย่างย่อมต้องการจำนวนภิกษุมากน้อยต่างกัน ดังต่อไปนี้

๑. **ภิกษุสงฆ์ ๔ รูป** เรียก **จตุวรรค** ทำสังฆกรรมได้ทุกชนิด เว้นแต่ การบวชพระ การปวารณาซึ่งเป็นพิธีกรรม วันออกพรรษาที่อนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนกันและกันได้ และการสวดอัพภานคือการสวดถอนอาบัติหนักบางข้อ ที่กำหนดให้ใช้พระภิกษุจำนวนมากกว่านั้น

๒. **ภิกษุสงฆ์ ๕ รูป** เรียก **ปัญจวรรค** ทำปวารณาได้ ทำการบวชพระในชนบทชายแดนได้ ทำสังฆกรรมอย่างอื่นได้ เว้นแต่สังฆกรรม ๒ อย่าง คือ การสวดอัพภาน และการบวชพระใน

๑. การบวชมีศัพท์เรียกเป็น ๒ อย่าง บวชเป็นพระเรียกว่าอุปสมบทบวชเป็นสามเณรเรียกว่าบรรพชา

๒. วินัยปิฎก เล่ม ๔ หน้า ๑๐๓

๓. พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ผู้ขอบวชเท่านั้นบวชได้ คนที่ไม่ได้ขอบวชไปบวชให้ทรงปรับอาบัติทุกกฏ แก่ผู้ให้บวช วินัยปิฎกเล่ม ๔ หน้า ๑๐๔

มัชฌิมชนบท^๑ คือชนบทภาคกลาง ที่มีความเจริญ

๓. ภิกษุสงฆ์ ๑๐ รูป เรียกว่า ทสวรรค ทำการบวชกุลบุตรในมัชฌิมชนบท คือชนบทภาคกลางของอินเดีย และทำสังฆกรรมอื่น ๆ ได้ เว้นการสวดอัฏฐกถอนอาบติอย่างเดียว

๔. ภิกษุสงฆ์ ๒๐ รูป เรียก วิสติวรรค โดยเจาะจงเพื่อใช้ในการประชุมซึ่งมีภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้สวดถอนอาบติของภิกษุบางรูป

๕. ภิกษุสงฆ์เกินกว่า ๒๐ รูป เรียก อติเรกวิสติวรรค ใช้ทำสังฆกรรมได้ทุกชนิด^๒ เงื่อนไขของการกำหนดจำนวนดังกล่าวนี้ มีอยู่ว่า กิจกรรมชนิดไหนกำหนดจำนวนอย่างต่ำของสงฆ์ไว้กี่รูป สงฆ์เกินจำนวนนั้นใช้ได้ ต่ำกว่าจำนวนที่กำหนดใช้ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง โดยชี้ถึงประเภทของสังฆกรรมแต่ละชนิดว่าอย่างไรให้พระภิกษุสงฆ์เท่าไรก็อาจกล่าวได้ดังนี้ :-

๑. การทำอุโบสถ คือสวดปาฏิโมกข์ หรือสวดทบทวนศีลของภิกษุ ๒๒๗ ข้อ ทุกกึ่งเดือน ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปทำได้

๒. การสวดกฐิน คือสวดประกาศมอบผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง โดยขอความเห็นชอบของพระสงฆ์ทั้งปวง ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปทำได้ ในข้อนี้หนังสือซึ่งแต่งขึ้นชั้นหลัง พระไตรปิฎก เช่น อรรถกถา กล่าวว่าต้อง ๕ รูปขึ้นไปจึงทำได้ ข้าพเจ้าได้ตรวจดูแล้วไม่มีข้อกำหนดไว้โดยเฉพาะในวินัยปิฎก แม้ที่ว่าด้วยเรื่องกฐินโดยตรง ฉะนั้น จึงถือตามที่กล่าวไว้ในวินัยปิฎกเล่ม ๕ หน้า ๒๕๘ ที่ว่าสงฆ์ ๔ รูปทำการได้ทุกชนิด เว้นเพียง ๓ อย่าง คือ ปวารณาอุปสมบท และอัฏฐก (ผู้ต้องการสอบหลักฐานเรื่องนี้ควรดูวินัยปิฎกเล่ม ๕ หน้า ๑๓๕ เป็นต้นไป และเล่ม ๘ หน้า ๔๒๖ เป็นต้นไปด้วย)

๓. การสวดสมมติต่าง ๆ เช่น สมมติหรือแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ เป็นผู้แจกจีวรแจกเสนาสนะ คือ ที่อยู่ที่อาศัย ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปทำได้

๔. การปวารณา คือการบอกอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนกัน ถ้าจะทำการสงฆ์ ภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไปจึงทำได้ ทั้งนี้มีเหตุผลว่า เมื่อถือว่าภิกษุ ๔ รูปขึ้นไปเป็นสงฆ์ ถ้ามีภิกษุเพียง ๔ รูป รูปหนึ่งกล่าวปวารณา จึงเท่ากับอนุญาตแก่บุคคล ๓ คน ให้ว่ากล่าวได้ พระพุทธเจ้าให้ถือเป็นการปวารณาต่อบุคคล จะนับว่าเป็นการสงฆ์ได้ ก็ต่อเมื่อสงฆ์ผู้รับฟังคำปวารณามีครบ ๔ รูปเป็น ๕ รวมทั้งผู้ปวารณาหรือจำนวนมากกว่านั้น

๕. การอุปสมบท หรือบวชพระ ถ้าในปัจจุบันชนบทคือชายแดน หรือเขตที่ไม่มีความเจริญ หาพระยาก ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไปทำได้ ถ้าในมัชฌิมชนบทหรือในเขตภาคกลางซึ่งในสมัยพระพุทธเจ้ามีกำหนดเขตไว้ อันพอจะหาพระได้ ให้ใช้พระตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไป ในเมืองไทยเราซึ่งนับเป็นเขตนอกจากที่กำหนดไว้ในครั้งพุทธกาล ถ้าจะกล่าวตามตัวอักษร พระ ๕ รูปขึ้นไปก็

๑. ปัจจุบันชนบท ชนบทชายแดน มัชฌิมชนบท ชนบทภาคกลางมีกำหนดเขตไว้ครั้งพุทธกาล ในปัจจุบันอนุโลมตามความเจริญและไม่เจริญของท้องที่ ถ้าที่เจริญก็ใช้พระ ๑๐ รูปขึ้นไป

๒. วินัยปิฎก เล่ม ๕ หน้า ๒๕๘

ใช้ในการบวชกุลบุตรได้ แต่พระเถระผู้ใหญ่ท่านพิจารณาตามเจตนารมณ์ของพระวินัย ถ้าบวชในเขตจังหวัดพระนครหรือในเมืองที่เจริญ ก็ใช้พระตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไป ในเขตกันดารจึงใช้พระน้อยกว่านั้นคือ ๕ รูปขึ้นไป

๖. การสวดอัฏฐาน คือสวดเพ็ญถอนอาบัติ ของภิกษุบางรูป ซึ่งต้องทำการสงฆ์ใช้ภิกษุตั้งแต่ ๒๐ รูปขึ้นไป

๗. สังฆกรรมอื่น ๆ ที่ทำการสงฆ์ นอกจากที่กล่าวไว้แล้ว ใช้พระตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปทั้งสิ้น

ข้อกำหนดเรื่องสถานที่ประชุม

การทำสังฆกรรม คือการสงฆ์ทุกอย่างต้องมีข้อกำหนดเรื่องสถานที่ประชุม เขตแดนที่ใช้กำหนดที่ประชุมเรียกว่าสีมา

สีมาหรือเขตแดนสำหรับกำหนดสถานที่ประชุมนี้ ไม่ให้เล็กเกินไป จนไม่อาจให้ภิกษุ ๒๑ รูปนั่งได้และไม่ให้ใหญ่เกินไป ๓ โยชน์ เล็กเกินไปก็ไม่อาจทำสังฆกรรมที่ต้องใช้ภิกษุสงฆ์ ๒๐ รูป พร้อมด้วยภิกษุผู้ขอให้สงฆ์จำนวนนั้นประชุมถอนอาบัติให้รวมเป็น ๒๑ รูปได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องกำหนดส่วนไม่ให้เล็กกว่านั้น ส่วนที่ใหญ่เกินไปกว่า ๓ โยชน์ ก็ยากแก่การที่จะมาประชุมพร้อมกันในที่นั้นหมาย และยากที่จะตรวจตราว่าใครมาบ้างไม่มาบ้าง

วัตถุอันใช้กำหนดเขตสีมา มี ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ และแอ่งน้ำ

การที่ต้องมีกำหนดหมายว่าที่ประชุมต้องมีเขตแค่นั้นแค่นี้ ก็เพื่อให้ภิกษุทุกรูปผู้อยู่ในเขตนั้นรู้หน้าที่ของตนว่า เมื่อมีการประชุมเกิดขึ้น ทุกรูปจะต้องเข้าประชุมทั้งหมด ถ้าไม่เข้าประชุมกรรมนั้นก็ใช้ไม่ได้ และถ้าเป็นกรรมที่มีข้อบังคับให้ทุกรูปต้องเข้าประชุมด้วย ผู้ไม่เข้าประชุมต้องเป็นอาบัติ

ในกรณีที่ภิกษุผู้อยู่ในเขตสีมาหรือเขตที่ประชุมอาพาธไม่สามารถเข้าประชุมได้ จะต้องมอบฉันทะไปประกาศแก่สงฆ์ผู้ประชุมว่าผู้นั้นผู้นี้มาไม่ได้เพราะอาพาธ ขอมอบฉันทะคืออนุมติให้สงฆ์ทำการประชุมได้ด้วยความยินยอมรับรู้เห็นด้วยของตน และถ้าที่ประชมนั้นเป็นการประชุมฟังปาฏิโมกข์ คือศีล ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุ ถ้าภิกษุรูปใดอาพาธ จะต้องบอกบริสุทธฺ์ คือมอบให้ภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งไปประกาศแก่สงฆ์ ว่าภิกษุรูปที่อาพาธนั้นยังเป็นภิกษุผู้บริสุทธฺ์อยู่ การบอกความบริสุทธฺ์ของตนนั้น ถ้าไปบอกเองได้ก็ไปเองเมื่อจวนเลิกประชุม ถ้าไปไม่ได้จึงมอบให้ภิกษุรูปอื่นบอกแทน

อนึ่ง ในขณะที่นั่งประชุมกันอยู่ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีธุระเช่นสรีริก จะลุกออกไปจากที่ประชุมต้องให้ฉันทะ คืออนุญาตให้สงฆ์ทำการมตต่อไปโดยความยินยอมของตนก่อน มิเช่นนั้นเป็นอาบัติ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้มีการพูดขึ้นได้ในภายหลังว่าสงฆ์ทำไปโดยภิกษุรูปนั้นรูปนี้ไม่เห็นด้วย

การที่ภิกษุผู้อยู่ในเขตสีมา เมื่อถึงเวลาทำสังฆกรรมที่มีข้อกำหนดให้ทุกรูปขาดไม่ได้ เช่น ฟังปาฏิโมกข์และปวารณา จะขาดประชุมได้เฉพาะในกรณีเดียวคือเจ็บไข้ ติดธุระอื่น ๆ

อ้างไม่ได้เลย ถ้าติดธุระอื่น ๆ อยู่นอกเขตสีมาไม่เป็นอาบัติ แต่ถ้าละเลยหน้าที่ คือ เมื่อครบ ๑๕ วันที่จะต้องเข้าประชุมฟังสวดปาฏิโมกข์ หรือปวารณาแต่ไกลไปไหน ๆ เสีย ต้องอาบัติ

ในกรณีที่เป็นสังฆกรรมไม่บังคับ เช่น การอุปสมบทกุลบุตร การกฐิน หรือการประชุม แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ภิกษุจะไม่เข้าประชุมก็ได้ แต่ต้องไม่อยู่ในเขตสีมา ถ้าอยู่ภายในเขตสีมาแล้วไม่เข้าประชุม กรรมนั้นชื่อว่าไม่เป็นอันทำ

สิทธิของภิกษุผู้เข้าประชุม

ภิกษุผู้เข้าประชุมในกิจการของสงฆ์ทุกรูป มีสิทธิแสดงความคิดเห็นทั้งในทางค้ำน และในทางเห็นด้วย โดยปกติ เมื่อถามความคิดเห็นของที่ประชุม ถ้าเห็นด้วยให้ใช้วิธีหนึ่ง ถ้าไม่เห็นด้วยให้คัดค้านขึ้น ในกรณีที่มีผู้คัดค้านขึ้นก็จะต้องมีการทำความเข้าใจกัน จนกว่าจะยอมเห็นด้วย ถ้าปรากฏว่าภิกษุผู้คัดค้านยังคงยืนกรานไม่เห็นด้วย การอุปสมบทซึ่งเป็นการรับสมาชิกใหม่เข้าสังฆมณฑลก็ดี การให้ผ้ากฐินก็ดี ย่อมไม่สมบูรณ์ ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่ามติของที่ประชุมต้องถือมติเอกฉันท์ คือเห็นพร้อมกันทุกรูป

แต่ก็พึงเห็นว่าการใช้มติเอกฉันท์มิได้เป็นไปในทุกกรณี กล่าวคือมีความเห็นแตกต่างกันเป็นสองฝ่าย ก็ต้องหาทางระงับโดยวิธีจับฉลาก หรือที่ตรงกับกลงคะแนนเพื่อดูว่าเสียงข้างมากไปทางไหน ก็ตัดสินใจให้เป็นไปตามเสียงข้างมากนั้น วิธีนี้เรียกว่า **เบญจยลิกา** คือถือเสียงข้างมากเป็นประมาณ

เท่าที่เล่ามานี้ ท่านผู้อ่านคงมองเห็นความเป็นประชาธิปไตยของพระพุทธศาสนามากโดยลำดับ

ต่อไปนี้จะแสดงตัวอย่างการสวดประกาศที่ให้สิทธิออกเสียงแก่ผู้เข้าประชุม การสวดประกาศแบ่งออกเป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งเสนอญัตติ ๑ ครั้ง สวดขอความเห็นชอบ ๑ ครั้ง เรียกว่า **ญัตติทุติยกรรม** แปลว่า กรรมที่มีญัตติเป็นที่สองหรือเป็นสองครั้งทั้งขอเสนอญัตติ อีกอย่างหนึ่งเสนอญัตติ ๑ ครั้ง สวดขอความเห็นซ้ำ ๆ กัน ๓ ครั้ง รวมเป็น ๔ ครั้ง เรียกว่า **ญัตติจตุตถกรรม** แปลว่า กรรมที่มีญัตติเป็นที่สี่หรือเป็นสี่ครั้งทั้งขอเสนอญัตติ

การสวดประกาศโดยทั่วไปเป็นข้อเสนอญัตติ ๑ ครั้ง ขอความเห็นชอบ ๑ ครั้ง ที่เรียกว่า **ญัตติทุติยกรรม** โดยมากต่อเมื่อเป็นเรื่องใหญ่ เช่นการรับคนเข้าหมู่ที่เรียกว่าอุปสมบท การลงโทษภิกษุผู้ประพฤติมิชอบ ๗ อย่าง มีดัชนีขณิกกรรมเป็นต้น การยกโทษเมื่อภิกษุนั้นประพฤติตนดีขึ้นแล้ว การสวดสมมติคือแต่งตั้งภิกษุให้เป็นผู้สอนนางภิกษุณี และอื่น ๆ ที่ต้องมีการสวดขอความเห็นซ้ำ ๆ ถึง ๓ ครั้ง ก็เพื่อให้มีเวลาพิจารณาได้รอบคอบ ส่วนเรื่องที่สำคัญน้อยลงไปสวดขอความเห็นชอบเพียงเสนอญัตติแล้วสวดเพียงครั้งเดียวก็พอ

ตัวอย่างคำสวดขอความเห็นชอบ

ที่มีข้อเสนอญัตติ ๑ ครั้ง ขอความเห็นชอบ ๑ ครั้ง

ที่เรียกว่าญัตติทุติยกรรม

เฉพาะในเรื่องให้ผำกฐิน

“ท่านผู้เจริญ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผำกฐินผืนนี้เกิดขึ้นแก่สงฆ์ สงฆ์ให้ผำผืนนี้แก่ภิกษุผู้มีชื่อของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงให้ผำกฐินผืนนี้แก่ภิกษุผู้มีชื่อนี้เพื่อกรานกฐิน นี่เป็นญัตติ

“ท่านผู้เจริญ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผำกฐินผืนนี้เกิดขึ้นแก่สงฆ์ สงฆ์ให้ผำผืนนี้แก่ภิกษุผู้มีชื่อนี้เพื่อกรานกฐิน การให้ผำกฐินผืนนี้แก่ภิกษุผู้มีชื่อนี้ เพื่อกรานกฐินย่อมชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงหนึ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงดู ผำกฐินผืนนี้สงฆ์ให้แล้วแก่ภิกษุผู้มีชื่อนี้ เพื่อกรานกฐินย่อมชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนั่งอยู่ ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วยประการอย่างนี้”

ตัวอย่างคำสวดขอความเห็นชอบ

ที่มีข้อเสนอญัตติ ๑ ครั้ง ขอความเห็นชอบ ๓ ครั้ง

เรียกว่าญัตติจตุตถกรรม

เฉพาะในเรื่องการให้อุปสมบทแก่กุลบุตร

“ท่านผู้เจริญ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะ (ผู้มุ่งจะบวช) ของท่านผู้มีชื่อนี้ (ระบุชื่ออุปัชฌาย์ผู้นำเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมสงฆ์) บริสุทธิแล้วจากอันตรายิกกรรม (ข้อขัดข้องต้องห้าม) ทั้งหลาย บาตร จีวรของเขาคครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌายะ ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงอุปสมบทผู้มีชื่อนี้ มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌายะ นี่เป็นญัตติ”

“ท่านผู้เจริญ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้ บริสุทธิแล้วจากอันตรายิกกรรมทั้งหลาย บาตร จีวรของเขาคครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌายะ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้หนึ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด”

“ข้าพเจ้ากล่าวความนี้เป็นครั้งที่ ๒ ท่านผู้เจริญ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้ ฯลฯ ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด”

“ข้าพเจ้ากล่าวความนี้เป็นครั้งที่ ๓ ท่านผู้เจริญ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้ ฯลฯ ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด”

“ผู้มีชื่อนี้ สงฆ์อุปสมบทแล้ว มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌายะ ย่อมชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนั่งอยู่ ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วยประการอย่างนี้”

ข้อแย้งเรื่องประชาธิปไตยเก่าแก่

ถ้าจะมีคำแย้งว่า ข้อที่กล่าวว่าพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่าง แห่งลัทธิประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดของโลกนั้น ขอแย้งด้วยประวัติศาสตร์ที่ว่า ในสมัยพุทธกาลนั้นเองมีลัทธิประชาธิปไตยอยู่แล้วในอินเดีย ดังจะเห็นได้เช่นการปกครองแคว้นวัชชี ซึ่งมีนครหลวงชื่อกรุงเวสาลีนั้น มีลิจฉวีสภา คือ สภาของเจ้าลิจฉวีมีการประชุมแบบสภาผู้แทนราษฎรเหมือนกัน หรือการปกครองของ

มัลลษัตริย์เมืองกุสินาราและเมืองปาวา ก็เป็นไปในรูปมีสภาประชุมฟังความเห็นคนข้างมากเหมือนกัน เมื่อเป็นอย่างนี้เราจะพหุพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างของประชาธิปไตยอันเก่าแก่ที่สุดได้อย่างไร

ขอตอบว่าการปกครองของเจ้าลิจฉวี และมัลลษัตริย์เหล่านั้นหาใช่ประชาธิปไตยไม่ แต่เป็นอภิชนาธิปไตย (Aristocracy) คือ มีกลุ่มชนชั้นสูงเป็นใหญ่โดยการผูกขาดว่าจะต้องเป็นกษัตริย์ราชวงศ์ลิจฉวี และวงศ์มัลละเท่านั้น ประชาชนทั่วไปหามีส่วนเป็นผู้ออกเสียงในสภานั้นไม่ แม้ประวัติของประชาธิปไตยในยุคทองของกรีกเองเท่าที่เราสอบได้ จากชีวประวัติของนักปราชญ์คนสำคัญ เช่น ซอเครตีส (Socrates) เพลโต (Plato) และแอริสตอเติล (Aristotle) ก็เป็นยุคหลังพุทธปรินิพพาน กล่าวคือ พระพุทธเจ้านิพพานก่อนซอเครตีสเกิดประมาณ ๗๕ ปี ก่อนเพลโตเกิดประมาณ ๑๑๕ ปี และก่อนแอริสตอเติลเกิดประมาณ ๑๕๕ ปี และประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ เท่าที่พบในชาวกรีกนั้น เป็นประชาธิปไตยแค่นี้ เราอาจจะดูได้จากการที่ซอเครตีสถูกบังคับให้ฆ่าตัวตายด้วยยาพิษด้วยคำตัดสินดังนี้ :-

“ซอเครตีสเป็นผู้มีความผิดอันเนื่องจากอาชญากรรมคือ ประการแรกเพราะไม่บูชาเทวดาทั้งหลายที่ชาวเมืองบูซา แต่กลับแนะนำให้รู้จักเทวดาอื่นของตนเอง ประการต่อไป ก็เพราะทำให้เยาวชนเสื่อมเสีย การลงโทษที่กำหนดให้คือความตาย” (ดูหนังสือ Great Philosophers หน้า ๗ และ New Popular Encyclopaedia เล่ม ๑๓ หน้า ๑๘๒ คอลัมน์ ๒)

จากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้แสดงว่าในขณะที่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนากำลังได้เสวยสิทธิในการออกเสียงในที่ประชุม โดยไม่มีเลือกชั้นวรรณะ ไม่เลือกว่าเป็นผู้น้อยผู้ใหญ่นั้น ประชาธิปไตยของกรีกได้ฆ่าคนที่สำคัญยิ่งคนหนึ่งของโลก ซึ่งแสดงความคิดเห็นของตนเองอย่างเสรี

จึงขอเสนอให้ท่านผู้อ่านได้วินิจฉัยเรื่องนี้เอาเองว่า หลักประชาธิปไตยที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้น มีข้อที่น่าสนใจและเห็นเป็นลักษณะพิเศษได้อย่างไร

บทที่ ๓

การเลิกทาส

“พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแรกที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน โดยสอนให้เลิกระบบทาส ไม่เอามนุษย์มาเป็นสินค้าสำหรับซื้อขาย ห้ามมิให้ภิกษุมีทาสไว้ใช้ กับทั้งสอนให้เลิกทาสภายใน คือไม่เป็นทาสของความโลภ ความโกรธ และความหลง”

ประเพณีการมีทาสไว้ใช้ และการซื้อขายทาสนั้นดูเหมือนจะมียุ่ทั่วไปในโลก

ผู้ที่สนใจในปัญหาเรื่องระบบทาสโดยเฉพาะ ได้แสดงรายละเอียดไว้ในที่หลายแห่งด้วยกัน ในการค้นรายละเอียดเรื่องทาสอันเป็นปัญหาของโลกนี้ ข้าพเจ้าได้อาศัยหนังสือ Encyclopaedia of Social Sciences หนังสือ The New Popular Encyclopaedia กับหนังสือ Encyclopaedia Britannica และบรรดาหนังสือประวัติศาสตร์รวมทั้งหนังสือกฎหมายเก่า ๆ ประกอบกัน ในส่วนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาได้ค้นหลักฐานทั้งวินัยปิฎก และสุตตันตปิฎก

ในเรื่องที่มาของความเป็นทาส หรือทางที่คนเราจะกลายเป็นทาสนั้น ได้มีผู้ประมวลไว้ว่ามี ๕ ประเภทคือ :-

๑. เป็นทาสโดยสายโลหิต คือพ่อแม่เป็นทาส มีลูก ลูกนั้นก็กลายเป็นทาสด้วย โดยเจ้าของทาสนั้นถือเป็นสมบัติพลอยได้ของตน (Birth)

๒. พ่อแม่แม้ไม่เป็นทาส แต่เพราะยากจนหรือมีความจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งขายลูกของตนไปให้เป็นทาสของผู้อื่น (Sale of Children by their free Parents)

๓. มีการสงครามเกิดขึ้น ฝ่ายชนะกวาดต้อนคนไปเป็นทาส (Capture in war)

๔. ทำการโจรสลัด หรือลักพาตัวคนมาเป็นทาส (Piracy or kidnapping)

๕. การค้าทาสที่ทำกันเป็นอาชีพเป็นล่ำเป็นสันทั้งในกรีกและประเทศอื่น ๆ เป็นเหตุให้เกิดการนำคนมาเป็นทาส ด้วยวิธีต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก (Commerce)

แต่เมื่ออ่านบทที่ ๒ ของหนังสือเรื่องนี้มาแล้ว เชื่อว่าทุกท่านคงเห็นพ้องกันว่าควรเพิ่มได้อีก ๑ ข้อ เป็นข้อที่ ๖ คือการที่คนเป็นหนี้ผู้อื่นแล้วไม่มีทางจะใช้หรือใช้ได้ไม่ทันตามกำหนด มีกฎหมายของกรีก และโรมันโบราณที่อนุญาตให้เจ้าหนี้เอาลูกหนี้เป็นทาสได้ โดยเฉพาะกฎหมายอันรับรองสิทธิของเจ้าหนี้ ให้นำลูกหนี้เป็นทาสได้นี้ โซลอนได้เป็นผู้ประกาศเลิกลัมเมื่อ ๔๙๔ ปีก่อนคริสตกาล ส่วนกฎหมายของโรมันอันว่าด้วยเรื่องนี้ ยังคงอยู่ต่อมาอีกนาน อย่างไรก็ตาม การเลิกกฎหมาย

กำหนดความเป็นทาส เพราะหนี้สินมิได้หมายความว่าเลิกลัทธิระบบทาสแบบอื่น เพราะฉะนั้น การซื้อขายทาสจึงคงมีอยู่ทั่วไป

แต่อันที่จริงยังมีทาสอีก ๒ ประเภท ซึ่งอาจจัดได้เป็นประเภทที่ ๗ และประเภทที่ ๘ คือ **ประเภทที่ ๗** ได้แก่บุคคลผู้สมัครขายตัวไปเป็นทาสผู้อื่น เพื่อนำเงินไปให้มารดาบิดาเป็นการสนองคุณ เพื่อให้มารดาบิดาใช้หนี้ผู้อื่นบ้าง บุคคลบางคนมองไม่เห็นทางว่า ตนเองจะเป็นอยู่ได้อย่างไร เพราะไม่มีอาชีพ ไม่มีทุน เป็นทาสของผู้อื่นยังได้อาศัยเป็นทางเลี้ยงชีพ โดยไม่ต้องกังวลในเรื่องปากเรื่องท้องก็สมัครใจไปเป็นทาสเองบ้าง **ประเภทที่ ๘** ได้แก่ทาสกรรมกร (forced labour) คือผู้ที่ถูกบังคับให้ทำงานแบบทาสทั้ง ๆ ที่มีได้เป็นทาส อันเป็นเรื่องที่แม้ในปัจจุบันก็ยังมิอยู่ในหลายประเทศ และเป็นปัญหาที่สหประชาชาติก็พยายามอย่างยิ่งที่จะกำจัดให้หมดไป ความพยายามเหล่านี้ได้ปรากฏผลออกมาอย่างหนึ่งคือ การประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ (ค.ศ. ๑๙๔๘) ซึ่งมีข้อความอันต่อต้านการละเมิดสิทธิมนุษยชน เช่นการจับกุมตามอำเภอใจ, ระบบทาส, ทาสกรรมกร (Forced labour) เป็นต้น ปรากฏว่า ในการลงมติรับรองประกาศนี้ มีคะแนนรับรอง ๔๘ ประเทศ ไม่มีประเทศไหนคัดค้านเลย มีแต่ประเทศที่งดไม่ออกเสียงบางประเทศ ซึ่งมีใช้ความมุ่งหมายของหนังสือนี้ที่จะระบุว่าประเทศไหนบ้าง

เมื่อพูดถึงระบบทาสแล้ว ก็ใครจะนำท่านผู้อ่านให้ได้รับความรู้เบ็ดเตล็ดเรื่องทาสต่อไปอีกสักเล็กน้อย

ชนชาติเฮบรูโบราณ* มีธรรมเนียมให้มีทาสไว้ใช้ได้ แม้จะเป็นชนชาติเดียวกัน แต่เมื่อครบ ๗ ปีแล้ว ก็ปลดปล่อยให้เป็นอิสระพร้อมทั้งให้ข้าวของเครื่องใช้รวมทั้งปศุสัตว์ แต่ถ้าทาสนั้นยังพอใจจะอยู่กับนายของตนต่อไป ก็จะได้รับรางวัลเป็นท่อนเหล็กแห่งการอาสาสมัครเป็นทาส การเจาะหูและสวมห่วงหูเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นทาสในสมัยโบราณ

มีคำกล่าวว่ารหัสในประเทศกรีกได้รับความเห็นอกเห็นใจจากเจ้าของทาสมากกว่าในโรม พวกทาสในกรุงโรมถูกฆ่าตายเสียมากต่อมาก ถ้าทำอะไรไม่ถูกใจผู้เป็นนาย ต่อมาระหว่าง ค.ศ. ๘๖ ถึง ๑๖๑ อันตรงกับ พ.ศ. ๖๒๙ ถึง ๗๐๔ จักรพรรดิอันโตนินุส ปิอุส ได้ประกาศเลิกสิทธิของเจ้าของทาสที่จะประหารชีวิตทาสของตน แต่ก็ไม่มีรายละเอียดว่าได้ห้ามทำทารุณกรรมอื่น ๆ หรือไม่ เพราะกฎหมายของโรมันให้สิทธิแก่เจ้าของทาสที่จะแยกคู่ฟัวตัวเมียของทาสได้ทั้งเป็นเจ้าของแห่งทรัพย์สินใด ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ทาสนั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อมาถึงสมัยกลาง (ระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐ เป็นต้นมา) ทาสในอังกฤษได้รับสิทธิเพิ่มขึ้นคือ อาจจะมีบ้านและที่ดินได้โดยไม่ต้องเสียค่าเช่า และอาจได้รับอิสรภาพได้โดยเงื่อนไขหลายประการ ในปี ค.ศ. ๑๔๘๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ รัฐสภาอังกฤษได้ลงมติออกกฎหมายห้าม

๑. ขอขอมความเข้าใจกับท่านผู้อ่านไว้ก่อนที่เรียกว่าสมัยโบราณนั้นคือระยะเวลาก่อน พ.ศ. จนถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ สมัยกลางคือ พ.ศ. ๑๐๐๐ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐ สมัยใหม่คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๐ มาจนถึงบัดนี้ ดู A Philosophic and Scientific Retrospect by A. Wolf หน้า ๓ ถึงหน้า ๔๕ และหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนาในแง่ปรัชญาและวิทยาศาสตร์ของผู้เขียนหน้า ๑๕-๑๖

การค้าทาสอย่างเด็ดขาด ซึ่งประเทศอื่น ๆ ในยุโรปก็ได้เจริญรอยตาม แต่ก็ยังมีได้ห้ามการมีทาสไว้ใช้ ซึ่งถือกันว่าเป็นสมบัติหรือสิทธิส่วนบุคคล ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๘๓๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๗ จึงได้ออกกฎหมายเลิกระบบทาสทั้งในอังกฤษและในเมืองขึ้น โดยมีโครงการให้เลิกเด็ดขาดภายในเวลาที่กำหนด และได้ใช้วิธีการละมุนละม่อม คือได้ตั้งงบประมาณสำหรับชดเชยแก่เจ้าของทาสถึง ๑๕ ล้านปอนด์ (ประมาณ ๗๕๐ ล้านบาท) แต่เมื่อจ่ายจริงปรากฏว่าต้องใช้เงินถึง ๒๐ ล้านปอนด์ (หรือประมาณ ๑,๐๐๐ ล้านบาทในขณะนี้) นับเป็นความเสียสละอย่างสูงที่พึงจารึกไว้ในประวัติศาสตร์มนุษยธรรม

ระบบทาสนี้ได้เลิกกันไปในประเทศฝรั่งเศส และเมืองขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๙๑ ในประเทศสวีเดนเมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๙ ในประเทศเดนมาร์ก ปีเดียวกับประเทศฝรั่งเศส ในประเทศปอร์ตุเกส เมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๙๙ และในสหรัฐอเมริกา เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๘

บางศาสนากับระบบทาส

หนังสือ The New Popular Encyclopaedia กล่าวว่าไว้ว่าทางศาสนาคริสต์ มิได้ดำเนินการใด ๆ ที่เลิกล้มระบบทาสเลย การค้าทาสยังคงดำเนินไปเป็นเวลาประมาณ ๑,๐๐๐ ปีในชนชาติที่นับถือศาสนาคริสต์ในยุโรป ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังความล่มจมของอาณาจักรโรมัน แต่ก็ได้ยอมรับว่าศาสนาคริสต์มีส่วนช่วยให้ระบบทาสเลิกล้มไปอยู่เหมือนกันโดยการสั่งสอนของพระ (ทั้งที่ไม่มีหลักการในคัมภีร์ศาสนา)

หนังสือเล่มเดียวกันได้กล่าวถึงศาสนาอิสลามว่าระบบทาสได้มีอยู่ในศาสนาอิสลาม โดยคัมภีร์ศาสนานี้อนุญาตให้มีทาสได้โดยการรบชนะ แต่หนังสือนั้นได้กล่าวต่อไปว่าดูเหมือนจะมิใช่ความประสงค์ของพระมหะหมัดที่จะได้ทาสมาโดยวิธีนี้

วิลเลียมลินน์เวสเตอร์มันน์เขียนไว้ในเรื่อง Ancient Slavery ว่า ในสมัยโบราณ (ก่อน พ.ศ. ถึง พ.ศ. ๑๐๐๐) มิได้มีการดำเนินการใด ๆ เพื่อจะเลิกล้มระบบทาส องค์การทางศาสนา หรือแม้ศาสนาคริสต์เองก็มิได้ดำเนินการนี้ การเปลี่ยนท่าทีต่อบุคคลชั้นทาสนั้นได้เกิดขึ้น ในรูปแห่งกฎหมายซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิแห่งโรมันได้กำหนดขึ้น นับได้ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของมนุษย์ประการหนึ่ง

บทความของวิลเลียมลินน์เวสเตอร์มันน์ ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือ Encyclopaedia Britannica ก่อนข้างจะโจมตีศาสนาคริสต์ในเรื่องระบบทาสอยู่บ้าง

สำหรับความเห็นส่วนตัวของผู้เขียน แม้ข้อห้ามในเรื่องระบบทาสจะมีได้มีบัญญัติไว้ในศาสนาคริสต์ หรืออิสลาม ผู้เขียนก็เชื่อว่า นักพรตหรือผู้นำในศาสนาทั้งสองนั้นคงจะมีอยู่ไม่น้อยที่มีส่วนช่วยสั่งสอนให้มนุษย์ได้เลิกล้มระบบทาสไปในที่สุด

เพราะกล่าวกันด้วยความเป็นธรรมแล้ว บรรดาความไม่ดีไม่งามทั้งหลาย เท่าที่สามัญสำนึกของคนเราพอจะเล็งเห็นได้ นักบวชแห่งศาสนาต่าง ๆ ที่เป็นผู้มีจิตใจสูงก็คงช่วยกันชี้แจงให้ประชาชนพากันงดเว้นบ้าง ไม่โดยตรงก็โดยอ้อมด้วยเหตุนี้ แม้ผู้เขียนเป็นศาสนิกชน ก็ไม่ได้มอง

นักบวชแห่งศาสนาอื่นไปในแง่ร้าย ยิ่งกว่านั้นเมื่อกล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา ก็จะได้เห็นว่า พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายมิได้ทรงปฏิเสธความดีของศาสนาใด ๆ ทรงกล่าวไว้เป็นกลาง ๆ ว่า คำสอนของศาสนาต่าง ๆ ที่ตรงกันกับของพระองค์ก็มี ที่ไม่ตรงกันก็มี ทรงสอนถึงความถูกต้องเป็นหลัก ใครก็ตามเมื่อกล่าวถูกต้องก็ทรงรับรองว่าถูก ข้อนี้จึงน่าเป็นเครื่องเตือนใจชาวเรามีให้มองศาสนาอื่นไปในแง่ร้าย หรือเห็นคนนับถือศาสนาอื่นเป็นศัตรูไปหมด บางทีอาจจะเป็นเพราะพระพุทธศาสนามีหลักธรรม ให้ความสำคัญเป็นธรรมแก่ทุกศาสนาและทุกลัทธิอย่างนี้ จึงมีชาวยุโรป เปลี่ยนจากศาสนาอื่น มานับถือพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ความพยายามของสันนิบาตชาติ

เมื่อเสร็จสงครามโลกครั้งที่ ๑ แล้ว ชาติทั้งหลายได้มีการประชุมกันตั้งสันนิบาตชาติขึ้น มีสำนักงานกลาง ณ เมืองเยนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสันติภาพ และได้ดำเนินกิจการเพื่อล้มระบบทาสที่ยังมีเหลืออยู่ในส่วนต่าง ๆ ของโลกโดยดำเนินการเป็นขั้น ๆ ดังนี้

๑. ใช้อนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๑๙ (พ.ศ. ๒๔๖๒) ว่าด้วยการเลิกทาส ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะพยายามให้ได้มาซึ่งการระงับระบบทาสในทุกกรณี รวมทั้งการค้าทาสทางบก และทางทะเลอย่างเด็ดขาด

๒. ได้ตั้งคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญทางการเลิกระบบทาสขึ้นโดยเฉพาะที่เรียกว่า Committee of Experts ในปี ๑๙๒๔ (พ.ศ. ๒๔๖๗)

๓. ได้ใช้อนุสัญญาว่าด้วยระบบทาส (Slavery Convention) ค.ศ. ๑๙๒๖ (พ.ศ. ๒๔๖๙) ซึ่งมีประเทศต่าง ๆ ให้สัตยาบันรวม ๒๖ ประเทศ

๔. ได้ใช้อนุสัญญาว่าด้วยทาสกรรมกร (Forced Labour Convention) เพื่อขจัดปัญหาเรื่องการบังคับใช้แรงงานโดยไม่เป็นธรรม ค.ศ. ๑๙๓๐ (พ.ศ. ๒๔๗๓)

๕. ได้ตั้งคณะกรรมการชุดที่ ๒ ขึ้นอีกเรียกว่า Second Slavery Committee เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๒ (พ.ศ. ๒๔๗๕)

๖. ได้ตั้งคณะกรรมการว่าด้วยระบบทาสเป็นการถาวร เป็นคณะกรรมการที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญ ใน ค.ศ. ๑๙๓๒ คือในปี ๒๔๗๕ นั้นเอง

ด้วยประการฉะนี้ เราจึงเห็นได้ว่ามนุษยชาติได้พยายามเพียงไรในการเลิกลัทธิสิ่งที่เป็นการกดขี่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง

ระบบทาสยังมีอยู่ในโลก

ท่านผู้อ่านหนังสือพิมพ์คงจำได้ว่าเมื่อเร็ว ๆ นี้ หนังสือพิมพ์เมืองไทยหลายฉบับได้ตีพิมพ์ข้อความจากสำนักแถลงข่าวต่างประเทศ (พ.ศ. ๒๕๐๐) ซึ่งแสดงว่าระบบทาสยังมีอยู่ในโลกนี้อีกหลายแห่ง

ข่าวนั้นกล่าวว่า ตามถ้อยแถลงของนายฟอกซปีตต์ เลขาธิการสมาคมกำจัดประเพณีทาส ซึ่งเป็นสมาคมที่ตั้งมา ๑๕๐ ปี และมีสำนักงานใหญ่อยู่ในอังกฤษ ได้กล่าวว่า ในปัจจุบัน

การเอาคนลงเป็นทาสยังเป็นประเพณีที่ชอบด้วยกฎหมายในรัฐอาหรับต่าง ๆ หลายรัฐ เช่นในเยเมน เซาดีอาเรเบีย และบริเวณทะเลโอมาน รวมทั้งในแคว้นโมริตาเนียในแอฟริกาเหนือ และในกลุ่มน้ำอะมาซอนในอเมริกาใต้ด้วย นายฟอกซปีดท์ ชี้แจงไว้ด้วยว่าราคาทาสที่ซื้อขายกันในดินแดนเหล่านั้น ย่อมแตกต่างกันไปตามเพศตามวัยและเหตุประกอบอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น หญิงทาสที่สูงอายุคงขายกันคนละไม่เกิน ๓๕ ปอนด์สเตอร์ลิงก์ ทาสชายที่รูปร่างแข็งแรง อาจขายได้ถึง ๑๕๐ ปอนด์ สำหรับหญิงรุ่น ๆ ที่อายุไม่เกิน ๑๕ จัดว่ามีราคามอง อาจขายได้ถึง ๔๐๐ ปอนด์ (เป็นเงินไทยประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท)

ระบบทาสในประเทศไทย

ตามกฎหมายโบราณของไทยอันว่าด้วยลักษณะทาสได้จัดประเภทของทาสไว้ ๗ อย่างคือ

๑. ทาสไถ่มาด้วยทรัพย์ หมายความว่า เป็นทาสของคนอื่น ซึ่งมีค่าตัวเท่านั้นเท่านั้น แล้วผู้ไถ่ผู้หนึ่งนำเงินไปไถ่ นำทาสนั้นมาเป็นทาสของตน

๒. ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย หมายความว่า เมื่อมารดาบิดาเป็นทาส ลูกที่เกิดมาก็พลอยเป็นทาสไปด้วย

๓. ทาสไถ่มาแต่ฝ่ายมารดาบิดา หมายความว่า ทาสที่บุคคลได้รับมรดกจากมารดาบิดาของตน

๔. ทาสที่มีผู้ให้

๕. ทาสอันไถ่มาด้วยการช่วยกังวลธุระทุกข์แห่งคนอันต้องโทษทัณฑ์

๖. ทาสอันได้เลี้ยงไว้ในกาลเมื่อข้าวแพง

๗. ทาสที่ได้มาจากการรบศึกชนะ

ประเทศไทยได้ประกาศเลิกทาสในสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งบรมราชจักรีวงศ์ การเลิกทาสมิได้กระทำเด็ดขาดลงไปคราวเดียว แต่ได้มีพระราชบัญญัติสลับกับประกาศพระบรมราชโองการเป็นคราว ๆ ไป จนถึงได้ออกพระราชบัญญัติทาสในที่สุด ซึ่งถ้าจะประมวลการดำเนินงานเป็นขั้น ๆ ตามตัวบทกฎหมายก็จะเห็นได้ดังนี้ :-

๑. พระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไท ออกเมื่อจุลศักราช ๑๒๖๓ โสณสังวัจฉระ สาวณาส ชุณหภักษ์ นวมีดิถีศุกรวาร (ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๑๗) กำหนดให้ทาส ๗ ประเภท ดังกล่าวข้างต้น ที่เกิดตั้งแต่ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก จ.ศ. ๑๒๓๐ (คือปี พ.ศ. ๒๔๑๑ อันเป็นปีเสวยราชย์) เป็นต้นไปให้ขึ้นค่าตัวจนถึงอายุ ๘ ปี ต่อจากนั้นให้ลดลงตามระยะเดือน ปี อันตราไว้ในพระราชบัญญัติ จนถึงอายุ ๒๑ ปี หมดค่าตัวทั้งชายหญิง รวมทั้งรายละเอียดอื่น ๆ

๒. หมายประกาศลูกทาส ทำเป็นพระบรมราชโองการ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะจอ ฉศกจุลศักราช ๑๒๓๖ (ตรงกับวันที่ ๘ ตุลาคม ๒๔๑๗) ให้สลักหลังสารกรมธรรม์ของทาสที่เกิดในปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก (พ.ศ. ๒๔๑๑) ตามที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไท โดยให้อำเภอ กำนันพร้อมกันกับตัวทาส สลักหลังสารกรมธรรม์ไว้เป็นแผนกกับให้ระบุลูกทาสซึ่งติดมากับมารดาบิดาโดยชัดเจน ถ้ามีผู้ไปติดต่อที่อำเภอห้ามเรียกเงินค่า

๓. ประกาศเกษียณอายุลูกทาสลูกไท ทำเป็นพระบรมราชโองการ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะจิด จุลศักราช ๑๒๓๖ (ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๔๑๗) เป็นการแถลงข้อความเข้าใจ ที่มีข่าวว่าเกิดเสียงแสดงความไม่พอใจอยู่ทั่วไป เตือนให้เห็นแก่เมตตากรุณาและความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง พร้อมทั้งชี้แจงวิธีการเลิกซึ่งค่อยเป็นค่อยไป

๔. พระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๒๔ ประกาศ ณ วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๘) มีข้อกำหนดให้ลูกทาสทั้งปวงได้เป็นไทย มิให้มีพิกัดเกษียณอายุ ดังกล่าวไว้ในพระราชบัญญัติลูกทาสลูกไท จุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) อีกต่อไป บรรดาคนที่ เป็นไทยอยู่แล้ว หรือทาสที่หลุดพ้นค่าตัวไปแล้วต่อไปห้ามมิให้เป็นทาส บรรดาทาสที่มีอยู่ในเวลาออกพระราชบัญญัตินี้ เว้นแต่ทาสที่หลบหนีให้เจ้าเงินลดค่าตัวให้คนละ ๔ บาทต่อเดือน ตั้งแต่เดือน เมษายน (๒๔๔๘) เป็นต้นไป ถ้าทาสจะเปลี่ยนเจ้าเงินใหม่ ห้ามมิให้ทำสารกรรมกรรมขึ้นค่าตัวมากกว่าจำนวนค่าตัวในเวลานั้น

ผู้เขียนมีศรัทธาค้นเรื่องนี้ พร้อมทั้งค้นศักราชวัน เดือน ปี เทียบ พ.ศ. ให้ด้วย ก็เพราะเห็นว่าการเลิกทาสในประเทศไทยต้องผ่านความยากลำบาก ต้องต่อสู้กับเสียงแสดงความไม่พอใจของเจ้านาย ข้าราชการ พ่อค้าคฤหบดี ซึ่งเป็นนายเงิน อันเคยมีความสะดวกในการใช้ทาส รวมทั้งเสียงไม่พอใจของทาสบางคนผู้ไม่รู้ว่าจะได้รับปลดปล่อยแล้วจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไร เพราะเคยชินในการอาศัยคนอื่นกินอยู่ตลอดหลายชั่วอายุคน ถ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงอ่อนแอ กลัวโน่นเกรงนี่แล้ว อย่างไรเสียก็คงทรงทำงานอันมีคุณค่าชิ้นนี้ไม่สำเร็จเป็นแน่ เพราะจะเห็นได้ว่าการออกกฎหมายกรุณาทางเพื่อจะออกพระราชบัญญัติทาส ในที่สุดนั้นก็ต้องกินเวลาถึง ๓๑ หรือ ๓๒ ปี

การพยายามปลดปล่อยข้อผูกมัดความไม่เสมอภาคและความทุกข์ยากต่าง ๆ ของประชาชนนั้น ได้กระทำกันอย่างเป็นขั้นเป็นอันในสมัยรัชกาลที่ ๕ (๒๔๑๑-๒๔๕๓) อันที่จริงแม้รัชกาลที่ ๕ จะเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่ในระยะแรกมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มาเริ่มทรงบริหารราชการแผ่นดินโดยเด็ดขาด ก็เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ ภายหลังงานบรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่สอง อันเป็นเสมือนหนึ่งการประกาศพระราชภาระในการบริหารประเทศชาติโดยตรงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไป.

งานปลดปล่อยความเดือดร้อนของประชาชน ในรัชกาลที่ ๕ นั้น พอที่จะรวบรวมมากล่าวได้ดังนี้ :

๑. คนพลเรือนทุกคนจะอยู่อย่างไม่มีสังกัดไม่ได้ ต้องมีสังกัดสักข้อมือเป็นเลขไพร่หลวงบ้าง ไพร่สมกำลังบ้าง เลขทาสบ้าง คนไม่มีสังกัดเรียกว่าคนข้อมือขาว (เพราะไม่มีรอยสัก) ต้องจับสักเป็นไพร่หลวง ธรรมเนียมนี้มาเลิกในรัชกาลที่ ๕

๒. การเกณฑ์แรงใช้ราชการ ผู้ถูกเกณฑ์ไม่ได้อะไรตอบแทน ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดให้เลิกเสียโดยมาก ถ้าจะมีการเกณฑ์ก็ต้องมีค่าจ้างหรือค่าป่วยการตอบแทน

๓. การตัดถนนหนทางหรือการเวนคืนที่ของราษฎรเพื่อใช้ในราชการนั้น สมัยก่อนมิได้

ให้ค่าตอบแทนแก่เจ้าของที่ดินหรือเจ้าของอาคาร ในรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานค่าที่ดินและค่าชดเชยสิ่งก่อสร้างตามควรแก่ราคา

๔. ราคาหรือศักดิ์ของคนเรานั้นในสมัยก่อนกำหนดด้วยนา เช่น ศักดินาเท่านั้นเท่านั้น คนมีศักดินาสูงก็ได้เปรียบคนมีศักดินาต่ำ แต่เดิมในการเป็นความกัน ผู้มีศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ แต่ทนายว่าบรรดาคดีแทนตนไม่ได้ จึงเป็นการเสียเปรียบพวกศักดินาสูง ในเวลาเป็นความกันในศาล ผู้มีศักดินาสูงสามารถแต่งทนายได้ฝ่ายเดียว ในรัชกาลที่ ๕ ได้มีพระราชบัญญัติให้แต่งทนายได้เสมอหน้ากัน

๕. การเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ นั้น มีวิธีการอยู่มากหลาย เช่นผู้ยังไม่เคยเป็นทาสหรือหลุดพ้นแล้วก็ห้ามไม่ให้ขายตัวเป็นทาส ผู้เป็นทาสอยู่แล้วก็ไม่ยอมให้ขึ้นค่าตัวทั้งมีการกำหนดให้นายลดค่าตัวเป็นรายเดือน เพื่อเร่งรัดให้หมดทาสโดยเร็ว นอกจากนั้นยังใช้วิธีกำหนดว่าผู้เกิดสมัยรัชกาลที่ ๕ ถ้าเป็นทาสมาเดิมตามพ่อแม่ให้พ้นจากเป็นทาส เมื่ออายุครบกำหนดหรือเมื่อวันประกาศใช้พระราชบัญญัติทาส

๖. ในคดีที่เป็นอาชญาแผ่นดินผู้ถูกกล่าวหาต้องถูกทรมานด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้รับสารภาพ อันเรียกว่าจารีตนครบาล ในรัชกาลที่ ๕ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกเสีย

๗. ในรัชกาลที่ ๕ ได้มีการพระราชทานงดลงพระราชอาญาเขียนนักโทษที่ต้องคำพิพากษาให้เขียนตั้งแต่ ๕๐ ทีลงมาเป็นจำคุกแทน

เรื่องใหญ่ ๆ ทั้ง ๗ ข้อที่กล่าวมานี้ เพียงพอที่ประชาชนชาวไทยในรัชกาลที่ ๕ จะรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ เพราะฉะนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับพระนามว่าพระปิยมหาราช คือพระมหाराช ผู้เป็นที่รักของปวงชนนั้น จึงเป็นพระนามที่เหมาะสมอย่างยิ่ง เชื่อว่าผู้มีวิจรรย์ญาณและรักความเป็นธรรมทั้งหลายแม้จะเกิดไม่ทันในสมัยของพระองค์ท่าน ก็คงเห็นร่วมกันว่าพระองค์ได้ทรงประกอบกรณียกิจปลดแอกของประชาชนอย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นจึงเป็นการสมควรแล้วที่เราจะจัดให้มีงานถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้าทุกวันที่ ๒๓ ตุลาคม เป็นการประจำปี

พระพุทธศาสนากับระบบทาส

ในเรื่องพระพุทธศาสนากับระบบทาสนี้ ผู้เขียนขอกล่าวด้วยความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณต่อข้อความในหนังสือพุทธคุณกถาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส อันเป็นข้อความที่ทำให้ผู้เขียนมีความสนใจ และติดตามค้นคว้าหลักฐานในพระไตรปิฎกต่อมา เมื่อลงมือเขียนเรื่องนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “๐หนึ่ง ในครั้งนั้น การขายทาสเช่นไปสงครามจับเชลยมาได้แล้วขายเอาสินและขายต่อไปอีกคู่สัตว์พาหนะยังไม่เห็นกันว่าเป็นคู่ร้ายและยังไม่มีกฎหมายห้าม สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงห้ามไว้โดยเป็นกิจอันอุบาสกคือคฤหัสถ์ผู้เคร่งในทางพระศาสนาไม่ควรทำโดยที่สุดจนทาสสินไถ่ก็มีได้ทรงอำนวยการตาม ทรงห้ามมิให้ภิกษุ

มีทาสเช่นนั้น"

ที่มาในเรื่องพระพุทธศาสนากับระบบทาสนี้มีทั้งในวินัยปิฎกอันเป็นข้อห้ามสำหรับพระภิกษุทั้งในสุตตันตปิฎกอันเป็นข้อแนะนำ ดังจะกล่าวต่อไป

หลักฐานในวินัยปิฎก

๑. วินัยปิฎกเล่ม ๗ หน้า ๓๔๖ ห้ามมิให้ภิกษุมีทาสหญิงชายไว้ใช้ ภิกษุใดฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ
๒. วินัยปิฎกเล่ม ๔ หน้า ๑๕๖ แสดงว่าทาสที่มามีบวชแล้ว ได้รับสิทธิทั้งปวงเท่าเทียมกับภิกษุอื่น และพระเจ้าแผ่นดินในครั้งนั้นก็ถือว่า ทาสที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วให้ถือว่าเจ้าของไม่มีสิทธิที่จะจับกุมหรือเรียกตัวคืน แต่เพื่อตัดปัญหายุ่งยาก พระบรมศาสดาจึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้ผู้จะเข้าบวชมิใช่ผู้หนีเขามา ต้องได้รับอิสรภาพก่อนจึงมีคำถามที่ว่า ท่านเป็นไทหรือหมายความว่า ไม่เป็นทาสหรือ

หลักฐานในสุตตันตปิฎก

๑. สุตตันตปิฎกเล่ม ๒๒ หน้า ๒๓๒ ทรงแสดงเรื่องการค้าขายที่อุบาสกควรจดเว้นว่ามีการค้าทาสรวมอยู่ด้วยข้อหนึ่ง
๒. ทรงแสดงคุณลักษณะของนักบวช ว่าจะต้องไม่รับทาสีทาสาที่มีผู้มอบให้ในสุตตันตปิฎกเล่ม ๑๒ หน้า ๒๘๔ และเล่ม ๒๔ หน้า ๒๒๐
๓. ในสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๓ หน้า ๔๖ มีเรื่องเล่าว่า พราหมณ์คนหนึ่งกำลังตั้งพิธีบูชายัญเพื่อจะฆ่าสัตว์ต่าง ๆ ชนิดละ ๕๐๐ ตัว ซึ่งเป็นการบูชายัญครั้งสำคัญ ครั้นแล้วจะคิดอย่างไรไม่ปรากฏได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงเรื่องการบูชาไฟและบูชายัญ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องการบูชาไฟ แบบตีความหมายใหม่ (Reinterpretation) ว่า ในพระพุทธศาสนามีการบูชาไฟเหมือนกัน แต่ไฟในที่นี้ไม่ใช่ไฟจริง ๆ หากเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนในลักษณะต่าง ๆ กันโดยทรงแสดงว่าไฟที่พึงบูชา มี ๓ ประเภทคือ :

๑. ไฟคือบุคคลผู้ควรเคารพ (อาहुเนยยัคคิ) ได้แก่มารดาบิดา เป็นไฟที่ควรสักการะเคารพ นับถือ บูชา และปฏิบัติต่อในทางที่ให้ความสุขโดยชอบ
๒. ไฟคือภคูปัตติ (คหปัตตคคิ) ได้แก่บุคคลผู้เกี่ยวข้องในบ้าน คือ บุตร ภริยา ทาส และคนรับใช้ เป็นไฟที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และปฏิบัติต่อในทางที่ให้ความสุขโดยชอบ
๓. ไฟคือบุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา คือของที่ให้โดยเคารพ (ทักษิณเนยยัคคิ) ได้แก่สมณพราหมณ์ผู้เว้นจากความมัวเมา ประมาท ผู้ตั้งอยู่ในขันติ ความอดทน และโสรจจะ ความสงบเสถียร ผู้ฝึกตน ทำตนให้สงบระงับเป็นไฟที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และปฏิบัติต่อในทางที่ให้ความสุขโดยชอบ

พราหมณ์ได้ฟังดังนั้น ก็เลิกบูชายัญ ปลอยสัตว์ให้เป็นอิสระ เพราะเห็นว่าการบูชาไฟแบบตนเป็นการทรมานสัตว์ สู้การบูชาแบบปฏิบัติตนให้เหมาะสมต่อบุคคลในสังคมไม่ได้ มีข้อพึงสังเกตว่า คำว่าบูชา สักการะ เคารพ ในที่นี้เป็นคำที่ใช้เพื่อเลียนแบบการบูชาไฟ

ของพราหมณ์เท่านั้น เมื่อกล่าวถึงบุตร ภริยา ทาส คนรับใช้ ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อเขาเหล่านั้นด้วยดี ก็ไม่ใช่หมายความว่าให้ลงกราบหรือแสดงความเคารพอย่างไร หากให้ปฏิบัติตามความเหมาะสม ให้เขามีความสุข

จึงเห็นได้ชัดว่า ในกรณีที่ห้ามไม่ให้ซื้อทาสขายทาส หรือชี้แจงให้ละเว้นการมีทาสไว้ใช้ แต่ไม่สำเร็จในบางราย พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติต่อทาสด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดี ให้ทาสมีความสุข ไม่ใช่โหดร้ายทารุณต่อเขา

บัดนี้ท่านผู้อ่านอาจพิจารณาได้เองว่า คำสอนเรื่องนี้เป็นคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง

พระพุทธศาสนากับการปลดปล่อยทาสภายใน

คำว่าทาสภายในนั้นหมายความว่า บางครั้งคนเรามีอิสรภาพทางกายไปไหนมาไหนได้ หรือมีตำแหน่งเป็นผู้บังคับบัญชาคนอื่นด้วยซ้ำ แต่การมีอิสรภาพทางกายมิได้หมายความว่าคนเราเป็นผู้มีอิสรภาพสมบูรณ์แล้ว เพราะบางทีคนเราก็คือทาสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำเช่น ความทะยานอยาก (ตัณหาทาโส) หรือความโลภ ความโกรธ และความหลงอย่างงมงายไม่ขึ้น ยอมทำความชั่วทุจริต หรือแสดงอาการที่เลวทรามทุกอย่างสุดแต่ความโลภ ความโกรธ และความหลงจะใช้หรือบัญชาให้ทำอะไรงoes

เคยมีผู้เปรียบกิเลสคือความโลภ ความโกรธ ความหลง ว่าเหมือนม้าที่ผูกเชือกล่ามกับคนผู้เป็นเจ้าของ บางครั้งเจ้าม้าสามตัวนี้เกิดแสดงฤทธิ์เดชออกวิ่งนำหน้าเจ้าของอย่างรวดเร็ว จนเดินหรือวิ่งตามไม่ทัน แล้วลองนึกกลับตวาดถามพญาคูหาหรือว่าจะเป็นอย่างไร ภาพที่คนถูกม้าซึ่งล่ามเชือกติดกันไว้ นุดกระซางล้มลุกคลุกคลานถลอกปอกเปิก ถึงขนาดอาจเสียชีวิตได้ในที่สุดนั้น อาจเป็นคติเตือนใจได้ดีว่า ถ้าเราไม่พยายามรั้งบังเหียนขึ้นขี่หลังม้า ควบคุมไว้ให้อยู่ในอำนาจเราบ้าง ก็จะต้องได้รับความลำบากเดือดร้อนดังตัวอย่างนี้

เราคงได้ยินข่าวคนฆ่าตัวตาย เพราะรักไม่สมหวัง เพราะอยากสอบไล่ได้แต่กลับสอบตก หรือข่าวคนพินกัน ยิงกัน หรือประหัตประหารกันด้วยวิธีอย่างอื่น เพียงเพื่อสนองความไม่พอใจอันเกิดขึ้นประเดี๋ยวเดียว แต่ส่งผลให้คนที่ทำร้ายกันนั้นต้องบาดเจ็บหรือเข้าคุกเข้าตะรางไปทนทุกข์ทรมานอยู่แรมปี หรือบางครั้งไม่ใช่เรื่องของความโลภ ความโกรธ แต่เป็นเรื่องของความหลง ซึ่งกินความถึงความมัวเมาประมาท เช่นขับรถเร็วด้วยความคะนอง รถคว่ำหรือชนต้นไม้ตกคูตัวผู้ขับเสียชีวิต หรือทำให้ผู้อื่นเสียชีวิต ต้มสุรามากไปจนคุมสติไว้ไม่อยู่ตกน้ำตายบ้าง กลับบ้านไม่ถูก หรือเข้าบ้านผิดบ้าง

ความจริงคนเราที่เกิดมานี้ ที่ยังมีได้บรรลุมรรคผลก็ต้องมีโลภโกรธหลงกันทุกคนเป็นธรรมดา เป็นเรื่องที่น่าเห็นใจและน่าให้อภัย ในการที่มนุษย์ยังต้องลุ่ม ๆ ดอน ๆ สุขบ้างทุกข์บ้าง ตีกันบ้าง ทะเลาะกันบ้าง แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ถ้าพอจะรู้สึกตัวได้ ก็อย่าถึงกับปล่อยให้ความโลภ ความโกรธ และความหลงมันนุดกระซาง หรือบังคับบัญชาเราเสียจนลุ่มจมป่นปี้ ต้องคอยรั้งบังเหียนไว้บ้างด้วยการหักห้ามใจ หรือสอนใจ เตือนใจตัวเราเอง

มีข้อที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งก็คือ ถ้าเรารู้ว่าเรากำลังโลภ กำลังโกรธ กำลังหลง ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่บางครั้งเจ้าความโลภ โกรธ หลงนี้ มันปลอมตัวมาในรูปมิตร ทำให้เราหลงคารพบูชา หรือไม่รู้สึกรู้สีกว่าเราเป็นทาสมัน นี่สิร้ายนัก เพราะมันจะทำให้เรารู้สึกว่าเราทำถูกแล้ว เราไม่ได้เป็นทาสของอะไรเลย ถ้าพูดตามภาษาสมัยใหม่ก็ต้องว่า ความโลภ โกรธ หลง มันทำงานได้ ดินเอาเราเป็นทาสโดยไม่รู้สึกรู้สีกว่า พอรู้สึกก็ระเบิดตูมตามออกมาแล้ว คือเกิดความพิณาศป็นป้อย่าง แก่ไขไม่ได้แล้ว จึงเป็นข้อที่ควรระวังมาก

พระพุทธศาสนาสอนให้เราปลดปล่อยตัวเราเองให้พ้นจากความเป็นทาสภายในโดยวิธีการ ๓ ขั้นดังนี้ :-

๑. ความเป็นทาสอย่างหยาบ

คือความโลภ โกรธ หลง อย่างรุนแรงถึงเป็นเหตุให้ประพฤติชั่วทางกายกับวาจา ให้แก่ด้วย **ศีล** คือตั้งใจเว้นจากการฆ่า การโกง การลักขโมย เป็นต้น

๒. ความเป็นทาสอย่างกลาง

คือความโลภ ความโกรธ ความหลงอย่างพอประมาณให้แก่ด้วย **ธรรม** เช่น ให้มีความเมตตา กรุณา ให้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้มีสติสำรวมระวัง คำว่า **ศีลธรรม** ที่มาคู่กัน ก็หมายความว่าศีลนั้น ให้เว้นความชั่ว ส่วนธรรมคือให้อบรมความดี ศีลแก้ความเป็นทาสภายในอย่างหยาบ ธรรมแก้ความเป็นทาสภายในอย่างกลาง หรือจะกล่าวอีกสำนวนหนึ่งก็ได้ว่าศีลแก้กิเลสอย่างหยาบ สมาริ แก้กิเลสอย่างกลาง คำว่าสมาริหมายความว่าทำให้สงบระงับ มีวิธีการไม่น้อยกว่า ๔๐ วิธี

๓. ความเป็นทาสอย่างละเอียด

ได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลงที่แฝงตัวอย่างลึกซึ้งจนเราไม่รู้สึกรู้สีกว่าเป็นกิเลส บางคราวมันเก็บตัวเงียบเหมือนตะกอนนอนก้นตุ่ม พอมีอะไรมากระทบกระเทือนก็แสดงตัวออกทันที ความเป็นทาสอย่างละเอียดนี้ต้องแก้ด้วยใช้ **ปัญญา** พิจารณาเหตุผลให้รู้แจ้งประจักษ์ในความจริงของสิ่งทั้งหลาย คำว่าปัญญาที่ใช้สำหรับแก้กิเลสอย่างละเอียดนี้ บางครั้งเรียกว่า **วิปัสสนา** แปลว่า เห็นอย่างแจ่มแจ้ง

จากข้อความที่กล่าวมา อันเกี่ยวกับทาสภายนอกคือ การทำคนให้เป็นทาสของคนจริง ๆ กับทาสภายใน คือการที่คนเราเป็นทาสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำในตัวเองนี้ ท่านผู้อ่านจะเห็นได้เองว่าจะโดยประวัติศาสตร์ หรือโดยหลักฐานใด ๆ ก็ตาม ความกบ่งชัดอยู่ทั้งสิ้นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกในโลกที่มีหลักการและคำสอนเพื่อให้เลิกระบบทาส อันเป็นการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนตามที่เรียกร้องกันในปัจจุบันนี้ จึงนับได้ว่าข้อนี้เป็นคุณลักษณะพิเศษประการหนึ่งแห่งพระพุทธศาสนา

บทที่ ๔

การเลิกระบ้งชั้นวรรณะ

“พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแรกที่สอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะเรื่องถือชั้นวรรณะ เพราะเหตุชาติและวงศ์สกุล โดยได้ตั้งจุดนัดพบกันไว้ที่ศีลธรรม ใครจะเกิดในสกุลต่ำสูง ยากดีมีจนอย่างไรไม่เป็นประมาณ ถ้าตั้งอยู่ในศีลธรรมแล้ว ก็ถือว่าเป็นคนที่ควรยกย่องสรรเสริญ ถ้าตรงกันข้ามคือล่วงละเมิดศีลธรรมแล้ว แม้จะเกิดในสกุลสูงก็นับได้ว่าเป็นคนพาลอันควรตำหนิ”

ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้เลิกชั้นวรรณะ ผู้เขียนเห็นเป็นการสมควรนำเรื่องต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนามาแล้วไว้ เพื่อประกอบการพิจารณาว่า ในอินเดียโบราณการถือชั้นวรรณะได้เป็นไปอย่างรุนแรงเพียงไร

เรื่องแรก เป็นเรื่องของคนชั้นจัณฑาล ที่ถูกดูหมิ่นเหยียดหยามและถูกทำร้ายร่างกายเพียงเพราะเหตุไปปรากฏตัวให้คนชั้นสูงเห็น แต่กลับหาทางเอาชนะครอบครัวนั้นด้วยวิธีปองหนามด้วยหนาม กล่าวคือ

ชายคนหนึ่งมีนามว่า มาตังคะ เป็นคนมีรูปร่างน่าเกลียด อาศัยอยู่ในกระท่อมที่ใช้หนังสัตว์มามุงบังกันลม แดดนอกพระนคร ชายคนนั้นเกิดในตระกูลจัณฑาล คือ ตระกูลที่พ่อแม่หรือบรรพบุรุษเป็นคนต่างวรรณะกัน เช่น ในวรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ (นักรบ) พราหมณ์ (นักพิธีกรรม) แพศย์ (พ่อค้า) และศูทร (กรรมกร) ผู้เกิดในวรรณะใดวรรณะหนึ่งแล้ว ไปสมสู่อยู่กับคนในวรรณะอื่นที่ต่ำกว่ากษัตริย์หรือพราหมณ์ เกิดบุตรธิดาออกมา ก็ถือกันว่าเป็นคนจัณฑาล เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามของคนทั้งหลาย และขนาดถือกันว่าเป็นคนเสนียดจัญไร

เพราะเหตุที่เกิดในสกุลจัณฑาลอย่างนั้น นายมาตังคะจึงประกอบอาชีพอะไรไม่ได้ นอกจากขอทาน

วันหนึ่งมีการประกาศนัดฤกษ์ซึ่งจะมีการรื่นเริงดื่มสุรากัน คนที่มั่งมีก็จะเตรียมอาหารและสุราบรรทุกเกวียนไปเลี้ยงกันอย่างรื่นเริง

ธิดาเศรษฐีคนหนึ่ง ชื่อนางทิฏฐุมังคลิกา ซึ่งมีวรรณะเป็นพราหมณ์มหาศาล (คำว่าพราหมณ์มหาศาลหมายความว่า พราหมณ์ที่เป็นเศรษฐี) เป็นคนมีรูปร่างงดงามมาก อายุเพิ่งเจริญวัยได้ประมาณ ๑๕ หรือ ๑๖ ปี สั่งให้เตรียมเกวียนบรรทุกของเกี้ยว ของบริโภคเพื่อจะไปใน

งานรื่นเริง ตนเองขึ้นสู่ยานเทียมด้วยม้าขาวล้วน ออกเดินทางแวดล้อมด้วยบริวารไปในพระนคร มีคนคอยขับไล่คนชั้นต่ำไม่ให้ใกล้กรายไปในบริเวณนั้น

นายมาตังคะ ซึ่งเป็นคนจันทาลก็ถือไม้ที่มีลักษณะคล้ายเกราะสำหรับเคาะให้มีเสียงดัง เมื่อเข้าไปในกลุ่มคนซึ่งใช้ได้ผลถึงสองประการคือ เป็นประกาศให้คนทั้งหลายรู้ว่ากำลังขอร้องใครมีเมตตาจิตก็จะได้ให้ทาน และในขณะเดียวกันก็เป็นการบอกเล่าไปในตัวว่า คนจันทาลมาแล้ว ผู้ที่ถือเกราะที่ไม่เข้าใกล้คนจันทาล ก็จะได้ออกห่างหรือไม่ตำหนิว่าไม่บอกกล่าว เดินเข้าไปใกล้เขาทำไม ระเบียบสังคมของคนในสมัยก่อนเป็นเช่นนั้น คือคนชั้นต่ำจะต้องพยายามหลบหลีกไม่เข้าไปใกล้คนชั้นสูงและไม่ไปหยิบจับอะไรของคนอื่น

ขณะที่นายมาตังคะกำลังเคาะโปก ๆ เดินไปอยู่ ก็พอดีขบวนเกวียนของธิดาเศรษฐีผ่านมา พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ขับไล่คนชั้นต่ำ เผอิญนางเลื้อบไปเห็นนายมาตังคะเข้าก็ถามว่านั่นใคร เมื่อทราบว่าเป็นคนจันทาลทั้งรูปร่างก็น่าเกลียดด้วย ประกอบกับนางเป็นคนถือโชคลางในเรื่องเช่นนี้ คือถือว่าเมื่อเห็นคนเสนียดจัญไรแล้วจะไม่มีความสุข จึงสั่งให้ขบวนเกวียนหันกลับไม่ไปในงานนักขัตฤกษ์ตามที่ตั้งใจไว้ พร้อมทั้งได้เรียกน้ำหอมมาล้างตาแก้เสนียดทันที้

การกลับของธิดาเศรษฐี เป็นเหตุให้คนเป็นอันมากพลาดหวัง เพราะตนจะได้ดื่มเหล้ารับประทานอาหารมีรสโดยไม่ต้องเสียเงินทอง เมื่อเจ้ามือกลับเสียเช่นนี้ก็เท่ากับนักขัตฤกษ์ไม่มีความหมายอะไรสำหรับพวกตนเลย จึงพากันโกรธแค้นนายมาตังคะ ช่วยกันทำร้ายนายมาตังคะ ด้วยใช้ก้อนดินขว้างจนสลบไป และเข้าใจว่าตายจึงช่วยกันหามไปทิ้งที่กองขยะ เอาขยะกลบไว้

นายมาตังคะฟื้นจากสลบ ลุกขึ้นสะบัดแขนขาให้หายง และนึกทบทวนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ก็จำได้ว่าตนถูกประชาทัณฑ์เพราะไปปรากฏกายให้ธิดาเศรษฐี ซึ่งเป็นคนสกุลพราหมณ์มองเห็นหน้า แต่นายมาตังคะเป็นเจ้าเหตุเจ้าผลและเป็นตัวของตัวเองคนหนึ่งจึงคิดว่า จะจัดการเรื่องนี้ให้ได้ และให้สาสมกับการที่ตนถูกข่มเหง โดยไม่มีเหตุผลเพียงพอด้วย จึงไปเที่ยวถามคนทั้งหลายเป็นการแสวงถามเพื่อให้เกิดเหตุผลขึ้นในหมู่ประชาชนว่าประตูเมืองนี้ทำไว้สำหรับคนในตระกูลพราหมณ์เท่านั้น หรือว่าทำไว้สำหรับคนทั่วไป คำตอบจากคนทั้งหลายก็เป็นอันเดียวกันว่าทำไว้สำหรับคนทั่วไป

พอได้คำตอบอย่างนี้ นายมาตังคะก็ประกาศทันทีว่า ข้าพเจ้ามาขอร้องทางประตูเมืองที่สร้างไว้สำหรับคนทุกคนผ่านเข้าออกได้ แต่ข้าพเจ้าก็ถูกทำร้ายร่างกาย เพียงเพราะเหตุที่ธิดาเศรษฐีเห็นข้าพเจ้าแล้วรังเกียจ ขอมหาชนทั้งหลายจงทราบตั้งแต่บัดนี้ไว้ว่า ข้าพเจ้าจะไปนอนขวางประตูบ้านเศรษฐีผู้เป็นพราหมณ์บิดาของนางผู้นั้น ถ้าไม่ได้ธิดาเศรษฐีมาเป็นภริยา ข้าพเจ้าจะไม่ลุกขึ้น

การที่นายมาตังคะตัดสินใจทำเช่นนี้ ก็เพราะตามประเพณีมีอยู่ว่า ถ้าคนจันทาลมานอนตายที่ประตูเรือนของใคร โดยจงใจอดข้าวอดน้ำให้ตายแล้ว คนที่อยู่ในบ้านเรือนบริเวณนั้นโดยรอบนับไปจากบ้านนั้น ๗ บ้าน จะต้องเป็นคนจันทาลไปด้วยหมด เมื่อนายมาตังคะใช้วิธีนี้ก็ทำให้คนในบริเวณนั้นทุกทิศที่นับไปได้ ๗ บ้านจากบ้านกลางคือบ้านของเศรษฐีพลอยเดือดร้อนไปหมด

โดยเฉพาะที่บ้านเศรษฐีเองซึ่งเป็นต้นเรื่องเดือดร้อนมากที่สุด

ในที่สุดเศรษฐีก็ตกลงใจสั่งคนให้นำทรัพย์ไปให้เป็นสินน้ำใจแก่นายมาดั่งกะกากถึกหนึ่ง ซึ่งเป็นจำนวนน้อยมาก และสั่งให้บอกว่า จะให้น้ำมันทาตัวแล้วขอให้ไปเสีย

ธรรมเนียมใช้น้ำมันทาเท้าทาดังนั้น ผู้เขียนไม่เคยเห็นเองในอินเดีย แต่ในวรรณคดีที่แสดงถึง ความเป็นอยู่ของชาวอินเดียโบราณ เช่น เมื่อแขกไปใครมา ถ้าเป็นการเดินทางมาจากที่ไกล เจ้าบ้านมักเอาน้ำมันมาต้อนรับให้ใช้ทาเท้าทาดัว ไม่เชิงว่าใช้เป็นเครื่องสำอาง แต่อาจเป็นเครื่องช่วย แก้เมื่อย หรือเพื่อสบายเนื้อสบายตัวของคนที่เคยใช้ก็เป็นได้ แม้ภิกษุในพระพุทธศาสนาเมื่อเดินทาง ไกลก็ใช้เหมือนกัน

นายมาดั่งกะปฏิเสธยืนอยู่คำเดียวว่า ต้องได้ริดาเศรษฐีจึงจะยอมไป พรหมณ์ผู้เศรษฐี สั่งเพิ่มทรัพย์ให้เป็นสองกากถึกจนถึง ๑ มาสก (ประมาณ ๑ เฟื้อง) เพิ่มขึ้นเป็น ๑ บาท (๕ มาสก) แล้วเพิ่มให้เป็นกึ่งกหาปณะ (๒ บาท) แล้วเพิ่มเป็น ๑ กหาปณะ (๔ บาท) จนถึง ๑๐๐ กหาปณะ เป็นอันว่าราตรีได้ผ่านไปจนสว่าง นายมาดั่งกะก็ยังไม่วางใจ รุ่งเช้าภริยาเศรษฐีมาอ้อนวอน ขอโทษ แล้วขอเพิ่มเงินให้เป็นพันกหาปณะ (๔ พันบาท) ก็ไม่วางใจ เพิ่มขึ้นไปถึงแสนกหาปณะ ก็ยังไม่ยอม นายมาดั่งกะยังคงนอนนิ่งอยู่อย่างนั้น จนกระทั่งล่วงไปถึง ๔ วัน คนก็มาล้อมดูและ โจษจันกันต่าง ๆ กลายเป็นข่าวใหญ่และเป็นเรื่องเป็นราวของชนหลายครอบครัวที่ใกล้เคียง บ้านเศรษฐีผู้นั้น เพราะถ้านายมาดั่งกะตายไปเมื่อไร คนในบริเวณนั้นก็จะเป็นคนจันทาล ไปหมด ซึ่งถือกันว่าเป็นการสูญเสียที่สำคัญที่สุดในชีวิต

บรรดาคนที่ไปรุมล้อมดูนั้น บางคนก็เอาใจช่วยนายมาดั่งกะล้มลงกระซิบที่หูว่า เขาอดทน กันตั้งหลายปียังสำเร็จสิ่งประสงค์ได้ แก่อดุส่าห์ทนไปอีก ๒-๓ วัน ก็คงจะได้ริดาเศรษฐี

ครั้นล่วงมา ๗ วัน ประชาชนที่อยู่ในบ้านใกล้เคียงซึ่งล้วนเป็นคนเกิดในสกุลพรหมณ์ ก็พากันไปบังคับเศรษฐีให้ยอมมอบริดาให้แก่นายมาดั่งกะ เพราะการตื้อดึงของเศรษฐีจะพลอยให้ พวกตนถึงความวิบัติไปด้วย

เศรษฐีไม่รู้จะทำอย่างไร ก็จำเป็นต้องมอบริดาให้พร้อมทั้งมอบข้าวของให้ออกจากบ้านไป เป็นอันว่า นายมาดั่งกะ คนจันทาล ได้ชัยชนะคนชั้นพรหมณ์ และได้ริดาเศรษฐีไปเป็น ภริยา

เรื่องนี้เก็บจากอรรถกถา มาดั่งกะชาดก เล่ม ๗ หน้า ๑ เป็นต้นไป กับอรรถกถาอัคคิ- การทวาชสูตร ภาค ๑ หน้า ๒๓๔ ซึ่งเล่าเรื่องเดียวกัน แต่ข้อปลีกย่อยต่างกันบ้างเล็กน้อย ซึ่งเชื่อ ว่าคงทำให้ท่านผู้อ่านได้เห็นภาพความวุ่นวายเพราะเรื่องถื้อชั้นวรรณะในครั้งนั้นได้ดี

เรื่องที่ ๒ เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าเอง คือ วันหนึ่งในฤดูหนาวหิมะตก พระพุทธเจ้าทรงห่ม ผ้าคลุมพระเศียรนั่งอยู่ใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง พรหมณ์คนหนึ่งชื่อสุนทริกะ ภารทวาชะ เดินเข้าไปใกล้ พระพุทธเจ้าทรงสดับเสียงฝีเท้าจึงทรงลดผ้าคลุมพระเศียรลง พรหมณ์ถามว่า ท่านเป็นคนชาติ อะไร เกิดในสกุลหรือวรรณะอะไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ท่านอย่าถามถึงชาติเลย จงถามถึง ความประพฤติดีกว่า” ทั้ง ๆ ที่พระองค์อาจตอบได้โดยไม่ต้องเกรงการดูหมิ่นว่า พระองค์เป็นชาติ

กษัตริย์ แต่เพื่อจะเตือนสติพราหมณ์ให้เห็นว่าความประพาศสำคัญกว่าเรื่องชาติสกุล จึงทรงตอบไปอย่างนั้น

นี้จากสุนทรียสูตร พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๒๔๕

เรื่องที่ ๓ เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าเองเหมือนกัน มีเล่าไว้ในอัมพวัฏฐสูตร ที่มณิกาย เล่ม ๙ หน้า ๑๑๔ แสดงถึงความเป็นผู้หยิ่งในวรรณะของมาณพคนหนึ่งชื่ออัมพวัฏฐะ ไปถามพระพุทธเจ้าในเรื่องวรรณะ พระองค์ทรงอาศัยความรู้ทางประวัติศาสตร์ ตรัสตอบมาณพผู้นั้นให้เห็นว่าแต่เดิมต้นสกุลของมาณพผู้นั้นเป็นคนใช้ของเจ้าศากยะ นอกจากนั้นในข้อที่มาณพผู้นั้นถือว่าตนเป็นคนเกิดในสกุลพราหมณ์ จึงดูหมิ่นคนที่เกิดในสกุลอื่น ๆ นั้น พระพุทธเจ้าทรงพิสูจน์ให้ฟังด้วยเหตุผลว่า ทั้งในสายมารดาหรือในสายบิดา จาริตประเพณีก็ยิ่งถือว่ากษัตริย์สูงกว่า เช่น ขัตติยกุมารได้กับ สตรีสกุลพราหมณ์ มีบุตรออกมา บุตรนั้นย่อมได้ที่นั่ง และได้น้ำดื่มในพวกพราหมณ์ แต่ไม่ได้อภิเษกเป็นกษัตริย์ เพราะยังไม่บริสุทธิ์ทางฝ่ายมารดา พราหมณ์กุมารได้กับสตรีสกุลกษัตริย์ มีบุตรออกมา บุตรนั้นย่อมได้ที่นั่งและได้น้ำดื่มในพวกพราหมณ์ แต่ไม่ได้อภิเษกเป็นกษัตริย์ เพราะยังไม่บริสุทธิ์ทางฝ่ายบิดา อันสรุปได้ว่า บุตรที่เกิดจากพ่อแม่สมวรรณะกัน ระหว่างกษัตริย์กับพราหมณ์นั้น เข้าพวกพราหมณ์ได้ แต่จะอภิเษกเป็นกษัตริย์ไม่ได้ ต้องบริสุทธิ์ในวงศ์กษัตริย์ล้วน ๆ กับอีกข้อหนึ่งทรงถามให้ตอบว่า พราหมณ์ที่ถูกขับไล่จากหมู่พราหมณ์ ถูกโกนศีรษะประจานแล้ว จะได้ที่นั่งและตม้น้ำในพวกพราหมณ์ด้วยกันอีกหรือไม่ อัมพวัฏฐะมาณพตอบว่าไม่ได้ จึงตรัสถามต่อไปว่ากษัตริย์ที่ถูกขับออกจากหมู่กษัตริย์ถูกโกนศีรษะประจานแล้วจะได้ที่นั่งและน้ำดื่มในพวกพราหมณ์หรือไม่ อัมพวัฏฐะตอบว่าได้ ซึ่งเป็นอันยอมรับว่า โดยจาริตประเพณี กษัตริย์ไม่ถูกรังเกียจเหมือนพวกวรรณะอื่น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชี้แจงเหตุผลทางวรรณะให้มาณพผู้นั้นคลายทิฐิมานะแล้ว จึงทรงแสดงเรื่องวิชาคือความรู้และจรณะ คือ ความประพาศที่จะทำให้บุคคลสูงขึ้นได้ โดยไม่ต้องเกรงข้อบกพร่องเรื่องชาติชั้นวรรณะและการเตือนไปในตัวด้วยว่า อัมพวัฏฐะมาณพมีความรู้และความประพาศนั้นแล้วหรือยัง เป็นอันว่าทรงชี้ให้มาณพนั้นสำนึกตัวว่าครั้งแรกที่ยกตนข่มพระองค์ในเรื่องชาติชั้นวรรณะ จนกระทั่งพระองค์ทรงพิสูจน์ให้เห็นว่าความรู้ ความประพาศสำคัญกว่า เพราะการถือตัวของมาณพนั้น แม้จะพิสูจน์โดยจาริตประเพณี ก็ยังมีจุดอ่อนที่อาจต่ำกว่าวรรณะอื่นในบางกรณี จากข้อความในสูตรนี้ทำให้ได้สุภาษิตเป็นภาษาบาลีบทหนึ่งว่า

ขตติโย เสฏโฐ ขเนตสุมี เย โคตตปปฏิสارينो วิชาจรณสมปนฺโน โส เสฏโฐ เทวมานุเส
แปลว่า ในหมู่คนที่เดือดร้อนเรื่องถือโคตร กษัตริย์นับเป็นผู้ประเสริฐสุด แต่ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยความรู้
และความประพาศย่อมเป็นผู้ประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์

สุภาษิตนี้แสดงว่า ตามจาริตประเพณีในการถือชั้นวรรณะ กษัตริย์นับว่าเป็นผู้ที่มีวรรณะสูง แต่ตามหลักความจริง คนที่ประกอบด้วยความรู้ดี และความประพาศดี ย่อมเป็นผู้สูงสุดทั้งในเทวดาและในมนุษย์ (แสดงว่า ถ้าเทวดาไม่ดี ก็สู้มนุษย์ที่ดีไม่ได้)

เรื่องที่ ๔ เป็นเรื่องเกี่ยวกับวงศ์ศากยะซึ่งเป็นญาติของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องคอบาบาด

ตาย เชื่อดอกเอาเลือดล้างแค้นกันจริง ๆ เพราะเหตุเรื่องการดูหมิ่นกันเนื่องด้วยวรรณะ

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ครองแคว้นโกศล มีอาณาเขตการปกครองควบคุมไปถึงแคว้นกาสีและแคว้นสักกะด้วย คือ แคว้นสักกะซึ่งมีนครหลวงชื่อว่า กบิลพัสดุ์ นั้นอยู่ใต้อำนาจของแคว้นโกศล แต่ตามที่ปรากฏในวรรณคดีบาลีไม่ปรากฏว่ากษัตริย์ทางกบิลพัสดุ์ ต้องส่งส่วยอะไรหรือต้องถูกบีบบังคับอย่างไรบ้าง

พระเจ้าปเสนทิโกศลมีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและใกล้ชิดถึงขนาดที่ไปเฝ้าในบางครั้งก็ไปจับข้อพระบาทของพระพุทธเจ้านวดพื้น ด้วยความเคารพรักอย่างสนิทพระราชหฤทัย แต่เพื่อให้สนิทสนมมากกว่าเดิม จึงได้ทรงส่งทูตไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ขอเจ้าหญิงในราชวงศ์ศากยะมาอภิเษกเพื่อจะได้เป็นทองแผ่นเดียวกันยิ่งขึ้น ซึ่งตามประเพณีอินเดียโบราณ การมีมเหสีหลายองค์ถือเป็นเรื่องธรรมดา

ทางฝ่ายกรุงกบิลพัสดุ์ กษัตริย์วงศ์ศากยะซึ่งมีชื่อเสียงในทางถือตัวเรื่องชาติสกุลจัดก็มีการประชุมกันอย่างเคร่งเครียด เพราะไม่ต้องการให้เจ้าหญิงในวงศ์ของตนไปร่วมสกุลกับพระเจ้าปเสนทิโกศล โดยพยายามหาทางออกอย่างดีที่สุด มีปัญหาว่าถ้าไม่ยอมร่วมสกุลกับคนอื่นแล้ว เจ้าศากยะจะอย่างไร ตอบว่าเจ้าศากยะก็แต่งงานกันในระหว่างญาติของตน โดยส่วนใหญ่ นอกจากจะผสมกันในวงศ์ศากยะด้วยกันแล้ว ยังมีอีกราชวงศ์หนึ่งที่แต่งงานสลับกันไปสลับกันมากับราชวงศ์ศากยะ คือวงศ์โกลิยะ เจ้าศากยะไม่รังเกียจวงศ์นี้ เพราะต้นวงศ์เป็นฆราวาสกิจของพี่น้องสี่คู่ที่มาตั้งวงศ์อยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ คือพี่น้องสี่คู่แต่งงานกันเอง ส่วนพี่ใหญ่เป็นหญิงได้แต่งงานกับกษัตริย์อีกองค์หนึ่ง ณ กรุงเทวทหะตั้งโกลิยวงศ์สืบมา

ในการแก้ปัญหาเรื่องนี้ มหานามศากยะได้เสนอว่าตนได้หญิงรับใช้เป็นภริยาคนหนึ่ง มีบุตรชื่อว่าวสภขัตติยา ควรจะส่งนางวสภขัตติยาไปให้ ซึ่งจะไม่เสียวงศ์ศากยะแต่ประการไรที่ประชุมเห็นชอบด้วย จึงให้ส่งนางวสภขัตติยาไปเป็นมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล โดยบอกว่าเป็นธิดาของมหานามศากยะ

นางวสภขัตติยา ได้มีไอรสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลหนึ่งองค์ ชื่อวิฑูทกะ เมื่อโตขึ้นได้เล่าเรียนศิลปวิทยาและได้รับสถาปนาเป็นขุนพลหรือตำแหน่งเสนาบดีของแคว้นโกศล^๑ ในขณะที่วิฑูทกะรุ่นหนุ่มใคร่จะไปเยี่ยมญาติทางมารดา จึงขออนุญาตนางวสภขัตติยาเพื่อการนี้ นางจึงลอบส่งข่าวไปกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อให้รู้ไว้ล่วงหน้า เพราะสายตาของราชวงศ์ศากยะทางกรุงกบิลพัสดุ์นั้นวิฑูทกะเท่ากับเป็นคนชั้นต่ำ ไม่ควรร่วมที่นั่ง ไม่ควรร่วมวงบริโภคอาหารด้วยทีเดียว

การประชุมอย่างเคร่งเครียดเกิดขึ้นในกรุงกบิลพัสดุ์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อเตรียมการรับรองวิฑูทกะ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เพื่อให้มีปัญหาเรื่องไม่สบายใจน้อยที่สุด ตกลงกันว่าถ้าจะให้เจ้านายที่มีอายุน้อยกว่าวิฑูทกะ อยู่ต้อนรับด้วยก็จะต้องให้วิฑูทกะ ซึ่งเป็นการเสียเกียรติ จึงหาทางส่งเจ้านายอายุน้อยไปเสียยังเขตชนบท เหลือไว้แต่ที่สูงอายุกว่า จะได้เป็นฝ่ายรับไหว้อย่างเดียว

เมื่อคณะของวิทูษณะมาเยี่ยม วิทูษณะก็พบแต่คนมีอาวุโสสูงกว่าตนทั้งสิ้น จึงต้องให้เขา
เรื่อยไป การเยี่ยมเยียนครั้งนี้คงไม่ได้ผลอะไรนัก เพราะฝ่ายต้อนรับคงซาเย็น และบั่นหน้าเข้าหา
ไม่ได้ต้อนรับด้วยความจริงใจแต่ประการใด ในที่สุดวิทูษณะก็เดินทางกลับ

พอวิทูษณะออกเดินทาง เจ้าศากยะก็เกณฑ์บ่าวไพร่ให้เฝ้าตามลี้ลับที่นั่งของวิทูษณะ
เพื่อไล่เสนียดทนต์ที่ พวกบ่าวไพร่ลี้ลับไปก็ดำไปว่า ไม่ควรมาให้ตนลำบากเลย นอกจากนั้นยังด่าว่า
เป็นลูกทาสีด้วย

เผอิญคนของวิทูษณะลี้มของไว้ ย้อนกลับมาเฝ้าของคืนไป ได้เห็นได้ยินเหตุการณ์นั้นเข้า
จึงนำเรื่องไปบอกวิทูษณะ ซึ่งได้ยั้งความเคียดแค้น ให้เกิดขึ้นเป็นอย่งยิ่ง วิทูษณะถึงกับลั่นวาจาออก
มาว่า ถ้าได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเมื่อไร จะยกทัพมาฆ่าพวกศากยะให้หมด แล้วจะเชือดคอเอาเลือดล้าง
แผ่นกระดานที่เคยถูกล้างด้วยนมสดนั้นให้จงได้

ต่อมาเมื่อวิทูษณะได้รับราชสมบัติสมใจนึก ก็ยกทัพมา แต่พอพบพระพุทธเจ้าระหว่างทาง
ก็ยกทัพกลับด้วยความเคารพ พระพุทธเจ้าทรงปรากฏพระองค์ระหว่างทางที่วิทูษณะจะยกทัพผ่าน
ถึง ๓ ครั้ง วิทูษณะก็ยกทัพกลับถึง ๓ ครั้งในครั้งที่ ๔ มิได้เสด็จมาเพราะทรงเห็นว่าเป็นเรื่องของ
กรรมจะแก้ไขแทนกันไม่ได้ วิทูษณะจึงยกทัพไปรบ จับเจ้าศากยะเชือดคอ เอาเลือดในลำคอล้าง
แผ่นกระดานนั้นได้สมปรารถนา

ผลกระทบกระเทือนอันเนื่องมาจากข่าวเรื่องเจ้าศากยะยกธิดาซึ่งเกิดจากทาสี ให้เป็น
มเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศลก็มีอยู่บ้าง ในชั้นแรกพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบก็ทรงพระพิโรธ
สั่งให้ตัดเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ ที่เคยให้แก่นางวาสภขัตติยาและวิทูษณะ คงให้เครื่องใช้เครื่อง
บริโภคนั้น

ต่อมาเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทราบมูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระองค์จึงทรงชี้แจงว่า
สกุลทางบิดาสาคัญกว่าทางมารดา โดยทรงนำประวัติศาสตร์เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะผู้เป็นบุตร
หญิงตัดพิน แต่หญิงนั้นได้เป็นมเหสีของพระเจ้าพาราณสี พระเจ้ากัฏฐวาหนะก็ได้ครองราชย์ใน
กรุงพาราณสี เป็นพระมหากษัตริย์สำคัญองค์หนึ่งสืบมา พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงโปรดประทาน
เครื่องราชูปโภคแก่นางวาสภขัตติยา และวิทูษณะดังเดิม และการตั้งวิทูษณะให้เป็นเสนาบดีก็กระทำ
ในภายหลังเหตุการณ์นั้น

ความวุ่นวายอันเกี่ยวกับการถือขึ้นวรรณะที่เกิดแก่ราชวงศ์ศากยะนี้ใกล้เคียงสมัยปรินิพพาน
มาก แสดงว่าถ้าราชวงศ์ศากยะเชื่อฟังหลักธรรมของพระพุทธเจ้าและตัดทิฐิมานะให้ลดหย่อนลง
ไปบ้าง ก็จะไม่ประสบความพินาศถึงปานนั้น

อนึ่ง เพื่อความชัดเจนของเรื่อง ผู้เขียนขอชี้แจงอีกเล็กน้อยว่า จากวรรณคดีทางพระพุทธ
ศาสนา ปรากฏว่าบุคคลต่างชั้นวรรณะกันนี้ มีความรู้พิเศษในเรื่องชาติชั้นวรรณะของตน ชนิดที่
ปกปิดเป็นความลับสืบสกุลกันทีเดียวเช่นคนเกิดในตระกูลกษัตริย์ เมื่อตกไปอยู่ในที่ใดก็ตาม
ถ้าจะแสดงตัวว่าเป็นกษัตริย์ บางครั้งก็ต้องใช้ความรู้ที่เรียกว่าขัตติยมายาหรือที่ใครจะใช้คำว่า
royal etiquette คือเมื่อพูดกันในระหว่างกษัตริย์ด้วยกันก็รู้กันได้ดีตลอด บางครั้งปรากฏว่า คนเกิดใน

๗ หน้า ๒๑

หลักธรรมที่สอนให้เลิกถือชั้นวรรณะ

เหตุผลว่า

ความชั่วด้วยความละอาย มีสัตย์ ฝึกตน ก็เป็นอาชานายได้”

เปรียบเทียบระหว่างศิลปินชาตินักรบไว้ โดยแสดงภาพิตของพราหมณ์คนหนึ่งว่า

การเรียนรู้ การฟัง) ประเสริฐกว่า แล้วเราก็อายสงสัย ด้วยคิดเห็นว่าดี ประเสริฐกว่าสตะ”

ประโยชน์อะไร”

สอง (คือ โลกสวรรค์และโลกมนุษย์) เข้าถึงทุกคติ”

คนเหล่านี้ชื่อว่ามีคุณธรรมของเทวดาเหมือนกัน)

ต่างหากนำความสุขในสัมปรายภพมาให้”

คือ เปลวไฟ สีของไฟและแสงไฟที่เกิดขึ้น ก็จะไม่ต่างอะไรกัน”

๔. ในอัครคัมภีร์ (ที่มณีกาย ปาฏิหาริศจิตตตันตปิฎก เล่ม ๑๑ หน้า ๘๗) พระพุทธเจ้าตรัสกับวาเสฏฐะและการท้าวพระยามณเฑาะฐะ ซึ่งให้เห็นข้อเท็จจริงว่า การที่พวกพราหมณ์ยกย่องวรรณะของตนเท่านั้นว่าเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พวกพราหมณ์เป็นผู้บริสุทธิ์ พวกอื่นไม่บริสุทธิ์นั้น เพราะมิได้ระลึกถึงเรื่องเก่า แท้จริงที่พวกพราหมณ์ว่าพวกตนเกิดจากปากพรหม เป็นโอรสของพรหมนั้นก็จริง เพราะพราหมณ์ทุกคนก็เกิดมาจากการดาบที่ตนเป็นพราหมณ์ ต้องตั้งครรรค์ ถอดจากครรรค์ ต้องดื่มนม ไม่มีอะไรเป็นพิเศษกว่าคนประเภทอื่น

ทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะไหน ก็อาจประกอบทางแห่งอกุศล คือ ทุจริตกาย วาจา ใจ ได้ด้วยกัน อาจดเว้นทางแห่งอกุศล มีสุจริต กาย วาจา ใจ ได้ด้วย

ครั้นแล้วทรงแสดงเรื่องเก่าที่เป็นเหตุแบ่งชั้นวรรณะว่า ในชั้นแรกเป็นการแบ่งตามหน้าที่เข้าทำนอง Division of labour ในทางเศรษฐกิจ กล่าวคือใครทำหน้าที่อะไรก็แบ่งประเภทไปตามนั้น แต่มาภายหลังเข้าใจผิด ถือว่าเป็นเหตุดูหมิ่นเหยียดหยามกันไป และในที่สุดทรงสรุปว่า

“ดูก่อน วาเสฏฐะ และการท้าวพระยามณเฑาะฐะ ธรรมะเป็นของประเสริฐสุดในหมู่ชน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต”

๕. ในมรรฐสูตร (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ สุตตันตปิฎก เล่ม ๑๓ หน้า ๔๒๙) แสดงการโต้ตอบของพระมหากัจจายนเถระ พระอรหันตสาวกผู้ได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่า เป็นผู้ฉลาดในการอธิบายความแห่งคำย่อให้พิสดารกับพระเจ้ามรุตราชอวันตีบุตร ผู้ไปถามพระเถระถึงมติของพราหมณ์ในเรื่องวรรณะ ที่ว่าพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐ พระเถระจึงแสดงเหตุผลเป็นข้อ ๆ ดังนี้ :-

๑. ในวรรณะ ๔ เหล่านี้ วรรณะเหล่าใดเป็นผู้มั่งมี วรรณะเดียวกันและวรรณะอื่น ย่อมเข้าเป็นสาวกของวรรณะนั้น

๒. วรรณะใดประพฤติกุศลกรรมบถ เมื่อตายไปแล้วย่อมเข้าสู่อบาย เสมอกันหมด ไม่มีพิเศษ

๓. วรรณะใดประพฤติกุศลกรรมบถ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เสมอกันหมด ไม่มีเว้น

๔. วรรณะใดทำโจรกรรม ทำปรทวารกรรม (ล่วงภริยาผู้อื่น) วรรณะนั้นต้องรับราชอาญาเหมือนกันหมด ไม่มีเว้น

๕. วรรณะใดออกบวช ตั้งอยู่ในศีลในธรรม วรรณะนั้น ย่อมได้รับความนับถือ ได้รับการบำรุงและได้รับคุ้มครองรักษาเสมอกันหมด ไม่มีเว้น

พระเจ้ามรุตราช ตรัสสรรเสริญภาณิตของพระเถระ และปฏิญาณพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชน แต่ครั้งนั้นพระบรมศาสดานิพพานแล้ว จึงได้แต่ตรัสว่า ถ้าพระองค์ทรงได้ข่าวว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่ใด แม้ไกลเท่าไกล พระองค์จะเสด็จไปเฝ้าให้จงได้ พระผู้มีพระภาคปรินิพพานเสียแล้ว พระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคผู้แม่วินิพพานแล้วนั้นกับพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ

จากประวัติและหลักที่กล่าวมานี้ จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงยืนหยัดสู้กับกิฐิมานะ ในเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะของคนในครั้งนั้นอย่างไร ทรงพยายามที่จะให้คนเห็นความสำคัญของความประพฤติตามศีลธรรมว่า มีคุณค่ายิ่งไปกว่าติดในเรื่องชั้นวรรณะ พร้อมทั้งได้ทรงทำตัวอย่างให้ดูในพระธรรมวินัยนี้ ใครมาบวชก่อนก็ได้ได้รับความเคารพของคนมาบวชทีหลัง ผู้แม้เกิดในสกุลสูงกว่า

ในปัจจุบันประเทศอินเดียได้ใช้รัฐธรรมนูญที่ให้สิทธิแก่คนทุกวรรณะเสมอกัน และได้มีคนที่ถูกเหยียดหยามเพราะเหตุเกิดในวรรณะต่ำหลายแสนคน ขอปฏิญาณตนเป็นพุทธศาสนิกชน (พ.ศ. ๒๕๔๙) เพราะเลื่อมใสว่าพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ไม่มองข้ามคนชั้นที่ถูกเหยียดหยาม แต่ได้ช่วยยกฐานะขึ้นให้สูงเท่าเทียมกับคนในวรรณะอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงเกิดในวรรณะกษัตริย์ ไม่ต้องมีปมด้อยที่จะต่อสู้เพื่อพระองค์เองในเรื่องวรรณะ แต่ก็ทรงชี้แจงสั่งสอนให้คนเห็นความจริงมาแต่ในสมัยของพระองค์

ในสุนทรพจน์ต่าง ๆ ของผู้นำประเทศอินเดีย เรามักจะได้ฟังคำสรรเสริญอยู่เสมอว่า พระพุทธเจ้าได้ประทานแสงสว่างให้อินเดียไว้นานมาแล้ว ในเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ แต่อินเดียเพิ่งจะปฏิบัติได้ในทางนิตินัยเมื่อมีรัฐธรรมนูญนี้เอง ส่วนทางพฤตินัยนั้นใครจะรู้ว่าเมื่อไรอินเดียจึงจะชำระล้างความยึดถือเก่าแก่นี้ให้หมดไปได้

โลกยิ่งยกย่องสมภาพ และภราดรภาพในหมู่มนุษย์มากเพียงไร หลักธรรมเรื่องนี้ของพระพุทธศาสนาก็ยิ่งเด่นขึ้นในสายตาของผู้ต้องการเหตุผลมากเพียงนั้น

บทที่ ๕

ปฏิวัติการทำบุญโดยวิธีมาเป็นวิธีสังคมสงเคราะห์

“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่สอนปฏิวัติเรื่องการทำบุญโดยวิธีมาสัตว์ หรือมามนุษย์ บุชาสังคัคคีสิทธิ์ หรือการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หากสอนให้ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์แทนการ เบียดเบียน และสอนให้หาทางชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดว่าเป็นบุญ”

ประเพณีของอินเดียมีการบูชาอยู่ ๔ ประเภท คือ :

๑. อัสวเมธะ ฆ่าม้าบูชา
๒. โคเมธะ ฆ่าโคบูชา
๓. ราชสุยะ ฆ่าช้างบูชา
๔. นรเมธะ ฆ่าคนบูชา

ประการแรก คือ อัสวเมธะ ฆ่าม้าบูชานั้น เป็นเรื่องการบูชาเทวดา ภายหลังที่แผ่ อาณาจักรสำเร็จ มีเรื่องเล่าไว้ในหนังสือประเพณีชาวฮินดู* ของ Abbe J.A. Dubois หน้า ๕๑๔ ว่า ได้มีการเลือกม้าตั้งแต่อยู่ในครรภ์ เมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องดูแลประคบประหงมเป็นพิเศษ ตลอดเวลา ๓ ปี มีการบูชาเทวดา ๓ องค์ คือ พระอินทร์ เพื่อให้ดูแลลูกม้าตัวนั้น พระยม เพื่อป้องกัน ม้านั้นจากความตายและอุบัติเหตุต่าง ๆ พระวรุณ เทพเจ้าแห่งฝน เพื่อให้ฝนตกลงมาอย่างชุ่มชื้น ให้เกิดแก่พื้นดิน เพื่อจะได้มีหญ้าดี ๆ ให้ลูกม้านั้นกิน

ภายหลังที่ลูกม้านั้นอายุเกิน ๓ ปีแล้ว ก็มีการปล่อย ให้เที่ยวไปตามชอบใจ มีผู้คนติดตามไป เป็นอันมากและมีกองทัพยกตามไปด้วย เข้าบ้านเมืองไหนถ้าเขายอมแพ้ก็นำไป ถ้าไม่ยอมแพ้ก็รบ กัน คราวนี้มีผู้ใดต้องการทำลายพิธีนี้ ผู้นั้นก็ยกทัพมาไล่จับม้า ถ้าจับได้ก็เป็นอันทำลายพิธีสำเร็จ แต่โดยมากผู้จะทำพิธีนี้มักแน่ใจในชัยชนะ คือ ได้เตรียมการรุกรานไว้แล้ว มีเรื่องเล่าเพิ่มเติมใน หนังสือเล่มอื่นว่า เจ้าชายแห่งประเทศต่าง ๆ ที่มานี้ผ่านไป ถ้ายอมแพ้ก็นำตัวไปในขบวนทัพที่ติดตามมานี้ด้วย เมื่อครบปีแล้ว จึงพาม้ากลับเมืองแล้วฆ่ามันบูชา การบูชาแบบฆ่ามันนี้สังเกต ว่ามีจุดประสงค์เป็น ๒ ประการ คือ ในทางการเมือง เป็นการแผ่อำนาจเขต โดยถือเอาพิธีทางศาสนา เป็นข้ออ้าง ในทางศาสนา เชื่อกันว่าเมื่อบูชาได้ครบ ๑๐๐ ครั้ง จะได้เป็นพระอินทร์ ผู้มีอำนาจ อยู่ในเมืองสวรรค์ ฉะนั้น พระอินทร์จึงเดือดร้อนไม่มีใครยอมให้ใครทำสำเร็จครบ ๑๐๐ ครั้ง เพราะ

เกรงจะไปแย่งตำแหน่ง จึงมีการทำลายพิธีไม่ให้สำเร็จอยู่เสมอ

ประเภทที่ ๒ หม่าโคบูชายัญ ไม่มีอะไรเป็นพิเศษนอกจากการเลือกโคที่มีลักษณะดี ไม่มีที่ตำหนิมาฆ่าบูชาเทวดา

ประเภทที่ ๓ ราชสุยะ เป็นการประกาศพิธีราชาภิเษก มีการเชิญกษัตริย์ในประเทศใกล้เคียง มาร่วมพิธีบูชายัญนี้ด้วย เพื่อแสดงว่ามีสามัคคีธรรมต่อกันเป็นอันดี และในพิธีนี้มีการฆ่าช้างบูชายัญด้วย

ประเภทที่ ๔ นรมะ การฆ่าคนบูชายัญสังเวทเทพเจ้า เป็นเรื่องมีจริง ๆ ซึ่งไม่ใช่เพียงที่ปรากฏในภาพยนตร์หรือนวนิยายเท่านั้น ในอินเดียปัจจุบันนี้ยังมีสถานที่หลายแห่งซึ่งมีซากเหลืออยู่ อันเคยเป็นที่ซึ่งกษัตริย์ใช้เป็นแหล่งบูชายัญเชลยศึกในสงครามเพื่อบูชาเทพเจ้าที่ตนนับถือ เป็นการแสดงความขอบคุณที่เทพเจ้านั้น ๆ ได้ช่วยให้ตนมีชัยในการรบ ผู้เขียนเรื่องประเพณีฮินดูซึ่งกล่าวถึงข้างต้นได้ไปดูสถานที่หลายแห่ง ที่พิธี นรมะ ได้เกิดขึ้น และบรรยายไว้ว่า โดยมากที่ประกอบพิธีฆ่าคนบูชายัญมักจะตั้งอยู่บนยอดเขา หรือในที่ซึ่งปลอดจากชุมชน ในที่เช่นนั้น จะมีโบสถ์ซึ่งสร้างขึ้นหยาบ ๆ หรือบางทีก็เป็นเพียงโรงซึ่งบรรจุรูปเคารพของเทพเจ้าที่จะบูชาตั้งอยู่ ผู้ถูกทำพิธีบูชายัญจะถูกตัดศีรษะ และแขวนศีรษะไว้ในบริเวณใกล้เคียงนั้น บางครั้งการบูชายัญก็ไม่ถึงกับประหารชีวิต เพียงแต่ตัดจมูกตัดหูของเชลยศึกแล้วก็ปล่อยไป โดยมากการฆ่าคนบูชายัญนี้เป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ แต่ก็มีข้อกำหนดอยู่ว่าคนที่เกิดในวาระพระราชมณเฑียร และวาระกษัตริย์จะนำมาฆ่าบูชาไม่ได้ ทั้งนี้อาจเป็นด้วยผู้เขียนตำราบูชายัญเกรงภัยจะย้อนมาหาตนก็เป็นได้ นอกจากนั้น ยังมีกฎเกณฑ์พิเศษต่อไปอีกว่า คนที่จะถูกฆ่าบูชายัญจะต้องไม่มีร่างกายพิการพิการหรือเคยถูกลงโทษเพราะประกอบอาชญากรรมร้ายแรงใด ๆ รวมความว่า การฆ่าคนเช่นเทพเจ้านั้น จะต้องเลือกคนที่ดี ๆ ไม่ใช่คนเหลือเดน หรือคนที่เทพเจ้าพึงรังเกียจ เช่นเดียวกับสัตว์อื่น ๆ ซึ่งต้องผ่านการคัดเลือกอย่างถี่ถ้วนจึงจะใช้บูชายัญได้ อายุของคนที่ถูกฆ่ามิได้กำหนดไว้ แต่สำหรับสัตว์ที่จะใช้บูชายัญจะต้องมีอายุไม่น้อยกว่า ๓ ปี และมีร่างกายสมบูรณ์ ไม่บกพร่องพิการ

ผู้เขียนเรื่องประเพณีฮินดู ได้อ้างไว้ว่า ในคัมภีร์กาลิปุราณะ ได้มีคำบรรยายไว้อย่างละเอียดถึงพิธีกรรมบูชายัญเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์เป็นชั้น ๆ รวมทั้งได้ออกนามเทพเจ้าผู้ชอบรับพลีกรรมประเภทนี้ คือ ไกรวะ พระยม นันทิ และเจ้าแม่กาลิ

การบูชายัญนอกจาก ๔ อย่างข้างต้น

ในสมัยปัจจุบัน การฆ่าแพะและแกะบูชายัญยังคงมีอยู่ดาษดื่นในประเทศอินเดีย ผู้ไปแะที่กัลกัตตา ถ้าไปที่วัดฮินดูก็อาจจะเห็นได้เสมอ เขาทำไม้ไว้เป็นที่เอาคอแพะพาดเพื่อใช้มีดฟันให้คอขาด วันหนึ่ง ๆ มีสัตว์ประเภทนี้ถูกฆ่าตายเป็นทิวาไม่น้อยทีเดียว

ผู้เขียนขออ้างหนังสือประเพณีฮินดูของดูบัวส์ (Dubois) ต่อไปอีก เพราะได้เล่าไว้ชัดเจนดี ดูบัวส์กล่าวว่า การบูชายัญที่เป็นสามัญในหมู่พราหมณ์ที่เป็น “วนปรัสถะ” คือพวกอยู่ป่า หรือหลักออกหาความสงบ คือการบูชาที่เรียกว่า “โหมะ” เมื่อก่อไฟขึ้นแล้ว ก็เอาเมล็ดข้าวซึ่งคลุก

ต่าง ๆ มาผสมไม่ให้ไฟดับ ทั้งเอาหญ้าคาโปรยลงไปด้วย ในบางครั้งขอนไม้และหญ้าเหล่านี้ ชุ่มด้วยน้ำมันเนยจึงทำให้ไฟติดมีเปลวพวยพุ่งขึ้น ขณะนั้นปุโรหิตจะร่ายมนต์ด้วยเสียงอันดัง พราหมณ์ผู้ไปร่วมพิธีจะกล่าวซ้ำเป็นทำนองลูกคู่รับในบางตอน ครั้นแล้วก็จะมีการนำแกะเข้าไปในที่ประชุม เอาน้ำมันทาให้ทั่วตัว เอาน้ำอาบให้ และเอาอักษตะ (คือข้าวเปลือกทั้งเมล็ดที่ยังมิได้ตำเอาเปลือกออก โดยล้างน้ำให้สะอาดใช้เป็นเครื่องบูชาในพิธีกรรม) มาโรยตามตัวที่ตัวและที่เขาสวมแพะด้วยพวงมาลัยดอกไม้อีก เอาเชือกทำด้วยหญ้าคามัดรอบตัวสัตว์ ระหว่างเวลาดังกล่าวนี้ ปุโรหิตยังคงร่ายมนต์ต่อไป ต่อจากนั้นมีการอุดรูจมูกและปากของสัตว์ พราหมณ์หลายคนจะช่วยกันตีและลงสุดท้ายด้วยพราหมณ์คนหนึ่ง เอาเข้าทั้ง ๒ ของตนกดลงไปที่คอแกะ เพื่อให้หายใจไม่ออกตาย ปุโรหิตพร้อมกับสานุศิษย์จะเร่งเสียงสวดมนต์ซ้ำ ๆ ให้ดังขึ้นด้วยเสียงอันดังเพื่อช่วยให้แกะตายได้เร็วขึ้น โดยไม่เจ็บปวดทรมานมากนัก และจะถือกันว่าเป็นเสนียดจัญไรอย่างร้ายแรง ถ้าแกะร้องออกมาได้แม้เพียงเล็กน้อย เพราะจะเป็นเครื่องหมายแห่งความค่อย ๆ ดับสูญไปของวงศ์สกุลนั้น

เมื่อสัตว์ตายแล้ว พราหมณ์ผู้เป็นประธานในพิธีจะผ่าท้องแกะ เอาตับไตไส้พุงพร้อมทั้งเปลวมันออกอย่างบนไฟให้เปลวมันหยดลงไปเป็นเครื่องสังเวย พร้อมทั้งเอาน้ำมันเนยเทลงไปในไฟเป็นครั้งแรก

ต่อจากนั้นก็กลกหนึ่งและตัดเนื้อออกเป็นชิ้น ๆ เอาลงผัดด้วยน้ำมันเนย บางส่วนก็โยนลงไปในไฟเป็นเครื่องสังเวย ส่วนที่เหลือก็แบ่งกันในระหว่างพราหมณ์ผู้ทำพิธีกับเจ้าภาพ บางส่วนก็จะให้แก่พวกพราหมณ์ที่มาร่วมพิธี โดยพราหมณ์เหล่านั้นจะแย่งชิ้นส่วนกันอย่างโกลาหล เพราะถือว่าเป็นของวิเศษอันวยสวัสดิมงคล ตอนนี้องเป็นที่น่าสังเกตว่า พวกพราหมณ์ที่ไม่กินเนื้อสัตว์ ได้มีโอกาสกินเนื้อสัตว์

ลำดับต่อไปมีการนำข้าวสุกและข้าวสารที่ล้างสะอาดแล้วมาสังเวยไฟอีก

ของต่าง ๆ ที่วางรอบกองไฟเช่นหมากพลู เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็แจกไปแก่พราหมณ์ ในที่สุดเจ้าภาพจะแจกเงินและเสื้อผ้าแก่พราหมณ์ทุกคน ที่มาร่วมพิธีตามความเหมาะสมแก่ตำแหน่งและเกียรติของบุคคลนั้น ๆ อันเป็นค่าใช้จ่ายสูงมาก

พราหมณ์ผู้เป็นประธานในพิธีมีหลายอย่าง เช่น ถือกันว่าเป็นคนสำคัญมาก มีสิทธิหลายอย่าง เช่น การบูชาไฟในบ้าน โดยก่อไฟให้ติดอยู่ตลอดเวลา ถ้าไฟดับห้ามใช้ไฟอื่นมาต่อใหม่ ต้องใช้ไม้แห้งมาตีไฟให้เกิดเปลวขึ้น เพื่อเป็นเชื้อไฟต่อไป เวลาพราหมณ์นั้นตายก็ไม่ให้ใช้ไฟธรรมดาเผา ต้องใช้ไฟที่ตีให้เกิดด้วยไม้ ในทำนองนี้ และเมื่อเผาศพแล้วก็ต้องปล่อยให้ไฟดับมอดไปเอง

ในการบูชาयัญนี้ พราหมณ์จะเลือกบูชาเทวดาองค์ใดก็ได้ที่เป็นใหญ่ตามความเชื่อถือของเขา แต่เทวดาผู้ยิ่งใหญ่ในการนี้ดูเหมือนจะเป็นพระอัคนีศวร หรือเทพเจ้าแห่งไฟ

การบูชาयัญตามที่กล่าวในวรรณคดีพระพุทธรศาสนา

ส่วนการฆ่าสัตว์บูชาयัญซึ่งปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธรศาสนาอันเท่ากับเป็นบันทึกเหตุการณ์ในสมัยกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว มีต่างออกไปจากที่กล่าวข้างต้นบ้างในบางประการ การเล่าเรื่องที่ปรากฏในวรรณคดีเช่นนั้นย่อมแสดงไปในตัวว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงมีส่วนช่วยสัตว์ซึ่งจะถูก

ฆ่าจำนวนไม่น้อยนั้นให้รอดชีวิตได้อย่างไร

เรื่องที่ ๑ ทรงช่วยสัตว์ที่ถูกทันทพรหมณ์จะบูชายัญ

เรื่องนี้ปรากฏในกฎทนต์สูตร ที่ฉนิกาย สุตตันตปิฎกเล่ม ๙ หน้า ๑๖๒ ว่า กฎทนต์พรหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าพิมพิสาร ให้เป็นผู้ครองหมู่บ้านพรหมณ์ ชื่อขานุมัตตะ เตรียมการบูชายัญโดยใช้โค ๗๐๐ ลูกโคตัวผู้ ๗๐๐ ลูกโคตัวเมีย ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ และ ๗๐๐ เตรียมผูกไว้กับเสา จะฆ่าบูชายัญ เผอิญทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไป ณ หมู่บ้านนั้นจึงเข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาต่าง ๆ เมื่อได้ฟังหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วก็เลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสกถึง พระรัตนตรัยตลอดชีวิต พร้อมทั้งประกาศให้อภัยทานแก่สัตว์ที่เตรียมฆ่าอย่างละ ๗๐๐ ตัวนั้น ด้วยคำว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอปล่อยสัตว์เหล่านั้น ให้ชีวิตสัตว์เหล่านั้น ขอสัตว์เหล่านั้นจงกินหญ้าอันเขียวสด ดื่มน้ำอันเย็นสนิท และขอลมเย็นจงโชยมาตอังกายสัตว์เหล่านั้นเถิด

เรื่องนี้แสดงว่า สัตว์ที่ใช้การบูชายัญมากมายเหลือเกิน ถ้าจะนึกวาดภาพสัตว์ ๑ ตัว ต่อเสา ๑ ต้น ก็จะต้องปักเสาดัง ๓,๕๐๐ ต้น จะกินเนื้อที่สักเท่าไร การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ครั้งนั้น ได้ผลเป็นการช่วยชีวิตสัตว์ถึง ๓,๕๐๐ ชีวิต

เรื่องที่ ๒ ทรงช่วยสัตว์ที่พระเจ้าปเสนทิจะบูชายัญ

เรื่องนี้ปรากฏในสังยุตตนิกายสคาถวรรคสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๑๐๙ ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสั่งให้เตรียมการบูชายัญโดยใช้สัตว์คือ โค ๕๐๐ ลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ แพะ ๕๐๐ และแกะ ๕๐๐ ผูกไว้กับเสาเพื่อฆ่าสังเวทเพเจ้า

ท้องเรื่องตอนนี้มีขยายความต่อไปอีกในอรรถกถาธรรมบท (ภาค ๖ เรื่องอัญญตรปฐิร หน้า ๓๙๑) ว่ามีสัตว์และมนุษย์ที่เตรียมจะฆ่ามากประเภทด้วยกัน มีช้าง, ม้า, โคผู้, โคเมีย, แพะ, แกะ, ไก่, สุกร, เด็กหญิง, และเด็กชาย แต่ละประเภทนับจำนวนร้อย

ใครที่เป็นญาติของเด็กเหล่านั้นก็ร่ำครวญร้องไห้ ในการที่จะสูญเสียบุตรหรือหลานของตน อย่างน่าเวทนายิ่ง

พระนางมัลลิกา อัครมเหสีไม่เห็นด้วยกับการนี้ จึงกราบทูลเชิญให้พระเจ้าปเสนทิไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อพระเจ้าปเสนทิ ได้ไปเฝ้าสดับฟังพระธรรมเทศนาแล้ว ก็สั่งปล่อยสัตว์และคนที่เตรียมฆ่าเหล่านั้นทั้งสิ้น

ตามวรรณคดีที่ปรากฏครั้งนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงช่วยชีวิตมนุษย์และสัตว์ไว้เป็นอันมาก ยิ่งความปลื้มปิติให้เกิดแก่มนุษย์หลายร้อยครอบครัวซึ่งจะถูกฆ่าไป เพราะความเชื่ออย่างผิด ๆ

เรื่องที่ ๓ ปรากฏในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๑ หน้า ๕๔ มีเรื่องเล่าว่าอุชชยพรหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า พระองค์ไม่สรรเสริญการบูชายัญมิใช่ หรือ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนพรหมณ์ เรามีได้สรรเสริญการบูชายัญทุกชนิด แต่จะไม่สรรเสริญเลยก็ไม่ใช่ ก็แต่ว่าในการบูชายัญโค โค แพะ ไก่ สุกรและสัตว์มีชีวิตต่าง ๆ ถูกฆ่าเราย่อมไม่สรรเสริญการบูชายัญที่มีการริเริ่มเช่นนั้น เพราะเหตุว่าในอัยมเช่นนั้นพระอรหันต์ หรือท่านผู้บรรลุลหิตมรรค ย่อมไม่เข้าไปสู่อัยมเช่นนั้น แต่ในการบูชายัญโค โค แพะ ไก่ สุกร

และสัตว์มีชีวิตต่าง ๆ ไม่ถูกฆ่า เราย่อมสรรเสริญการบูชายัญ ซึ่งไม่มีการริเริ่มเช่นนั้นอันได้แก่การให้ทาน ซึ่งเป็นอภัยสืบสกุล เพราะเหตุว่า พระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลุลุรหัตตมรรค ย่อมเข้าไปสู่อภัย ที่ไม่มีการริเริ่มเช่นนั้น (ไม่มีการฆ่าสัตว์)

เรื่องที่ ๔ เป็นเรื่องทำนองเดียวกับเรื่องที่ ๓ เป็นแต่ผู้เข้าไปทูลถามเป็นพราหมณ์อีกผู้หนึ่ง ชื่อ อุทายิพราหมณ์พระผู้มีพระภาคทรงตอบทำนองเดียวกัน แต่ต่างกันที่คำสรุปท้ายคำสอนที่เป็นนิคมคาถา หลักฐานในเรื่องที่ ๔ นี้ อยู่ติดต่อกับหลักฐานในเรื่องที่ ๓

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องปฏิเสธการฆ่าสัตว์บูชายัญ

๑. ในเมตตาวรรคอัฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๓ หน้า ๑๕๒ มีคำพรรณนาส่งเสริมให้มีเมตตาไว้ว่า

“ผู้ใดมีสติเจริญเมตตาอันมีประมาณไม่จำกัด ผู้นั้น ผู้เห็นธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส ย่อมมีกิเลสเครื่องผูกมัดน้อยลง คนมีจิตไม่ประทุษร้าย แม้เมตตาไปยังสัตว์เพียงตัวเดียวยังได้กุศล ถ้ามีใจอนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งปวงก็ชื่อว่า เป็นผู้ประเสริฐ ชื่อว่าทำบุญเป็นอันมาก ราชฤทธิทั้งหลาย ผู้รบนะแผ่นดินอันเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ ทำการบูชายัญชื่อสัตสเมระ ปุริสเมระ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรคคพะ ราชฤทธิเหล่านั้นก็ยังมีได้รับผลแม้เสียที่ ๑๖ ของเมตตาจิตอันอบรมดีแล้ว เหมือนแสงจันทร์เทียบกับหมู่ดาวทั้งปวงฉะนั้น”

“ผู้ใดไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่เอาชนะเอง ไม่ใช้ให้คนอื่นเอาชนะ ผู้นั้นมีเมตตาต่อสัตว์ทั้งปวง ย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ”

ในหลักฐานซึ่งแสดงคำสอนทางพระพุทธศาสนา ตรงนี้มีข้อที่ควรอธิบายเทียบเคียงให้เห็นได้กับโบราณคดีของอินเดีย คือในสมัยพระพุทธเจ้า การบูชายัญมี ๕ วิธี แต่ละวิธีนั้น ล้วนจะต้องฆ่าสัตว์หรือมนุษย์บูชาหรือร่อนวายในพิธีกรรมแปลก ๆ ทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าการบูชายัญทั้ง ๕ อย่างนั้น ได้ผลไม่เท่า ๑ ใน ๑๖ ของการมีเมตตาจิตในสัตว์ทั้งหลาย ทั้งนี้เพราะการบูชายัญแบบนั้นเป็นการประทุษร้ายสัตว์ หรือไม่ก็เป็นการหลงติดในพิธีโดยตรง

ทางพระพุทธศาสนา ได้อธิบายการบูชายัญทั้ง ๕ ประการนั้นเสียใหม่ อันเข้าทำนอง Reinterpretation ที่กล่าวไว้ในบทนำของหนังสือนี้ ดังจะเทียบให้ดูเป็นข้อ ๆ คือ

(๑) อัสสเมระ หรือ สัสสเมระ ประเพณีของศาสนาพราหมณ์ คือ การบูชายัญโดยวิธีฆ่ามาดังกล่าวไว้แล้ว ในข้อที่ว่าด้วย “อัสวเมธ” ทางพระพุทธศาสนาดัดแปลงใหม่ ใช้คำว่า สัสสเมระ แปลว่า ฉลาดในการบำรุงข้าว พุดง่าย ๆ ก็คือแทนที่จะฆ่าม้า มาสนใจในเกษตรกรรม เร่งให้เกิดผลผลิตดีกว่า คำว่า เมธ ที่แปลว่า ฆ่า นั้น แปลว่า ฉลาด ก็ได้ คำว่า อัสสะ หรือ อัสวะ ที่แปลว่าม้าทางพระพุทธศาสนาเปลี่ยนคำเป็น สัสสะ แปลว่า ข้าวกล้า เป็นการดัดแปลงความหมายให้ต้องด้วยเหตุผลและหลักธรรมยิ่งขึ้น

(๒) ปุริสเมระ วิธีดั้งเดิมเรียก นรเมระ แปลว่าการบูชายัญโดยฆ่าคน พระพุทธศาสนา แปลเมระใหม่ว่าฉลาด จึงแปลปุริสเมระว่า ฉลาดในการบำรุงคน คือการสังคมสงเคราะห์นั่นเอง ท่านผู้อ่านคงเห็นได้แล้วว่า พระพุทธศาสนามีคุณลักษณะพิเศษอะไรอยู่บ้างในเรื่องนี้หรือไม่

(๓) สัมมาปาสะ วิธีดั้งเดิมต้องโยนไม้ให้ลอดบ่วง ไม่ตกตรงไหน ก็สร้างเวทีขึ้นตรงนั้น แล้วตั้งเครื่องบูชาบนเวทีนั้น โดยทำให้เป็นเวทีเคลื่อนที่ได้หรือเป็นแพ ผู้บูชาดำน้ำลงไปใต้ม่าน้ำ สรรสดีไหลขึ้นมาตรงไหน ให้ทำพิธีบูชาทวนกระแส น้ำขึ้นไปจากตรงนั้น พระพุทธศาสนาเห็นว่าจะยุ่งด้วยเรื่องโยนไม้เข้าบ่วงไม่มีประโยชน์ จึงแปลใหม่ว่าวิธีการสงเคราะห์คนยากจน หรือประชาชน พลเมืองชนิดที่คล้ายบ่วงคล้องใจคน คือดูแลความทุกข์สุขของคนยากจนหรือคนส่วนรวม เป็นการทำให้จิตใจของประชาชนเลื่อมใสในรัฐบาลหรือผู้ปกครอง ไม่จำเป็นต้องไปโยนไม้เข้าบ่วง อาบน้ำดำหัวอย่างแบบพราหมณ์

(๔) วาขเปยยะ ตามแบบของพราหมณ์ ต้องฆ่าสัตว์ ๑๗ ชนิด ตั้งเสาไม้มะตูมเป็นหลัก สำหรับผูกสัตว์ ๑๗ ชนิดนั้น แล้วฆ่าบูชาเทพเจ้า มีการดื่ม น้ำศักดิ์สิทธิ์ในพิธีนั้นด้วย ทางพระพุทธศาสนาตัดแปลงใหม่โดยแปลวาขเปยยะซึ่งแปลว่า ดื่มน้ำ มาเป็น ดื่มน้ำคำ คือให้รู้จักพูดจาไพเราะต่อกัน ซึ่งเป็นที่ดื่มด่ำในอริยาศัยไมตรี และในรสแห่งไมตรีจิตนั้น ไม่จำเป็นต้องฆ่าสัตว์ถึง ๑๗ ชนิดดังกล่าวเลย

(๕) นิรัคคพะ เป็นการบูชายัญที่ฆ่าหมดทั้งสัตว์และคน ถ้าจะแปลตามศัพท์ก็ว่า เป็นการบูชายัญชนิดที่จะทำลายอุปสรรคทุกชนิด กล่าวคือในการแก้ไข หรือฝ่าฟันอุปสรรคนั้น ผู้บูชาต้องฆ่าทั้งมนุษย์และสัตว์สังเวทเทพเจ้า เพื่อให้เห็นอกเห็นใจจะได้ช่วยให้พ้นอุปสรรคนั้น ๆ เมื่อจะกล่าวโดยวิธีการก็นับว่าใหญ่ยิ่งกว่ายัญแบบอัสวเมธ เพราะยัญแบบนี้มีคำเรียกรวมว่า สรรพเมธ คือ ฆ่าหมดทุกชนิด ทางพระพุทธศาสนาแปลความหมายใหม่อีกตามเคย คือคำนี้อาจแยกเป็นนิร (ไม่มี) อัคคพะ (ลืมหือกลอน) จึงแปลความว่า ได้แก่การปกครองแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากโจรผู้ร้าย บ้านเรือนก็ไม่ต้องลงลืมหือกลอนเปิดประตูทิ้งไว้ก็ไม่มีขโมย

การแปลความหมายอย่างนี้ เมื่อแปลไปแล้วแทนที่จะถือว่าเป็นเกียรติที่ได้แปลใหม่ ทางพระพุทธศาสนากลับถือว่า ความหมายดั้งเดิมในโบราณกาล ไม่ได้หมายให้เบียดเบียนกัน แต่พราหมณ์ชั้นหลังแปลความหมายผิดไปเอง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ พระพุทธศาสนายกเกียรตินี้ให้แก่นคนโบราณ

ผู้ประสงค์จะสอบสวนหลักฐานตามที่อธิบายมานี้ จะอ่านได้จากหนังสืออรรถกถา อัฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย จัมปบาลี ภาค ๓ หน้า ๒๓๔

๒. ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค สุตตันตปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๑๑๐ แสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาคัดค้านยัญทั้ง ๕ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ดังนี้ :

“มหายัญเหล่านี้คือ อัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาขเปยยะ และนิรัคคพะ มีการริเริ่มใหญ่ แต่ไม่มีผลมาก เพราะในยัญเช่นนั้น แพะ โค และสัตว์ต่าง ๆ ย่อมถูกฆ่า ท่านผู้ปฏิบัติชอบ ผู้แสวงคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมไม่เข้าไปสู่ยัญนั้น ส่วนยัญเหล่านี้ที่ไม่มีการริเริ่มดังกล่าว เป็นยัญที่สืบสกุลมา (เช่นการให้ทานสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์) แพะ โค และสัตว์ต่าง ๆ ย่อมไม่ถูกฆ่าในยัญนั้น ทั้งท่านผู้ประพฤติดชอบ ผู้แสวงคุณอันยิ่งใหญ่ย่อมไม่เข้าไปสู่ยัญนั้น ผู้มีปัญญาควรบูชายัญชนิดนั้น ซึ่งมีผลมาก เมื่อบูชายัญนั้น ก็มีแต่ความดีงาม ไม่มีตำราหม ยัญก็เป็นของไพบุลย์และเทวดาทั้งหลายก็

ชื่นชม"

มีข้อควรอธิบายในที่นี้ คือยัญสิบสกุลอันได้แก่การให้ทาน หรือการสังคัมสงเคราะห์ที่ได้รับสรรเสริญ ก็เพราะว่าไม่มีการเบียดเบียนชีวิตร่างกายของใคร ๆ มีแต่ให้ความสุข ส่วนยัญทั้ง ๕ ที่กล่าวข้างต้นจำเป็นต้องใช้ชีวิตเลือดเนื้อของสัตว์และมนุษย์เป็นเครื่องสังเวทเจ้าต้องมีพิธีกรรมและลงทุนลงแรงมาก เมื่อกล่าวตามหลักพระพุทธศาสนาก็นับเป็นบาป มิใช่เป็นบุญอย่างไรเลย

ส่วนข้อที่ว่าเทวดาก็ชื่นชมนั้น หมายความว่าถ้าจะบูชาเทวดากันจริง ๆ ก็ควรบูชาด้วยการทำความดี ไม่ใช่ฆ่าสัตว์ฆ่าคนบูชา เพราะการทำเช่นนั้นไม่ทำให้เกิดบุญ ถ้าจะมีเทวดาชอบก็คงเป็นเทวดาประเภทมิถุนาภิภูมิใช่เทวดาชั้นดี ส่วนเทวดาชั้นดีก็พลอยยินดีเฉพาะการทำที่ถูกต้อง ผู้เขียนได้เคยกล่าวมาแล้วในบทที่ ๔ อันว่าด้วยการเลิกชั้นวรรณะว่า ทางพระพุทธศาสนาได้ยกย่องเทวดามากกว่าคนเลย จุดสำคัญอยู่ที่ความประพฤติ ใครมีความรู้ดี มีความประพฤติดี เชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แม้ใครจะเป็นเทวดา ถ้าเกรหรือไม่ดีก็สู้มนุษย์ที่ดีไม่ได้ เป็นการตัดสินอย่างตรงไปตรงมา

เหตุผลเรื่องการห้ามฆ่าสัตว์

ในที่นี้ควรจะได้กล่าวไว้ด้วย ถึงข้อที่พระพุทธศาสนาไม่นิยมการฆ่าสัตว์เบียดเบียนสัตว์ พระพุทธศาสนาได้สอนให้เราเห็นแก่ตัว เหยียบย่ำไปบนชีวิตเลือดเนื้อของคนอื่นให้นึกถึงอกเขากเรา ตราบใดที่เรามองเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตัว คืออะไรก็ตามถ้าขัดประโยชน์ของเราเราก็ประณามแล้ว เราก็ยังไม่เชื่อว่าปฏิบัติตามแนวธรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะถ้าทุกคนในโลก ถือเอาแต่ประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ ก็จะไม่เบียดเบียนล้างผลาญกันไม่ต่างอะไรจากสัตว์ป่า ใครมีกำลังกว่าก็จะแย่งชิงฆ่าเหยื่อที่มีกำลังน้อยกว่า การที่มนุษย์เราเชื่อว่าสูงกว่าสัตว์ ก็เพราะมีคุณธรรมและระเบียบแบบแผนอันดีงาม รู้จักยับยั้งชั่งใจประพฤติปฏิบัติในทางที่พอเหมาะพอควร พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสอนให้มองแง่เดียวเฉพาะที่จะเป็นฝ่ายได้เท่านั้น หากสอนให้มองถึงความรู้สึกของผู้อื่นบ้าง ในที่ใดก็ตาม ถ้าไม่มีการเอาใจเขามาใส่ใจเราแล้ว ในที่นั้นจะหาความผาสุกสงบไม่ได้ จากหลักการนึกถึงอกเขากเรานี้ทำให้ขยายออกไปเป็นหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาชั้นสามัญที่เรียกว่าเบญจศีลเบญจธรรม คือ ศีล ๕ ธรรม ๕ ถ้าท่านผู้อ่านจะลองพิจารณาดูเนื้อหาของศีล ๕ ธรรม ๕ สักเล็กน้อย ท่านก็จะเห็นและเข้าใจได้ดีว่าพระพุทธศาสนา สอนไว้ทั้งแง่เว้นความชั่วและแง่ทำความดี เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในการครองชีวิตเพียงไร

เบญจศีล เบญจธรรม

ศีลหมายถึงการเว้นความชั่ว ธรรมหมายถึงการเพิ่มพูนความดี แบ่งออกเป็นฝ่ายละ ๕ เป็นคู่ ๆ กันดังนี้

(ก) เว้นจากฆ่าสัตว์และมนุษย์เป็นศีลข้อที่ ๑

มีเมตตากรุณาต่อสัตว์และมนุษย์ เป็นธรรมข้อที่ ๑

(ข) เว้นจากหลักทรัพย์ เป็นศีลข้อที่ ๒

ประกอบสัมมาอาชีพ และมีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นธรรมข้อที่ ๒

สำรวมในกาม ยินดีเฉพาะคู่ครองของตน เป็นธรรมข้อที่ ๓

(ข) เว้นจากพูดปด เป็นศีลข้อที่ ๔

พูดจริง เป็นธรรมข้อที่ ๔

(ง) เว้นจากดื่มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นศีลข้อที่ ๕

มีสติสำรวมระวัง เป็นธรรมข้อที่ ๕

จากการเข้าใจศีลธรรมตามหัวข้อที่กล่าวมานี้ จะทำให้เห็นเนื้อหาของศีลธรรมชัดขึ้น เพราะโดยปกติถ้าไม่ทำความเข้าใจกันให้ดีแล้ว ก็ชี้ไม่ถูกว่าอะไรเป็นศีล อะไรเป็นธรรมและต่างกันอย่างไร คนที่ร้องว่าคนอื่นไม่มีศีลธรรมนั้น ถ้าให้อธิบายว่าศีลธรรมคืออะไร ก็คงจะตอบลำบาก เพราะไปสนใจในคำว่าศีลธรรม ต่อเมื่อมีเรื่องเดือดร้อนขึ้นแล้วเท่านั้น ถ้าได้ช่วยกันเข้าใจและเผยแผ่ความหมายที่ถูกต้อง อย่างน้อยก็จะทำให้ความเห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่คิดจะเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว มีทางแพร่หลายไปในโลกยิ่งขึ้น

ความจริงคนที่จะรู้สึกคุณค่าของศีลธรรมนั้น ถ้ายังเป็นฝ่ายได้เปรียบอยู่ก็ยังไม่เห็นนัก เมื่อใดเป็นฝ่ายเสียเปรียบถูกเบียดเบียน ถูกข่มเหงรังแก ถูกลักฉ้อล่อลวงเป็นต้น เมื่อนั้นจะวิ่งวุ่นเรียกหาศีลธรรม หาความยุติธรรมอยู่สับสน เห็นง่าย ๆ เวลาเราคิดว่าจะไม่ยิงสัตว์หาความสนุก หรือเป็นกีฬาแล้ว เราอาจรู้สึกดีก็จริง แต่ถ้ามีใครสักคนหนึ่ง ไม่ต้องถึงกับจะเอาปืนมายิงเรา เพียงแต่เขามีความสนุกในการเอาก้อนอิฐขว้างหลังคาบ้านคนเล่นเท่านั้น ก็จะรู้สึกว่า ตอนที่ถูกคนขว้างบ้านนี้ เราช่างต้องการศีลธรรมเสียจริง ๆ

เพราะฉะนั้นจึงน่าจะยินดีว่า ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลธรรมขึ้นเพื่อให้ทุกฝ่ายอยู่ด้วยกันอย่างผาสุก ไม่ข่มเหงเบียดเบียนกัน ให้มีเมตตากรุณาต่อกันนั้น เป็นการสอนให้มองอย่างรอบคอบเพียงไร

ไอน์สไตน์นักวิทยาศาสตร์ และปรัชญาเมธีผู้มีชื่อเสียงมากซึ่งสิ้นชีวิตไปแล้ว เคยเสนอทฤษฎีใหญ่แก่โลกทฤษฎีหนึ่ง คือทฤษฎี สัมพันธภาพ (Relativity) ซึ่งมาช่วยอธิบายหรือสนับสนุนหลักเอาใจเขามาใส่ใจเราได้ดียิ่ง กล่าวคือทฤษฎีนี้ของไอน์สไตน์ ไม่ให้เรามองอะไรเพียงจุดเดียว แต่ให้มองถึงจุดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกันด้วย

สมมติว่าเราอยู่ในเมืองไทย เราดูนาฬิกาเป็นเวลา ๑๒.๐๐ น. ก็ไม่ควรคิดว่าขณะนี้เป็นเวลา ๑๒.๐๐ น. ตรงกันหมดทั่วโลก อาจมีเวลาทุกเวลาตั้งแต่ ๑.๐๐ น. ถึง ๒๔.๐๐ น. สุดแต่ภูมิภาคส่วนไหนจะกำลังอยู่ห่างจากจุดของดวงอาทิตย์องศาเท่าไร ในขณะที่ประเทศไทยเที่ยงวันนั้น ในนิวยอร์กกำลังเที่ยงคืน ในอังกฤษกำลัง ๕.๐๐ น. ในญี่ปุ่นบ่าย ๑๔.๐๐ น. ไปแล้ว การรู้เทียบเคียงหรือความเกี่ยวพันกันเช่นนี้ ทำให้มีความเข้าใจกว้างขวางขึ้น

หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง เราตั้งใจขยับเลขวาร์ถยนต์เล่นได้ ช.ม.ละ ๖๐ ไมล์ ถ้าเล่น ๓ ช.ม. จะไปได้กี่ไมล์ ตอบอย่างธรรมดาสามัญก็ดูง่าย ๆ เพียง ๓ คูณ ๖๐ ก็ได้ ๑๘๐ ไมล์ แต่ในทางวิทยาศาสตร์ ถือว่าในขณะที่รถแล่นไปนั้นโลกเราได้มีการเดินทางด้วย มีทั้งในลักษณะหมุนรอบตัว

เองด้วยความเร็วประมาณชั่วโมงละ ๑,๖๕๐ กิโลเมตร และการเดินทางรอบดวงอาทิตย์ และการเดินทางร่วมกันกับดวงอาทิตย์ไปในแนวหาอันวิ่งกว้างสู่จุดอื่น โดยมีความสัมพันธ์ความดึงดูดอันได้สมดุลกันระหว่างดวงอาทิตย์กับโลกเราและดาวเคราะห์อื่น ๆ ด้วย เมื่อคิดแบบนี้แล้วที่ตอบไว้เดิม ๑๘๐ ไมล์ ก็จะต้องคำนวณใหม่ หรือต้องให้คำจำกัดความใหม่ว่าที่ตอบนี้หมายความว่าเฉพาะจุดใดจุดหนึ่งไม่ได้หมายรวมถึงส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องอื่น

ความจริงทฤษฎีนี้ของไอน์สไตน์ไม่เกี่ยวกับเลยกับพระพุทธศาสนา เพราะเขาต้องการพิสูจน์เรื่อง กาล (Time) และอวกาศ (Space) อันเกี่ยวกับการเดินทางของแสงและกฎการดึงดูดเป็นต้น แต่สาระสำคัญที่ไม่ให้มองเพียงแง่เดียวนี้ กลับมาช่วยส่งเสริมหลักศีลธรรมที่ให้อาใจเขามาใส่ใจเรา หรือการรู้จักมองดูความรู้สึกของคนอื่นบ้าง เป็นอย่างดี

พระพุทธศาสนากับการสังคมสงเคราะห์

เมื่อกล่าวถึงว่า พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้วิธีสังคมสงเคราะห์แทนการฆ่าสัตว์เบียดเบียนนั้น ก็น่าจะได้พิจารณาต่อไปด้วย ว่าหลักการสังคมสงเคราะห์ทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

หลักการสังคมสงเคราะห์ หรือที่ตรงกับศัพท์อังกฤษว่า (Social work) นั้น หมายถึงการสงเคราะห์คนเพื่อให้เขาสามารถช่วยตัวเองได้ โดยไม่หวังผลตอบแทนจากเขา และจะต้องมีการสอบสวนดูก่อนว่า ผู้ที่มาขอความช่วยเหลือนั้นเดือดร้อนจริงหรือมาหลอกลวง และความเดือดร้อนนั้น บางครั้งเกิดขึ้นจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ถ้าแะได้ก็อาจแนะให้เท่านั้น ถ้าถึงกับต้องสงเคราะห์ด้วยวัตถุหรืออย่างอื่นก็จะใช้ต่อเมื่อมีความจำเป็น นี่เป็นหลักการทั่วไปของการสงเคราะห์ในทางโลก

ในทางพระพุทธศาสนา ก็มีคำสอนให้สงเคราะห์คนด้วยเมตตากรุณาไม่ใช่หวังตอบแทน หากให้เป็นการสงเคราะห์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ส่วนการจะสอบสวนก่อนแค่ไหน เพื่อไม่ให้ผู้มาขอความช่วยเหลือหลอกลวงนั้น ก็เป็นเรื่องของการใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล การทำความดีทุกชนิด พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญากำกับไม่ใช่ทำด้วยความโง่ ขาวนาที่เอาจูเข้าขึ้นมากกอดให้อบอุ่น เมื่อเห็นงูนั้นหนาวเหน็บ ครั้นงูได้ไถ่อุ่นมีแรงขึ้นก็กัดขาวนาตาย เราจะโทษว่าเมตตากรุณาทำให้คนตายไม่ได้ ต้องโทษความโง่ การทำความดีด้วยความโง่นั้นบางครั้งก็เป็นการทำลายตัวเอง และไม่ได้ผลดีอะไรเลย ด้วยเหตุนี้ การใช้ปัญญากำกับในการดำรงชีวิตจึงเป็นหลักการใหญ่ๆ ที่พระพุทธศาสนาสั่งสอน ดังคำว่า **ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาถือว่าเป็นชีวิตอันสูงสุด**

หลักธรรมในการสงเคราะห์มีชื่อเรียกว่า **สังคหวัตถุ** มีอยู่ ๔ ประการ คือ :

๑. ทาน การให้ปัน
๒. ปิยวาจา การพูดจาไพเราะอ่อนหวาน
๓. อัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์
๔. สมานัตตตา การวางตนให้เข้ากับผู้ที่รับการสงเคราะห์ได้ คือไม่วิบัติเกินไปจนใครเข้าด้วยไม่ติด

การให้ทานหรือให้สิ่งของจะเป็นอาหารหรือเครื่องใช้ ถือว่าเป็นการสังคมสงเคราะห์ แต่ก็ไม่แปลก แต่ที่สอนว่าการใช้วาจาไพเราะเป็นการสังคมสงเคราะห์นั้น น่าจะพิจารณาอยู่บ้าง

เพราะเราอาจมองข้ามเรื่องนี้ไป จนกระทั่งทางราชการเองก็ต้องออกหนังสือเวียนอยู่บ่อย ๆ ว่าถ้าประชาชนมาติดต่อให้พูดจาด้วยดี ๆ การติดต่อกับคนทั้งหลายด้วยคำพูดกระโชกโฮกฮากนั้นเป็นการสร้างความขมขื่นให้แก่ผู้ฟังไม่น้อย ไม่ต้องอื่นไกลถึงคนหมู่มาก เพียงการพูดโทรศัพท์ บางครั้งพอได้ฟังเสียงของผู้ไม่มีมารยาทที่ปลายทางเข้า เราก็คงเคยนึกอยากวางหูบ่อย ๆ แต่ความจำเป็นในการงานทำให้ต้องจำใจพูดด้วย ทั้ง ๆ ที่ผู้พูดกับเรานั้นไม่ได้เป็นศัตรูกันมาก่อน แต่ก็ส่งเสียงตวาดหรือตะคอกมาอย่างกับว่าเราจะไปขอทานอะไรเขา ในข้อบ้ำเพ็ญประโยชน์ข้อที่ ๓ เห็นได้ชัดว่าเป็นสิ่งจำเป็นในการสังคมสงเคราะห์ แต่ในข้อที่ ๔ การวางตนให้เข้ากันได้กับผู้รับการสงเคราะห์นั้นเป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย เมื่อมีผู้มาติดต่อกับเรา ถ้าเรามีหน้าบึ้งบูดอยู่เป็นนิตย์ หรือพูดจาด้วยแบบมะนาวไม่มีน้ำ ก็น่าจะทำให้ผู้ที่มานั้นกลับไปด้วยความรู้สึกไม่เป็นมงคล

การทำบุญตามความหมายทางพุทธศาสนา

คำว่าบุญในพระพุทธศาสนา อาจแบ่งความหมายได้เป็น ๓ ประการ คือ :

๑. กล่าวโดยสภาพ ได้แก่คุณชาดที่ชำระสันดานให้ผ่องใส เพราะคำว่าบุญ แปลว่าชำระหรือล้าง อันได้แก่ล้างมลทินหรือความชั่วในจิตใจ

๒. กล่าวโดยเหตุ ได้แก่การทำคุณงามความดีต่าง ๆ

๓. กล่าวโดยผล ได้แก่ความสุข

คนโดยมากเข้าใจไปว่า การทำบุญจะต้องมีเงินจึงจะทำได้ เพราะเข้าใจว่าการบริจาทรทรัพย์เท่านั้นเป็นบุญ ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ๆ บุญก็ต้องใช้ทรัพย์แลกเท่านั้น แต่ถ้าเรารู้ความหมายว่าบุญหมายถึงการชำระจิตใจให้สะอาดแล้ว เราก็เข้าใจทันทีว่า ทางที่จะให้เกิดบุญนั้นมีมากมายนัก คนจนอาจทำบุญได้มากกว่าคนมั่งมีด้วยซ้ำ ถ้าทำเป็น

ปัญหาเรื่อง “ทำเป็น” จึงสำคัญมาก คนที่ไม่ใช่ช่างแก่นาฬิกา ปล้ำแก่นาฬิกาอยู่หลายวันเสร็จแล้วใส่เครื่องเข้าอย่างเก่าได้ไม่ครบ แต่นาฬิกาเรือนเดียวกันนั้น ให้ช่างที่มีความรู้มาแก้ไขเขาเพียงใช้น้ำมันหยอดหน่อยเดียวเครื่องก็เดินได้ปกติ การทำบุญแบบที่ผิด เช่นฆ่าสัตว์บูชาบุญก็เปรียบได้กับตัวอย่างนี้ มีการริเริ่มมากวุ่นวายมาก แต่ไม่ได้ผลดีอะไร ส่วนผู้รู้จักความหมายของบุญเพียงรักษากาย วาจา ใจของตนให้เรียบร้อยเป็นปกติ สงบระงับก็ได้บุญโดยไม่ต้องเปลืองแรงและเปลืองทรัพย์ เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงให้ความรู้เรื่องการทำบุญไว้ว่ามีอะไรบ้างรวม ๑๐ ประการด้วยกันคือ :

๑. บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน เรียกว่า ทานมัย

๒. บุญสำเร็จด้วยการรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย หรือรักษาศีล เรียกว่า สีลมัย

๓. บุญสำเร็จด้วยการอบรมจิตใจให้สงบและให้เกิดปัญญา เรียกว่า ภาวนามัย

๔. บุญสำเร็จด้วยความอ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญกว่า โดยชาติ โดยคุณวุฒิ หรือโดยวัยตามความเหมาะสมเรียก อปายานมัย

๕. บุญสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายในการทำความดีของผู้อื่น เช่นช่วยเหลือเป็นธุระออกแรงหรือออกความคิดเรียก เวยยาวัจจมัย

๖. บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรมเรียก **ธัมมัสสวนมัย**
๗. บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม หรือชี้แจงธรรมให้ผู้อื่นฟังเรียก **ธัมมเทศนามัย**
๘. บุญสำเร็จด้วยการแบ่งส่วนบุญแก่คนอื่น เรียก **ปัตติทานมัย**
๙. บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญของคนอื่น คือพลอยยินดีในการทำคุณงามความดีของคนอื่น เรียก **ปัตตานุโมทนามัย**
๑๐. บุญสำเร็จด้วยการทำความคิดเห็นให้ถูกให้ตรง เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เรียก **ทิฏฐชุกกรรม**

ท่านผู้อ่านจะเห็นได้ว่าในการทำบุญทั้ง ๑๐ ประการนี้ก็ต้องลงทุนใช้ทรัพย์สินเพียงข้อต้นข้อเดียว นอกจากนั้นอาจทำบุญได้อีกถึง ๙ วิธี โดยการประกอบคุณงามความดีอย่างอื่น ซึ่งเป็นไปเพื่อทำจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เพราะฉะนั้นเมื่อเข้าใจจุดประสงค์ดีแล้ว ว่าการทำบุญที่แท้จริงมิใช่เพื่อเอาหน้า มิใช่เพื่ออวดความมั่งมีหรือเพื่อกอบโกยผล หากมุ่งให้จิตใจบริสุทธิ์สะอาดเป็นสำคัญแล้ว ก็จะทำบุญได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และจะได้พยายามระงับความวุ่นวายวุ่นหมองต่าง ๆ ในขณะทำบุญ เช่นบางคนถึงวันทำบุญตั้งแต่เช้าอะอะคนในบ้าน คำซ้ายคำขวากินแถวจนใครต่อใครรอหน้าไม่ติด ทั้งนี้เพียงเพื่อจะทำบุญใส่บาตร แต่ก็โกลาหลวุ่นวายกันไปหมดทั้งบ้าน ความเข้าใจถูกต้องจะช่วยให้เราทำบุญถูกต้อง ไม่ใช่ทำพอเป็นพิธีอย่างที่เคยทำกันมา

บทที่ ๖

การสอนให้รู้หน้าความจริง และสอนตรงไปตรงมา

“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสอนลัดตัดตรงเข้าหาความจริง ให้รู้หน้ากับความจริง เช่นในเรื่องความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้วให้หาประโยชน์จากความจริงนั้นให้ได้ รวมทั้งสอนอย่างตรงไปตรงมาในเรื่องอุกฤษยาม น้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น และการสอนให้เป็นเทวดาได้ในชีวิตนี้ โดยไม่ต้องรอให้ตายเสียก่อน โดยชี้ไปที่ความประพฤติปฏิบัติว่าทำคนให้เป็นเทวดาได้”

การสอนลัดตัดตรงเข้าหาความจริงนั้น กล่าวอีกสำนวนหนึ่ง ก็คือการสอนอย่างตรงไปตรงมา การกล่าวพูดความจริงอย่างเปิดเผย นั้นเอง ท่านผู้อ่านที่ได้ผ่านบทที่ว่าด้วยการเลิกแบ่งวรรณะ (บทที่ ๔) คงจำได้ว่า พวกพราหมณ์สั่งสอนกันว่า ตนเป็นพวกประเสริฐเกิดจากปากพรหม แต่พระพุทธเจ้ากลับตรัสตอบอย่างตรงไปตรงมาว่าพวกพราหมณ์ก็เกิดมาจากการดา และคลอดออกมาทางช่องคลอด ไฉนจะว่าพิเศษกว่าคนประเภทอื่น ความดีเลวจึงมิใช่อยู่ว่าชาติชั้นวรรณะ หากอยู่ที่การกระทำและความประพฤติต่างหาก

คราวนี้จึงมาถึงปัญหาเรื่องการพูดความจริง ขึ้นชื่อว่าความจริงแล้ว จะต้องพูดกันอย่างไม่มีจำกัดอะไรเลย หรือเพื่อซ่อมความเข้าใจไว้ในเบื้องต้นแรกก่อน จึงจะขอยกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันว่าด้วยการกล่าวความจริงมาเป็นแนวพิจารณาในที่นี้

๑. ในติกนิบาตอังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๐ หน้า ๒๖๑ พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนที่ไม่ถูกความโลภ ความคิดประทุษร้าย และความหลงครอบงำ ย่อมเป็นผู้ กล่าวถูกกาล (กาลวาที), กล่าวความจริง (ภูตวาที), กล่าวเป็นประโยชน์ (อัตถวาที), กล่าวเป็นธรรม (ธัมมวาที), กล่าวเป็นวินัย (วินัยวาที).

ในพระพุทธศาสนาซึ่งแสดงองค์ประกอบในการกล่าวถ้อยคำที่นับว่าดีไว้หลายประการ คือกล่าวถูกกาลไม่ใช่ว่าพูดเพ้อ กล่าวความจริง และกล่าวคำเป็นประโยชน์คือ คำจริงที่จะกล่าวนั้น ถ้าไม่มีประโยชน์ก็ไม่ควรกล่าว นอกจากจะกล่าวให้ถูกกาลถูกตามความจริง และมีประโยชน์แล้ว ยังควรให้องค์ธรรมอิงวินัยด้วย ธรรมกับวินัยที่มาคู่กันเช่นนี้ ก็คล้ายกับคำว่าศีลธรรม ศีลหมายถึงการเว้นความชั่ว ธรรมหมายถึงประพฤติกุศลความดี ธรรมที่มาคู่กับวินัยหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นไป เพื่อความปลุกฝังความดีและชำระจิตใจให้สะอาด วินัยหมายถึงการเว้นความชั่ว ทางกาย วาจา ใจ ตลอดจนจรรยา มารยาทต่าง ๆ จึงเป็นอันเข้าใจได้ว่า การพูดความจริงนั้นไม่ใช่ว่าพูดส่ง ๆ ไปโดยไม่มีจุดหมาย จะต้องพูดให้ถูกกาลเทศะ อิงประโยชน์ อิงธรรม อิงวินัย

จึงจะนับว่าเป็นความถูกต้องอย่างสมบูรณ์

๒. อีกแห่งหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสตอบอภัยราชกุมารปรากฏในมัชฌมนิคาย มัชฌิม-
ปัณณาสก์ สุตตันตปิฎก เล่ม ๑๓ หน้า ๙๑ ความว่า

ดูก่อนราชกุมาร! ตถาคตรู้ว่าวาจาใด ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ วาจานั้นจะ
ถูกใจชอบใจคนอื่นหรือไม่ถูกใจก็ตาม ตถาคตก็ไม่กล่าววาจานั้น แต่วาจาใด ตถาคตรู้ว่าเป็นเรื่องจริง
เรื่องแท้ ประกอบด้วยประโยชน์วาจานั้นจะถูกใจชอบใจคนอื่นหรือไม่ก็ตาม ตถาคตย่อมรู้กาลเวลา
ที่จะกล่าววาจานั้น เพราะมีความอนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งหลาย

ข้อความที่เก็บมาจากพระสุตตันตปิฎกโดยย่อนี้แสดงว่า ถ้าถ้อยคำที่จะกล่าวเป็นเรื่องไม่จริง
ไม่มีประโยชน์ แล้วจะชอบใจใคร หรือไม่ก็ตาม พระพุทธเจ้าไม่ยอมตรัสถ้อยคำนั้น แต่ถ้าเป็นคำ
จริง และมีประโยชน์แล้ว ก็มีชื่อว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสพร่ำเพรื่อ พระองค์จะทรงพิจารณากาลเทศ
ที่สมควรก่อนแล้วจึงตรัสวาจานั้น ถ้าเป็นกาลเทศะอันสมควรแล้ว แม้บางคนจะไม่ชอบ พระองค์ก็ทรง
ตรัสเพราะทรงมุ่งประโยชน์ มุ่งอนุเคราะห์สัตว์เป็นที่ตั้ง เมื่อได้ซ้อมความเข้าใจกันอย่างนี้แล้วก็
สะดวกที่เราจะได้พิจารณาการแสดงธรรม อย่างตัดตรงเข้าหาความจริงของพระพุทธเจ้าในข้อ
อื่น ๆ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการกล่าวอย่างตรงไปตรงมาต่อไป

การกล้ำสุญหาความจริงเรื่องเกิดแก่เจ็บตาย

คนธรรมดาทั่วไป ไม่ค่อยอยากพูดถึงเรื่องชนิดนี้ เพราะถือว่าไม่ค่อยเป็นมงคลนัก โดยเฉพาะ
เรื่องความตายยิ่งไม่อยากพูดถึง ด้วยเกรงจะเป็นลางร้าย เกรงจะทำให้ใจไม่สบายบ้าง ถึงกับ
ประเพณีบางแห่งห้ามพูดเรื่องเหล่านี้ด้วยถือว่าเป็นอัปมงคล หรือบางคนก็คิดตันก็หาความเลวว่า
การมองเรื่องแก่ เจ็บ ตายนี้เป็นการมองในแง่ร้าย ทำไมไม่พูดหรือไม่มองถึงเรื่องที่จะให้เกิดความ
สบายใจ ให้รื่นเริงผาสุก จะมานั่งจับเจ้าเสวราโศกนึกแต่เรื่องทุกข์ ๆ ร้อน ๆ ให้เปลืองเวลาอยู่ทำไม
ทั้งเป็นการทำจิตใจให้หดหู่ไปเปล่า ๆ

ความข้อนี้ควรจะได้พิจารณากันโดยรอบคอบ และในทางที่เกิดประโยชน์เป็นประเด็น ๆ ไป

ถ้าเราจะไม่ยอมพูดเรื่องความแก่ ความเจ็บ ความตาย เพราะเกรงจะเป็นลางหรือเป็นเรื่อง
อัปมงคลแล้ว พระพุทธศาสนาก็ตอบได้ทันทีว่าศาสนานี้ไม่ถือความจริงเรื่องนี้ว่าเป็นมงคล หรืออัปมงคล
หากสอนให้รู้จักความจริงจะได้ไม่ประมาท จะได้หาประโยชน์จากเวลาที่ล่วงไป ๆ นั้นให้ได้มากน้อย
ตามสมควร ดีกว่าปล่อยให้กาลเวลาล่วงไปเปล่า เพราะใครจะพูดถึงหรือไม่พูดถึง ใครจะกลัวหรือไม่
กลัว ก็จะต้องเผชิญหน้ากับความแก่ ความเจ็บและความตายด้วยกันทุกคน แต่คนที่รู้ตัวไว้ก่อน
ไม่ประมาท ย่อมได้เปรียบที่ได้มีโอกาสบำเพ็ญคุณงามความดีไว้ ตั้งแต่เนิ่น ๆ ไม่ใช่มารู้สึกตัวเอา
เมื่อสายแล้ว ข้อที่ลึกซึ้งลงไปกว่านั้น ก็คือเรื่องของความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นเรื่องไม่ดีไม่ถูก
ใจคน ถ้าเราฉลาดพอเราก็อาจหาประโยชน์จากเรื่องไม่ดีนี้ให้ได้ดังที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า
ถ้าไม่มีปัญหาเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตายก็คงจะไม่มีพระพุทธเจ้าขึ้นในโลก ซึ่งกล่าวอีกสำนวนหนึ่ง
พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายทรงหาประโยชน์อย่างสูงสุดได้จากเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตายนั่นเอง
เป็นการหาความไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายได้จากความเกิดแก่เจ็บตาย เป็นการหาของไม่เฝ้าได้

จากร่างกายอันมีความน่าเบื่อเป็นธรรมดาตัวเอง เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าการกล้าสู้หน้ากับความจริงเรื่องนี้ไม่ใช่เพราะเก่งกล้าอวดดีอะไร แต่เป็นเพราะต้องการจะหาประโยชน์จากความจริงที่น่าพอใจนี้ให้ได้ ฉะนั้นจึงไม่น่าถือเป็นลางร้ายหรืออัปมงคล

ส่วนปัญหาที่ว่าเราเกิดมาในโลกมีเวลาอยู่ไม่นานนัก ควรจะหาความสุขให้มากที่สุดไม่ควรจะมาเสียเวลามองอะไรต่ออะไรในแง่ร้ายให้ใจหดหู่ไปเปล่า ๆ คำตอบมีอยู่ว่าการมองเรื่องความเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ ไม่ใช่มองในแง่ร้าย แต่เป็นการมองเพื่อจะให้เกิดแง่ดี เทียบได้กับนายแพทย์ การศึกษาวิชาของแพทย์จะต้องกล้าสู้หน้ากับความจริงเรื่องลักษณะอาการของโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ โดยไม่หัดหุ่ยย่อท้อ เพราะการศึกษานั้นจะเป็นเหตุให้กำจัดโรคภัยไข้เจ็บนั้น ๆ ได้ในที่สุด การดำเนินงานของแพทย์เพื่อความผาสุกสำราญปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและการศึกษาของแพทย์ไม่พึงตำหนิว่ามองในแง่ร้าย แต่ควรชมว่าเป็นการศึกษาเพื่อให้ได้ประสพความสุขฉันทใจ คำสั่งสอนที่ให้สู้หน้าความจริงเรื่องความเกิด แก่ เจ็บ ตายในพระพุทธศาสนาภิกษุฉันนั้น เป็นการสอนเพื่อให้เอาชนะความเกิด แก่ เจ็บ ตายได้ เป็นการกล้าสู้หน้ากับความจริงเพื่อจะค้นต่อไปว่าสิ่งนี้เกิดขึ้นจากอะไร จะมีวิธีปฏิบัติอย่างไรเพื่อกำจัดต้นเหตุนั้น ๆ จริงอยู่การหาความสุขสำราญโดยไม่ยอมคิดถึงความจริงอื่น ๆ อาจจะสลายได้พักหนึ่ง แต่จะเข้าทำนองคนที่ไม่ยอมเรียนหนังสือหรือทำมาหากิน เพราะเกรงเสียเวลาและลำบากเปล่า ๆ สู้ นั่ง ๆ นอน ๆ หาความสุขสบายไม่ได้ คนประเภทนี้อาจหาความสุขสบายได้จริง แต่ในที่สุดจะต้องเดือดร้อนอันเข้ากับสุภาษิตไทยว่า **ใครไฟร้อนจะนอนเย็น ใครไฟเย็นจะตื่นตาย** คนที่ลำบากไว้ก่อนจะนอนสบาย คนที่ไม่ยอมลำบากเลย จะต้องตื่นตายในภายหลัง นี่เป็นคติเตือนใจอย่างดียิ่ง อีกอย่างหนึ่ง ความหมายของคำว่ามองแง่ร้าย หรือทุนิยม (Pessimism) นั้น หมายความว่ามองไม่เห็นทางแก้ดูอะไรต่ออะไรเป็นเรื่องแย่ไปหมด แต่การสู้หน้ากับความจริงในพระพุทธศาสนาเป็นการมองอย่างหาทางแก้ไว้ด้วย เพื่อความสุขสมบูรณ์ในที่สุด จึงเห็นได้ชัดว่า ไม่ใช่เป็นการมองในแง่ร้าย แต่เป็นการศึกษาให้รู้จักความจริงเพื่อหาประโยชน์แห่งชีวิตจากเรื่องที่มองให้ได้เท่านั้น เหตุนี้การที่บางท่านอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นสายกลางไม่ใช่สุนิยม (Optimism) ไม่ใช่ทุนิยม (Pessimism) คือไม่ใช่ทั้งมองในแง่ดีทั้งมองในแง่ร้าย จึงนับว่าเป็นคำอธิบายที่ถูกต้อง และเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนเองควรทำความเข้าใจให้ดี เพื่อประโยชน์ในการรู้ความมุ่งหมาย และเนื้อหาแห่งคำสั่งสอนในศาสนาของตนเอง

คำสอนเรื่องฤกษ์ยาม

พระพุทธเจ้าทรงกล้าประกาศอย่างตรงไปตรงมาถึงหลักคำสอนเรื่องฤกษ์ยาม เช่นที่ตรัสว่า

๑. คนเขลามัวถือฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์ย่อมล่องลอยไป ประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้ ชาดก สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๗ หน้า ๖๑

๒. °สัตว์ประพตีสวรรคตกาย วาจา ใจในเวลาเช้า เช้าวันนั้นย่อมเป็นเช้าที่ดีของสัตว์เหล่านั้น

๑. คำว่าสัตว์ในภาษาบาลีหมายถึงมนุษย์ด้วย โดยเฉพาะในที่นี้หมายถึงมนุษย์โดยตรง

ประพตีสัจจกาย วาจา ใจในเวลาเที่ยง เที่ยงวันนั้นย่อมเป็นเที่ยงที่ดีของสัตว์เหล่านั้น ประพตีสัจจกาย วาจา ใจในเวลาเย็น เย็นวันนั้นย่อมเป็นเย็นที่ดีของสัตว์เหล่านั้น พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒๐ หน้า ๑๗๘

พูดอย่างตรงไปตรงมาว่า ถ้ากล่าวตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่ต้องหาฤกษ์ ถือความ สัจจิต ความสะอาดเป็นเกณฑ์ก็แล้วกัน แต่ก็ไม่ว่าเป็นต้องทะเลาะกับคนอื่นที่เขาขี้บ่นอยากหาฤกษ์ ของเขา ปัญหาขึ้นอยู่กับว่าใครจะมีใจเข้มแข็งแค่ไหน ถ้าใจเข้มแข็งแล้วก็เลิกถือจุกจิกหรือฤกษ์ ยามได้

คนบางคนเมื่ออายุยังน้อย อ่านหนังสือปฏิทินทุกประจำปี ซึ่งมีผู้แต่งโคลงเรื่องตัดเล็บตัดผม ไว้ ห้ามตัดวันนั้น ให้ตัดวันนี้ ท่องจำได้ขึ้นปาก มาภายหลังได้ลองตัดในวันที่ห้าม ๆ ดูเพื่อฝึกใจ ให้กล้าสลัดความเชื่อถือโศคลง เมื่อผืน ๆ ไปก็เกิดความสะดวกใจที่จะตัดเล็บตัดผมได้ในโอกาสที่ว่าง ไม่ต้องเลือกว่าเป็นวันไหน ทำให้วันเวลาใน ๑ สัปดาห์ ไม่กลายเป็นอัมพาตไปบางวันสำหรับ เว้นการทํานั่นทำนี้

ในการกล่าวอย่างตรงไปตรงมาเช่นนี้ ผู้เคร่งทางถือฤกษ์อาจไม่ชอบ แต่ข้าพเจ้าเห็นมีทาง ประนีประนอมกันได้ กล่าวคือพระพุทธศาสนานั้นมีข้อปฏิบัติหลายชั้น ถ้าปฏิบัติได้แค่ไหน ก็ถือว่าเป็นการกระทำตามความเหมาะสมแก่จริตอัธยาศัย คือยังอยากถือฤกษ์ยามอยู่ และในขณะที่เดียวกันก็ จะทำคุณงามความดีหรือทำบุญกุศล ดังนี้ ก็หาได้ทำให้ท่านกลายเป็นคนผิวดคนเสียอะไรไม่ ยังเว้นไม่ได้ก็เชิญถือต่อไป ถ้าใจแข็งพอก็จะเว้นได้เองในภายหลัง เพราะไม่ใช่เรื่องนั้นเท่านั้น ยังมีเรื่องอื่นอีกถม ไปที่พระพุทธศาสนาว่าไม่ดี แล้วเราก็กังขังไม่ได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความถือเรา ถือเขาเป็นต้น ข้อสำคัญเมื่อละไม่ได้อย่าไปเหมาเอาว่า พระพุทธศาสนาสอนให้มีโลภ โกรธ หลง ก็ใช้ได้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า จะเกณฑ์ให้คนทุกคนมีจิตใจเหมือนกันหมด มีความ ประพตีสัจจกาย วาจาอย่างเดียวกันหมดนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ ความจริงการตั้งพระพุทธศาสนาก็ไม่ใช่เพื่อคนที่วิเศษแล้ว เพราะถ้าคนทั้งหลายประเสริฐวิเศษไปหมดแล้ว ดูก็ไม่ต้องมีความจำเป็นอะไรที่จะต้องตั้งศาสนา แต่เพราะเหตุที่ยังมีคนหลายชนิดหลายประเภท ซึ่งเป็นคนยังมีกิเลสธรรมดาสามัญ ไม่ใช่ผู้วิเศษมาจากไหน นี่เองจึงได้มีพระพุทธศาสนาขึ้น และก็เป็นธรรมดาของการสอนที่ต้องขึง เชือกหรือตั้งขีดขึ้นไว้ ตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงอย่างสูง เริ่มต้นทีเดียวเราจะเอาอย่างสูงมาเป็นแนวตัดสิน ก็อาจจะยังไม่ได้ผลดี เพราะฉะนั้นในปัญหาเรื่องฤกษ์ยามนี้ ถ้าท่านจะถือก็ไม่ทำให้เสียหาย หรือตกนรก หรือเชื่อว่าทำบาปทุจริตอันใด แต่ถ้าท่านใจกล้า ท่านจะลองหัดไม่ถือดูบ้าง ก็จะสบายใจ ดีไม่น้อย

ในการนี้อาจมีบางท่านยังติดใจที่จะสนับสนุนเรื่องฤกษ์ยามอยู่โดยให้เหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ว่า ดวงดาวในท้องฟ้าย่อมมีส่วนสัมพันธ์กับมนุษย์และโลกเราอยู่ไม่น้อย เช่นดวงจันทร์เกี่ยวข้องกับ น้ำขึ้นน้ำลง และเกี่ยวโยงถึงการมีระดูของสตรี ชาติต่าง ๆ ในดวงดาว ย่อมมีส่วนสัมพันธ์กับชาติ ต่าง ๆ ในโลกเรา และในร่างกายมนุษย์ จุดดับในดวงอาทิตย์ที่เรียกว่า Sun Spot ย่อมทำให้เกิด พายุแม่เหล็กในโลกเรา เป็นอุปสรรคแก่การส่งวิทยุกระจายเสียงเป็นต้น ฉะนั้นอิทธิพลของดวงดาว

จึงน่าจะมีอยู่โดยแท้ เมื่อเป็นเช่นนี้ การถือฤกษ์ยามจะว่าไร้เหตุผลเสียทีเดียวก็ไม่เชิง น่าจะมีอะไรที่ พิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์อยู่เหมือนกัน

เรื่องนี้ถ้าจะตอบตามหลักพระพุทธศาสนา ก็ตอบได้ว่าจุดที่เฟื่องแสงนั้นต่างกัน พระพุทธ ศาสนาต้องการให้ทำคุณงามความดี โดยไม่ต้องให้ชื่อว่า ดีเพราะอาศัยเหตุภายนอกคือฤกษ์ยาม หากให้ทำดีที่กาย วาจา ใจของตน หรือให้สร้างคุณงามความดีขึ้นเป็นพื้นฐาน เพื่อให้สิ่งอื่น ๆ ถูกจูงให้ดีไปตาม ยกตัวอย่างเช่นพระพุทธเจ้าทรงประกอบคุณงามความดีอย่างเต็มที แม้ที่ประสูติ ตรัสรู้ นิพพานของพระองค์ก็กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ วันประสูติ ตรัสรู้ นิพพานคือวันวิสาขบูชา ก็กลายเป็นวันสำคัญของโลก ก่อนดิน ท่อนไม้ โลหะ หรือของอื่น ๆ ที่นำมาปั้นแกะสลักหล่อหลอม เป็นพระพุทธรูป ก็กลายเป็นของควรแก่การกราบไหว้บูชา ถามว่าอะไรจูงอะไร ตอบว่าคุณงามความ ดีจูงให้ทุก ๆ อย่างดีไปหมด ถ้าเอาคุณงามความดีออกเสียอย่างเดียว อย่างอื่น ๆ ก็พลอยหมดความ หมายไปด้วย คราวนี้ถ้าเราจะลองเอาฤกษ์วิสาขะที่พระองค์ประสูติมาจูงอย่างอื่น ๆ บ้างจะได้ หรือไม่ ปรากฏในตำนานว่า คนที่เกิดวันเดียวกับพระพุทธเจ้านั้นมีหลายคน เราก็คงเห็นแล้วว่า ฤกษ์วิสาขะ จูงไม่สำเร็จที่จะให้เป็นพระพุทธเจ้าได้ทุกคน หรือเพื่อความยุติธรรม เราอาจกล่าวตาม เหตุผลทางโหราศาสตร์ได้ว่าคนเกิดฤกษ์เดียวกัน วันเดียวกัน แต่ต่างเวลากันเพียงเล็กน้อย ก็ต่างกัน ได้ แต่เมื่อย้อนถามกันอย่างตรงไปตรงมาว่าแน่หรือที่ว่า ฤกษ์สร้างความดีให้คน สร้างความ สำเร็จต่าง ๆ ให้ก็คงจะยอมรับกันว่า ยังไม่แน่เหมือนหลักพระพุทธศาสนาที่ว่า ความดีความชั่ว หรือกรรมที่ทำนั้นย่อมปรุงแต่งคนให้ดีเลวต่างกัน

ด้วยเหตุนี้เองเราจึงพิจารณาเรื่อง **พรหมลิขิต** ของพราหมณ์เทียบ **กรรมลิขิต** ของ พระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น คือพราหมณ์ถือว่า ใครจะดีจะชั่ว พระพรหมผู้สร้างโลกได้ลิขิตไว้เสร็จ แล้วที่หน้าผาก ไม่มีใครแก้ไขได้นอกจากพระพรหมเอง ส่วนพระพุทธศาสนาถือว่าความดีความชั่วที่ เราทำ ซึ่งเรียกว่ากรรมดีกรรมชั่วนี้แหละที่ลิขิตชีวิตของเรา แต่เพราะเราทำไว้หลายอย่างต่าง ๆ กัน บางทีก็ดี บางทีก็ชั่ว ผลที่ได้รับจึงไม่เหมือนกัน และบางครั้งก็สลับซับซ้อนจนเหลือที่จะสาวหา เบื้องต้นที่สุดได้ เมื่อพิจารณากันถึงรากฐานชั้นใน คือกรรมดีกรรมชั่วของคนแล้ว ผู้เรียน โหราศาสตร์บางคนก็อธิบายว่า ดวงดาวหรือท้องฟ้าเป็นคล้ายแผนที่ ซึ่งแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคน เราต่าง ๆ กัน คนที่ทำกรรมดีก็เกิดมาโดยมีแผนที่ท้องฟ้าบอกไว้ว่า จะได้ดี คนที่ทำกรรมชั่วแผน ที่ที่บอกไว้ว่าจะได้รับผลชั่ว เป็นการอธิบายโหราศาสตร์ให้มาสมคล้องกับหลักทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อีกต่อหนึ่ง คือยอมรับว่าความดีความชั่วจูงสิ่งอื่น ๆ รวมทั้งกำหนดให้คนหรือสัตว์เกิดในขณะ ที่ดวงดาวอยู่ในลักษณะดีหรือชั่ว ไม่ใช่ดวงดาวบังคับคนให้ดีชั่ว หรือในตัวอย่างอื่นอีก กรรมดี กรรมชั่วนั้นเอง จูงให้คนไปเกิดในที่ที่มีความสุขความเจริญ ให้มีสิ่งแวดล้อมดีงาม เรื่องของดวงดาว เป็นเพียงแผนที่อ่านกรรมดีกรรมชั่วของคนเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอย้ำในที่นี้ว่า ทางพระพุทธศาสนาต้องการปลูกฝัง **ดีใน** คือดีที่ตัว คน ไม่ใช่ให้ไปติดที่ **ดีนอก** เช่นที่ดวงดาว เพราะดีในเป็นที่ยั่งยืนและตรงไปตรงมา ส่วนดีนอกยังเป็น ที่น่าสงสัย เช่น นาย ก, สอบไล่ได้ เพราะขณะสอบฤกษ์ดี กับนาย ข, สอบไล่ได้ เพราะมีความ

รู้ความสามารถ เราก็คงเห็นแล้วว่ารากฐานของคนสองคนนี้ใกล้เคียงกันมาก คนที่สอบได้เพราะฤกษ์ดี (สมมติว่ามี) นั้น เราจะหวังเอาความรู้ความสามารถที่เป็นสาระอะไรไม่ได้เลย แต่คนที่สอบได้เพราะมีความรู้ความสามารถ ย่อมเป็นผู้มีรากฐานมั่นคงกว่า และเป็นที่พึงประสงค์ยิ่งกว่าโดยแท้

อาจมีปัญหาก่อขึ้นอีกข้อหนึ่งที่ว่า ทางพระพุทธศาสนาไม่สอนให้เชื่อถือโชคกลางหรือฤกษ์ยาม แต่เหตุใดกำหนดกาลต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วิสาขบูชา และวันเข้าพรรษา จึงเนื่องด้วยดาวฤกษ์ทั้งสิ้น กล่าวคือวันมาฆบูชา กำหนดในวันที่พระจันทร์เต็มดวงโคจรผ่านกลุ่มดาวฤกษ์ชื่อมฆา วันวิสาขบูชากำหนดในวันที่พระจันทร์เต็มดวงโคจรผ่านกลุ่มดาวฤกษ์ชื่อวิสาข และวันเข้าพรรษากำหนดเมื่อพระจันทร์เต็มดวงโคจรผ่านกลุ่มดาวฤกษ์ชื่ออาสาพาหะ* ล่วงแล้ววันหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้จะว่า พระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับฤกษ์ยามอย่างไร

ปัญหานี้ ถ้ารู้เรื่องวิธีนับวันเดือนปีของอินเดียโบราณแล้วก็จะเข้าใจได้ชัดเจนว่า กำหนดกาลทางพุทธศาสนานั้นเป็นไปตามปฏิทินโบราณนั่นเอง กล่าวคือ ปฏิทินของอินเดียโบราณ ไม่มีการพิมพ์เป็นเล่มเป็นแผ่นดังทุกวันนี้ แต่ใช้ท่อน้ำทั้งฟ้าเป็นแผ่นปฏิทิน วิธีนับวันกำหนดด้วยดวงจันทร์ ข้างขึ้น ข้างแรมเป็นขึ้นก็ค่ำ แรมก็ค่ำ วิธีกำหนดเดือนและเรียกชื่อเดือน ใช้วันพระจันทร์เต็มดวงเป็นหลัก พระจันทร์เต็มดวงในเดือนไหน ผ่านกลุ่มดาวอะไร ก็เรียกชื่อเดือนตามกลุ่มดาวนั้น เช่น พระจันทร์เต็มดวงผ่านกลุ่มดาวช็อกตติกา ก็เรียกเดือนนั้นว่า เดือนช็อกตติกะ พระจันทร์เต็มดวงโคจรผ่านกลุ่มดาวชื่อมฆาก็เรียกเดือนนั้นว่ามาฆะ พระจันทร์เต็มดวงโคจรผ่านกลุ่มดาวชื่อวิสาขาก็เรียกเดือนนั้นว่าเวสาขะ ส่วนวันเข้าพรรษากำหนดตามฤดูกาลที่แบ่งออกเป็น ๓ คือ ฤดูร้อนเริ่มแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันกลางเดือน ๘ (รวม ๔ เดือน) ฤดูฝนกำหนดตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันกลางเดือน ๑๒ (รวม ๔ เดือน) และฤดูหนาวกำหนดตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันกลางเดือน ๔ (๔ เดือนเช่นเดียวกัน) การจะรู้กำหนดดังกล่าวก็ต้องดูท้องฟ้าซึ่งเป็นแผ่นปฏิทินใหญ่ ว่าดวงจันทร์โคจรไปถึงไหน ผ่านกลุ่มดาวอะไร ก็กำหนดฤดูเดือนวันได้ ตกลงวันมาฆบูชา วิสาขบูชา และเข้าพรรษา ไม่ใช่เอาดิถีกันที่ตรงฤกษ์นั้น ๆ แต่อาศัยดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นเครื่องกำหนดปฏิทินเท่านั้น

ความจริงหลัก ๓ ประการ ในการกำหนดเดือน คือ ๑. พระจันทร์เต็มดวง ๒. โคจรผ่านกลุ่มดาวฤกษ์ที่เป็นชื่อของเดือน ๓. ดิถีนั้นต้องเป็นดิถีที่ ๑๕ นับแต่วันขึ้น ๑ ค่ำมา เราจะเห็นได้ว่าข้อกำหนดทั้ง ๓ นี้ มีผลลาดเคลื่อนกันอยู่เสมอ เช่นพระจันทร์เต็มดวงแต่ยังไม่เสวยฤกษ์นั้นยังขาดไปอีก ๑ ฤกษ์ หรือดิถีคลาดเคลื่อนไปวัน ๑ แต่รวมความแล้ว ก็ถือเอาถูกส่วนมากเป็นประมาณ ผู้ที่รู้จักถือเอาประโยชน์ ก็พึงเพียงพอกำหนดเป็นปฏิทินได้ ส่วนผู้เข้าใจผิดก็นึกว่าเป็นเรื่องถือฤกษ์ยาม เพราะเห็นข้อกำหนดว่า พระจันทร์เต็มดวงเข้าฤกษ์นั้นฤกษ์นั้นแล้วหรือยัง กลายเป็นจะเอาดิถีกันที่ตรงดาวฤกษ์ซึ่งกลายเป็นเรื่องวุ่นวายไป ในครั้งพุทธกาลเองพระพุทธเจ้าก็ทรงทราบดีว่าการ

๑. กลุ่มดาวฤกษ์ชื่อมฆา มี ๕ ดวง มีลักษณะคล้ายงูผู้ ชื่อวิสาข มี ๓ ดวง มีลักษณะคล้ายคันฉัตรหรือแขนนาง ชื่ออาสาพาหะ มี ๓ ดวง มีลักษณะคล้ายสัปตข้าง ชื่อทั้ง ๓ นี้ เป็นอิตติลึงค เป็นชื่อกลุ่มดาว ถ้าเป็นชื่อเดือน ก็เป็นมาฆะ เวสาขะ และอาสาพาหะ โดยลำดับ

ใช้ท้องฟ้าเป็นปฏิทินนั้นอาจมีความเห็นแตกต่างกันได้บ้าง ในวินัยปิฎกพระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งข้อกำหนดไว้ ในเรื่องวันอุโบสถ วันปวารณาว่า ถ้าความเห็นไม่ตรงกัน ระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายอาคันตุกะ (ผู้มาอาศัยพัก) กับพระสงฆ์ฝ่ายเจ้าถิ่น ให้ถือเสียงของพระสงฆ์เจ้าถิ่นเป็นประมาณ ดังนั้นเป็นต้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงรุ่นวายในเรื่องฤกษ์ยามอะไรเลย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงควรทราบว่ ดาวฤกษ์ที่เกี่ยวข้องเข้ามาในพระพุทธศาสนานั้น เพียงสำหรับกำหนดวันเดือนปีเท่านั้น วิธีการคิดปฏิทินแบบนี้มีทั่วไปแม้ในปฏิทินยิว ปฏิทินจีน เรียกว่าปฏิทินจันทรคติ (Lunar Calendar) คือคิดตามวิถีโคจรของดวงจันทร์ ในสมัยปัจจุบันกำหนดปฏิทินตามวิถีโคจรของดวงอาทิตย์ จึงเรียกว่าปฏิทินสุริยคติ (Solar Calendar)

ผู้เขียนขอกล่าวใจความสำคัญในเรื่องฤกษ์ยามตามคติทางพระพุทธศาสนาโดยย่อเพื่อเป็นแนวทำความเข้าใจกันดังนี้ :

๑. ทางพระพุทธศาสนาไม่ถือฤกษ์ยามเป็นสำคัญ แต่ถือคุณงามความดีเป็นสำคัญ ถ้าทำคุณงามความดีในวันเวลาใด วันเวลานั้นก็กลายเป็นฤกษ์งามยามดีไป

๒. ทางพระพุทธศาสนาไม่ถือว่าฤกษ์งามยามดีเป็นตัวจริงให้เกิดความดีงามหรือความสำเร็จผลต่าง ๆ แต่ถือว่าตัวคุณงามความดีเป็นตัวจริงให้เกิดความสำเร็จผล รวมทั้งจริงให้เกิดฤกษ์ดีด้วย ยกตัวอย่าง ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงทำคุณงามความดีไว้ แม้จะประสูติวันวิสาขะ วันนั้นก็ไม่ได้มีความหมายอะไร แต่เพราะพระองค์ทรงทำคุณงามความดีไว้ ทุกสิ่งทีเนื่องด้วยพระองค์เช่น วัน เดือน ปี ก่อนดิน ท่อนไม้หรือโลหะที่นำมาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปก็เลยพลอยเป็นของมีค่าไปด้วย จึงนับได้ว่าคุณงามความดีเป็นตัวจริงสิ่งอื่น ๆ ให้ติดตาม

๓. ในบางครั้งทางพระพุทธศาสนา มีกำหนดกาลเวลาเนื่องด้วยดาวฤกษ์ ก็ไม่ใช่เพราะติดในเรื่องฤกษ์งามยามดี แต่เป็นการอาศัยดาวฤกษ์เป็นปฏิทินตามวิธีการคำนวณของอินเดียโบราณเท่านั้น วันเดือนปีตามกำหนดนั้น มิได้ขลังหรือศักดิ์สิทธิ์อะไรขึ้นมาเลย สำคัญที่คนผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบต่างหาก ที่จะทำให้วันเดือนปีพลอยมีความหมายไปด้วย

จากข้อสรุป ๓ ข้อนี้ เชื่อว่าจะทำให้ท่านผู้อ่านเข้าใจความตรงไปตรงมาของพระพุทธศาสนามากขึ้น ว่าในศาสนานี้มิได้สอนแฝงความลึกลับอะไรไว้เลย เป็นเรื่องคิดได้ หาเหตุผลได้อย่างตรงไปตรงมาทั้งสิ้น และข้อเสนอนี้อาจทำให้ท่านผู้ที่เข้าใจว่า เรื่องกำหนดกาลทางพระพุทธศาสนาเป็นการติดฤกษ์ยาม ได้โปรดเข้าใจให้ถูกต้องต่อไปด้วย เพื่อพิจารณาว่า แท้จริงพระพุทธเจ้าทรงมุ่งการปฏิบัติมากกว่าการเถียงกันเรื่องวันเดือนปี อันเคยมีข้อเถียงกันมาแล้วแม้ในครั้งพุทธกาล

มีข้อควรกล่าวไว้ก่อนจะผ่านเรื่องนี้ไปอีกเล็กน้อย ก็คือสำหรับท่านที่ยังติดในเรื่องฤกษ์ยาม ท่านอาจรู้สึกว่ เรื่องนี้ออกจะขัดใจท่านอยู่บ้าง ก็ขอได้โปรดเข้าใจด้วยว่า ถ้าท่านยังทิ้งไม่ได้ ก็โปรดถือของท่านตามสบายต่อไป เพราะไม่เป็นบาปตกนรกอะไร และไม่ทำให้ท่านเสียหายอะไร เป็นแต่อย่าถือจนเป็นเหตุให้ตัวท่านเองเดือดร้อน หรือเป็นเหตุเสียการเสียงาน แต่ถ้าท่านจะหัดผ่อนคลายการถือลงทีละเล็กละน้อย และหัดใจให้เข้มแข็งขึ้น ถึงกับไม่ถือได้เลยในที่สุด ก็หมายความว่าท่านได้ปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์แล้วในเรื่องนี้ ข้อสำคัญให้ถือคุณงามความดีเป็น

หลักเกณฑ์ เป็นแนวทางปฏิบัติจริง ๆ ก็จะทำให้จิตใจสบายและเป็นทางสร้างความเจริญได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

การปฏิบัติตามคำสอนในพระพุทธศาสนา ผู้เขียนได้กล่าวแล้วว่า มีหลายชั้น พุทธศาสนิกจึงเลือกปฏิบัติได้ตามความสามารถหรือความสะดวกใจ

เรื่องน้ำศักดิ์สิทธิ์หรือน้ำมนต์

เข้าใจว่าเรื่องน้ำมนต์นี้ เป็นเรื่องมีแพร่หลายอยู่ในหลายศาสนา คือศาสนาพราหมณ์ คริสต์ และพระพุทธศาสนา แต่ในพระพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่าจุดสำคัญอยู่ที่น้ำมนต์ หากอยู่ที่คุณงามความดี

การที่ทางพระพุทธศาสนาพลอยมีน้ำมนต์กับเขาไปด้วยนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องโดยตรง แต่เป็นเรื่องโดยอ้อมที่มีเล่าไว้ในหนังสือที่แต่งภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๑,๐๐๐ ปี คือในชั้นอรรถกถา อรรถนิบายความในรัตนสูตร (อรรถกถาพุทธกปาฐะ หน้า ๑๗๓) เล่าเรื่องภัย ๓ ประการเกิดขึ้นในกรุงไพศาลี นครหลวงของแคว้นวัชชี ภัย ๓ ประการนั้น คือ ทุพภิกขภัย (ภัยเพราะข้าวยากหามาแพง) อมฤตสภัย (ภัยเพราะอมมนุษย์หรือปีศาจ) และโรคภัย (ภัยเพราะโรค) โดยเฉพาะที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น เป็นโรคระบาดที่เรียกในภาษาบาลีว่า อหิวาตกโรค แต่จะเหมือนอหิวาตกโรคในปัจจุบันหรือไม่ ยังไม่มีหลักฐานชัดเจน แต่ลักษณะที่เล่าไว้รู้สึกว่าเป็นโรคร้ายแรงมาก ตายกันเป็นครว ๆ และลามไปถึงสัตว์ต่าง ๆ ด้วย คณะภิกษุทั้งหลายจึงส่งคนไปอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จจากแคว้นมคธไปโปรดยังแคว้นวัชชี เมื่อทรงรับนิมนต์แล้วก็เสด็จผ่านบ้านปาฏลีคามข้ามแม่น้ำคงคาตรงนั้น สู้ฝั่งแคว้นวัชชีเข้าสู่กรุงไพศาลี ในเรื่องเล่าว่าพอเสด็จเข้าเขตวัชชีฝนก็ตกใหญ่ ทำให้โรคระบาดสงบ เมื่อเสด็จเข้าสู่กรุงไพศาลีนครหลวงแล้ว ก็ทรงสอนให้พระอานนท์ท่องจำรัตนสูตร (ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ ฯลฯ) พระอานนท์จำได้แล้ว ก็เอาบาตรใส่น้ำประพรมไปทั่ว พวกอมมนุษย์ก็หนีไป เหตุร้ายต่าง ๆ ก็สงบ

จากเรื่องเล่าในอรรถกถานี้ จึงมีการตั้งน้ำมนต์ในเมื่อมีการสวดพระปริตรในบ้านเรือน เมื่อเสร็จพิธีแล้ว ก็มีการอาราธนาพระสังฆเถระ ให้ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้แก่คณะบุคคลในบ้านนั้น และแก่บ้านเรือน เพื่อเป็นสิริมงคล และเพื่อขจัดสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาต่าง ๆ ต่อมาก็มีเรื่องเป็นพิเศษส่วนตัวตามความเชื่อถือของบุคคล ใครรู้สึกว่าการณ์ในชีวิตไม่ราบรื่นหรือมีอะไรไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็ไปหาพระให้ช่วยรดน้ำมนต์ให้ ทำให้ใจสบายไปได้ไม่น้อย กล่าวกันทางจิตวิทยา รู้สึกว่าจะได้ผลทางจิตใจมาก ถ้าผู้รดน้ำมนต์มีความเชื่อว่า จะเป็นเหตุผ่อนคลายความไม่ดีต่าง ๆ ลงไป

ในศาสนาพราหมณ์เขามีความเชื่อในเรื่องแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์เช่นแม่น้ำคงคา ถือกันว่าไหลมาแต่สวรรค์ผ่านเศียรพระศิวะผู้เป็นเจ้า ซึ่งช่วยให้กระแสน้ำอ่อนลง มิเช่นนั้นก็จะท่วมโลก เพราะน้ำนั้นไหลผ่านเศียรพระศิวะ จึงกลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ล้างบาปได้ ทำให้ผู้อาบลอยบาปไปตามกระแสน้ำหรืออาบแล้วทำให้เป็นผู้บริสุทธิ์ ทุก ๆ ปีที่ท่าอาบน้ำเมืองพาราณสีจะมีคนไปอาบน้ำทำพิธีทางศาสนาในแม่น้ำคงคาตอนนั้นนับจำนวนล้าน ๆ คน

มีเรื่องเล่าไว้ในวรรณคดีฝ่ายพระพุทธศาสนาว่า แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่พราหมณ์นับถือกันนั้น มีชื่อแต่แม่น้ำคงคาเท่านั้น แม่น้ำอื่น ๆ เช่น ยมุนา สรรภู สรัสสดี นินนคา อจิรวดี และ มหิ (รวมเป็น ๗ สาย ทั้งแม่น้ำคงคา)^๑ บางแห่งก็กล่าวถึงแม่น้ำสายอื่นอีกคือ พาหุกา, คยา, สุนทริกา, สรัสสดี, ปยาละและพาหุมติ^๒ (เฉพาะปยาละดูเหมือนจะไม่ใช้ชื่อแม่น้ำ เป็นชื่อท่าน้ำหรือเมืองท่า แต่ในหนังสือ Geography of Early Buddhism ของ B.C. Law กล่าวไว้ในหน้า ๓๖ ว่า ทั้งปยาละและคยาไม่ใช่แม่น้ำ เป็นท่าน้ำ ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคา คำว่าคยาเป็นชื่อของแม่น้ำก็มี คือ แม่น้ำเนรัญชราตอนที่ผ่านตำบลคยา คล้ายกับแม่น้ำสุพรรณ แม่น้ำนครชัยศรี แม่น้ำท่าจีน ความจริงเป็นลำน้ำสายเดียวกัน ผ่านเมืองไหนก็เลยตั้งชื่อไปตามเมืองนั้น)

เมื่อถึงฤดูร้อน พวกพราหมณ์ที่มีทรัพย์ก็ไปยังบ้านพักร้อนริมฝั่งแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อสวายยมนต์ และอาบน้ำดำหัววันละ ๓ เวลา

ทางพระพุทธศาสนาไม่สอนให้เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น ดังจะเห็นได้ในตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบสุนทริกะ ภราทวาชพราหมณ์ว่า “ดูก่อนพราหมณ์! ท่านจงอาบน้ำในธรรมวินัยนี้ จงทำความเกษมในสัตว์ทั้งหลาย ถ้าท่านไม่กล่าวเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ให้ มีความเชื่อ (ตามเหตุผล), ไม่ตระหนี่, ท่านจะไปแม่น้ำคยาทำอะไร, แม่น้ำดื่มของท่านก็เป็นแม่น้ำคยาแล้ว” (สูตรตันตปิฎกเล่ม ๑๒ หน้า ๗๐)

“ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ ซึ่งคนส่วนมากพากันอาบ ผู้ใดมีสัจจะมีธรรม ผู้นั้นเป็นผู้สะอาดเป็นพราหมณ์ (ไม่ใช่พราหมณ์เพราะสืบสกุล)” (พุทธอุทานพระสูตรตันตปิฎกเล่ม ๒๕ หน้า ๘๑)

“ถ้าบุคคลจะพ้นจากบาปกรรมได้เพราะการรดน้ำ (ศักดิ์สิทธิ์) แล้ว กบ, เต่า, งู, จระเข้ และสัตว์น้ำทั้งปวงก็จักไปสวรรค์ได้เป็นแน่” (ปฏณิกาเถรีภาษิตพระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒๖ หน้า ๔๗๕)

จากหลักพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ แสดงว่าพระพุทธศาสนาไม่ยอมยกความสำคัญให้แก่ น้ำภายนอก ไม่ว่าจะเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ในแม่น้ำไหน หากถือการประพฤติปฏิบัติทางศีลธรรมว่าเป็น แม่น้ำที่อาบโดยไม่เปียกตัว เป็นการยืนยันอย่างหนักแน่นให้คนถือเอาคุณงามความดีสูงส่งอื่น ๆ ไม่ใช่เอาแม่น้ำที่ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเครื่องจุณคุณงามความดี เป็นการสอนลัดตัดตรงเข้าหาความจริงและสอนตรงไปตรงมา

เมื่อหลักพระพุทธศาสนาเป็นเช่นนี้ เรื่องการใช้น้ำมนต์ในพระพุทธศาสนาที่ถือกันอยู่ทุกวันนี้จะว่าอย่างไร? ผู้เขียนได้กล่าวแล้วว่า หลักฐานเรื่องน้ำมนต์ทางพระพุทธศาสนาสืบค้นได้ว่าปรากฏในหนังสือชั้นอรรถกถา ที่แต่งภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณพันปี ในพระไตรปิฎกแท้ ๆ ไม่มีสอนให้ใช้น้ำมนต์ หรือทำน้ำมนต์ในที่ไหนเลย ผู้ถือเรื่องน้ำมนต์ อาจสบายใจได้อย่างหนึ่งก็คือ เราดัดแปลงให้เป็นแบบพุทธได้ก็ดีแล้ว คือแทนที่จะลงอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์แบบพราหมณ์

๑. ปรากฏในวิสุทธิมรรคสีลนิตยเทศ ภาค ๑ หน้า ๑๑

๒. วัตถุปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑๒ หน้า ๗๐

เราเอาน้ำมาใส่บาตรหรือใส่หม้อน้ำมนต์ อาราธนาพระเจริญพระพุทธรูปมนต์ ซึ่งเรานับถือว่า ศักดิ์สิทธิ์สามารถป้องกันอันตรายต่าง ๆ ได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดกันโดยเคร่งครัดตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ใครทำดีย่อมได้ดี ใครทำชั่วย่อมได้ชั่ว น้ำมนต์ไม่สามารถทำคนชั่วให้ดี หรือทำคนดีให้ชั่วได้ จะช่วยได้ก็ในทางจิตใจ ให้สบายขึ้น โปร่งใจขึ้น อันเป็นผลทางจิตวิทยา

คราวนี้มีปัญหาว่า คนที่นับถือพระพุทธศาสนานั้นมีความรู้ความเข้าใจหลายชั้น คนทั่วไปย่อมนับถือด้วยต้องการให้พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่ง อำนาจความสวัสดิ์ ช่วยบำบัดทุกข์ภัยต่าง ๆ จะให้เคร่งครัดตามหลักพระพุทธศาสนาขั้นสูงหมดอาจไม่ได้ผล ควรจะจงใจเข้าหาพระพุทธศาสนาเป็นขั้น ๆ คือจะเปลี่ยนนอกเข้าไปหาแก่น เพราะฉะนั้น ระบบจึงคนด้วยน้ำมนต์จึงไม่น่าเสียหายอะไร หากจะยกตัวอย่างต่อไปอีก คนที่เจริญเติบโตแล้วกินอาหารแข็งได้ เช่นข้าวสุก เนื้อสัตว์เป็นชั้น ๆ มีฟันบดเคี้ยวให้แหลกได้ แต่เด็กเกิดใหม่ยังไม่มีฟันจะให้กินข้าวแบบผู้ใหญ่ ก็คงเกิดโทษถึงตายแน่แท้ การสอนศาสนา ก็เช่นเดียวกัน จะพรอดพราดให้ขั้นสูงทีเดียว ซึ่งเส้นตึงไว้เลยไม่ยอมผ่อน ก็น่าจะมีโทษมากกว่ามีคุณ เรื่องน้ำมนต์ก็น่าจะเป็นแบบนั้นในเมื่อคนยังไม่ซาบซึ้งหลักกรรมดีพอยังไม่เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาขั้นสูงแจ่มแจ้งพอ จะปฏิเสธเสียทีเดียว ก็จะทำให้คนเข้าใจผิด ข้อชี้แจงนี้เป็นการช่วยให้ฝ่ายใช้น้ำมนต์สบายใจขึ้น แต่ก็อย่าลืมว่าการศึกษาพระพุทธศาสนานั้นไม่ควรติดอยู่แค่น้ำมนต์ หรือชั้น ก. ข. เท่านั้น เราควรจรรู้ความจริงกันให้ถึถ้วน เมื่อเข้าใจตลอดสายแล้วจะได้เป็นตัวของตัวเองในการนับถือพระพุทธศาสนา ไม่มีน้ำมนต์รดก็ไม่เดือดร้อน

ผู้เขียนขอกล่าวถึงเรื่องจริงในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษที่สนามหลวง ได้มีเสียงสองฝ่าย คือควรรวดยาสยัญจน์ และตั้งน้ำมนต์ เพราะพระสวตมณต์ กับอีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ไม่ควรเพราะงานนี้เป็นงานใหญ่ เป็นการแสดงหลักพระพุทธศาสนา ให้นานาประเทศได้รู้เห็น เรื่องที่เคยเป็นขนบธรรมเนียม ถ้าจะมีควรจะมีเป็นส่วนเอกชน ไม่ใช่ส่วนรวมซึ่งจะจารึกลงในประวัติศาสตร์ และชาวพุทธในประเทศอื่น ๆ อาจนำไปเขียนวิจารณ์ในทางไม่เป็นสิริมงคลแก่ประเทศไทยได้ ทั้งสองฝ่ายไม่อาจตกลงกันได้จึงต้องส่งเรื่องให้พระคุณเจ้าสมเด็จพะวันรัตสังฆนายก* วัดเบญจมบพิตรเป็นผู้ตัดสิน ท่านได้ชี้ขาดให้งดการรวดยาสยัญจน์ งดตั้งบาตรน้ำมนต์ จึงเป็นอันตกลงตามนั้น ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นการประกาศความเติบโตทางจิตใจของชาวพุทธไทยว่าถึง ๒๕๐๐ ปีแล้ว อย่าติดอยู่แค่ ก. ข. กันโดยไม่ยอมขึ้นขั้นอื่นบ้างเลย ผู้เขียนขอบันทึกสดุดีพระคุณเจ้าสมเด็จสังฆนายกไว้ในที่นี้ด้วยคารวะอย่างสูง ที่ได้ช่วยให้เรากล้าศึกษาความจริงทางพระพุทธศาสนากันให้สูงขึ้น ไม่ติดอยู่เพียงวัตถุภายนอก ทั้งยังช่วยประกาศคุณแห่งพระพุทธศาสนาที่สอนอย่างตรงไปตรงมาโดยถือเหตุผลเป็นประมาณ

อย่างไรก็ตาม สำหรับท่านที่ยังมีความเลื่อมใสในน้ำมนต์อยู่ หนังสือนี้ไม่คัดค้านท่านไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อท่าน โปรดนับถือน้ำมนต์ของท่านต่อไปตามสบายใจ เพราะอย่างน้อยนอกจากจะทำให้ท่านสบายใจแล้ว ก็ยังทำใจของท่านให้ใกล้ชิดกับพระรัตนตรัยโดยอาศัยวัตถุอันเป็นสื่อกลาง

๑. ภายหลังได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๕๐๕

ได้ทางหนึ่ง ข้อสำคัญขอให้ท่านพยายามถือเอาหลักใหญ่เข้ามาร่วมด้วย นั่นก็คือพยายามทำคุณงามความดีด้วย อย่าคิดเพียงจะนั่งนอนอยู่เฉย ๆ ให้น้ำมนต์คลบนันดาลอะไรต่ออะไรให้ท่านดีขึ้นมาเอง ความดีก็ทำ น้ำมนต์ก็ใช้ ท่านก็มีหวังได้ประสพผลดีอันเนื่องมาจากการจงของคุณงามความดีได้ แต่ก็อย่าถึงกับเดือดร้อนถ้าบางโอกาสหาน้ำมนต์รดไม่ได้

อนึ่ง ผู้เขียนขอแสดงความเข้าใจไว้ด้วยว่า หนังสือนี้ไม่สนับสนุนให้ยกตนข่มผู้อื่นเพียงเพราะเขาเลื่อมใสในน้ำมนต์ คนบางคนอาจมีความประพตติดี มีนิสัยใจคอดีกว่าคนที่ดี แต่ยกหลักขึ้นสูงขึ้นมาอ้างสำหรับข่มคนอื่น แล้วตนเองไม่ทำคุณงามความดีอะไรคอยแต่จะจับผิดผู้อื่นเพื่อยกตนว่ามีความรู้ชั้นสูง อย่างนี้ยังมีใช้ทางที่ควรดำเนิน แท้จริงเราควรเห็นอกเห็นใจกันในระหว่างพุทธศาสนิกชนทุกประเภท อย่าดูหมิ่นเหยียดหยามกัน ใครปฏิบัติได้แค่ไหนก็ควรช่วยกันส่งเสริมให้ปฏิบัติได้สูงขึ้น ๆ อย่าเสียเวลาในการทะเลาะกันเอง หรือยกตนข่มผู้อื่นเลย ดังนี้ หลักพระพุทธศาสนาทุกชั้นจะไม่เป็นพิษแก่ใคร ๆ

คำสอนเรื่องเทวดา

ในพระพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องเทวดาไว้หลายประเภท รวมทั้งประเภทที่นับว่าสำคัญที่สุดคือที่ทุกคนอาจเป็นไปได้ในชาตินี้โดยไม่ต้องรอให้ตายเสียก่อน นั่นก็คือการเป็นเทวดาได้โดยมีคุณธรรมอันเป็นคำสอนที่ต้องการให้ได้ประโยชน์และได้ผลจริง ๆ ในหมู่ผู้ฟังเพราะการฟังเรื่องเทวดาบนสวรรค์ว่ามีสุขสมบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ไม่ผิดอะไรกับฟังนิทาน พอเลิกแล้วก็แล้วกัน ไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไรได้ หรืออาจปฏิบัติด้วยเชื่อว่าตายแล้วจะได้เป็นอย่างนั้นบ้าง แต่ก็รู้สึกว่าจะเลื่อนลอยเกินไป ต้องทุ่มความเชื่อลงไปจนเต็มทีจึงจะปลอบใจให้สบายได้ ด้วยเหตุนี้จึงสู้คำสอนที่ให้เป็นเทวดาด้วยคุณธรรมในชาตินี้ไม่ได้ เพราะตรงไปตรงมาและมีเหตุผลในหลักคำสอนที่ให้เกิดผลดีเป็นส่วนเอกชนและแก่ส่วนรวมอย่างน่าพอใจ

ประเภทแห่งเทพหรือเทวดาที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนามีดังนี้ :-

๑. สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่พระราชา พระราชินี และราชกุมาร ราชกุมารี
๒. อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่เทวดาจริง
๓. วิสुทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ อย่างสูงได้แก่พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้า

เทวดาทั้ง ๓ ประเภทนี้ พอละเห็นความได้ชัด คือ ในประเภทแรก สมมติเทพ นั้น มนุษย์เราได้ยกย่องหัวหน้าขึ้นเทียบด้วยเทวดาทั้งนี้เป็นไปตามระบบราชาธิปไตย หรือประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์ การใช้ถ้อยคำแสดงการวาก็เป็นไปโดยพิเศษ แต่เทวดาโดยสมมติอย่างนี้ใคร ๆ จะเลือกเป็นตามชอบใจไม่ได้ เพราะจะต้องเป็นไปตามการสืบสกุลตามกฎมณเฑียรบาล ส่วนเทวดาประเภทที่สองที่เรียกว่า อุปัตติเทพนั้น ได้แก่เทวดาจริง ๆ ซึ่งจะได้อิทธิพลในตอนสุดท้ายที่ว่าด้วยสวรรค์นรกมีจริงหรือไม่ เทวดาประเภทนี้ กล่าวตามหลักพระพุทธศาสนาได้แก่ผู้เคย

ประกอบคุณงามความดีไว้ แล้วผลแห่งคุณงามความดีนั้นส่งสนองให้ได้ประสบสุขในเทวโลก ซึ่งดูเหมือนจะมีกล่าวไว้ในทุกศาสนา แต่คนสมัยใหม่ไม่ค่อยเชื่อหาว่าเป็นเรื่องปดหรือเอาสวรรค์มาล่อให้คนทำความดี ฉะนั้นจึงควรได้รับการพิจารณาในลำดับต่อไป อย่างไรก็ตามเมื่อมาถึงเทวดาประเภทที่ ๓ แล้ว จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ใช้หลักตัดสินที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ในการวินิจฉัยเรื่องเทวดาโดยให้หลักไว้ว่า ยังมีเทวดาอีกประเภทหนึ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าเทวดาประเภทอื่น ๒ ข้อข้างต้นคือวิสุทธิเทพหรือเทวดาโดยความบริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์ในที่นี้หมายถึงความบริสุทธิ์ทางกายวาจาใจ อันได้แก่ความประพฤติตนเป็นคนดีพร้อมนั่นเอง

คนที่ประพฤติตนดี มีความบริสุทธิ์ ย่อมชื่อว่าเป็นเทวดา สูงกว่าเทวดาโดยสมมติ สูงกว่าเทวดาบนสวรรค์ “นี่แสดงว่าพระพุทธศาสนามีได้ให้เกียรติแก่เทวดาบนสวรรค์” ยิ่งกว่ามนุษย์ที่ประพฤติปฏิบัติตนให้บริสุทธิ์สะอาดทางกายวาจาใจแต่ประการใด อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกในโลกที่สอนเรื่องเทวดาบนพื้นโลกซึ่งทุกคนอาจเป็นได้ อันสูงกว่าเทวดาทุกประเภท ซึ่งมีกล่าวไว้ในศาสนาต่าง ๆ ทั้งเป็นเรื่องที่มีเหตุผล อันอาจตรงตามและลงมือประพฤติปฏิบัติได้ด้วย

เทวดาโดยความประพฤติประเภทนี้ ที่ว่าอย่างสูงได้แก่พระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้ เป็นอันแสดงว่าอย่างต่ำก็มีดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ประกอบด้วยหิริความละอายแก่ใจอดตบะ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต ประพฤติธรรมฝ่ายขาวคือคุณงามความดี ชื่อว่ามีธรรมของเทวดา

นอกจากนั้นในศาสนาพราหมณ์ ได้มีการสอนและพรรณนารูปลักษณะของพระพรหมไว้ว่ามี ๔ หน้า นั่งเหนือดอกบัว ทางพระพุทธศาสนาก็ไม่ขัดคอ แต่ได้แสดงใหม่ในลักษณะ Reinterpretation คือแปลความหมายใหม่ว่าได้แก่นุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการที่เรียกว่าพรหมวิหาร คือ

๑. เมตตา ไม่ตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขถ้วนหน้า (ปราศจากความพยาบาท)

๒. กรุณา เอ็นดูหรือสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ (ปราศจากความโหดร้ายหรือความคิดเบียดเบียน)

๓. มุทิตา พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี (ปราศจากความริษยา)

๔. อุเบกขา วางใจเป็นกลาง (ปราศจากความลำเอียง)

คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นคุณธรรมของผู้ใหญ่โดยแท้ ผู้ใดประกอบด้วยคุณธรรมชนิดนี้ได้ชื่อว่าเป็นพรหมซึ่งเป็นเทวดาชั้นสูง และท่านได้ยกตัวอย่างว่ามารดาบิดามีความรู้สึกเช่นนี้ต่อบุตร จึงชื่อว่า เป็นพรหมของบุตรเมื่อทางพระพุทธศาสนาโยงมาให้ประพฤติปฏิบัติได้ จึงชื่อว่าได้ช่วยให้คนสมัยใหม่เข้าใจศาสนานี้ดีขึ้นและมองเห็นความทันสมัย ไม่เก่าแก่ของพระพุทธศาสนา เพราะทุกคนอาจนำศีลธรรมเรื่องเทวดานี้ไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีแก่ตนและส่วนรวมได้โดยทั่วกัน การกล่าวตัดสินอย่างตรงไปตรงมาโดยชี้ไปที่คุณความดีว่า อาจทำให้คนธรรมดาตีเลิศจึงกว่าเทวดาโดยสมมติ หรือเทวดาจริง ๆ บนสวรรค์นั้น ทำให้หมดความยุ่งยากไปได้ เพราะส่วนที่ดีเลิศ

เป็นของกลางที่ทุกคนอาจนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้แล้ว โฉนจะตะเกียกตะกายเพื่อเป็น
เทวดาจริง ๆ บนสวรรค์ ซึ่งจะต้องรอให้ตายเสียก่อน และตายแล้วก็ไม่แน่ว่าจะได้เป็น เพราะเราอาจ
ก่อกรรมทำชั่วอื่น ๆ ไว้อาจไปนรกก่อนก็ได้ ท่านผู้อ่านหนังสือนี้ผ่านบทก่อน ๆ มาแล้วคงจำได้ว่า
ผู้เขียนได้เคยกล่าวไว้แล้ว เมื่ออ้างถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สรรเสริญว่าคนที่มีความรู้ดี
และความประพฤติดีเชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ ในหมู่เทวดาและมนุษย์ ซึ่งแสดงว่าเทวดาจริง ๆ ก็อาจต่ำ
กว่ามนุษย์ ถ้าเทวดานั้นยังไม่มีเป็นเทวดาที่ดี ยังมีใจต่ำหรือเกะกะเกร การได้เป็นเทวดาก็มีเพียงได้
รับผลดีของกรรมเก่าเท่านั้น ถ้าไม่ประพฤติตนให้ดีสมเป็นเทวดา ก็สู้มนุษย์ที่ประพฤติดีไม่ได้
ฉะนั้นคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาที่กล้าชี้ว่ามนุษย์อาจดีกว่าหรือสูงกว่าเทวดานี้ จึงนับเป็น
ลักษณะพิเศษจริง ๆ ที่จะหาไม่ได้ในคำสอนอื่น เพราะในคำสอนอื่นเทวดาล้วนสูงกว่ามนุษย์ทั้ง
นั้น ข้าบางทีก็มองไม่ค่อยเห็นทางด้วยว่า ทำอย่างไรมนุษย์จึงจะยกฐานะของตนให้เท่าเทียมได้บ้าง
เพราะเป็นเรื่องผูกขาดฐานะ ส่วนพระพุทธศาสนาไม่ถือว่าตำแหน่งอะไร เช่น เทวดา หรือ
พระพุทธเจ้าจะเป็นตำแหน่งลอย ๆ ที่มีไว้เพื่อผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ จะต้องมีความดีเพียงพอ
คือผู้ได้รับตำแหน่งนั้น จะเป็นใครก็ได้ที่ลงมือประพฤติปฏิบัติชอบตามควรแก่เหตุผล จึงจะได้รับ
ผลเช่นนั้น อันนี้เองที่พระพุทธศาสนากลายเป็นวิทยาศาสตร์ไป ซึ่งทุกคนผู้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล
ย่อมเว้นเสียมิได้ที่จะชื่นชมในหลักธรรมอันตรงไปตรงมาไม่มีอภิสิทธิ์พิเศษใด ๆ แฝงอยู่เลย

เพื่อที่จะให้ท่านผู้อ่านเรื่องนี้ ได้อ่านข้อวินิจฉัยเรื่องนรกสวรรค์ เทียบเคียงกับเรื่องเทวดาที่
ผ่านมาแล้ว ผู้เขียนขอแสดงบทความเรื่องนรกสวรรค์มีจริงหรือไม่ ซึ่งเคยเขียนวินิจฉัยเรื่อง
นรกสวรรค์ไว้เป็นทางพิจารณาโดยเหตุผลสืบไป

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่า เราพยายามพิจารณาหลักธรรมคำสั่งสอนในศาสนาของเรา
อย่างใช้เหตุผล หรือข้อพิสูจน์ตามแนวทางวิทยาศาสตร์มากเพียงใด ก็จะเป็นประโยชน์ให้เราได้ว่า
นับถือศาสนาด้วยปัญญาเท่านั้น และการนับถือศาสนาแบบใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลนี้
เป็นที่พึงประสงค์อย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา

ต่อไปนี้จะขอเชิญท่านอ่านบทความเรื่องนรกสวรรค์มีจริงหรือไม่ เป็นลำดับไป :-

นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่?

ปัญหาเรื่อง นรกสวรรค์ มีจริงหรือไม่นี้ นับว่าน่าสนใจ เพราะถ้าเราทำความเข้าใจกันให้
แจ่มแจ้ง ก็จะเชื่อว่านับถือศาสนาอย่างใช้ความพิจารณารอบคอบ และไม่ต้องทำให้เกิดความสงสัย
บ่อย ๆ ในศาสนาที่ตนนับถือว่าจะมีเหตุผลหรือไม่ เพียงไร?

เราอาจแบ่งสวรรค์นรกออกเป็นชั้น ๆ ได้ดังนี้

๑. สวรรค์นรกในจิตใจของเราเอง อย่างที่พูดกันว่าสวรรค์ในอกนรกในใจ

๒. สวรรค์นรกในโลกปัจจุบัน ที่เห็นได้ด้วยตาเปล่า

๓. สวรรค์นรกที่มองเห็นไม่ได้ด้วยตา เป็นเรื่องของอีกโลกหนึ่งต่างหาก

ต่อไปนี้จะอธิบายเรื่องสวรรค์นรก ตามที่จำแนกประเภทไว้นั้นโดยลำดับ

ประเภทที่ ๑

สววรรค์ นรก ในจิตใจของตนเอง

ทางพระพุทธศาสนาถือว่า จิตใจของเรานี้เป็นส่วนสำคัญที่สุด ที่จะบังคับบัญชาร่างกายให้ทำอะไรได้ทั้งในทางดีทางชั่วตามลักษณะของจิตใจนั้น กาย วาจา เป็นเพียงหุ่นให้ใจชักหรือเชิดให้แสดงอาการต่าง ๆ และจิตใจนั้นก็เป็นตัวรับรู้รับทราบและรับผิดชอบแทนร่างกายทั้งหมด แม้มีใครมาด่าว่าเสียศีลร่างกาย จิตใจก็เป็นผู้ออกรับแทนร่างกาย ในเวลาอนหลับจิตใจก็พักงาน แม้จะมีใครมาด่าว่าก็ไม่รู้สึกโกรธเคือง เพราะจิตใจไม่รู้ตกลงว่าร่างกายที่ปราศจากจิตใจก็ไม่ผิดอะไรกับท่อนไม้ เมื่อจิตใจเป็นตัวรับผิดชอบการกระทำต่าง ๆ ซึ่งตนสั่งงานไปทางกายกับวาจาเช่นนี้ ทางพระพุทธศาสนาจึงสั่งสอนให้ศึกษาเรื่องของจิตใจเป็นพิเศษ

จิตใจที่เต็มไปด้วยความรู้สึกผิดต่ำ คือคิดแต่ทางชั่วช้าเลวทราม เมื่อสั่งงานให้กาย วาจา แสดงอาการอะไรออกมา ก็ย่อมเป็นไปในทางชั่วช้าเลวทรามเช่นเดียวกัน จิตใจชนิดนี้ย่อมเต็มไปด้วยความเดือดร้อน เพราะความชั่วช้าภายในผาอย่างหนึ่ง เพราะผลความชั่วที่ทำลงไปคอยตามรบกวนจิตใจอย่างหนึ่ง คนทุจริตฉ้อโกงผู้อื่น หรือคนที่มากไปด้วยความโกรธความริษยา ย่อมมีจิตใจเร่าร้อนอยู่เนืองนิตย์ เหมือนกับตกนรกทั้งเป็น และเป็นการตกนรกทางจิตใจ และโดยประการตรงกันข้าม ถ้าจิตใจประกอบด้วยคุณธรรม เช่น เมตตากรุณาความคิดเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ความพลอยยินดีในความเจริญของผู้อื่นไม่ริษยาและความรู้จักรังเกียจความชั่วต่าง ๆ จิตใจใฝ่สูงนี้จะเต็มไปด้วยความสุขสงบ ชื่นบาน เป็นสววรรค์ไปในตัว เพราะฉะนั้น ด้วยจิตใจนี้ บุคคลอาจตกนรก ขึ้นสววรรค์ เป็นสัตว์นรกสัตว์เดียรัจฉาน เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นพระอริยเจ้าได้ สุดแต่ว่าจะประกอบส่วนชั่วหรือส่วนดีมากน้อยเพียงไร

ประเภทที่ ๒

สววรรค์นรกที่มองเห็นได้ด้วยตา

ผู้เคยเข้าไปดูในคุกตะรางห้องขังแล้ว คงได้เห็นคนตกนรกทั้งเป็น ไปถูกขังทนทุกข์ทรมานอยู่ในลักษณะต่าง ๆ กัน นานบ้าง ไม่นานบ้าง ตามควรแก่โทษานุโทษ และทำนองเดียวกัน เราก็คงได้เห็นผู้ประพฤติดัวเป็นพลเมืองดี ไม่ละเมียดกฎหมายบ้านเมือง อุตสาหะทำมาหากินตั้งเนื้อตั้งตัวได้เป็นหลักฐาน มีความเป็นอยู่ดี มีบ้าน มีที่ดิน และยวดยานพาหนะใช้สอย พรั่งพร้อมผาสุกไปด้วยทรัพย์สมบัติและสิ่งปรารถนา ผู้เป็นเช่นนี้เมื่อเทียบกับนักโทษดังกล่าว ก็จะเห็นได้ว่าต่างกันอย่างชัดเจน เป็นนรกสววรรค์ที่สอนให้มนุษย์มองเห็นผลแห่งความดีความชั่ว ว่าต่างกันอย่างไรในปัจจุบันทันตาเห็น

ประเภทที่ ๓

นรกสววรรค์จริง ๆ ที่เห็นไม่ได้ด้วยตา

เราคงจะได้ฟังคำพรรณนาถึงเรื่องนรกสววรรค์ว่า มีสภาพวิจิตรพิสดารอย่างน่าสนใจ

แต่ก็รวมความได้อย่างหนึ่งว่า นรกมีไว้สำหรับลงโทษคนชั่ว สวรรค์มีไว้ให้รางวัลแก่คนดี ปัญหาที่สำคัญก็คือ นรกสวรรค์ดังกล่าวนี้มีจริงหรือไม่ ถ้ามีเราทำไมจึงไม่เห็น ถ้าพูดเพียงเรื่องเห็นหรือไม่เห็น แล้วอย่าว่าแต่นรกสวรรค์ซึ่งอยู่คนละโลกกับเราเลย แม้เมืองที่อยู่ห่างไกลคนละเมืองกับเรา เราก็มองไม่เห็นต้องอาศัยฟังคำบอกเล่าของคนอื่น เรื่องนรกสวรรค์จริง ๆ นั้นผู้บำเพ็ญคุณธรรมทางจิตที่สูง จนสามารถเห็นได้ด้วยตาภายใน ได้บอกกล่าวไว้ว่ามี ส่วนคำพรรณนารายละเอียดนั้นเป็นเรื่องที่กล่าวสืบ ๆ กันมา เราไม่ควรติดใจอะไรมากนัก มาพิจารณากันในขั้นว่า มีหรือไม่มีก่อนดีกว่า และในการวินิจฉัยเรื่องนรกสวรรค์มีจริงหรือไม่นี้ ถ้าสามารถอาศัยวิชาวิทยาศาสตร์มาช่วยอธิบายได้ เราก็น่าจะลองวินิจฉัยดู

เราลองสอบสวนข้างฝ่ายผู้ไม่เชื่อก่อนว่า มีเหตุผลอย่างไร ก็มักจะได้รับคำตอบว่า เพราะไม่รู้ไม่เห็น ไม่ปรากฏ หรือนำมาแสดงไม่ได้ ในการวินิจฉัยปัญหาใด ๆ ก็ตาม เราจะอ้างเพียงความไม่รู้ไม่เห็นมา เป็นเหตุผลว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้หรือเหตุการณ์นั้นนี้ไม่มีจริงหาได้ไม่ การละเมิดกฎหมายโดยอ้างว่าไม่รู้กฎหมายย่อมไม่ทำให้เป็นข้ออ้างที่มีน้ำหนัก การที่เราไม่รู้ว่าเป็นของร้อน แล้วยื่นมือเข้าไปในไฟนั้น ไฟจะยอมรับรู้กับข้ออ้างของเรา แล้วไม่ทำให้มือเราร้อนได้หรือ ในการโต้ตอบปัญหาใด ๆ เราจะใช้ข้ออ้างเพียงว่าไม่รู้ไม่เห็นมาเป็นเหตุผล ก็จะทำให้คำกล่าวของเราปราศจากน้ำหนักมากขึ้น เพราะการวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ เราจำเป็นต้องให้ข้อวินิจฉัยนั้นมีรากฐานอยู่บนความรู้ ไม่ใช่บนความไม่รู้ แม้ไม่รู้ประจักษ์ ก็ให้เป็นความรู้ที่ประกอบด้วยเหตุผลก็ยังมี ส่วนในข้อที่ว่านำมาแสดงให้ดูไม่ได้นั้น ถ้านรกสวรรค์อยู่คนละโลกกับเรา ก็ถูกแล้วว่านำมาแสดงไม่ได้ อย่าว่าแต่เรื่องเช่นนั้นเลย แม้เรื่องในโลกเราเช่นมีผู้เล่าเรื่องภูเขาหิมาลัยให้ฟัง เราไม่เชื่อว่ามิเพราะเราไม่รู้ไม่เห็นและนำภูเขานั้นมาแสดงแก่เราไม่ได้ ดังนั้นเราก็เห็นได้ว่า ความไม่รู้ไม่เห็น หรือการที่ไม่สามารถยกภูเขาหิมาลัยไปแสดงแก่ใคร ๆ ได้ นั้น ย่อมไม่ทำให้ภูเขานั้นพลอยไม่มีไปตามข้ออ้างของผู้ไม่เชื่อไปด้วยเลย

นรกสวรรค์ตามคำอธิบายของท่านผู้ฝึกฝนอบรมจิตชั้นสูงว่า มีความเป็นอยู่ต่างไปจากมนุษย์ และมีเอกเทศอยู่ส่วนหนึ่ง ผู้จะรู้จะเห็นต้องมีเครื่องมือคือทิพยจักขุ (ตาทิพย์) อันต้องอาศัยการฝึกหัดอบรม จึงสามารถรู้เห็นได้ นักวิทยาศาสตร์ทางจิตใจในปัจจุบัน เช่น ดร.เทเลสลี ดร.ไทเรล ดร.คาริงตัน ดร.โซล ดร.เฮตติงเกอร์แห่งอังกฤษและ ดร.โรน แห่งอเมริกา ได้พยายามพิสูจน์ความสามารถในเรื่องทิพยจักขุ (ตาทิพย์) เรื่องเจโตปริยญาณ (กำหนดรู้ใจผู้อื่น) ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ชี้ให้เห็นว่าถ้าเราฝึกหัดแล้ว ก็จะเกิดความสามารถรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ เรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างแปลกประหลาด ซึ่งมนุษย์ธรรมดาไม่อาจรู้เห็นได้

นักวิทยาศาสตร์ผู้ค้นคว้าเรื่องไเก้ ได้พยายามติดตามค้นคว้าโรคไเก้ชนิดหนึ่งชื่อนิวคาสเซิล อันเป็นไวรัสชนิดเล็กถึงกับลอดเครื่องกรองได้ ไวรัสชนิดนี้ต้องใช้กล้องจุลทรรศน์ที่มีสมรรถนะ

๑. ดู The Personality of man ของ G.N.M. Tyrell หน้า ๑๐๖ ถึง ๑๒๘ กับดู Guide to Modern Thought ของ C.G.E. Joad ตอนที่ว่าด้วย Abnormal Psychical Phenomena.

(ความสามารถ) สูงจึงเห็นได้ เพราะจะต้องขยายให้ใหญ่กว่าเดิมตั้งหมื่นหรือแสนเท่า คราวนี้เรามองด้วยตาเปล่าไม่เห็น และเราไม่ยอมใช้เครื่องมือแบบนักวิทยาศาสตร์ เราก็ไม่มีทางอื่นนอกจากเชื่อว่าไม่มีเพราะมองไม่เห็น หรือถ้าเชื่อว่ามีตามอย่างนักวิทยาศาสตร์ความเชื่อนั้นก็ไม่พิเศษอะไรไปกว่าความเชื่อตามเขาว่าในเรื่องอื่น ๆ แม้ในเรื่องนรกสวรรค์ ถ้าต้องการพิสูจน์จริง ๆ ก็ต้องสร้างเครื่องมือ คือทฤษฎีซึ่งมีวิธีการสร้างให้เกิดได้ แต่เรามักจะใช้วิธีลัด คือไม่ยอมสร้างเครื่องมือแล้วจะเรียกร้องให้เห็นด้วย จึงเป็นเรื่องที่ช่วยอะไรไม่ได้

นักดาราศาสตร์จะช่วยคลี่คลายปัญหานี้ได้ดีพอใช้ เพราะกล่าวตามเหตุผลทางดาราศาสตร์โลกอื่นจากโลกเรายังมีอยู่อีกหลายล้านหลายโกฏิลोक เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการแปลกประหลาดอะไรที่จะมีมนุษย์ในโลกอื่นอีก หรือมีผู้ที่มีความสุขสูงกว่ามนุษย์เรา คืออาจมีความเจริญเทียมเทวดาในสวรรค์หรือในอีกบางโลก จะมีมนุษย์หรือสัตว์อยู่กันอย่างลำบากยากเข็ญ ทนทุกข์ทรมานดังตกนรก และความเป็นอยู่ของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้น อาจวิจิตรพิสดารไปกว่าในโลกเราเท่าไรก็ได้ เพราะแต่ ในโลกเราเองก็มีสัตว์มากมายหลายแสนหลายล้านชนิด ตั้งแต่ตัวเล็กที่สุดจนมองไม่เห็นกับตัวใหญ่ที่สุด มีรูปร่างต่างกันกินอาหารต่างกัน อาศัยอยู่ในน้ำในดินหรือในต้นไม้บนพื้นดินแตกต่างกันตามชนิด เหตุนี้สวรรค์นรก ซึ่งมีอยู่ในโลกอื่นก็อาจมีได้ แม้ในการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์

แต่สวรรค์ นรกจริง ๆ เป็นเรื่องเห็นได้ยาก เราอาจเข้าใจเรื่องสวรรค์ในอนกนรกในใจหรือสวรรค์นรกที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ในความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่ดีเลวต่าง ๆ กันนี้เองได้ดีกว่าว่าถึงอย่างไรเราก็ยังเห็นสวรรค์และนรกได้หรือรู้ด้วยตัวเอง เราจะได้วันเหตุชั่ว ประกอบกระทำแต่เหตุที่ดีเพื่อจะได้ไม่ต้องตกนรกทั้งเป็น แม้เราจะไม่เชื่อเรื่องสวรรค์นรกจริง ๆ ก็ไม่ทำให้กระทบกระเทือนต่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะยังมีสวรรค์นรกปัจจุบันให้เราเห็นอยู่อีกข้อสำคัญขอให้เราเว้นชั่วประพฤติดีเป็นใช้ได้ ทางพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้มนุษย์คิดได้ดีเพียงแต่จะไปสวรรค์หากสอนไว้สูงกว่านั้น โดยสอนให้บรรลุนิพพาน ซึ่งสูงกว่าสวรรค์คือไม่มีการกลับกลอกแปรปรวนต่อไปอีก เพราะสวรรค์ยังมีความไม่ยั่งยืน ผู้อยู่ในสวรรค์ก็ยังไม่หมดกิเลสท่านจึงสอนเรื่องนิพพานอันเป็นเรื่องของการดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวง

บทที่ ๗

ไม่มองข้ามเรื่องเศรษฐกิจและเรื่องตนเอง

“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้แก้ความเลื่อมทางศีลธรรม โดยไม่มองข้ามปัญหาเศรษฐกิจ สอนให้แก้ความชั่วด้วยความดี และสอนให้แก้ที่ตัวเองก่อน โดยไม่คอยเกี่ยงให้คนทั้งโลกดีหมดแล้ว เราจึงจะดีเป็นคนสุดท้าย แม้ในการสอนให้มีเมตตาจิต ก็ให้หัดแผ่เมตตาในตนเองก่อน เพื่อจะได้เป็นพยานว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์จันใด คนอื่นก็มีความรักสุขเกลียดทุกข์จันนั้น”

เพื่อที่จะให้ท่านผู้อ่าน แยกพิจารณาหัวข้อเรื่องนี้เป็นประเด็น ๆ ไป จะขอแยกเนื้อความในบทนี้เป็น ๓ ประเด็นคือ :-

๑. เรื่องคำสอนที่ไม่มองข้ามปัญหาเศรษฐกิจ
๒. เรื่องแก้ความชั่วด้วยความดี
๓. เรื่องไม่มองข้ามตนเอง ในการแก้ปัญหาศีลธรรม

ท่านผู้อ่านอาจรู้สึกว่ ในบทนี้ทำไมจึงต้องมีประเด็นหลายประเด็นนัก น่าจะบทละประเด็นก็จะสะดวกแก่การจำและพิจารณา ขอเรียนว่าบทนี้ทั้งหมดอาจจำกัดความให้เหลือประเด็นเดียวก็ได้ คือ พระพุทธศาสนามีคุณลักษณะพิเศษในการเสนอหลักส่งเสริมศีลธรรมไว้อย่างดียิ่ง ถ้าพิจารณาเพียงประเด็นเดียวนี้ ข้อที่แยกไว้ข้างต้นก็ถือได้ว่าเป็นประเด็นปลีกย่อยในประเด็นใหญ่ อันที่จริงผู้เขียนไม่ประสงค์จะแสดงคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาให้มากมายหลายสิบข้อ จนยากแก่การกำหนดจดจำ อันไหนพอจะรวมเข้าประเภทเดียวกันได้ ภายใต้หัวข้อใหญ่ ก็พยายามรวมไว้เป็นข้อเดียวกัน ในหนังสือเล่มนี้ที่ตั้งไว้ ๑๒ หัวข้อก็คิดว่าย่อเย้อเหลือเกิน แต่แม้เช่นนั้นถ้าท่านผู้อ่านจะจำได้เพียงไม่กี่ข้อก็เป็นทีพอใจแล้ว ข้อสำคัญเมื่อนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว อย่าให้ถึงกับอธิบายอะไรในเรื่องคุณความดีแห่งศาสนานี้ไม่ได้เอาเสียเลย

๑. เรื่องคำสอนที่ไม่มองข้ามปัญหาเศรษฐกิจ

ปัญหาที่สำคัญยิ่งในชีวิตมนุษย์ข้อหนึ่ง ในข้อที่สำคัญทั้งหลายก็คือ ปัญหาเศรษฐกิจที่ว่าทำอย่างไรจะมีกิน อยู่ มีอาหารรับประทาน หรือมีของกลางคือเงินไว้ใช้จ่ายใช้สอยบำบัดความต้องการต่าง ๆ

ถ้าท่านอ่านตำราเศรษฐกิจของฝรั่งหลาย ๆ เล่ม จะรู้สึกว่ต่างยืนยันตรงกันข้อหนึ่งก็คือจุดประสงค์ของเศรษฐกิจนั้น ได้แก่การพยายามบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ (To try to satisfy human want. ^s)

ที่ถอดออกเป็นภาษาไทยแล้ว เฉพาะเรื่องนี้ในหนังสือของผู้เขียนชื่อ ชุมมนันท์กิตเบ็ดเตล็ดของ ส.ช. หน้า ๑๓๔)

จากหลักฐานที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เกี่ยวกับเศรษฐกิจเกี่ยวข้องกับศีลธรรมนี้ ย่อมเป็นเครื่องตอบปัญหาได้ดีต่อคำใส่ความของคนบางคนที่ว่า พระพุทธศาสนาสอนให้คนเกียจคร้าน เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้ขยันไว้เป็นข้อแรก ในเรื่องประโยชน์ปัจจุบันอยู่แล้ว

ยิ่งกว่านั้น ในบางกรณีพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงคุณธรรมในการประกอบอาชีพทางอาชีพ เช่นการค้าขายว่าถ้าใครประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการแล้วก็จะเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างดี คือ :-

๑. เป็นผู้มีความซื่อสัตย์ หมายถึงรอบรู้ในการค้าขายสินค้า รู้ทุนรู้กำไร
๒. เป็นผู้มีความเพียร หมายถึงเพียรพิจารณากาลเทศะ รู้ทำเลซื้อทำเลขาย ว่าซื้อที่ไหนจะได้ถูกขายที่ไหนจะได้ราคา แล้วไม่ทอดธุระ
๓. รู้จักชอบพอกับคนมาก หมายถึงมีมิตรมีสหายมาก รู้จักทำตนให้เป็นที่ยอมรับไว้นั่นเองใจของคนทั้งหลาย

หลักฐานเรื่องนี้ดูพระไตรปิฎกเล่ม ๒๐ หน้า ๑๔๖ ผู้เขียนเชื่อว่าท่านผู้อ่านคงรู้สึกบ้างไม่มากก็น้อย ในความรอบคอบละเอียดลออแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่ยกมากล่าวไว้หลายเรื่องด้วยกันในที่นี้

คำสอนหลักเศรษฐกิจขั้นสูง

เมื่อได้กล่าวถึง การที่พระพุทธศาสนาได้สอนให้บุคคลสนใจทำตนให้เจริญในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเหตุให้สะดวกในการที่จะปฏิบัติตามศีลธรรม อันนับได้ว่าเป็นคำสอนหลักเศรษฐกิจขั้นต่ำแล้ว ก็ควรจะได้กล่าวถึงหลักคำสอนเศรษฐกิจขั้นสูง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือสูงเกินเศรษฐกิจไว้ด้วย เพราะหลักคำสอนขั้นนี้ แทนที่จะให้เราคอยสนองความอยากได้ใคร่ดีต่าง ๆ กลับสอนให้เราเป็นนายเหนือความทะยานอยากที่มาเผาผลาญจิตใจของเราให้เร่าร้อน

ถ้าท่านผู้อ่านติดตามดูวิธีการของพระพุทธเจ้า ในข้อนี้ แล้วจะรู้สึกน่าอัศจรรย์ใจในการจัดการกับปัญหาเศรษฐกิจขั้นสูง โดยวิธีอันสุขุมฉลาดรอบคอบของพระองค์ ซึ่งจะกล่าวต่อไป

ในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก ซึ่งเป็นงานใหญ่มาก เทียบดูกับการดำเนินงานต่าง ๆ ในทางโลกแล้ว เราก็คงเห็นได้เองว่าพระพุทธศาสนาอยู่มาได้กว่า ๒๕๐๐ ปีแล้วยังมั่นคงเป็นปึกแผ่น แต่องค์กรทางโลกยังไม่ปรากฏว่า มีองค์กรใดดำรงมั่นคงสืบต่อกันมาเป็นหลักฐานได้ยั่งยืนและแพร่หลายเท่านี้

วิธีการในทางโลกไม่ว่า จะทำอะไรเกือบจะหนีปัญหาเรื่องเงินไม่พ้น จนกระทั่งคนบางคนกล่าวว่า มีปัญหาสำคัญในการดำเนินงานขั้นใหญ่ ๆ อยู่เพียง ๓ ข้อ คือ ๑. เงิน ๒. เงิน ๓. เงิน รวมความว่าถ้ามีเงินก็ทำอะไรสำเร็จหมด ถ้าไม่มีเงินก็เกือบจะเลิกพูดกันได้ทีเดียว

พระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นมาแล้ว ถึงวิธีการของชาวโลก ซึ่งต้องใช้เงินเป็นสรณะเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรงใช้วิธีตรงกันข้าม ซึ่งผู้เขียนใคร่เรียกว่าเป็นหลักเศรษฐกิจขั้นสูง

หรือหลักการเหนือหลักเศรษฐกิจ กล่าวคือไม่ใช่เงินเลย

ในพระวินัยพระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระหิบบ้างหรือรับเงินทอง ทรงปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ทำเช่นนั้นคล้ายจะแสดงให้เห็นว่า โดยไม่ใช่เงินทองเลยนี่แหละจะทำงานชิ้นใหญ่ให้ดู และก็ทำได้สำเร็จจริง ๆ ด้วย

หลักการที่เรียกว่าเศรษฐกิจชั้นสูงของพระองค์ก็คือพยายามเป็นนายเหนือความทะยานอยากต่าง ๆ พยายามรู้ว่าเท่าไรจำเป็น เท่าไรเกินจำเป็น เท่าไรกลายเป็นความทะยานอยากไป

พระองค์ได้อนุญาตสิ่งจำเป็นสำหรับภิกษุไว้ ๔ ประการเรียกว่าปัจจัย ๔ หรือที่ตรงกับคำอังกฤษว่า Four Requisites คือ ผ้าห่มห่ม (จีวร) อาหาร (บิณฑบาต) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) และยาแก้เจ็บไข้ (คิลานเภสัช) เครื่องอาศัยทั้ง ๔ ประการนี้ มีการข้อมความเข้าใจกันตั้งแต่แรกบวชว่า เอาพออาศัยเป็นไป ไม่มีผ้าดีผ้าใช้เก็บตกชิ้นเล็กชิ้นน้อยปะติดปะต่อกันก็ใช้ได้ อาหารไม่มีดีอาศัยที่เอาให้กินก็ได้ ที่อยู่ไม่มีดี อาศัยโคนไม้ก็ใช้ได้ ยารักษาโรคไม่มีดี เพียงยาตบแต่งน้ำมูตรก็ใช้ได้

นอกจากนั้นยังมีข้อบัญญัติอีกหลายประการไม่ให้ใช้ของที่ทำด้วยทองหรือเงิน หรือการวาวสวยงามเกินไปห้ามไม่ให้ขอของจากใครต่อใคร โดยเขามีได้อนุญาตให้ขอได้ในเมื่อไม่มีความจำเป็นจริง ๆ ไม่ให้มากเกินไป แม้กระทั่งกับอาหารที่รับไว้แล้ว ให้ค้างคืนเพื่อจะได้บริโภคในวันรุ่งขึ้น

ในที่สุดได้ทรงวางหลักใหญ่ไว้ว่า

๑. ความทะยานอยาก เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดดับความทะยานอยากได้โดยไม่เหลือ เป็นการดับทุกข์ (พระวินัยปิฎกเล่ม ๔ หน้า ๑๘)

๒. ภิกษุทั้งหลาย ยังไม่ตกเป็นทาสของความทะยานอยากที่เกิดขึ้นเพียงใด ก็ยังความเจริญได้ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น (พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๓ หน้า ๒๑)

ได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้นว่า หลักเศรษฐกิจคือการสนองความต้องการของคน แต่หลักชั้นสูงของพระศาสนา มิใช่การสนองหากเป็นการบรรเทาความต้องการที่ไม่จำเป็น และพยายามเป็นนายเหนือความต้องการนั้น ๆ ผู้ต้องการหาความสุขจึงควรจะได้พิจารณาด้วยความรอบคอบ

หนึ่งเพื่อที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้ก้าวไปสูงกว่าเศรษฐกิจทางโลกอีกขั้นหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาได้เสนอเรื่องทรัพย์ประเสริฐ (อริยทรัพย์) หรือทรัพย์ภายในไว้ ๗ ประการ คือ :

(๑) เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ (ศรัทธา)

(๒) รักษากายวาจาให้เรียบร้อย (ศีล)

(๓) ละอายต่อบาปทุจริต (หิริ)

(๔) เกรงกลัวต่อบาปทุจริต (โอตตปปะ)

(๕) สดับตรับฟังหรือเล่าเรียนมาก (พาหุสัจจะ)

(๖) รู้จักเสียสละ (จาคะ)

(๗) มีปัญญารอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ (ปัญญา)

พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๓ หน้า ๕

ถ้ามีทรัพย์สินภายในหรือทรัพย์สินประเสริฐที่เรียกว่าอริยทรัพย์นี้แล้ว ก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ทรัพย์สินนอกจะหลั่งไหลมาเองโดยอัตโนมัติ

โดยกลับกัน คนมีทรัพย์สินนอกที่ไม่มีศีลธรรมประกอบ หรือไม่มีทรัพย์สินภายใน ๗ ข้อ นี้ประกอบเลย ก็แน่นอนว่าทรัพย์สินนอกนั้นจะยังยืนอยู่ไม่ได้

๒. เรื่องแก้ความชั่วด้วยความดี

ในหัวข้อที่ ๒ ของบทนี้ ที่ว่าพระพุทธศาสนาสอนให้แก้ความชั่วด้วยความดีนั้น มีปัญหาสำคัญที่พึงพิจารณาอยู่ไม่น้อย แต่ก่อนที่จะพิจารณาในรายละเอียดอื่น ๆ ขอให้เราพิจารณาหลักคำสอนซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่างก่อน

๑. พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะความตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยคำสัตย์จริง

ธัมมบท สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๔๕

๒. เวนไม่ระงับด้วยการจองเวรในที่ไหน ๆ เลย ย่อมระงับด้วยการไม่จองเวรต่างหาก ธรรมนี้เป็นของเก่า

ธัมมบท สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๑๕

๓. ความชั่วที่ทำแล้ว ผู้ใดปิดกั้นเสียด้วยความดี (คือเลิกทำชั่วเสีย ทำความดีแทนต่อไป) ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่าง เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอกฉะนั้น

พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๓ หน้า ๔๘๗

เหตุผลทางพระพุทธศาสนาที่ให้แก้ความชั่วด้วยความดี ก็คือถ้าใช้ความชั่วแก้ความชั่ว จะไม่มีวันกลายเป็นความดีขึ้นมาได้เลย เปรียบเหมือนการล้างของโสโครกด้วยของโสโครก การซักเสื้อผ้าที่สกปรกด้วยน้ำกระโถนจะยิ่งเพิ่มความสกปรกยิ่งขึ้น

จริงอยู่มองในแง่หนึ่งคล้ายเป็นการหัดเสียเปรียบคนที่คอยจะเอาชนะเขาด้วยความดี ปลอຍให้เขาเอาความร้ายมาใส่เราข้างเดียว และคล้ายกับเป็นการอ่อนแอด้วย แต่ถ้าเข้าใจความหมายในคำสอนให้ตลอดแล้ว จะรู้สึกว่าการที่พระพุทธศาสนาได้เตรียมการไว้พร้อมแล้ว ที่จะไม่ให้ต้องเสียเปรียบ และไม่เป็นการอ่อนแอ

นั่นก็คือการสอนให้แก้ปัญหา ตั้งแต่ยังไม่เกิดเรื่องร้ายขึ้น เช่นสอนไม่ให้ปลุกศัตรู สอนให้ปลุกมิตร ให้น้ำเพ็ญสังคหวัตถุ คือรู้จักผูกน้ำใจคนด้วยการให้ การพูดไพเราะการบำเพ็ญประโยชน์ และการวางตัวให้เข้ากับเขาได้ สอนไม่ให้ยินดีในการหาเรื่องโต้เถียงอันเป็นการตัดทางทะเลาะวิวาท สอนให้มีเมตตากรุณาต่อคนอื่น อันเป็นการเตรียมตัวในทางดี แทนที่จะให้คนอื่นคิดเป็นศัตรูกลับให้คิดเคารพนับถือ การเตรียมตัวหรือวางตัวในทางดีไว้ให้เป็นนิสัยนี้ทำให้ไม่ต้องแก้ปัญหาร้าย ๆ ในภายหลัง มีคำถามว่าถ้าเราทำตนเป็นคนดี แต่คนอื่นเขายังร้ายต่อเราอยู่เราจะทำอย่างไร ตอบว่าทำในทางที่เราจะเสียน้อยที่สุด นั่นก็คือให้พยายามต่อสู้ด้วยความดี

ในที่นี้ผู้เขียนขอเสนอบทความเรื่องความพยายาม ซึ่งเคยเขียนไว้เพื่อประกอบพิจารณาต่อไป

ความพยายาม

ได้มีท่านผู้หนึ่งตั้งปัญหาขึ้นว่า คำว่าเวอร์บจะรับด้วยการไม่จองเวรนั้น น่าจะอย่างไร อยู่ เพราะถ้าเราไม่จองเวรตอบ ก็จะเป็นการปล่อยศัตรูให้ได้ใจ และคิดอ่านข่มเหงเบียดเบียนเราหนักขึ้น ทางที่จะระงับเวรได้จึงควรใช้วิธีอาฆาตพยาบาทเพื่อให้ศัตรูรู้ว่า เมื่อเขาข่มเหงรังแกผู้อื่น เขาจะได้รับตอบแทนอย่างสาสม เพราะฉะนั้นการอาฆาตพยาบาท จึงเป็นเครื่องทำให้ศัตรูคิดหน้าคิดหลัง ไม่รังแกใครง่าย ๆ

ปัญหาเรื่องนี้เห็นว่าพิจารณามาก เพราะเกี่ยวกับการตัดสินใจในการปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์ซึ่งทุกคนอาจประสบได้ในวันใดวันหนึ่ง

คำว่าเวอร์บจะรับด้วยการไม่จองเวรนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ามีความพิจารณาได้เป็น ๒ ประการ คือ พิจารณาตามพยานะ หรือเท่าที่ปรากฏเป็นถ้อยคำอย่างหนึ่ง พิจารณาตามความหมายชั้นในซึ่งเป็นเนื้อหาของพระพุทธศาสนาแท้ ๆ อีกอย่างหนึ่ง

ประการแรก เวนจะระงับด้วยการไม่จองเวร หรือด้วยความพยายามกันแน่ ถ้ามองกันในแง่ศีลธรรมและความสงบแล้ว ก็ไม่มีปัญหาอะไรที่เราจะเห็นได้ว่า เวนนั้นจะรับด้วยการไม่จองเวรแน่นอน

เราอาจถูกคนพูดเสียดสีหรือด่าว่าให้เจ็บใจ เราอาจถูกคนพูดดูหมิ่นเหยียดหยาม แต่ถ้าเรามีความอดกลั้นพอ ไม่ตกเป็นทาสของความโกรธและความวุ่นวายแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็จะผ่านหายไปด้วยการทำเป็นไม่รู้เท่าทัน หรือทำเป็นไม่ได้ยินของเรา มองในแง่เสียเราอาจเสียหายบ้าง ในการถูกเขาว่าข้างเดียว แต่เป็นการเสียน้อยเพื่อแลกกับการไม่ต้องเสียมาก เพราะถ้าเราไม่อดทนปล่อยให้เกิดการประหัดประหารกันขึ้น เราจะต้องเสียมากแน่นอน คนที่ไม่ยอมเสียเล็กน้อยนั้น ได้เสียมากถึงขนาดเสียอวัยวะกลายเป็นคนพิการ หรืออย่างแรงถึงกับเสียชีวิตไปก็มี เราจะเห็นได้ว่าบุคคลบางคนดูเหมือนจะมีเรื่องกังวลอยู่แต่การแก้เผ็ดแก้แค้น หรือพูดจาโต้ตอบกับคนนั้นคนนี้อยู่เนืองนิตย์ ใครพูดจาแหลมมาเป็นต้องถูกโต้กลับไปอย่างสมใจ ถ้าไม่ออกในขณะนั้น ก็ต้องไตร่ตรองหาคำพูดที่จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเจ็บใจให้จงได้ บางครั้งถึงกับนอนไม่หลับ มีเรื่องเล่าว่าคนแจวเรือไปได้ ๒ คู่ น้ำแล้ว เพิ่งนึกคำโต้ตอบได้ อุตส่าห์แจวเรือกลับมา ตอบเขาคำสองคำแล้วจึงจากไป ลองนึกดูก็ได้ว่าบุคคลที่ทำได้ดังนี้จะมีความสุขได้อย่างไร ในเมื่อใจเต็มไปด้วยเรื่องโกรธเคืองขุ่นแค้น คนนั้นคนนี้ คอยแต่จะต่อความยาวสาวความยืดตลอดเวลา เมื่อเทียบบุคคลผู้พร้อมที่จะให้อภัยคนอื่น ผู้กินบ้างเลยบ้างก็ไม่ถือสาหาความ และบางทีก็อาจคิดสนุก ๆ ไปจนว่า การที่ทนให้คนอื่นเขาเสียดสีหรือว่ากล่าวเอาบ้าง ก็เป็นการช่วยให้เขามีความสุขได้อย่างหนึ่ง ได้ชื่อว่าทำประโยชน์แก่เขาโดยทางอ้อม จะว่าเป็นการถูกด่าเปล่า ๆ ก็ไม่เชิง เป็นการเสียสละเพื่อความสุขของคนที่ชอบด่าอยู่บ้างเหมือนกัน และถ้าคิดเทียบเคียงไปว่า คนขนาดเราก็ไม่ใช่วิเศษมาแต่ไหน จะถูกเสียดสีว่ากล่าวบ้างไม่ได้เที่ยวหรือ ก็คนขนาดประธานาธิบดี หรือนายกรัฐมนตรีซึ่งมีอำนาจ ยังถูกด่ากันโครม ๆ แล้วเราเป็นอะไรมาจะถูกกระแทกกระเทือนบ้างไม่ได้

แม้ในคติโลก กฎหมายบ้านเมืองก็ไม่สนับสนุนความพยายามอาฆาต คนที่ดูอำนาจแก่

โทษประทุษร้ายร่างกายหรือชกต่อยตีรันกัน กฎหมายก็ถือว่าเป็นคู่วาทมีตัวบทลงโทษด้วยกันทั้งคู่ไม่ได้ยกเว้นให้อาความพยาบาทขึ้นมาแก้ตัวเลย จะยอมให้แก้ตัวก็ต่อเมื่อเป็นการต่อสู้ป้องกันตัวเท่านั้น ยิ่งในการฆ่าคนตายยิ่งเห็นได้ชัดว่า กฎหมายลักษณะอาญาเก่าลงโทษไว้ สถานหนักแก่ผู้ฆ่าคนด้วย “ความพยาบาทมาดหมาย” ด้วยประหารชีวิตให้ตายตกไปตามกัน ส่วนประมวลกฎหมายอาญาที่ออกใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๕ กล่าวว่าผู้ใดฆ่าผู้อื่นโดยไตร่ตรองไว้ก่อนต้องระวางโทษประหารชีวิต อันแสดงว่าความพยาบาทหาได้ก่อให้เกิดผลร้ายแก่ศัตรูของเราเท่านั้นไม่ แต่ได้กลับมาเป็นอาวุธประหารประหารเจ้าของความพยาบาทนั่นเองด้วย

เมื่อคดีโลก ไม่สนับสนุนความพยาบาทแล้ว คดีธรรมจะสนับสนุนได้อย่างไร? เพราะเหตุนี้ผู้พยายามบรรเทาความอาฆมาตพยาบาท จึงเท่ากับเป็นผู้หัดเสียน้อย จะได้ไม่ต้องเสียมาก และประสบความทุกข์ความเดือดร้อน อันเกิดจากกรรมที่ตนก่อขึ้นนั้น แม้จะไม่กล่าวถึงคนที่เสียชีวิตเพราะความพยาบาทของตนซักนำ เราก็จะเห็นตัวอย่างอื่นอีก เช่นคนผู้อยู่ในคุกตะราง ต้องจองจำทำโทษเป็นสิบ ๆ ปี หรือตลอดชีวิต เพราะทนต่อความพยาบาทอันเกิดขึ้นประเดี๋ยวเดียวไม่ได้ จึงต้องไปทนอยู่ในที่คุมขัง อันร้ายแรงยิ่งกว่าการทนประเดี๋ยวเดียวอย่างเปรียบเทียบไม่ได้

ประการที่สอง ที่ว่าเราอาจพิจารณาปัญหานี้ตามความหมายชั้นใน ซึ่งเป็นเนื้อหาของพระพุทธศาสนานั้น คือพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ไปคอยตัดเวรหรือระงับเวรเอาเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ท่านสอนให้เรารู้จักระงับตั้งแต่ยังไม่มีเรื่อง หรือให้หาทางตัดไม่ให้เกิดเรื่องที่เดียวนั้น ก็คือสอนให้รู้จักวางตัวให้ดี ให้คนอื่นแทนที่จะคิดด่าว่าเสียดสีหรือข่มเหงรังแกเรา แต่ให้เขากลับมาเคารพนับถือรักใคร่ เพราะคุณงามความดีของเรา เช่นท่านสอนให้รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจาน รู้จักช่วยเหลือจ้ออ่อนหวานไพเราะ รู้จักช่วยขนขวายทำประโยชน์แก่คนอื่น ไม่เห็นแก่ตนถ้อยเดียว และรู้จักวางตัวให้เหมาะสมสมอดต้นเสมอปลาย ไม่กลับ ๆ กลอก ๆ ถ้าเราทำดีต่อเขาด้วยน้ำใสใจจริงเช่นนี้ ก็เป็นการตัดมิให้เขาข่มเหงรังแกเรา หรือมุ่งร้ายเสียดสีด่าว่าเรา ซึ่งเป็นการระงับเวรได้อย่างแยบคายที่สุด โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความพยาบาทอาฆมาตเลย

เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะต้องตัดสินใจในการปฏิบัติตนให้เหมาะแก่เหตุการณ์ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ในวันใดวันหนึ่งข้างหน้าแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าพระพุทธภาษิตที่ว่า เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร อันมีความหมายในทางให้บรรเทาความพยาบาทอาฆมาตและมีความหมายในทางให้รู้จักทำตนให้เป็นที่น่ารักใคร่ของคนทั่ว ๆ ไปนั้น ยังคงเป็นภาษิตที่ก่อให้เกิดความสงบความสดชื่น และความร่มเย็นเป็นสุขแก่มนุษย์ทุกกาลสมัย

ไม่เฉพาะแต่ในเรื่องความพยาบาทเท่านั้นที่พระพุทธศาสนาสอนให้เอาชนะด้วยความดี แม้ความไม่ดีอื่น ๆ จะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม ก็ควรเอาชนะด้วยความดีทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะเรื่องของศาสนาเป็นเรื่องสอนให้คนมีใจสูง ไม่ปล่อยตัวไปตามอำนาจฝ่ายต่ำ

๓. เรื่องไม่มองข้ามตนเอง ในการแก้ปัญหาศีลธรรม

โดยปกติคนมักจะเรียกหาศีลธรรม เมื่อตนเองเผชิญเรื่องยุ่งยากที่คนอื่นก่อให้เกิด เช่นถูกข่มเหงเบียดเบียน ถูกหลวงล่อลวงโกงเป็นต้น พอเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้น ก็จะเรียกหาความเป็นธรรม

เรียกหาศีลธรรม เรียกหาความยุติธรรมเป็นการใหญ่ ทั้ง ๆ ที่โดยปกติคนไม่เคยเห็นความสำคัญ หรือความจำเป็นของศีลธรรมและความเป็นธรรมแต่อย่างใดเลย

เคยมีอยู่สมัยหนึ่งในระหว่างสงคราม เราได้ยินเสียงปืนกันมากกว่าศีลธรรมเสื่อมโทรม และเสียงที่ปืนนั้นก็ล้วนแต่ชัดไปที่คนอื่นทั้งสิ้น ตกลงจึงเกิดปัญหาว่าเราจะแก้ความเสื่อมโทรมของ ศีลธรรมที่ใครดี

ถ้าพิจารณาหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นได้ว่าท่านสอนไม่ให้ลิ้มตัวเราเอง หรือมองข้ามตัวเราเองไป หากให้พิจารณาจัดการที่ตนเราเองก่อน โดยไม่คอยเกี่ยงให้คนทั้งโลก ดีหมด แล้วเราจึงจะดีเป็นคนสุดท้าย

มีพระพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า “บุคคลพึงตั้งตนเองนั่นแหละ ไว้ในทางที่ควรก่อน” (อตุตทานเมว ปฐมัม ปฏิรูปเป นิเวสเย) ธรรมบท สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๓๖ อันแสดงว่าอย่าเกี่ยงให้คนอื่นดีโดยเราไม่สนใจจะจัดการกับตัวเราเองเลย

ข้อควรคิดพิจารณาในการส่งเสริมศีลธรรมหรือในการแก้ปัญหาเรื่องศีลธรรมเสื่อมนี้ ผู้เขียนได้เคยเสนอไว้เป็น ๒ ทาง คือ :-

๑. จัดการกับปัญหาเศรษฐกิจให้เรียบร้อย ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

๒. จัดการกับตัวเราเอง และช่วยกันเผยแผ่ความรู้สึกประทับใจ รังเกียจความชั่วช้าต่าง ๆ และนิยมในคุณงามความดี ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

เฉพาะข้อหนึ่งจะขอผ่านไป เพราะได้กล่าวไว้แล้ว ส่วนข้อหลังที่ให้ปลูกฝังความรู้สึก ประทับใจ รังเกียจความชั่วช้าทุจริต นิยมในคุณความดีต่าง ๆ นั้น ความจะชัดขึ้น เมื่อเราสอบสวน ดูความพึงใจของเราทั้งหลายในเรื่องอื่น ๆ

ในหมู่อิสลามิกชน เขาไม่เคียดร้อนเลยที่ไม่มีเนื้อหมูขายในท้องตลาด เพราะเขามีประเพณี ทางศาสนาไม่รับประทานเนื้อหมูกันโดยทั่วไป ในหมู่คนไทยทั่วไป ไม่มีใครรับประทานเนื้อแมวหรือ เนื้อสุนัข เพราะฝังใจกันมาแต่โบราณโดยหาเหตุผลไม่ได้ดีนัก เหตุผลหนึ่ง เพราะแมวและสุนัขใกล้ชิด กับคนและเป็นสัตว์เลี้ยง จึงไม่มีใครคิดจะกิน แต่คนรุ่นปัจจุบันแม้บางคนไม่เลี้ยงสุนัขหรือเลี้ยงแมว ก็เลยพลอยไม่กินเนื้อสัตว์ทั้งสองนี้ไปด้วย คือ พลอยฝังใจไปตามชนหมู่มาก และถ้าถามเหตุผล ก็คงตอบได้เพียงว่า นี่รังเกียจเพียงแต่พูดถึงก็อยากจะอาเจียนเสียแล้ว เพราะถ้าจะตอบว่าสุนัขและ แมวสกปรก เราก็คงเห็นได้ว่า ในบางกรณีหมูสกปรกไม่แพ้สุนัขเลย เพราะกินอุจจาระคนเหมือน สุนัขและปลาบางชนิดเช่นปลาหมอที่คนไทยนิยมกินกันนักนั้น ก็ปรากฏว่าเป็นปลาที่ชอบกินอุจจาระ คนเป็นอันมาก แต่เราก็ไม่รังเกียจกัน ตกลงเมื่อสาวหาเหตุผลกันหนักเข้า ก็ต้องโยนให้แก่ความฝังใจ ความประทับใจว่าอย่างนั้นกินได้ อย่างนี้กินไม่ได้ และเมื่อเกิดความประทับใจอย่างนี้แล้ว ก็ไม่กินทั้ง ในที่ลับและที่แจ้ง เมื่อความฝังใจอาจเกิดได้ในกรณีเนื้อสุนัขหรือเนื้อแมวขณะนี้แล้ว เราก็อาจหัดหรือ ปลูกฝังให้เกิดความฝังใจในเรื่องรังเกียจความชั่วและนิยมความดีได้แต่เรื่องนี้จะต้องทำให้เป็น มติมหาชนโดยการช่วยขยายวงออกไปจากเอกชน และโดยเฉพาะก็คือตัวเราเองก่อน

การจะยอมปลูกความฝังใจหรือความประทับใจชนิดนี้ไม่มีอะไรดีไปกว่าการพิจารณาถึง

เหตุผล ในเรื่องเอาใจเขามาใส่ใจเรา เทียบเคียงกันและกัน คนที่จะเห็นอกเห็นใจผู้อื่นได้นั้น มักจะเทียบเคียงอกเขาอกเราเสมอ คนเช่นนี้มักไม่ลืมตน และเป็นที่ยอมรับรักใคร่ของคนทั้งหลาย

คนบางคนถึงคราวตนเป็นเบี้ยล่างหรือเป็นฝ่ายเดือดร้อนแล้ว จะพยายามวิ่งเต้นอย่างเต็มความสามารถไม่เป็นอันกินอันนอน ไม่เลือกว่าจะผิดจะถูก จะเสียความยุติธรรมหรือไม่ สุดท้ายให้พ้นความทุกข์ร้อนได้ก็แล้วกัน แต่พอถึงคราวตนเป็นฝ่ายได้เปรียบ เป็นฝ่ายเหนือผู้อื่น ก็จะข่มขู่หรือเหยียบคนอื่นอย่างปราศจากความปราณี

เพราะเหตุนี้ทางพระพุทธศาสนาเมื่อสอนให้คนรู้จักฝึกจิตใจให้ประกอบด้วยเมตตากรุณา จึงได้จัดลำดับในการแผ่เมตตาไว้ ๔ ลำดับ คือ :-

๑. ให้แผ่เมตตาไปในตัวเองก่อน นึกปรารภนา ให้ตนมีความสุขพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เพื่อจะได้ตนเองเป็นพยานว่าเรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น การแผ่เมตตาในตัวเองนี้ ทำได้ง่ายที่สุด แม้ไม่หัด คนก็มีความรู้สึกกันอยู่โดยปกติแล้ว แต่ถ้าหัดแผ่เมตตาในตนเองก็จะเป็นการก้าวขึ้นสู่บันไดขั้นแรก เพื่อก้าวไปยังขั้นอื่นต่อไป

๒. เมื่อแผ่เมตตาในตนเองจนเห็นประจักษ์แก่ใจถึงความรู้สึกรักตนของเราแล้ว ในลำดับต่อไปให้หัดแผ่เมตตาในคนที่เรารักเช่น พ่อแม่ บุตร ภริยาสามี หรือคนที่เป็ญาติมิตร ซึ่งแผ่ได้ง่ายเป็นลำดับที่สอง

๓. แล้วจึงแผ่เมตตาไปในบุคคลที่เรารู้สึกเฉย ๆ ไม่รักไม่ชัง หรือเป็นผู้ที่เราไม่ค่อยมีความสนใจเท่าไรนัก

๔. ต่อจากนั้นจึงหัดแผ่เมตตาขึ้นยากที่สุด คือแผ่เมตตาในคนที่เป็นศัตรู เพราะตามปกติคนเรามักจะคิดแต่ให้ศัตรูพินาศย่อยยับ พอใจที่จะเห็นศัตรูมีอันเป็นไปต่าง ๆ แม้เช่นนั้นทางพระพุทธศาสนาก็สอนให้มีใจสูงพอที่จะหัดให้อภัย และให้มีภาพปรารถนาดีต่อศัตรู ใครไม่เคยหัดจะลองหัดดูบ้างก็จะเป็นการดี เพราะเรามักจะได้ยินแต่ว่า ถ้าเป็นคน ๆ นั้นแล้ว ก็จะขอผูกพยาบาทหรือผูกโกรธตลอดไป ยากที่จะมีใครหัดยกระดับจิตใจให้สูงโดยให้อภัยแก่ศัตรู และแผ่ความปรารถนาดีไปยังบุคคลเหล่านั้นได้

เป็นอันขอสรุปไว้ในท้ายบทนี้ อันว่าด้วยคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาว่าด้วยการส่งเสริมศีลธรรมว่าการนึกถึงอกเขาอกเรา หรือเอาใจเขามาใส่ใจเรานั้นเป็นรากฐานอันสำคัญยิ่งคู่เคียงกับหลักเศรษฐกิจส่วนบุคคล

ในที่ใดไม่มีการเห็นอกเห็นใจกัน ในที่นั้นจะมีการแบ่งแยกเป็นพวกเขาพวกเรา คอยจ้องจับผิดหาความกัน และคอยปกปิดความผิดของตน ขยายความผิดของคนอื่นเพียงเล็กน้อยให้ดูใหญ่โตขึ้น ความเมตตากรุณาแม้จะเป็นคุณธรรมชั้นสูง ละเอียดย่อนยังความร่วมมือเป็นสุขให้เกิดขึ้น แต่ถ้าคนเรายังไม่ยอมเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ไม่ยอมเอาใจเขามาใส่ใจเราแล้ว ก็ยากที่คนจะปลูกฝังความเมตตากรุณานั้นในจิตใจของตนเองได้ จะปลูกฝังได้ก็เฉพาะความเมตตากรุณาต่อตนเองฝ่ายเดียว แล้วเหยียบย่ำผู้อื่นให้เหลกลาญลงไป เรื่องควรจะเลืกกลายเป็นเรื่องใหญ่ ควรจะให้ภัยได้ กลายเป็น

เรื่องขอขาดบวตหายไป เพราะฉะนั้นคุณลักษณะข้อนี้ของพระพุทธศาสนา จึงช่วยเผยแผ่สันติสุขให้
แพร่หลายไปอย่างแท้จริง

บทที่ ๘

ธรรมาธิปไตย

“พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สอนให้ถือธรรม คือความถูกต้องตามเหตุผลเป็นประมาณ ที่เรียกว่าธรรมาธิปไตย ไม่สอนให้ถือตนเองเป็นใหญ่ หลักคำสอนเรื่องผู้เห็นธรรมชื่อว่าเห็น พระพุทธเจ้า คำสอนเรื่องอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา และการตั้งพระธรรมวินัยไว้เป็นพระศาสนาแทน พระองค์ของพระพุทธเจ้า ก็เป็นการสอนแบบธรรมาธิปไตยนี้”

หลักการข้อนี้ของพระพุทธศาสนาเป็นหลักกว้างขวาง ครอบคลุมถึงคุณงามความดีอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่ถือกันว่าทันสมัยและสูงในคุณค่า รวมทั้งหลักเรื่องการทำความดี เพราะเห็นแก่ความดี

ผู้เขียนขออัญเชิญพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสมาตั้ง เป็นประธานในบทนี้ เพราะรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณของพระองค์ท่าน ในเมื่อได้อ่านแล้วรู้สึกจับใจ ทำให้พยายามค้นคว้าเฉพาะในข้อนี้เป็นพิเศษมาตั้งแต่ในสมัยที่ยังเล่าเรียนพระปริยัติธรรมอยู่

พระนิพนธ์เรื่องนี้ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น มีพิมพ์ไว้ในที่หลายแห่ง ในที่นี้จะ ขอล้างหนังสือพุทธคุณกถาฉบับหอสมุดวชิรญาณ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๓ หน้า ๕๑ ดังนี้ :-

“อนึ่งเนื่องด้วยการถือชาติ คนทั้งหลายย่อมมีปกติเห็นแก่ตัว จะทำการอย่างใดอย่างหนึ่งแม้ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นตัวต้องได้ประโยชน์ด้วยจึงจะทำ อรรถาธิษัต์นี้คิดมาในสันดาน แม้แห่งคนถือ พระพุทธศาสนา ทำบุญให้ทานยังปรารถนาจะได้สมบัติอย่างนั้นอย่างนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาทรง ชักนำให้ละความเห็นแก่ตัว และให้ตั้งใจทำมุ่งความสมควรเป็นใหญ่ ทรงติการทำด้วยอัตตาธิปไตย ยกตนเป็นใหญ่ และโลกาธิปไตย เฟ่งโลกเป็นใหญ่ และทรงสรรเสริญธรรมาธิปไตย มุ่งธรรม เป็นใหญ่”

ข้อธรรมเรื่องอริปไตย ๓ นี้มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกเล่ม ๒๐ หน้า ๑๘๖ เล่ม ๑๑ หน้า ๒๓๑ และในวิสุทธิมรรค สิลนิกเทศ หน้า ๑๖ เป็นแต่ไม่มีข้อที่ติออตตาธิปไตย หรือโลกาธิปไตยไว้ โดยตรง หากชี้ให้เห็นความตึกว่ากัน อยู่ในตัวของอริปไตยทั้ง ๓ ข้อนี้

แต่พระพุทธภาษิตที่ยกย่องธรรมาธิปไตยโดยตรงมีอยู่ คือในพระสูตรตันตปิฎกเล่ม ๒๐ หน้า ๑๓๘ ทรงแสดงคุณธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ เทียบเคียงกับคุณธรรมของพระสัมมา สัมพุทธเจ้าเป็นผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ (ธัมมาธิปไตย = ธรรมาธิปไตย) ซึ่งประกาศความที่ พระพุทธศาสนายกย่องธรรมาธิปไตยเป็นเลิศ

ก่อนที่จะกล่าวเรื่องอื่นต่อไป ขอให้เราวិเคราะห์เรื่องอริปไตย ๓ เป็นอันดับแรก เพื่อเป็น
มูลฐานแห่งความเข้าใจในหลักแห่งพระพุทธศาสนา อริปไตยหรือความเป็นใหญ่ ๓ อย่างที่แสดงใน
หลักพระพุทธศาสนา คือ

๑. **อัตตาธิปไตย** ถือตนเป็นใหญ่ ปรารถนหรือประโยชน์ตนเป็นที่ตั้ง แต่ถ้าปรารถมาแล้วทำ
คุณงามความดี ก็ยิ่งดีกว่าคนไม่ทำความดี บุคคลประเภทนี้ถ้าจะทำอะไร จะบริจาคเงินหรือสิ่งของ
ก็ต้องการให้ประกาศชื่อเสียง ต้องได้เป็นผู้มีเกียรติจึงจะทำ บางครั้งบุคคลบางคนที่ทำอะไรโดยติด
ลูกคิดถึงผลได้ผลเสียคือหวังประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง นำอะไรไปให้ใครก็เข้าทำนองให้น้อย
เพื่อให้ได้มาก อย่างไรก็ตาม ถ้าจะถือว่า ความเห็นแก่ตัว จูงให้คนทำความดี แม้ความดีนั้นยังไม่
สมบูรณ์ ก็ยังถือได้ว่าเป็นบันไดขั้นแรกแห่งการก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้มีจิตใจสูงขึ้นในโอกาสต่อไป

๒. **โลกาธิปไตย** ถือโลกเป็นใหญ่ ปรารถนสังคมหรือโลกเป็นประมาณ สุดแต่คนอื่นหรือส่วน
มากเชื่อว่าอย่างไร ก็ถืออย่างนั้น อันนี้เอง บางครั้งก่อความเดือดร้อนให้เป็นอันมาก เช่นคนในครอบครัว
ตายลง ตามประเพณีต้องสวด ๓ คืน ต้องมีทำบุญ ๗ วัน ต้องเลี้ยงคนเลี้ยงพระและในบางกรณี
ต้องเลี้ยงเหล้าด้วย ตนเองยากจน ไม่มีเงินก็สืไปหยิบยืมเขามาทำบุญ เพื่อไม่ให้คนทั้งหลายติเตียนหรือ
ในกรณีอื่น จะบวชลูกบวชหลาน ต้องเชิญแขกมาเลี้ยงอาหาร มีการลงขัน คือผู้รับเชิญเอาเงินมาช่วย
แล้วก็จดจำนวนไว้ เพื่อถึงคราวเขา จะได้เอาเงินไปช่วยให้สมส่วนกัน ในการนี้ต้องฆ่าสัตว์เอามาเลี้ยง
กันอย่างรื่นเริงยิ่งกว่านั้นถ้าเจ้าภาพใจใหญ่ แต่การเงินไม่ใหญ่ตามใจ พยายามจัดงานใหญ่โตให้ครบ
เครื่อง มีทั้งมหรสพและดนตรีด้วย ก็ต้องถึงเป็นหนี้เป็นสินเขาเพื่อทำบุญ การทำอะไรตาม ๆ
ผู้อื่นโดยไม่ดูฐานะของตนอย่างนี้ บางครั้งก็ก่อเหตุเดือดร้อนให้ และถ้ารู้เท่าไม่ถึงการณ์ด้วยก็เลยได้
บาปแทนบุญไป การทำความดีด้วยถือโลกเป็นใหญ่จึงมีโอกาสผิดพลาดได้ง่าย

๓. **ธรรมาธิปไตย** ถือธรรมเป็นใหญ่ ปรารถนความถูกต้องความสมควร ซึ่งอาจกล่าวได้อีก
อย่างหนึ่งว่าเป็นการทำความดี เพราะเห็นแก่ความดี เมื่อทำไปแล้ว และแน่ใจว่าเป็นการสมควร
แล้ว ใครจะเห็นหรือไม่เห็นใครจะโฆษณาชื่อเราหรือไม่ แม้ที่สุดเมื่อทำบุญคุณแก่ใครแล้ว เขา
ไม่กล่าวแม้คำขอบใจ และไม่สำนึกบุญคุณคุณเลย บางครั้งยังเผลอคุณเอาด้วยซ้ำ ก็ไม่ถือเป็นข้อควร
เสียใจ เพราะความมุ่งหมายที่ทำนั้นคือทำความดี เพราะเห็นแก่ความดี, ความถูกต้อง, ไม่ใช่ทำด้วย
หวังอะไรตอบแทน เมื่อจิตใจสูงเช่นนี้ ก็เป็นเหตุให้การกระทำเป็นไปในทางที่เหมาะสมที่ควร ไม่มีการ
แฝงความลับลมคมในอะไรไว้เบื้องหลัง จะไม่มีการบ่นน้อยยกน้อยใจ ว่าทำดีไม่เห็นได้ดี เพราะบาง
ครั้งคนที่ชอบบ่นอย่างนี้ มักไม่ค่อยทำความดี อะไรเป็นขึ้นเป็นอัน จุดประสงค์ของเขาดูเหมือนอยู่ที่
การทวงผลดีมากกว่า

หลักคำสอนที่หนักแน่นในเรื่องธรรมาธิปไตยนี้ สอดคล้องกับคุณลักษณะพิเศษที่ว่า
พระพุทธศาสนาสอนอย่างตรงไปตรงมาเป็นอย่างดี เพราะหลักธรรมาธิปไตยนี้ อาจนำไปใช้ได้
หลายกรณี เช่น :-

๑. ในการอำนวยความยุติธรรม

๒. ในการพิจารณาว่าอะไรผิดอะไรถูกเป็นต้น

การอำนวยความสะดวกของตุลาการหรือผู้เป็นใหญ่เป็นประธานนั้น ถ้าถือหลักธรรมาธิปไตยคือถือธรรมเป็นใหญ่แล้ว ก็จะไม่ตกอยู่ภายใต้อคติ หรือความลำเอียง ๔ ประการ คือลำเอียงเพราะรักหรือชอบกัน เรียกฉันทาคติ ๑ ลำเอียงเพราะชังเรียกโทสาคติ ๑ ลำเอียงเพราะหลงหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์เรียกโมหาคติ ๑ กับข้อสุดท้ายลำเอียงเพราะกลัวเรียกภยาคติ ๑

เราคงเคยเห็น พ่อแม่บางคนเข้ากับลูกจนไม่ยอมฟังเหตุผลอะไรทั้งสิ้น ลูกของตนไม่ว่าจะผิดมากน้อยอย่างไร ไม่ยอมเชื่อว่าผิดทั้งสิ้น สุดแต่ว่าถ้าลูกร้องมาฟ้องเป็นต้องเชื่อไว้ก่อนว่าเด็กอื่นผิด เป็นผู้รังแกลูกของตน บางครั้งเลยทอดตัวลงไปเป็นคู่ความทะเลาะกับเด็กอื่น ๆ แทนลูกของตน หรือช่วยลูกของตนตบตีเด็กอื่น ครั้นพ่อแม่ของเด็กอีกฝ่ายหนึ่งไม่ยอมเข้ามาช่วยลูกของตนบ้าง เรื่องของเด็กก็เลยกลายเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ ถึงฆ่าฟันประทุษร้ายกันอย่างน่าสลดใจ โบราณจึงสอนไว้ว่าอย่าเป็นคนหูเบาเชื่อง่าย ลงโทษคนหรือปักใจว่าคนนั้นคนนี้มีผิดหรือเลวทรามเพียงฟังคนอื่นบอกเล่า เพราะผู้บอกอาจพูดตามข่าวซึ่งไม่เป็นจริงหรือมีใจมุ่งร้ายใส่ความผู้อื่นก็ได้

การพิจารณาว่าอะไรผิดอะไรถูก ข้อนี้ก็ใกล้เคียงกับข้อที่ว่าด้วยการอำนวยความสะดวก แต่อาจใช้ได้ในการที่ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคล เช่นการฟังเหตุผล การวินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ ที่จะนำมาเป็นแนวประพฤติปฏิบัติหรือรับไว้ดำเนินการ ยกตัวอย่างเช่นการนับถือศาสนา ถ้าเราถือธรรมคือความถูกต้องตรงเป็นใหญ่ เราก็จะไม่เพียงนับถือตามบรรพบุรุษ แต่จะมีเหตุผลของตนเองสามารถวินิจฉัยได้ว่าอะไรควรอะไรไม่ควร ไม่ใช่นับถือ เพราะกลัวหรือเพราะหลง

ผู้เขียนขอเสนอการที่พระพุทธเจ้าทรงตัดสิน หรือชี้ให้เห็นว่าอะไรเป็นมงคล ในท่ามกลางข้อโต้แย้งของคนทั้งหลาย ซึ่งตามประวัติปรากฏว่ามีการถกเถียงกันอยู่ถึง ๑๒ ปี บ้างว่ามงคลอยู่ที่การเห็นเช่นตื้นเข้าเห็นหญ้าเขียวสดเป็นมงคล บ้างว่าอยู่ที่การได้ยินถ้อยคำอันเป็นมงคล บ้างว่าต้องเอามูลโคสดเจิมหน้าจึงเป็นมงคล ในปัจจุบันนี้ เราเรียกด้วยดิบที่เอามาจับรวมกันหลาย ๆ เส้น สวมศีรษะในเวลารดน้ำว่ามงคล ฝรั่งเศสถือว่าตะปูเกือกม้าเป็นมงคล แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงมงคลบ้าง ไม่ปรากฏว่าทรงชี้ไปที่วัตถุหรือโซกลางอะไรเลย กลับทรงชี้ไปที่ความประพฤติปฏิบัติชอบต่าง ๆ ว่าเป็นมงคล อย่างนี้เรียกว่าทรงถือธรรมเป็นใหญ่ อันเป็นธรรมาธิปไตยแท้

ผู้เขียนขอประมวลเหตุการณ์ และหลักคำสอนในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนากล่าวไว้ในบทนี้ เพื่อแสดงหลักธรรมาธิปไตยของพระพุทธศาสนาให้เห็นชัดเป็นข้อ ๆ ไปคือ :-

๑. ข้อความต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่นการที่พระพุทธศาสนาสอนให้เลิกทาสไม่ให้ดูหมิ่นเหยียดหยามกันเพราะเรื่องชาติชั้นวรรณะ ไม่ให้ติดในเรื่องฤกษ์งามยามดีหรือน้ำมนต์ ไม่ให้หลงใหลในฤทธิ์เดช รวมทั้งสอนให้มนุษย์มีจุดนัดพบกันที่ศีลธรรมดังได้กล่าวมาแล้วในบทต้น ๆ ของหนังสือนี้ อาจชี้ได้ว่าการที่ทรงสั่งสอนไว้อย่างมีคุณลักษณะพิเศษอันน่าชื่นชมเช่นนั้นก็เพราะทรงใช้หลักธรรมาธิปไตย คือถือธรรมเป็นข้อใหญ่ข้อเดียว ความดีงามน่าเลื่อมใสต่าง ๆ ก็ตามมา

๒. คำสั่งสอนของศาสตราจารย์เจ้าลัทธินอกจากพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าถูกถ้าชอบแล้ว พระองค์ก็ทรงรับว่าถูกว่าชอบ ไม่ใช่สักว่าเป็นศาสนาอื่นแล้วก็ต้องประณาม

กันทันที คำสอนของใครก็ตามถ้าสอนถูกก็ใช้ได้ด้วยกัน แต่จะถูกมากถูกน้อยแค่ไหน เป็นเรื่องที่ ศาสนิกชน จะพึงใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลด้วยตนเอง ข้อนี้ยังแสดงความเป็นธรรมาธิปไตยแห่ง พระพุทธศาสนาอย่างสูงยิ่ง ในประวัติทางพระพุทธศาสนาจึงมีว่าภิกษุรูปหนึ่งได้ฟังหญิงเก็บฟืนร้อง เพลงในป่า แต่เนื้อเพลงเป็นคติสอนใจเลยนำมาตรองสอนตัวเอง และได้บรรลุมรรคผลในที่สุดเรื่องนี้ จึงวินิจฉัยได้ว่า ธรรมนั้นไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ใครจะเป็นคนกล่าว ถ้ารู้จักถือเอาประโยชน์แล้ว ก็ใช้ได้ทั้งสิ้น บางครั้งพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า คนที่อายุร้อยปีไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม สู้คนมีอายุวัน เดียว แต่ตั้งอยู่ในศีลธรรมไม่ได้ คำเปรียบอย่างนี้ใช้หลักธรรมาธิปไตยนั่นเอง

๓. ครั้งหนึ่งเกิดปัญหาขึ้นว่า คฤหัสถ์หรือบรรพชิตจะดีกว่ากัน พระพุทธเจ้าจะตรัสตอบ อย่างไรจึงจะเรียกว่าเป็นกลางเป็นธรรมและเป็นธรรมาธิปไตยแท้ พระองค์จึงตรัสว่า*

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราไม่สรรเสริญการปฏิบัติผิดของคนทั้ง ๒ ประเภท คือคฤหัสถ์และ บรรพชิต คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ได้ชมซึ่งญายธรรม อันเป็น กุศล เพราะเหตุคือการปฏิบัติเป็นมूल ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราสรรเสริญการปฏิบัติชอบของคน ทั้ง ๒ ประเภท คือคฤหัสถ์และบรรพชิต คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้วย่อม ได้ชมญายธรรมอันเป็นกุศล เพราะเหตุคือการปฏิบัติชอบเป็นมूल”

เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าทรงอาศัยหลักธรรมาธิปไตยตอบปัญหานี้ได้เป็นอย่างดี จะเป็นใครก็ ตามไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ถ้าประพฤติดีแล้ว พระองค์ก็ทรงสรรเสริญ ถ้าประพฤติผิดแล้ว พระองค์ก็ไม่ทรงสรรเสริญทั้งนั้น ความถูกต้องจึงมีใช้อยู่ที่เพศ ที่บุคคล แต่อยู่ที่ธรรม ใครตั้งอยู่ใน ธรรม คนนั้นก็ถือว่าเป็นผู้ปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบ

๔. เรื่องปรากฏในปาวารณาสสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (เล่ม ๑๕ หน้า ๒๘๐) เล่าว่าใน วันปาวารณาคือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ บุพพาราม ซึ่งนาง วิสาขาสร้างถวายใกล้กรุงสาวัตถีมีพระอรหันตสาวกจำนวนประมาณ ๕๐๐ รูป ร่วมประชุมอยู่ด้วย

ตามประเพณีทางพระวินัยเมื่อถึงวันปาวารณาก็ทุกรูปที่หนึ่งประชุมในพิธีกรรมจะ ต้องกล่าววาจานุญาต ให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนได้ โดยถือว่าการว่ากล่าวตักเตือนกันนั้นเป็นทาง ทำให้เกิด ความเจริญ

ขณะที่ประชุมกันอยู่ ณ กลางแจ้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงปาวารณาคืออนุญาตให้ภิกษุ ทั้งหลายทักท้วงการกระทำทางกายและวาจาของพระองค์ได้

พระสารีบุตร ได้ลุกขึ้นประคองอัญชลีกราบทูลสรรเสริญพระพุทธเจ้า กล่าวว่าท่านไม่มีที่ติ เตียนพระพุทธเจ้า แล้วจึงปาวารณาตนเป็นรูปที่สอง เรื่องนี้คล้ายกับสืลัปไม่ค่อยมีใครกล่าวถึง แต่รู้สึกว่าเป็นแบบฉบับอันดีเลิศว่าแม้พระพุทธเจ้าเอง ก็ทรงถือธรรมเป็นใหญ่ถึงกับเปิดโอกาส ให้พระสาวกว่ากล่าวตักเตือนได้ เป็นตัวอย่างแห่งธรรมาธิปไตยอันดียิ่งในพระพุทธศาสนา

๕. พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ (ปรากฏในอิติวุตตกะ พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๕ หน้า ๓๐๐)

ใจความว่า “ภิกษุที่จับขายสังฆาฏิของพระองค์ติดตามพระองค์ไปทุกฝีก้าว แต่จิตใจยังประกอบด้วยความโลภความโกรธความหลง ความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่ใกล้พระองค์ และพระองค์ก็ชื่อว่าอยู่ใกล้ภิกษุนั้นทั้งนี้เพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นไม่เห็นธรรม จึงไม่เห็นพระองค์ ส่วนภิกษุผู้อยู่ใกล้พระองค์แม้ร้อยโยชน์แต่จิตใจไม่ประกอบด้วยโลภ โกรธ หลงและความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่ใกล้พระองค์ และพระองค์ก็ชื่อว่าอยู่ใกล้ภิกษุนั้น ทั้งนี้เพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรมจึงชื่อว่าเห็นพระองค์”

คำว่าความโลภความโกรธความหลง และความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ซึ่งแปลถอดออกมาจากภาษาบาลีในที่นี้เป็นการแปลถอดความไม่ใช่แปลโดยพยัญชนะ ถ้าแปลโดยลำดับถ้อยคำก็ต้องแปลว่า “เป็นผู้มีอภิชฌา” (ความโลภ) มีความกำหนดกัลล้าในกามทั้งหลาย มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งใจในทางประทุษร้าย เป็นผู้หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด มีอินทรีย์ปรากฏ” ซึ่งเมื่อจัดประเภทเข้าในอกุศลธรรมแล้ว ก็รวมอยู่ในโลกโกรธหลงและความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ

พระพุทธภาษิตนี้ชี้ชัดลงไปว่า คนจะอยู่ใกล้อยู่ใกล้พระพุทธเจ้าฉันใด มิใช่จะชื่อว่าอยู่ใกล้อยู่ใกล้ โดยระยะทางต้องเห็นธรรมจึงชื่อว่าอยู่ใกล้ ถ้าไม่เห็นธรรมก็ชื่อว่าอยู่ไกล คราวนี้จึงทำให้พวกเราในสมัยนี้สบายใจได้ว่า แม้พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานแล้ว แม้พระองค์จะเคยมีถิ่นกำเนิดอยู่ในอินเดีย พวกเราอยู่ใกล้ถึงในประเทศไทย และกาลเวลาก็ล่วงมานาน แต่สิ่งเหล่านี้มิได้กีดกันหรือทำให้เราห่างไกลจากพระพุทธเจ้าเลย ถ้าเราสนใจในธรรมตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรม แม้เราจะไม่ชวนพระ ไม่มีพระเครื่องรางของขลัง แต่เราก็ชื่อว่าได้ใกล้ชิดอยู่กับพระพุทธเจ้าตลอดเวลาหลักธรรมข้อนี้ จึงเป็นธรรมาธิปไตยที่มีเหตุผลและเป็นคติเตือนใจ จูงให้ประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าได้เสมอ

๖. ในสมัยเมื่อใกล้จะปรินิพพาน พระองค์ทรงปรารภการที่พุทธบริษัทบูชาพระองค์เป็นใจความว่า การบูชาพระองค์ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้เป็นต้น ยังไม่ชื่อว่าบูชาแท้ แต่ผู้ใดประพฤติปฏิบัติธรรม ปฏิบัติชอบตามทำนองคลองธรรม ผู้นั้นจึงชื่อว่าเคารพ สักการะ นับถือบูชา พระตถาคตด้วย บูชาอันยอดเยี่ยม (มหาปรินิพพานสูตรเล่ม ๑๐ หน้า ๑๖๐)

เป็นอันแสดงว่า ปฏิบัติบูชาหรือธรรมบูชานี้เป็นบูชาอันสูงสุดกว่าการบูชาด้วยอามิสเช่น รูปเทียนดอกไม้

ถ้าจะพิจารณาโดยใกล้ชิดแล้ว ก็เป็นการสั่งสอนอย่างไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนพระองค์ ไม่ถือพระองค์เป็นจุดศูนย์กลางสำหรับรับเครื่องสักการะบูชา ข้อสำคัญขอให้คนทั้งหลายปฏิบัติปฏิบัติชอบเข้าไว้ ก็จะเชื่อว่าบูชาพระองค์ไปเอง เป็นการต้อนรับคนเข้าหาคุณความดี อย่างสมกับที่หลักการแห่งศาสนานี้ถือธรรมาธิปไตย คือถือธรรมเป็นใหญ่ เป็นการเตือนจิตให้ศาสนิกชนสำนึกอยู่เสมอว่าการประพฤติปฏิบัติ สำคัญยิ่งกว่าพิธีกรรมหรือเครื่องประกอบอื่น เป็นการเปิดโอกาสให้คนที่ยากจน ไม่มีเครื่องสักการะบูชางดงามหรือมีราคาแพง ได้ใช้การบูชาด้วยปฏิบัติ อันจะทำให้มีฐานะสูงยิ่งกว่าคนที่บูชาด้วยอามิส

การนับถือพระพุทธศาสนา จึงไม่มีอะไรกีดกันคนยากจน หรือคนชั้นต่ำให้ต้องรู้สึกมีปมด้อยแต่อย่างใด เพราะเมื่อถือธรรมเป็นใหญ่แล้ว ทุกคนก็มีสิทธิปฏิบัติธรรมได้ด้วยกันทั้งสิ้น

๗. ก่อนจะปรินิพพานอีกเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์! ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลายธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไป” (มหาปรินิพพานสูตรเล่ม ๑๐ หน้า ๑๗๘)

พระดำรัสชี้ให้เห็นชัดว่า ในพระพุทธศาสนาไม่ถือผู้หนึ่งผู้ใดเป็นประมาณ หากถือธรรมเป็นสำคัญ ถ้าพระพุทธเจ้าจะทรงตั้งผู้หนึ่งผู้ใดแทนก็ต้องตั้งกันสืบ ๆ ไปไม่มีที่สิ้นสุด เพราะบุคคลมีเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ถ้าถือธรรมวินัยเป็นหลัก นานเท่านานก็จะเหมือนหนึ่งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ เพราะแม้พระพุทธเจ้าเอง ก็มีใช้สำคัญที่เนื้อหนัง พระองค์ทรงชื่ออยู่เสมอว่า ทรงเป็นพระพุทธเจ้าโดยธรรม เนื้อหนังของพระองค์ตกอยู่ในสภาพธรรมดา คือต้องเปื่อยเน่าทรุดโทรมไปเช่นมนุษย์อื่น ๆ แม้ในการทรงธรรมแสดงถึงบุคคลที่จะชื่อว่าเป็นผู้หนึ่ง ๆ ก็ทรงแสดงว่าไม่ได้เป็นเพราะชื่อที่เรียกอย่างเดียว ต้องมีคุณธรรมด้วย เช่นที่ตรัสว่า

“บุคคลไม่ชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เพราะวินิจัยคดีได้รวดเร็ว แต่ผู้ใดเป็นบัณฑิตแยกเรื่องถูกเรื่องผิดได้ ตัดสินคนโดยไม่ผวนผลัก โดยธรรมโดยเสมอภาค ผู้มีปัญญานั้นเป็นผู้คุ้มครองธรรมย่อมเรียกได้ว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม”

“บุคคลไม่เป็นบัณฑิตเพียงเพราะพูดมาก ต่อเป็นผู้ปลอดโปร่งจากความชั่ว ไม่มีเวร ไม่มีภัย จึงเรียกได้ว่าเป็นบัณฑิต”

“บุคคลไม่ชื่อว่า เป็นผู้ใหญ่เพียงเพราะมีผมหางอก วยอันแก่ของเขา เรียกว่าแก่เปล่า แต่ผู้ใดมีสัจจะมีธรรมมีความไม่เบียดเบียน มีความสำรวมมีการฝึกตน เป็นผู้ที่มีปัญญา คายมลทินโทษเสียได้^๑ ผู้นั้นจึงเรียกได้ว่าเป็นผู้ใหญ่”

“บุคคลยังไม่ชื่อว่า เป็นสาธุชน เพียงเพราะพูดจาเก่งหรือเพราะมีรูปร่างงดงาม แต่ยังมีความริษยา มีความตระหนี่และขี้อวด ผู้ใดถอนรากความชั่วทุกชนิดเหล่านั้นได้ ผู้นั้นเป็นผู้คายโทษ มีปัญญาเรียกได้ว่าเป็นสาธุชน”

“บุคคลย่อมไม่เป็นสมณะ เพียงเพราะมีศีรษะโล้น คนที่ไม่มีวัตร พุดพล่อย ๆ ประกอบด้วยความปรารถนาความโลภ จะเป็นสมณะได้อย่างไร ผู้ใดสงบบาปน้อยใหญ่เสียได้ด้วยประการทั้งปวง จึงเรียกว่าสมณะได้ เพราะสงบบาปทั้งหลาย”

“บุคคลย่อมไม่เป็นภิกษุ เพียงเพราะเที่ยวขออาหารคนอื่น สมาทานธรรมอันเป็นพิษแล้วจะเป็นภิกษุเพราะเหตุนี้ไม่ได้ ผู้ใดลอยบุญลอยบาป เป็นผู้ประพาศพิภพจรย^๒ พิจารณาโลกด้วยปัญญา ผู้นั้นจึงเรียกได้ว่าเป็นภิกษุ”

ตัวอย่างแห่งการแสดงธรรมอย่างตรงไปตรงมา โดยถือธรรมเป็นใหญ่ ที่เรียกว่าธรรมาธิปไตยในธัมมบท ขุททกนิกาย (เล่ม ๒๕ หน้า ๔๙-๕๐) ซึ่งยกมาแปลเพียงบางตอนนี้ ย่อมทำให้เรา

๑. คายคือไม่อมไว้

แนใจรวมทั้งตัดสินบุคคลและเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ถูกต้อง ใครจะปลอมแปลงทำตนเป็นบัณฑิตหรือ
ปลอมเพศเป็นสมณะแต่ไม่ตั้งอยู่ในคุณธรรม ความจริงก็จะปรากฏให้ตัดสินได้เอง

ผู้เข้าใจในหลักธรรมมาธิปไตยดีแล้ว ย่อมปลอดโปร่งสบายใจในที่ทุกสถาน เพราะไม่ถูกความ
หลงผิดชักจูงให้หลงไหลไปด้วยประการต่าง ๆ

คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาข้อนี้ นับเป็นเลิศจริง ๆ ข้อหนึ่งในคุณลักษณะ
ทั้งหลาย ซึ่งผู้ใช้ปัญญานับถือศาสนาย่อมพากันเห็นจริงและยกย่องโดยทั่วกัน

บทที่ ๕

สอนให้ใช้สติปัญญา และให้แก้ไขความทุกข์อย่างถูกต้อง

“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเน้นหนักในเรื่องการใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ให้รู้จักกำจัดความทุกข์ความเดือดร้อน ด้วยการพิจารณาให้เห็นต้นเหตุของความทุกข์ แล้วแก้ไขให้ถูกต้อง ไม่ให้เชื่อถืออย่างงมงายไร้เหตุผล”

ในบทนี้ขอตั้งประเด็นเป็น ๒ ประการคือ พระพุทธศาสนาสอนเน้นหนักในเรื่องการใช้สติปัญญาอย่างหนึ่งกับอีกอย่างหนึ่ง พระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักแก้ไขความทุกข์อย่างถูกต้อง ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวโยงต่อเนื่องกัน คือเมื่อใช้สติปัญญาก็เป็นเหตุให้แก้ความทุกข์ความเดือดร้อนได้

ในประเด็นแรกที่ว่าพระพุทธศาสนาสอนเน้นหนักในเรื่องการใช้สติปัญญานั้น ผู้เขียนออกจะใช้คำบัญญัติตามภาษาไทยไปสักหน่อย คือในภาษาไทยเรามีคำบัญญัติคำหนึ่งได้แก่ “สติปัญญา” แปลมาจากคำ “Intelligence” ในภาษาอังกฤษเป็นคำที่เคยประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษามาแล้ว โดยเฉพาะในทางจิตวิทยาได้ใช้คำนี้กันแพร่หลายตามคำบัญญัติของคณะกรรมการบัญญัติศัพท์

ถ้าพูดตามภาษาศาสนาสดกับปัญญามีได้ใช้คู่กัน แต่ใช้คำว่าสติ (ความระลึกได้) สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว) เป็นคู่กัน ซึ่งก็เท่ากับสติและปัญญา (ดูคำอธิบายข้างหน้า)

คำว่าสติปัญญาที่แปลมาจากคำ Intelligence นั้นถ้าใช้ถ้อยคำตามภาษาศาสนาใช้ปัญญาคำเดียวก็พอ เพราะปัญญาที่ดีจะต้องมีสติกำกับด้วยดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ผู้เขียนใคร่สอนให้ท่านผู้อ่านสังเกตว่า ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่มีที่ไหนเลย เมื่อกล่าวถึงศรัทธาความเชื่อแล้วจะไม่กล่าวถึงปัญญากำกับไว้ด้วย ซึ่งเห็นได้ชัดเหลือเกินว่า ในที่ใดใช้ศรัทธาความเชื่อ ในที่นั้นจะต้องใช้ปัญญากำกับไว้ด้วยเสมอ

ความเชื่อที่มีปัญญากำกับ

เพื่อให้เป็นหลักฐานผู้เขียนจะเสนอหลักธรรมที่ศรัทธากับปัญญามาคู่กันไว้เท่าที่ค้นได้คือ

๑. สัมปราชัยกัตตะ ประโยชน์อนาคตหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าธรรมเป็นเหตุให้สมหมายในสิ่งที่สมหมายได้ยาก ๔ ประการ (สุดตันตปิฎกเล่ม ๒๐ หน้า ๘๔ และเล่ม ๒๓ หน้า ๒๙๗)

(๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเชื่อ

(๒) สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล

(๓) จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค

(๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

๒. ธรรมที่ทำให้กล้ำหาญ (เวสัชชกรณธรรม) ๕ ประการ (สุตตันตปิฎกเล่ม ๒๒ หน้า ๑๔๔)

- (๑) สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
- (๒) คีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย
- (๓) พาหุสัจจะ การได้สดับตรับฟังมาก
- (๔) วิริยารัมภะ ปรารภความเพียร
- (๕) ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้

๓. ธรรมที่เป็นกำลัง (พละ) และที่เป็นใหญ่ (อินทริย์) ๕ ประการ (พระไตรปิฎกเล่ม ๒๒ หน้า ๑๑)

- (๑) สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
- (๒) วิริยะ ความเพียร
- (๓) สติ ความระลึกได้
- (๔) สมาธิ ความตั้งใจมั่น
- (๕) ปัญญา ความรอบรู้

๔. ทรัพย์อันประเสริฐ (อริยทรัพย์) ๗ ประการ (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๓ หน้า ๕)

- (๑) สัทธา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ
- (๒) คีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย
- (๓) หิริ ละอายต่อบาปทุจริต
- (๔) โอตตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต
- (๕) พาหุสัจจะ ได้ยินได้ฟังมาก
- (๖) จาคะ สละให้ปัน
- (๗) ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

๕. ธรรมของคณตี (สัปปริสธรรม) ๗ ประการ (พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๓ หน้า ๑๔๗)

- (๑) สัทธา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ
- (๒) หิริ ละอายต่อบาปทุจริต
- (๓) โอตตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต
- (๔) พาหุสัจจะ ได้ยินได้ฟังมาก
- (๕) วิริยะ เพียร
- (๖) สติ ระลึกได้
- (๗) ปัญญา รอบรู้

พึงสังเกตในที่นี้ว่า สติมาใกล้เคียงกับปัญญา และศรัทธา คงมีปัญญากำกับด้วยเช่นเคย

การไม่ให้เชื่อในทางที่อาจผิดพลาด ๑๐ ประการ

ในทางพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนขึ้นใจกันมากถึงคำสอนในกาลามสูตร ที่สอนไม่ให้เชื่อในทางที่อาจผิดพลาดได้ ๑๐ ประการ ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๐ หน้า ๒๔๑ คือ :-

๑. อย่าถือโดย พังตามกันมา
๒. อย่าถือโดย นำสืบ ๆ กันมา
๓. อย่าถือโดย เชื่อข่าวลือ
๔. อย่าถือโดย อ้างตำรา
๕. อย่าถือโดย นึกเดาเอา
๖. อย่าถือโดย คาดคะเน
๗. อย่าถือโดย ตรึกตามอาการ
๘. อย่าถือโดย ชอบว่าตรงกับความเห็นของตน
๙. อย่าถือโดย เห็นว่าผู้พูดควรเชื่อถือได้

๑๐. อย่าถือโดย นับถือว่าท่านผู้นี้เป็นครูของเรา ครั้นแล้วได้มีคำสอนว่าควรจะต้องเชื่ออย่างไรต่อไปอีกว่า เมื่อใดท่านรู้ได้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศลมีโทษ นักปราชญ์ดีเถียน เมื่อทำแล้วย่อมให้เกิดแต่ส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์และความทุกข์ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย ธรรมเหล่านั้นเป็นกุศลไม่มีโทษ นักปราชญ์สรรเสริญ เมื่อทำแล้วย่อมให้เกิดประโยชน์ความสุข ท่านควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่"

หลักทำนองเดียวกันนี้มีตรัสไว้หลายแห่งเช่นในภททียสูตร (พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๑ หน้า ๒๕๙) ก็ทรงสอนไว้เช่นเดียวกัน

คำสอนนี้ฝรั่งสนใจมาก และถือว่าเป็นวิธีค้นความจริงที่ต้องตามหลักวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริง

เชื่อคนอื่นหรือเชื่อตัวเอง

มีปัญหาเกิดขึ้นว่า เมื่อกล่าวตามหลักกาลามสูตรแล้ว ก็กลายเป็นว่าพระพุทธศาสนาไม่สอนให้เชื่อคนอื่นเลยหากสอนให้เชื่อตนเอง เมื่อเป็นเช่นนี้จะเป็นหลักฐานได้อย่างไร เพราะความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในโลก ก็เกิดเพราะคนเชื่อตนเอง ไม่ฟังเสียงผู้อื่นมิใช่หรือ ก็ไหนว่าพระพุทธศาสนาเป็นประชาธิปไตยฟังเสียงคนข้างมากเป็นประมาณแล้วทำไมจึงกลับมาให้เชื่อตนเองอีกเล่า

ปัญหานี้ตอบง่าย โดยอาศัยพื้นความรู้ทางพระพุทธศาสนาติดต่อกัน

คือที่พระพุทธศาสนาสอน ไว้อย่างเป็นแบบอย่างทางประชาธิปไตยนั้น ก็ต้องไม่ลืมว่าเป็นประชาธิปไตยชนิดที่อยู่ในกรอบของศีลธรรม หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นประชาธิปไตยด้วย เป็นธรรมาธิปไตยด้วย ไม่ใช่สักแต่ว่าพวกมากลากไป ถ้าผิดธรรม ผิดวินัยแล้ว จะมากมายเท่าไรก็ใช้ไม่ได้

คราวนี้มาถึงประเด็นความเชื่อถือ พระพุทธศาสนามีคำอยู่คำหนึ่ง สรรเสริญคนที่ได้ประจักษ์แจ้งความจริงได้รับผลแห่งการปฏิบัติเสร็จแล้วว่า "อปรปฺปจฺจโย" แปลว่า "ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย" ถอดความว่าไม่ต้องเชื่อตามเขาว่าเพราะได้ประจักษ์แจ้งผลด้วยตนเอง

๒. การอบรม ๒ ชั้น (ภาวนา)

(๑) สมถภาวนา อบรมสมาธิ

(๒) วิปัสสนาภาวนา อบรมปัญญา

๓. ประมวลหลักฐานที่สคัญปัญญา

(๑) คนในโลกนี้ผู้ประกอบด้วยปัญญาย่อมหาความสุขได้แม้ในทุกข์ทั้งหลาย (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๖ หน้า ๓๕๐)

(๒) ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก (พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๑๕ หน้า ๖๑)

(๓) ปัญญาเป็นดวงแก้วของนรชน (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๕๐)

(๔) สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมรุ่งเรืองยิ่งด้วยปัญญา (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๒๒)

(๕) คนฉลาดกล่าวว่า ปัญญาประเสริฐสุดดุจดวงจันทร์ประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย คือศรีสง่า ธรรมชาติของคนดี ย่อมเป็นของดีตามผู้มีปัญญา (คือมีปัญญาแล้วความดีอื่น ๆ ก็ตามมา) (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๗ หน้า ๕๔๑)

(๖) ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นชีวิตอันประเสริฐสุด (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๕๙)

(๗) ปัญญาอย่ามกครองคน (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๕๒)

(๘) ปัญญาที่เป็นเหตุให้ทำลายกิเลสได้ (นิพเพชคามินี) ประเสริฐสุดในโลก (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๒๙)

(๙) ปัญญาอย่ามกเกิดจากการประกอบความเพียร (ไม่ใช่เกิดเองโดยบังเอิญ ในที่นี้คำว่าปัญญาใช้ศัพท์ว่ากุริ หมายถึงปัญญาที่กว้างขวางรอบคอบไม่ใช่เพียงเขวี้ยงหรือไหวพริบ) (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๕๒)

(๑๐) เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตน เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๕๑ และ ๕๒)

จากอาคตสถาน (ที่มาหรือข้ออ้างอิง) ที่ยกมาพอเป็นสังเขปนี้ ย่อมแสดงว่าทางพระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญมาก เพราะช่วยเป็นแสงสว่างส่องทางแห่งชีวิต ช่วยคุ้มครองหรือปกครองคน และข้อสำคัญคือช่วยให้พ้นทุกข์ หรือให้หาความสุขได้ในท่ามกลางแห่งความทุกข์

โดยเฉพาะในที่มาข้อ (๑๐) แสดงว่าถ้ายังไม่รู้จักด้วยปัญญาถึงสภาพ ๓ อย่างแล้ว คนเราก็มักสำคัญทุกข์ว่าเป็นสุข แต่เมื่อเกิดปัญญาก็จะไม่หลงเข้าใจผิดต่อไป

การเผชิญปัญหาชีวิตโดยปราศจากปัญญานั้นเปรียบเหมือนการเดินทางไปในที่มืด อาจตกลงหลุมตกบ่อหรือตกสะพานก็ได้ อาจสำคัญเชือกว่าเป็นงู หรือเห็นอะไรตะคุ่ม ๆ ก็ตกใจกลัวเข้าใจเป็นโจรผู้ร้าย หรือผีหลอก แต่ถ้ามีไฟฟ้าเดินทางฉายไป ซึ่งเทียบด้วยมีปัญญา บางทีก็จะกลายเป็นนกขัณ

ตัวเองที่หลงกลัวโน่นกลัวนี่โดยเข้าใจผิด

ประเภทของปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จัดประเภทของปัญญาไว้หลายอย่าง ขอนำมากล่าวไว้พอเป็นสังเขป ดังนี้ :-

ปัญญา ๒

- (๑) โลภียปัญญา ปัญญาชั้นโลภีย (วนอยู่ในโลก)
 - (๒) โลกุตตรปัญญา ปัญญาชั้นโลกุตตระ (ข้ามพ้นจากโลก) วิสุทธิมรรคปัญญานิเทศ
- หน้า ๔

ปัญญา ๒

- (๑) เสชาปัญญา ปัญญาของผู้ยังต้องศึกษา (คือผู้ยังมิได้เป็นพระอรหันต์)
- (๒) อเสชาปัญญา ปัญญาของผู้ไม่ต้องศึกษา (ผู้หมดกิเลสแล้ว) ๒๐/๒๘๓

ปัญญา ๓

- (๑) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด
- (๒) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง (หรือศึกษา)
- (๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการอบรม คือปฏิบัติ ๑๑/๒๓๑

ปัญญา ๓

- (๑) อายโกศล ฉลาดรู้ในความเจริญ
- (๒) อปายโกศล ฉลาดรู้ในความเสื่อม
- (๓) อุปายโกศล ฉลาดรู้ในวิธีการ อภิธัมมัตถวิภาวินี ๔๐๘, ๔๐๙

ปัญญา ๔

- (๑) ความรู้ในทุกข์
- (๒) ความรู้ในเหตุให้ทุกข์เกิด
- (๓) ความรู้ในความดับทุกข์
- (๔) ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ๑๑/๒๓๙

มีข้อพึงสังเกตในเรื่องปัญญานี้ว่าทางพระพุทธศาสนา ไม่ถือว่าปัญญาที่มีติดตัวมาเช่นชาวโนวไหวพริบ เป็นปัญญาชั้นสูงสุด แต่ถือว่าปัญญาที่เราทำให้เกิดขึ้นด้วยการคิดการศึกษา และการปฏิบัติจึงเป็นปัญญาสูงสุดที่สามารถช่วยให้พ้นทุกข์ได้ ทั้งนี้เพราะชาวโนวไหวพริบเป็นของมีได้ไม่เหมือนกัน ส่วนปัญญาประเภทที่อบรมให้เกิดได้นั้น ทุกคนมีสิทธิเล่าเรียนศึกษาคิดค้นคว้า และปฏิบัติให้เกิดปัญญาได้แบบเดียวกับไฟธรรมชาติเช่นไฟฟ้าเราไม่อาจใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลาที่ต้องการ มนุษย์จึงประดิษฐ์ไม้ขีดไฟหรือเครื่องอุปกรณ์อื่น ๆ ที่ให้เกิดไฟได้ในทุกโอกาสที่ต้องการ แม้พระพุทธเจ้าเองที่ตรัสรู้ ก็มีใช้ตรัสรู้อย่างล่อย ๆ ต้องอาศัยปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะการลงมือปฏิบัติ จึงตรัสรู้ได้ จึงเป็นอันเห็นได้อย่างหนึ่งว่า ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่คอยรอสิ่งที่มีอยู่เองตาม

ธรรมชาติ หรือคอยโชคชะตาให้ถึงวันดีคืนดีแล้วฉลาดขึ้นมาเองเลย พระพุทธศาสนาสอนให้ลงมือกระทำเหตุที่เหมาะสม เพื่อได้รับผลที่เหมาะสม จึงเป็นศาสนาที่ไม่สอนให้แขวนชีวิตไว้กับโชคชะตา หากให้รู้จักทำหรือสร้างสิ่งประสงค์ให้เกิดขึ้นแก่ตน

สติที่มาคู่กับปัญญา

ได้กล่าวแล้วในธรรมของคณติ (สัปปริสธรรม) ๗ ประการ ว่าสติที่มาใกล้ชิดกับปัญญามีอยู่เหมือนกัน คนไทยเราเข้าใจเรื่องนี้ดีว่าการที่มีสติ ก็คือมีแต่เฉลียว แต่ไม่มีฉลาด การมีแต่ปัญญาก็คือมีแต่ฉลาด โดยขาดเฉลียว ใครที่ฟุ้งเกินไป เขาจึงล้อกันว่าปัญญาเกินสติ

บางท่านจึงอธิบายว่า สติสัมปชัญญะนั้นไม่ใช่อื่นไกลคือสติที่มาคู่กับปัญญานั้นเอง ดังจะเห็นได้ในอรรถกถาทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ภาค ๒ หน้า ๘๐ ว่า การขาดสติสัมปชัญญะก็คือไม่มีญาณหรือปัญญา

ผู้เขียนเคยอธิบายเรื่องสติกับปัญญา ซึ่งต้องอาศัยกันไว้ว่า เปรียบเหมือนดินกับน้ำ ดินเปรียบเหมือนปัญญา ถ้าไม่มีธาตุน้ำผสมอยู่ด้วยเลยก็กลายเป็นดินฝุ่น และไม่จับกัน ทำให้ฟุ้งง่าย ต้องมีน้ำผสมอยู่บ้าง จึงจะช่วยให้ไม่ฟุ้ง

เพราะฉะนั้นท่านผู้อ่านพึงทราบว่ปัญญาในพระพุทธศาสนา ต้องเป็นปัญญาที่มีสติกำกับอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้ว่าเรายกย่องพระอรหันต์ว่าท่านมีปัญญาสูงสุด เป็นเหตุทำลายกิเลสได้ ก็มีคำยกย่องพระอรหันต์ต่อไปอีกว่า เป็นผู้ที่มีสติทุกเมื่อ

ในพระวินัยมีการยกประโยชน์ให้พระอรหันต์ เมื่อมีใครโจทก์ท้วง เมื่อยกสติวินัยขึ้นมาชี้แจงว่าพระอรหันต์เป็นผู้มีสติอยู่เสมอ ก็เป็นอันยกฟ้องโจทก์ได้แล้ว

เพราะฉะนั้นคำพูดที่พูดติดปากคนไทย เมื่อพูดถึงปัญญาก็มักจะพูดว่าสติปัญญานั้น นับว่าเหมาะสมและถูกต้องตามหลักธรรมอยู่มาก ผู้เขียนจึงใช้คำนี้ในหัวข้อเรื่องด้วย

การใช้ปัญญาแก้ทุกข์

ในพระพุทธศาสนาถือว่า การแก้ไขความทุกข์ได้เป็นจุดประสงค์อย่างสูงสุด ดังจะเห็นได้ว่าทฤษฎีเรื่องอริยสัจ (ของจริงอย่างประเสริฐ) ๔ ประการนั้น คือทฤษฎีแก้ความทุกข์โดยตรง แต่เป็นทฤษฎีแปลกกว่าธรรมดาที่คือทฤษฎีธรรมดานั้นเป็นเรื่องคิดเอา หรือลองตั้งหลักขึ้นไว้ก่อนจะได้ผลจริงจริงหรือไม่ค่อยพิสูจน์กันทีหลัง แต่ทฤษฎีอริยสัจของพระพุทธเจ้า มิใช่ความคิดฝันหรือคาดคะเนเอา หากเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าได้ใช้ชีวิตของพระองค์เองเป็นเดิมพันในการค้นคว้าทดลองจนได้ผลแล้ว ได้พ้นทุกข์จริงแล้ว จึงได้ประกาศทฤษฎีนี้ออกมา พร้อมทั้งทรงชี้แจงว่า ตราบใดที่ยังมิได้ทรงรู้แจ้งเห็นจริงหรือปฏิบัติได้ผลมาเอง ในเรื่องนี้แล้วพระองค์ก็ไม่บัญญัติพระองค์ว่าเป็นพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้อนัตตตรัสมาสัมโพธิญาณ

เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาเรื่องการแก้ความทุกข์ของพระพุทธศาสนา เราจึงพิจารณาได้โดยตรงจากเรื่องอริยสัจประการหนึ่ง กับการใช้หลักการ ในอริยสัจเป็นแนว แล้วใช้ปัญญาสอนใจตนให้หายทุกข์หายกลุ้มอีกประการหนึ่ง

ก. การแก้ทุกข์ตามหลักอริยสัจ

๑. ให้รู้จักตัวความทุกข์ก่อนว่าได้แก่อะไร บางครั้งอาจเข้าใจสับสนเห็นสุขเป็นทุกข์ หรือเห็นทุกข์เป็นสุข ฉะนั้นจะต้องถือหลักว่า ทุกข์มี ๓ ชนิด คือ **ทุกข์ประจำ** ได้แก่ ความเกิดความแก่ ความตาย **ทุกข์จร** ได้แก่ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้น ประจวบกับอารมณ์ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก ประราณาสังขไม่ได้สิ่งนั้น **ทุกข์รวบยอด** ได้แก่ขันธ์ ๕ คือ ร่างกายจิตใจที่เรายึดถือ ซึ่งแบ่งออกเป็นส่วนต่าง ๆ ๕ ส่วนเป็นเรื่องของกาย ๑ ส่วน เป็นเรื่องของจิตใจ ๔ ส่วน

๒. ให้รู้จักต้นเหตุของความทุกข์ว่าได้แก่อะไร คนโดยมากอยากจะดับทุกข์หรือแก้ทุกข์ แต่แทนที่จะแก้ที่ต้นเหตุกลับไปงุ่นงายอยู่ที่ตัวความทุกข์อันเป็นผล จึงแก้ไม่ได้ ทางพระพุทธศาสนา จึงชี้ไปที่ความทะยานอยาก ๓ ประการว่าเป็นต้นเหตุให้ทุกข์เกิด คือ ความทะยานอยากในกามเรียก กามตัณหา ๑ ความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี่เรียกว่าภวตัณหา ๑ ความทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือ จากให้พ้นไปให้สูญไป เรียกวิภวตัณหา ๑

๓. ให้รู้จักความดับทุกข์ ว่าได้แก่ความดับอะไร ซึ่งทางพระพุทธศาสนาชี้แจงว่า การดับทุกข์นั้นไม่ใช่ดับผล ต้องดับเหตุ ผลจึงจะดับไปด้วย ถ้าดับแต่ผลเหตุยังอยู่ทุกข์ก็จะต้องเกิดอีก เพราะฉะนั้นการดับความทุกข์ในที่นี้จึงได้แก่ ดับความทะยานอยากทั้ง ๓ นั้นได้โดยเด็ดขาด ที่ว่าต้องดับได้โดยเด็ดขาดนั้นหมายถึงความดับโดยสมบูรณ์ ถ้าดับได้น้อยทุกข์ก็ยังเหลืออยู่ตามความมากน้อยของความทะยานอยากที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น

๔. ให้รู้จักว่า ความดับทุกข์นั้นจะเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ จะต้องมีย่อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ย่อปฏิบัตินั้นเรียกว่า มัชฌิมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติสายกลาง) บ้างเรียก อริยมรรค (ทางอันประเสริฐ) บ้าง มีองค์ประกอบ ๘ ประการซึ่งอาจย่อสั้น ๆ ลงเป็นศีล สมาธิ ปัญญาเป็นแต่ว่า ในขั้นแรกได้เรียงข้อปฏิบัติฝ่ายปัญญาไว้ก่อน เป็นการแสดงว่าการเข้าสู่พระพุทธศาสนาในแบบพ้นทุกข์ให้ใช้หลักปัญญาเป็นหัวหน้าดังนี้ :-

๑. สัมมาทิฐิ เห็นชอบ	}	จัดเข้าในปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ		
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ	}	จัดเข้าในศีล
๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ		
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ		
๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ	}	จัดเข้าในสมาธิ
๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ		
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ		

รายละเอียดเรื่องอริยสัจนี้ ผู้เขียนได้รวบรวมเขียนขึ้นเล่มหนึ่งต่างหากแล้ว ให้ชื่อว่าอริยสัจคืออะไร ผู้สนใจจะหาอ่านได้ในเรื่องนั้น ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างว่า ความทุกข์เกิดขึ้นเพราะความทะยานอยากอย่างไร และมรรค ๘ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น เมื่อรวมกันแล้วกลายเป็น

ปัญหาข้อเดียวทำหน้าที่ดับทุกข์ได้ คือทั้ง ๘ ข้อนั้น เมื่อปฏิบัติไปก็จะกลมกลืนกันหรือหลอมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ร่วมกันทำหน้าที่เป็นแสงสว่างคือปัญญากำจัดต้นเหตุแห่งความทุกข์ คือความทะยานอยาก

เราลองสอบดูก็ได้ ทุกเรื่องที่เรารู้สึกทุกข์ร้อนกระวนกระวายนั้น ถ้าเรามีความทะยานอยากปนอยู่มากเท่าใดเราก็เพิ่มความทุกข์ร้อนมากขึ้นเท่านั้น

คนที่คอยรถประจำทาง รถยังไม่มา ถ้ายังอยากจะไปเร็วยิ่งรู้สึกว่ายิ่งช้า ทั้ง ๆ ที่เวลาหรือนาฬิกามีได้เข้าไปกว่าปกติเลย หรือคนที่นั่งบนรถราง รถรอหลีกเสียเวลาก็แสดงอาการอึดอัดไม่รู้ว่าจะปั่นเอาแก่ใครก็กับคนขายตั๋วผู้ไม่มีหน้าที่ทำให้รถอีกคันหนึ่งมาได้เร็ว ตามที่เราต้องการได้เลย เราจะอึดอัดหรือปั่นสักเท่าไร ถ้ายังมาไม่ถึงมันก็ยังไม่มาเข้าหลัก การปั่นหรือการที่เราอรุ่มกุ่มใจไม่ได้ทำให้รถมาเร็วขึ้นได้เลย แต่เราก็สมควรจะปั่นจะแสดงอาการหงุดหงิด ก็เพราะว่าเราอยากจะไปเร็ว ๆ นั่นเอง

คราวนี้ตรงกันข้าม เราอยากจะนั่งรถรางฆ่าเวลา เพราะมีธุระจริงถึง ๑๖.๐๐ น. แต่ที่เพิ่งจะ ๑๔.๐๐ น. ไม่รู้จะไปไหนก็ขึ้นรถรางดู เรายังอยากจะให้ช้า คราวนี้ดูเหมือนรถรางเกิดจะเร็วขึ้นเสียอีกแล้ว อะไรต่ออะไรในโลกนี้คล้ายจะคอยแกล้งฝืนความปรารถนาของเราทั้งนั้น แต่ถ้าเราไม่ส่งความอยากของเราเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เราจะไม่รู้สึกกระวนกระวายใจเลย

หรือในเรื่องอื่นเช่นการสอบไล่ เด็กนักเรียนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวของเราบางคนแทนที่จะคิดแก้ไขให้ถูกเรื่องด้วยการขยันหมั่นเพียรไว้แต่ต้นปี มัวประมาทเสียบ้าง คิดว่ายังมีเวลาบ้างเลยเตรียมตัวไม่พร้อม หรือบางคนเตรียมตัวมากเกินไป จนในเวลาสอบมองเห็นตัวหนังสือเป็น ๒ บรรทัด ตาพร่าลงไปหมด เพราะดูหนังสือมากจนไม่หลับไม่นอน บางคนก็คิดหาวิธีลัด โดยไปบนบานศาลกล่าวขอเจ้าพ่อหลักเมืองบ้าง พระแก้วมรกตบ้าง บางคนเป็นทุกข์เป็นร้อนในเรื่องสอบ จนไม่เป็นอันกินอันนอน ทั้งนี้เพราะความทะยานอยากเรื่องจะสอบไล่ให้ได้นั้นรุนแรงมาก เมื่อประกาศผลถ้าสอบตก ก็เลยเสียใจถึงกับคิดฆ่าตัวตายก็มีกันบ่อย ๆ

ที่พูดอย่างนี้คล้ายไม่เห็นอกเห็นใจคนสอบตก ใครสอบก็อยากได้ทั้งนั้น สอบตกจะไม่ให้เสียใจอย่างไร ขอตอบว่า ถ้าจะเสียใจบ้างก็ขอให้ไปปล้ำชนะปกติธรรมดา อย่าให้ถึงคิดฆ่าตัวตาย หรือตีโพยตีพายอะไรมากเกินไป จนถึงกับตีราคาชั้นที่จะสอบไล่ขึ้นไปนั้นสูงกว่าชีวิตทั้งชีวิต การเสียเวลาไปเพียง ๑ ปี จะถึงกับต้องฆ่าตัวตายก็คล้ายกับว่า ๑ ปีนั้น จะประสิทธิประสาทอะไรที่พิเศษหนักหนาให้แก่เรา ซึ่งถ้าไม่ได้แล้วจะหมดหวังตลอดชีวิตก็เปล่าทั้งสิ้น ผู้ที่สอบได้ไปก่อนอาจไม่เจริญเท่าผู้สอบได้ที่หลังก็ได้ เพราะความเจริญไม่ใช่เพียงเพราะสอบไล่ได้ แต่ต้องอาศัยความประพฤติปฏิบัติและการวางตน การรู้จักช่วยตนอย่างอื่น ๆ อีกมากมาย รวมความแล้วก็อย่าไปโทษโน่นโทษนี่เลย โทษความอยากของเราแล้วก็แล้วกัน เราอยากมากเท่าใดก็ทุกข์มากเท่านั้น

หนทางป้องกันความทุกข์ชนิดนี้ก็คือ อย่าทุ่มเทความหวังลงไปให้มากนัก คอยเตือนใจเอาไว้บ้างว่า มีทางอยู่สองทาง อาจได้หรืออาจตก เมื่อเราเตรียมใจไว้เผื่อตกหรือสอนตัวเองไว้แต่เนิ่น ๆ ถึงคราวตกจะได้ไม่ผิดหวังเกินไป

คนที่เตรียมตัวเผื่อความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ของสิ่งทั้งหลายไว้เสมอชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้ที่พอจะรู้จักตัวเองได้ ในเมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่ถูกความประสงค์เกิดขึ้น ไม่ถึงกับเสียใจเศร้าโศกจนเกินไป

ความจริงเรื่องให้เตรียมตัวเผื่อความไม่แน่นอนของสิ่งทั้งหลายนั้น ไม่ใช่เฉพาะในเรื่องการสอบไล่ แม้ในเรื่องอื่น ๆ เช่นความรัก การแข่งขันที่มีแพ้ชนะจะในทางกีฬาหรือทางสมัครแข่งขันเป็นผู้แทนต่าง ๆ ก็ควรเตรียมใจไว้แต่ต้นมือ

ในเรื่องความรัก คนที่คิดเอาแต่ได้หรืออ่อนต่อโลกมักจะปล่อยให้ความทะยานอยากอย่างรุนแรง เป็นผู้เผด็จการอย่างเต็มที่ ทั้งยังมีอาการจะบังคับคนอื่นที่ตนรักด้วย เช่น พรารถนาจะให้เขามาพินอบพิเทา เอาอกเอาใจตนมาจ้อตน ไม่ให้ไปพูดกับคนอื่น ต้องจงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อตนคนเดียว ตนไม่ชอบอะไรต้องให้เขาไม่ชอบด้วย ดูช่างตั้งข้อกำหนดกฎเกณฑ์เสียหนักหนา ครั้นแล้วพอไม่เป็นไปตามประสงค์ก็นั่งเสียอกเสียใจ ต่ำโลกนี้ว่าคับแคบโลกนี้เต็มไปด้วยความทรยศคดโกง ไม่ซื่อสัตย์ เต็มไปด้วยความหลอกลวง สวมหน้ากาก ฯลฯ สุดท้ายจะสรรหาถ้อยคำมาว่ามาตำให้สาใจ แต่ไม่มีการโทษตนเองหรือติตนเองเลยคนอื่นไม่ดีทั้งนั้น บางทีถ้าหันมามองดูตัวเองบ้างว่า เราตั้งความปรารถนาความหวังไว้รุนแรงเกินไปหรือเราจู้จี้เกินไป จะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ คนอื่นเขาก็มีจิตมีใจ จะให้เขามาคอยทำตามใจเราทุกอย่างได้อย่างไร บางครั้งเขาทำอะไรไปโดยไม่มีเจตนาอย่างอื่น แต่เราแหว่งหรือเข้าใจผิดไปเองต่างหาก เรื่องความไม่สมหวังนี้มีมาแต่สมัยดึกดำบรรพ์โน้น ไม่ใช่จะมีแต่เราคนเดียวเราจะมานั่งตำโลกตำคนที่ไม่ตามใจเราอยู่ จะได้ประโยชน์อะไรทางที่ดีควรจะรู้จักโลก ในทางที่มันเป็นไปตามธรรมดาของมันบ้างไม่ใช่จะนั่งคิดฝันโลกไม่ให้เป็นโลกและลองนึกดูก็ได้ ถ้าทุกคนปรารถนาสิ่งใดได้สำเร็จตามความประสงค์หมด เราคงจะอยู่ในโลกนี้ไม่ได้เป็นแน่แท้ สมมติว่านาย ก. ต้องการให้น้ำขึ้น นาย ข. ต้องการให้น้ำลง เพราะต่างคนต่างอยากจะพายเรือตามน้ำ น้ำจะตามใจใครดี ถ้าตามใจคนทั้งสองคงวุ่นไม่ใช่น้อย หรือนาย ก. ต้องการจะให้ฝนตก เพราะรู้สึกขี้เกียจรดน้ำต้นไม้และรู้สึกร้อนเหลือเกิน ในขณะที่เดียวกันนาย ข. ต้องการให้แดดออก เพราะนาย ข. มีอาชีพทางซักรีดเสื้อผ้าจะได้นำผ้าไปตากแดด ฝนซึ่งตามใจนาย ก. ทำท่าจะตกลงมา พอนาย ข. ไม่ชอบใจก็ต้องรีบหายตากหรือลอยสูงขึ้น ตีว่าเป็นธรรมชาติไม่มีจิตใจ ถ้าเป็นคนมีจิตมีใจถูกใช้ทั้งสองสามอย่างพร้อม ๆ กัน ก็คงแทบเสียสติเป็นแน่

นอกจากนั้น ความอยากของคนเรานี้เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สมัยหนึ่งภริยาอยากให้สามีเจริญรุ่งเรืองถึงกับวิ่งเต้นช่วยเหลือด้วยประการต่าง ๆ ครั้นสามีเจริญขึ้นแล้วเกิดนอกใจไปมีภรรยาอื่น ๆ อีกหลายคน ก็วิ่งเต้นใหม่ คราวนี้ฟ้องร้องอยากเห็นสามีถึงความวิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องน่าเห็นใจ

เพราะฉะนั้น อย่าทุ่มเทความหวังความอยากลงไปในเรื่องอะไรให้มากนัก จะได้ไม่เสียใจมากเกินไปเมื่อสิ่งนั้นเปลี่ยนแปลง

เมื่อมีความทุกข์เรื่องไม่สมหวังไม่สมอยาก ขอให้หนีอยู่เสมอว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วว่า ความทะยานอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จะได้เกิดปัญญาสอนใจตนเอง ให้ผ่อนคลายความกตัญญู กระวนกระวายลงไปบ้าง

โดยเฉพาะเรื่องความรัก พระพุทธเจ้าตรัสว่า รักหนึ่งทุกข์หนึ่ง รักร้อยทุกข์ร้อย ใครจะว่าไม่จริงหรือขัดคอก็ตามใจ ถ้าไม่มีห้ามล้อไว้บ้าง ไม่เตือนใจให้รู้จักสภาพธรรมดาของโลกไว้บ้างว่าโลกจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงแปรผัน ไม่แน่นอนแล้ว ก็จะต้องประสบกับความระทมขมขึ้นถึงขนาดเห็นโลกนี้คับแคบจนได้

การสอนให้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติ ๘ ประการ เป็นการปิดกวดให้กายวาจาใจของเราเรียบร้อยขึ้น ซึ่งรวมกันแล้วจะได้มีปัญญาส่องทางชีวิต ไม่ต้องคล่าใบในที่มืดต่อไป

ข. การแก้ทุกข์โดยอนุโลมหลักอริยสัจ

เหตุการณ์บางอย่างในชีวิต บางทีแม้เรื่องเล็กน้อย แต่เฉพาะบางเรื่องมันพิมพ์ใจ หรือประทับใจอยู่ ทำให้เรายึดถือเป็นแนวนึกคิดอย่างถอนใจไม่ได้ ปัญหาชนิดนี้นักจิตวิเคราะห์ชาวต่างประเทศ ซึ่งตั้งสำนักงานรับปรึกษาข้อข้องใจขอถามให้ผู้กลุ่มใจระลึกค้นหา เพื่อจะได้เก็บไว้เป็นข้อสังเกต หนังสือประเภทนี้มีจำหน่ายทั่วไป มีประวัติบุคคลซึ่งแพทย์บันทึกไว้ที่เรียกว่า Case study อยู่มากหลาย

ความคิดนึกแบบที่ทำให้รู้สึกกลัดกลุ้ม เพราะมองเห็นอะไรเป็นทุกข์ไปหมดนั้น มีพ้องกับความคิดเห็นของคนบางคนซึ่งมองเห็นโลกเป็นทุกข์ตลอดเวลา แต่ไม่มีทางแก้ นอกจากนั่งดำโลกอยู่ ซึ่งผิดกับทางพระพุทธศาสนา อันสอนให้รู้จักทุกข์พร้อมทั้งต้นเหตุ และวิธีแก้

เมื่อพิจารณาตามแนวพระพุทธศาสนาอย่างกว้าง ๆ แล้ว ผู้ที่จะแก้ทุกข์ของเราได้ก็คือตัวของเราเอง ทั้งนี้โดยตั้งหลักง่าย ๆ ขึ้นก่อนว่า ทางพระพุทธศาสนาสอนเราไม่ให้ยอมมดมีมดทำให้แก่ความทุกข์ โดยปล่อยให้มันครอบงำท่วมทับเราอยู่เปล่าโดยไม่คิดแก้ไขแต่ให้เราพยายามค้นหาต้นเหตุและขับไล่ไล่ส่งความทุกข์ให้หมดไป ด้วยความพยายามตั้งตัวเป็นหมอรักษาตัวเอง คือถ้าความทุกข์นั้นเกิดขึ้นให้ถามตัวเองว่า มันเกิดขึ้นเองหรือว่าเพราะเราไปคิดนึกปรุงแต่ง ช่วยระบายสีให้มันแลดูเป็นทุกข์จริง ๆ ขึ้น ทั้ง ๆ ที่บางครั้งมันเป็นเพียงเรื่องขนาดที่เรียกว่าขยะมูลฝอย คือไม่สลักสำคัญ หรือน่าจะเห็นว่าเป็นเรื่องเป็นราว หรือน่าทุกข์ร้อนอะไร เราก็อุตส่าห์เก็บเอามาคิดให้เห็นเป็นน่าทุกข์ร้อนไปได้ เมื่อค้นคว้าไปจริง ๆ จนพบเข้าด้วยตนเองว่ามันไม่น่าทุกข์ดังนี้เราก็น่าจะช่วยตัวเองสำเร็จในการหาทางแก้ทุกข์ของตัวเองจนเต็มความสามารถ คือให้คิดให้ศึกษาหน้าตาของความรู้สึกทุกข์ร้อนที่เราวาดภาพขึ้น แล้วถามตัวเองว่า นี่มันทุกข์จริง ๆ หรือมันเป็นแต่เพียงเราแถมสีให้แก่มัน ถ้าพบว่าเราแถมสีก็เป็นอันแก้ตกตรงนี้เอง เทียบด้วยคนที่สำคัญเชื่อกว่าเป็นงู พอรู้ว่าเชือกเสียก็หายกลัวและกลายเป็นรู้สึกขบขัน

ถ้าพิจารณาหน้าตาของความทุกข์นั้นแล้ว ยังรู้สึกด้วยความจริงใจว่ามันเป็นเรื่องน่าทุกข์น่ากลุ้มจริง ๆ ไม่ใช่เราไปแถมสี หรือนึกทุกข์หลอกตัวเอง เราก็คควรตั้งปัญหาถามตัวเองอีกว่า ถึงมันจะน่าทุกข์จริง ๆ ก็ตามที่แต่ที่เราารู้สึกทุกข์ร้อนหรือกลุ้มนี้ เราคิดขึ้นใช่ไหม? ถ้าเราไม่มีความรู้สึกนึกคิดเลยเราจะทุกข์ไหม? เมื่อพบว่าเพราะเราคิดขึ้นจริง ๆ เราจึงทุกข์ เราก็จะได้หาทางออกต่อไปอีกว่าในทางทุกข์ร้อนเราคิดออกหรือคิดเห็นไปได้เราก็น่าจะใช้ความคิดนั้นถอนหรือทำลายความทุกข์ร้อนได้เช่นเดียวกันคือให้รู้จักเรียนผูกแล้วเรียนแก้ อันได้แก่การสอนตัวเองว่า

ถ้าเราคิดทุกข์เป็น เราก็ควรรู้จักคิดให้หายทุกข์ให้เป็นด้วยเช่นเดียวกัน

ปัญหาขั้นต่อไปมีอยู่ว่า เราจะคิดอย่างไรเล่าจึงจะผ่อนคลายความทุกข์ได้ อันนี้มีวิธีคิดอยู่ ๒ อย่าง

ประการแรก การคิดโดยรวบรัด ไม่ต้องพิจารณาถึงรายละเอียดว่า ข้อคิดที่ทำให้กลุ่มนั้นจะเป็นความกลุ้มประเภทไหน เนื่องมาจากความฝังใจเรื่องอะไร เราจะคิดหาเหตุผลได้ความคิดเดิมที่กลุ่มนั้น ด้วยการให้บรรยายหรือเฉลยปัญหาอย่างไร จึงจะผ่อนคลายความทุกข์ร้อนนั้นได้

ประการที่สอง การคิดหาเหตุผลอย่างละเอียด เฉพาะกรณีหรือเฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้น เป็นการจับปัญหาที่กลุ่มนั้นขึ้นพิจารณาอย่างละเอียด แล้วค้นหามูลเหตุที่ทำให้คิดเช่นนั้นตลอดจนหาเหตุผลได้ความคิดเช่นนั้น จนกว่าจะสามารถเอาชนะได้

ต่อไปนี้เป็นคำอธิบายละเอียด ในวิธีคิดแต่ละประการซึ่งกล่าวข้างต้น

๑. การคิดโดยรวบรัด

การคิดโดยรวบรัด เป็นการเอาชนะความทุกข์ความกลุ้มใจด้วยวิธีตัดปัญหารายละเอียดทั้งทางโยนความกลุ้มกลุ่มนั้น ๆ ทิ้งอย่างไม่รับรู้รับฟังข้อโอคครวญใด ๆ ทั้งนี้ต้องคิดเหยียดเรื่องทุกข์ร้อนทั้งหลาย เป็นเรื่องเหลว ๆ ไหล ๆ ไม่จริงไม่จัง เป็นเพียงมายาหรือภาพหลอก มันจะเกิดขึ้นในลักษณะไหนเช่นไรก็เชิญเกิดไป แต่เราจะไม่ยอมทุกข์ไปตามด้วย ทั้งนี้เราอาจหาพยานได้จากตัวเราเอง

บุคคลแต่ละคน คงจะได้เคยผ่านความทุกข์ร้อนกลุ่มใจกันมาบ้างไม่มากก็น้อย ยิ่งอายุมากขึ้น ก็คงได้ประสบพบเห็นหรือสัมผัสความขมขื่นแห่งชีวิตมากกว่าคนอายุน้อย ความทุกข์ต่าง ๆ ที่ผ่านมาในชีวิต ถ้าจะเทียบว่าเป็นประหนึ่งความฝันที่น่ากลัว แต่พอกาลเวลาล่วงไป เราก็กลิบความฝันหรือเพียงชั่วเวลาที่ตื่นจากหลับเรารู้สึกว่า แท้จริงความฝันนั้น ก็ไม่เป็นจริงเป็นจังหรือมีอะไรที่เป็นจริงเป็นอันตกค้างหลงเหลืออยู่ ความทุกข์ของเราที่เช่นนั้น พอผ่านไปแล้วก็ราคาเดียวกับความฝัน ในขณะที่เราอาจจะจัดการกับความทุกข์ต่าง ๆ ในสมัยที่แล้ว ๆ มาแห่งชีวิตของเราได้เพียงอย่างมากที่สุดคือการคิดทบทวนเล่น แบบความฝันเท่านั้นเมื่อเราได้ตัวเองเป็นพยานเช่นนี้ เราก็คงจะได้คิดเหยียดเรื่องน่ากลุ้มอกกลุ้มใจ ที่กำลังเผชิญหน้าเราอยู่นี้ เป็นเพียงเรื่องขยะมูลฝอย พอไม่กี่วันก็จะกลายเป็นเพียงภาพที่เราประสบในความฝัน หออะไรเป็นขึ้นเป็นอันจริงจึงไม่ได้เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ยอมรับฟังรายละเอียดแห่งความกลุ้มกลัดนั้น คงคิดรวบรัดโยนทิ้งทั้งหมดทีเดียว

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะไม่คิดเหยียดลงเป็นเพียงขยะมูลฝอยหรือความฝัน ก็ยังมีวิธีคิดแบบรวบรัดอีกอย่างหนึ่งด้วยตั้งคติประจำใจขึ้นง่าย ๆ ว่า ในฐานะที่เราเป็นพุทธศาสนิกชน เราจะไมยอมมัวหม่อมัวเมา ให้แก่ความทุกข์ร้อนทั้งหลาย เราจะไมยอมให้ทุกข์ “กินเปล่า” มารังแกได้ และถ้าจะมีทุกข์อะไรเกิดขึ้นก็จะพยายามให้มันเกิดขึ้นเพียงแค่ว่า จะไม่ให้มันลุกลามมาครอบงำถึงจิตใจ จนไม่ได้สติหรือรู้สึกมึนตึ๊งไปหมด โดยวิธีนี้ก็เป็น การไม่ยอมรับฟังรายละเอียดเรื่องความทุกข์ร้อนนั้นเช่นเดียวกัน คงโยนทิ้งด้วยตั้งคติประจำใจขึ้นง่าย ๆ ว่า เราเป็นพุทธศาสนิกชน ฉะนั้นเราจะไมรับเอาทุกข์ไว้ให้ทวนใจเรา

๒. การคิดหาเหตุผลอย่างละเอียด

เมื่อเราใช้วิธีคิดแบบรวบรัดไม่ได้ผลจริง ๆ หมายความว่าได้พยายามแล้ว ก็ขยับไล่ไต่ส่งความรู้สึกกลัดกลุ้มทุกข์ร้อนให้หมดไปไม่ได้ เราก็จะต้องใช้วิธีสู้หน้ากับรายละเอียดของปัญหาเรื่องทุกข์ร้อนนั้น ด้วยอาการชักใช้ ไต่สวนอย่างละเอียด แบบศาลยุติธรรมที่ให้โจทก์จำเลยแสดงเหตุผลหลักฐานต่อสู้กันให้เต็มที่แล้วจึง วินิจฉัยชี้ขาดลงไป

การคิดแบบนี้ ถ้าเราเป็นคนชอบเหตุผล จะรู้สึกสนุกมิใช่น้อย เพราะในบางครั้งพอเราตั้งประเด็นให้ความคิดเห็นฝ่ายทุกข์ร้อนนั้น ให้เหตุผลมาให้เพียงพอว่ามันน่าจะทุกข์จริง ๆ หรืออย่างไร? ความกลัดกลุ้มกระวนกระวายนั้น มันมีเหตุผลสมควรและจำเป็นแน่ละหรือ หรือว่าเราคิดกลุ้มเล่นตามประสาคนชอบใช้ความคิด “รังแก” ตัวเองเมื่อชักใช้ไล่เลียงกันลงไปถึงรายละเอียด เช่นนี้ บางทีความคิดข้างฝ่ายกลุ้มจะรู้สึกว่าให้เหตุผลไม่ค่อยได้ เป็นคำตอบที่ค่อนข้างจะ “อ้อมแอ้ม” เต็มที่ หรือบางครั้งก็ใช้วิธีตอบแบบรวบรัดง่าย ๆ ว่า “มันอยากจะกลุ้มก็จะกลุ้มนี้จะทำไมเล่า?” และตรงนี้เองที่ฝ่ายคิดกลุ้มถูกรุกจนต้องตอบอย่างหมดทางไป เป็นโอกาสที่เราจะได้หัวเราะเยาะความกลุ้มชนิด “ไม่มีเหตุผลเพียงพอ” ของเรา

แต่ถ้าความคิดข้างฝ่ายชวนให้กลุ้ม มีเหตุผลและรายละเอียดในการที่จะกลุ้มได้มากมาย เราก็น่าจะไต่ลองหาเหตุผล ได้ตอบเป็นข้อ ๆ ไป

ข้อสำคัญ ขอให้เราซ้อมความเข้าใจกับตัวเองก่อนว่าหน้าที่โดยตรงของเราเป็นพุทธศาสนิกชน คือจะต้องหาวิธีกำจัดทำลายหรือผ่อนปรนความทุกข์ที่เกิดขึ้น ไม่ยอมปล่อยให้จมอยู่ในทุกข์นั้นเรื่อย ๆ ไป เมื่อเรามีหน้าที่จะต้องขจัดปัดเป่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นเช่นนี้เราก็ควรจะไต่รวบรวม ความเฉลียวฉลาด หรือสติปัญญาการคิดหาเหตุผลเท่าที่เราจะชวนขวยหาได้มาเป็นเครื่องมือ ต่อสู้กับความรู้สึกทุกข์ร้อนนั้น อย่างเต็มความสามารถ

เมื่อเราตั้งตัวเป็นฝ่ายตรงกันข้าม กับแนวทางที่จะชวนให้เราครุ่นคิดกลัดกลุ้มแล้ว เราก็ไม่หาทางสนับสนุนความคิดกลัดกลุ้มนั้น มีแต่จะหาทางโต้แย้งอยู่ตลอดเวลาโดยวิธีนี้ ก็พอจะเป็นการถ่วงทางไปสู่ความเป็นผู้ไม่ค่อยคิดกลุ้มได้ตามสมควร

ในที่นี้ จะขอแสดงตัวอย่างการชักใช้สอบสวนรายละเอียดเป็นราย ๆ ไป เพียงบางเรื่องดังต่อไปนี้:-

กลุ่มเรื่องนึกถึงความตาย

สมมติว่า นาย ก. เป็นผู้มีใจหดหู่อยู่เนื่องนิตย์ไม่ว่าจะนึกคิดถึงเรื่องอะไร พอความคิดที่ว่าในที่สุดก็ต้องตายกันไปหมดแทรกขึ้นมาก็ทำให้รู้สึกอ้างว้าง ว้างเปล่า ไม่อยากทำอะไรต่อไป เพราะเมื่อลงสุดท้ายจะต้องตายหมด มีแต่ความว่างเปล่าแล้วจะมาคิดอ่านทำโน่น ทำนี่ ให้เสียเวลาทำไม? ในที่สุดก็มีแต่ความซึมเซา หดหู่ ไม่เป็นอันทำอะไรคอยนึกแต่ว่าพุทโธเรื่อยตลอดเวลา

ข้อสอบสวนชักตาม

ได้กล่าวแล้วว่าในกรณีเช่นนี้ นาย ก. จะต้องตั้งตัวเป็นผู้คิดหักล้างความรู้สึกข้างฝ่ายชวนให้ทุกข์ จะไม่สนับสนุนในทางทุกข์ร้อน แต่จะหาทางหรือรวบรวมสติปัญญาที่มีอยู่ทั้งหมด คิดตอบโต้

เอาชนะความกลัดกลุ้มนั้นให้จงได้ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะหาเหตุผลโต้แย้ง จึงควรรหาทางคิดตัด ประเด็นปัญหา ตามแบบข้อ ๑ ก่อน คือลองถามตัวเองว่า การคิดทุกขันธ์อื่นในเรื่องนี้เป็นการรังแก ตัวเองหรือเปล่า? มีความจำเป็นแค่ไหนที่เราจะมานั่งคิดทุกขันธ์อยู่คนเดียว ในเมื่อคนอื่นไม่มีใครเขาคิด ทุกขันธ์แบบเรา? เมื่อยังไม่สามารถหักล้างความคิดเดิม ด้วยการตัดประเด็นเช่นนี้ได้ก็ให้สอบสวนใน รายละเอียดต่อไป ซึ่งจะลองให้คำถามเป็นข้อ ๆ ดังนี้:-

๑. อะไรเป็นเหตุจงใจให้เราคิดกลุ้ม ในเรื่องนี้? (ขอให้ค้นหาคำตอบที่นึกว่าใกล้ความจริง หรือรอบคอบที่สุด)

๒. ความคิดเช่นนี้ เกิดขึ้นเมื่ออายุเท่าไร? (ไม่ได้ปีที่แน่นอนก็ให้ได้ระยะประมาณ)

๓. ความคิดเช่นนี้ เกิดขึ้นเป็นพัก ๆ คือเกิดแล้วก็หายไป หรือว่าเกิดติดต่อกัน หรือว่านาน ๆ ครั้งจึงเกิด?

๔. ถ้ามีระยะที่ความคิดนี้เกิดขึ้นแล้วหายไปได้บ้าง เคยสังเกตบ้างหรือเปล่าว่า ทุกครั้งที่เกิดขึ้น มันเกิดขึ้นเอง หรือมีอะไรจงใจให้เกิดขึ้น?

๕. เหตุจงใจที่ทำให้เกิดความคิดชนิดนี้ เมื่อค้นคว้าหาดูแล้ว พอจะจัดประเภทได้หรือไม่ว่า เป็นเหตุประเภทไหน? เช่นเหตุการณ์เดียวกับการรบราฆ่าฟันกัน, ข่าวตายของคนบางคน, หรือถ้อยคำ สะกิดใจที่เราอาจได้ฟังจากบุคคลต่าง ๆ หรืออยู่เฉย ๆ นึกขึ้นเอง

๖. เมื่อความคิดชนิดนี้เกิดขึ้น มันมีอำนาจเหนือจิตใจเรา ด้วยประการทั้งปวง คือก่อให้เกิด ความกลัดกลุ้มหรือหุดหู่โดยไม่มีทางแก้ไข หรือว่าพอจะหักห้ามได้บ้าง?

๗. ความคิดที่ทำให้ตัวเองเป็นทุกข์เช่นนี้จัดเป็นความคิดที่โง่หรือฉลาด (ขอให้พยายามคิด ให้รอบคอบก่อน แล้วจึงตอบปัญหานี้)

๘. ถ้าเป็นความคิดที่โง่ เราจะยอมโง่อยู่อย่างนี้ตลอดไป หรือว่าจะหาทางแก้ไขกำจัด ความโง่นี้?

๙. ถ้าเป็นความคิดที่ฉลาด เราจะได้อะไรที่เป็นประโยชน์จากความคิดนี้บ้าง? ถ้าไม่มี ประโยชน์อะไรแก่เราเลย เรายังควรนับถือความฉลาดแบบก่อความทุกข์ให้แก่ตัวเองนี้ต่อไปอีกหรือ?

๑๐. ความคิดชนิดนี้มีส่วนเนื่อง มาจากการชอบเก็บตัวเอง ไม่ยอมสู้สิ่งเกี่ยวข้องกับคนอื่น บ้างหรือเปล่า? ถ้าใช่เราจะลองทำตัวให้เข้ากับคนอื่นบ้างจะเป็นการสมาคม การฟังเทศน์ การฟัง ปาฐกถาหรือการเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อช่วยขจัดเหตุแวดล้อมให้ผ่อนคลายความกลัดกลุ้ม ครุ่นคิดแต่เรื่องทรมานใจตัวเองได้หรือไม่?

๑๑. เรามีโรคภัยไข้เจ็บชนิดเรื้อรังประจำตัวอันเป็นเหตุให้เกิดความคิดหุดหู่ติดเป็นประจำ บ้างหรือไม่?

เมื่อได้ตั้งข้อซักถามสอบสวน ชนิดที่เราเรียกว่า “มูลฐาน” แต่ละข้อเหล่านี้แล้ว ได้รับคำตอบ อย่างไร ขอให้กำหนดหรือบันทึกไว้ให้ดี เพราะเป็นการศึกษาตัวเองหรือเป็นการเรียนรู้จักตัวเอง มากขึ้น บางทีจะช่วยคลี่คลายปัญหานี้ได้บ้างว่า มีสาเหตุอย่างไร จะพอมีทางแก้ไขได้อย่างไร หรือไม่?

ถ้ายังไม่ได้ผล คือยังไม่รู้จักตัวเองดีขึ้น หรือรู้จักแล้ว แต่ยังแก้ไม่ตก ก็ให้หาเหตุผลโต้แย้ง ความคิดชนิดนั้นต่อไป

เหตุผลโต้แย้ง

ได้กล่าวแล้วว่า เราควรจะได้รวบรวมความฉลาดหรือสติปัญญาที่มีอยู่ทั้งหมดมาช่วยกันหาทางต่อสู้กับความคิดฝ่ายสูงให้เราทุกข์ร้อน เพราะฉะนั้น ตัวอย่างการหาเหตุผลโต้แย้ง จึงยังไม่ควรถือว่าสมบูรณ์แล้ว เพราะบางท่านอาจมีสติปัญญา และความฉลาดสูงที่จะค้นหาเหตุผลมาโต้แย้งความรู้สึกทุกข์ร้อนได้ดีกว่าตัวอย่างนี้อีกมิใช่น้อย ในที่นี้จะเสนอไว้พอเป็นแนวทาง

“ความตายไม่ใช่ความขาดสูญ เพราะจำเดิมแต่มีมนุษย์ในโลกมา ไม่รู้ว่ากี่แสนกี่ล้านปีแล้ว มนุษย์เกิดเท่าใด ก็ตายเท่านั้นเรื่อย ๆ มา ไม่มีใครหนีพ้นความตายไปได้ ถ้าเราจะมาคำนวณมนุษย์ที่ตายไปแล้ว ก็คงจะมากกว่าหลายหมื่นหลายล้านเท่า แต่มนุษย์ก็ยังคงสืบต่อเชื้อสายกันอยู่เรื่อย ๆ บางคนไม่สืบต่อเชื้อสายมาเท่านั้น ยังแถมระลึกชาติได้ด้วยว่าตนเคยชื่อนั้น มีบุตรภรรยาชื่อนั้น ๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น เหตุการณ์เหล่านั้น บางเรื่องก็ได้มีการสอบสวนกันอย่างจริงจัง ต่อหน้าผู้ร่วมมีอับจำนวนสิบจำนวนร้อย และได้ถ่ายรูปแสดงหลักฐานอันควรเชื่อถือไว้ก็มี และมีตัวอย่างทั้งในตะวันตกและตะวันออกคือไม่ใช่แต่ชาวเอเชียเท่านั้นที่ระลึกชาติได้ ฝรั่งเศสบางคณะระลึกชาติได้ก็มี

“ความตายนั้น คิดไปอีกแง่หนึ่งก็ไม่เชิงจะเป็นสิ่งที่น่ากลัวจนถึงวิตกกังวลอะไรมากนัก เพราะเป็นเพียง “กระบวนการทางวัตถุ” ที่ช่วย “เก็บของเก่าที่ใช้ไม่ได้แล้วทิ้งไป” เพื่อ “เปิดโอกาสหรือให้ที่แก่ของใหม่ ๆ” เท่านั้น เราลองนึกดูก็ได้ ถ้าในโลกนี้ไม่มีการตายคือมนุษย์ในสมัยล้านปีมาแล้วก็ยังคงมีชีวิตอยู่ แต่ทำอะไรไม่ได้ ได้แต่นอนหรือคลานกันอยู่เกลื่อนกลาดเต็มไปหมด หรือที่ไม่คลาน ก็ได้แต่นั่ง “หิวเข้าท่วมหู” ซึมพูดจาไม่รู้เรื่อง ดังนี้เสียอีก โลกคงจะเต็มแน่นไปหมดไม่มีที่ที่จะให้เราอยู่ ไม่มีอาหารให้เรากิน โลกนี้จะน่าทุเรศเวทนาสักเพียงไร เมื่อคิดมาถึงเพียงนี้เราน่าจะขอบใจความตายมากกว่าจะมานั่งทุกข์เรื่องความตาย เพราะถ้าไม่มีตายกันบ้างโลกคงจะเต็มแน่นไปหมดไม่มีที่ให้เราอยู่ ไม่มีอาหารให้เรากินและจะเต็มไปด้วยคนแก่อายุตั้งหลายร้อยหลายพันหลายหมื่นหรือหลายแสนปี ท่วมจำนวนคนรุ่นเด็กและหนุ่มสาวอย่างเปรียบกันไม่ได้ เพราะคนรุ่นเด็กและหนุ่มสาวจะมีเพียง หนึ่งในแสนของคนรุ่นเก่าที่ “ไม่รู้จักตาย” เท่านั้น

“ความตายนั้นเป็นการถ่ายเทสิ่งที่ใช้ไม่ได้แล้วออกไปเช่นในร่างกายเรา มีการกินอาหารใหม่เพิ่มเข้าไปทุกวันและในขณะเดียวกัน ก็มีการถ่ายเทอาหารเก่าทิ้งเป็นประจำวันเช่นเดียวกัน จึงนับได้ว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้โลกให้ยังเป็นไปอยู่ได้ไม่น่ากลัวหรือวิตกอะไรมากนัก

“โดยเฉพาะทางพระพุทธศาสนา ยิ่งสอนไม่ให้คิดถึงความตายด้วยความรู้สึกท้อแท้หรือหดหู่ หากให้คิดอย่างมีกำลังใจที่จะเร่งทำคุณงามความดีให้มากขึ้น จะได้ไม่ตายอย่างเป็นโมฆะหรือ “ตายไปเปล่า ๆ” โดยไม่มีโอกาสทำประโยชน์แก่ตัวเองและแก่โลก เมื่อความตายเป็นของธรรมดาสำหรับทุกคนที่เกิดมาเช่นนี้ เราจึงควรสู้หน้ากับความจริงเรื่องตาย และหาประโยชน์จากความตาย ด้วยการอบรมจิตใจให้ประกอบด้วยคุณธรรม ไม่ดีกว่าหรือ? เพราะว่าเราจะกลัวเราจะกลัว เราจะทุกข์ร้อนสักเท่าไร ก็ไม่ทำให้เราหนีพ้นจากความตายไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมัวมายอม

ให้ความคิดทุกข์ร้อนอันไม่จำเป็นเรื่องนี้ “กินเปล่า” เราอยู่เรื่อย ๆ ทำไม?”

รวมความว่าเมื่อใช้ปัญญาแล้ว ก็จะช่วยแก้ทุกข์ได้ทำให้เห็นทางดับทุกข์ เป็นคุณลักษณะ
อันพิเศษประการหนึ่งแห่งพระพุทธศาสนา

บทที่ ๑๐

ฟังตนยกระดับตนให้สูงขึ้น และกฎแห่งกรรม

“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้รู้จักฟังตัวเองในการประกอบคุณงามความดี ในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้น ไม่สอนให้คิดแต่จะเอาดีด้วยการอ่อนนอบบวงสรวง คำสอนข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดหลักเรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ที่เรียกว่ากฎแห่งกรรม (Law of Karma) อันทำให้ชาวต่างประเทศหันมานิยมนับถือมากขึ้น”

ในบทนี้จะกล่าวอย่างย่อที่สุดก็คือคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาในข้อนี้ได้แก่ การสอนให้ฟังตัวเอง ไม่นิยมให้ทำการใด ๆ อันเข้าลักษณะยืมจมูกคนอื่นหายใจดังที่คำโบราณว่าไว้

แต่โดยเหตุที่มีข้อปลีกย่อยอีกหลายประการ ซึ่งนำมากล่าวรวมไว้ในข้อนี้ด้วย จึงขอแยกแนวพิจารณาออกเป็น ๔ ข้อ คือ:-

๑. พระพุทธศาสนาสอนให้ฟังตัวเองในการประกอบคุณงามความดี
๒. พระพุทธศาสนาสอนให้ฟังตัวเองในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้น (วิมุตติธรรม)
๓. พระพุทธศาสนาไม่สอนให้คิดได้ดี โดยวิธีอ่อนนอบบวงสรวง และ
๔. พระพุทธศาสนาสอนให้เข้าใจกฎแห่งกรรม ซึ่งจะได้แยกอธิบายเป็นข้อ ๆ ไป:-

๑

พระพุทธศาสนาสอนให้ฟังตัวเองในการประกอบคุณงามความดี

ก. พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความเพียรเป็นหน้าที่ที่ท่านทั้งหลายจะพึงทำเอง ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้ทางให้” พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๕๑

ข. พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตนคนอื่นใครเล่าพึ่งเป็นที่พึ่งได้” พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๓๗

ค. พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายพึงเป็นผู้มีตนเป็นเกาะที่พึ่งยึดอย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย จงมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่งยึดอย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย” พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๗ หน้า ๕๓

พระพุทธภาษิตที่นำมากล่าวไว้พอเป็น สัมเปรในที่นี่แสดงว่าในพระพุทธศาสนาไม่มีการทำคุณงามความดีแทนกันทุกคนต้องทำเอาเอง แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงทำแทนใครไม่ได้ ทรงชี้ทางให้เท่านั้น เป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนจะพึงปฏิบัติเอาเอง เปรียบเหมือนอาหารจะให้คนอื่นกินแทน

กัน แล้วให้อีกคนหนึ่งอ้อม ย่อมเป็นไปได้จะนั้น

ความจริงการสอนให้พึ่งตัวเองนี้ เป็นการวางรากฐานจิตใจไม่ให้อ่อนแอคอยแต่จะเหลียวหาผู้อื่นช่วยเหลือตลอดเวลา คนคิดพึ่งตัวเองอยู่เสมอ ย่อมมีจิตใจเป็นอิสระและทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท กล่าวคือเมื่อไม่คอยคิดพึ่งผู้อื่นย่อมเป็นผู้เตรียมการทุกอย่างไว้ เพื่อช่วยตัวเองได้เช่น:-

ก. ในเรื่องการเงิน ผู้คิดพึ่งตัวเองย่อมระมัดระวังการใช้จ่ายไม่สุรุ่ยสุร่าย เพราะถ้าเงินหมดจะต้องรบกวนคนอื่น จะรู้จักเก็บออมไว้ใช้ในยามที่ต้องการ บางครั้งความจำเป็นบังคับอาจต้องพึ่งผู้อื่น แต่ก็ไม่นบ่อยครั้งนัก จะมีก็ต่อเมื่อจำเป็นจริง ๆ และในกรณีเช่นนั้น ผู้คิดพึ่งตัวเองย่อมเปลื้องหนี้สินได้โดยเร็ว เพราะความไม่ประมาทในการครองชีวิต

ข. ในเรื่องการทำงาน ผู้คิดพึ่งตัวเอง ย่อมหัดทำอะไร ๆ เองได้ในสิ่งที่พอจะช่วยตัวเองได้ พึงสังเกตว่าภิกษุในพระพุทธศาสนามีข้อกำหนดให้มิได้ยืมเข็มไว้เป็นบริหารประจำตัวนี้ก็มีใช้อื่นไกล เพื่อให้รู้จักยับยั้งฝ่าฝืนข้อบ้ง ไม่ใช่เป็นผู้สรวยหยิบโหยงทำอะไรเองไม่ได้เลยยิ่งกว่านั้นผู้คิดพึ่งตัวเอง ย่อมพยายามปลูกความรู้ความสามารถเอาดีที่การงาน ไม่ใช่คอยแต่ประจบผู้ใหญ่เอาตัวรอดไปวันหนึ่ง ๆ ผู้คิดพึ่งตัวเองย่อมเอาตัวรอดได้ในเมื่อจำเป็นต้องวิ่งเต้นต่อสู้กับชีวิต และการทำงานด้วยลำแข้ง ไม่ได้ทำงานอย่างนี้ ก็ไม่อดตาย เพราะรู้จักทำงานอย่างอื่นช่วยตนเองได้

ค. ในเรื่องการศึกษา ผู้คิดพึ่งตัวเอง ย่อมไม่เกียจคร้าน ไม่คอยคิดหาวิธีลัด ด้วยการคอยถาม คอยดูข้อสอบของเพื่อน หรือคอยลอกข้อสอบของเพื่อนเวลาสอบไล่ ไม่ต้องกังวลบนบานศาลกล่าวให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไหนช่วย เพราะอุ่งใจในความเพียรช่วยตัวเองอยู่แล้ว ผู้คิดพึ่งตัวเองเมื่อสนใจศึกษา ศิลปวิชาย่อมเจริญด้วยความรู้ความสามารถทำให้ชีวิตเป็นหลักฐานขึ้นได้ แม้ในบั้นแรกจะตกต่ำไม่เจริญเหมือนคนทั้งหลาย

ณ. ในเรื่องการครองชีวิต ผู้คิดพึ่งตัวเอง ย่อมเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ ของตนเองไว้ ไม่จำเป็นก็ไม่ต้องหยิบยืมของผู้อื่น เตรียมการแก้ไขอุปสรรคแห่งชีวิตและเตรียมตัวเพื่อไม่ให้เกิดการครองชีวิตต้องล่มจมตกต่ำด้วยการรู้จักประมาณตัว จะเป็นคนครองชีพโดยเหมาะสมแก่ฐานะ ไม่ฟุ้งเพื่อลิ้มตัว หรือคอยหวังพึ่งผู้อื่นตลอดเวลาแม้ในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น ความคิดพึ่งตัวเองที่มีอยู่เป็นประจำ จะทำให้ไม่รู้สึกเดือดร้อนอะไรมากเกินไป ถ้าเป็นเด็กก็เป็นเด็กที่รู้จักโต ไม่ต้องอยู่ในภาวะรับผิดชอบของพ่อแม่ ชนิดไปไม่พ้นอกพ่อแม่ต้องพึ่งท่านอยู่โดยไม่คิดตั้งตัวให้เป็นหลักฐาน แล้วเลี้ยงท่านตอบแทนบ้างเลย

ง. ในเรื่องความประพฤติปฏิบัติ ผู้คิดพึ่งตัวเองย่อมไม่คิดจะได้ดีอะไรอย่างลอย ๆ หากจะรู้จักประกอบเหตุเพื่อให้เกิดผลโดยการกระทำที่ถูกต้องของตนฉะนั้นเมื่ออยากได้ดีก็ต้องประกอบคุณงามความดี และในการประกอบคุณงามความดีนี้เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า พระพุทธเจ้าทรงชี้หนทาง และทรงประพฤติปฏิบัติมาทางไว้แล้วหน้าที่ประพฤติปฏิบัติเป็นของผู้ปรารถนา จะเจริญก้าวหน้าในคุณความดีทั้งหลาย

เรื่องพึ่งตัวเองเป็นเรื่องของธรรมชาติ

เราจะสังเกตได้ว่าเด็กเล็ก ๆ ช่วยตัวเองเหมือนผู้ใหญ่ไม่ค่อยได้ ธรรมชาติจึงได้สร้างกำลัง

ต้านทานไว้ให้มากกว่าผู้ใหญ่ เช่นเด็กเป็นไข้อุนหภูมิขึ้นถึง ๑๐๔ และ ๑๐๕ ดิกริฟาเรนไฮต์ เด็กพอทนได้ แต่ผู้ใหญ่ถ้าอุณหภูมิขึ้นถึงขนาดนั้น ก็กระสับกระส่ายหรือเพ้อ แม้ที่เกี่ยวข้องโรคติดต่อ เช่นไข้หวัดใหญ่ เด็กเล็ก ๆ ที่ยังดื่มนมมารดามักมีกำลังต้านทานดีกว่าผู้ใหญ่ ทั้งนี้เพราะการเตรียมอะไรต่ออะไรไว้ให้ของธรรมชาติยังมีผลปรากฏอยู่ ครั้นโตขึ้นพอที่จะดักอาหารเข้าปากเองได้ เด็กจะแย่งผู้ใหญ่ทำเองเป็นการหัดช่วยตัวเองไปในขณะเดียวกัน

ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์เมื่อมีบาดแผลหรือเนื้อฉีกขาดหายไปบางตอนก็จะมีกระบวนการซ่อมแซมในตัวเองจนเต็มดังเก่า การรักษาบาดแผลนั้นแท้จริงคือการรักษาความสะอาดมิให้เชื้อโรคอื่นจะเข้ามาเท่านั้น ส่วนการซ่อมแซมเป็นเรื่องของร่างกายเองที่จะเพิ่มเซลล์ตรงบาดแผลนั้นให้มากขึ้นจนเต็มเป็นปกติดังเดิม

การติดต่อดันไม้ เช่นใช้กิ่งพุทราพันธุ์ดีมาต่อกับพุทราพันธุ์ ไม่ดีเขาก็ใช้ยาทาใช้ผ้าพันพอช่วยให้ยึดกันได้ดีเท่านั้น ส่วนการส่งอาหารไปเลี้ยงกิ่งใหม่การสมานเนื้อให้เข้ากันเป็นการช่วยตัวเองของต้นไม้

หลุยส์ปาสเตอร์ นักวิทยาศาสตร์ชาวฝรั่งเศสผู้ค้นพบ วิธีป้องกันโรคโดยการฉีดวัคซีน เพื่อให้เกิดความต่อต้าน (immunity) ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ก็ใช้วิธีคิดโดยอาศัยหลักพึ่งตัวเอง ในธรรมชาติเป็นสำคัญ กล่าวคือ เมื่อฉีดเชื้อโรคอย่างอ่อน ๆ เข้าไปในร่างกายของสัตว์ ร่างกายจะสร้างเครื่องต้านทานขึ้น เรียกว่า antibody เมื่อมีเครื่องต้านทานแล้วฉีดเชื้อโรคเพิ่มเข้าไปมากขึ้นโดยลำดับร่างกายก็จะสร้างเครื่องต้านทานมากขึ้นโดยลำดับถึงขนาดต้านทานเชื้อโรคอย่างแรงได้ ครั้นแล้วเขาก็เอาโลหิตหรือน้ำเหลืองจากสัตว์ ที่มีความต้านทานนั้นมาทำเซรุ่ม สำหรับฉีดป้องกันโรคต่าง ๆ ซึ่งยังคงใช้เป็นหลักการสำคัญแม้ในปัจจุบันนี้ การป้องกันโรคคอหิพได้ผลนับเป็นผลงานชิ้นสำคัญอย่างหนึ่งของหลุยส์ปาสเตอร์ผู้นี้ (ดูหนังสือ Principles and Practice of Bacteriology หน้า ๙)

เมื่อหลักการพึ่งตัวเอง เป็นหลักในธรรมชาติเช่นนี้ การสอนให้คนรู้จักพึ่งตัวเอง จึงเป็นหลักคำสอนที่ถูกหลักธรรมชาติอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะการพึ่งผู้อื่นนั้นเป็นของไม่แน่นอนว่าจะพึ่งได้เสมอไป ขอบใจเขาก็จะให้พึ่ง ไม่ขอบใจเขาก็จะไม่ให้พึ่ง หรือแม้เขาอยากให้พึ่ง แต่ความไม่แน่นอนของโลก อาจทำให้เขาตกต่ำลงจนไม่สามารถให้เราพึ่งต่อไปก็ได้ หรือเขาอาจสิ้นชีวิตไปตามภัยแห่งอายุ ก็ได้ ตกลงการเตรียมพึ่งตัวเองไว้เป็นไม่มีอะไรเสียหายมีแต่ให้คุณโดยส่วนเดียว

จริงอยู่คนที่เกิดมาในโลกนี้จำต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งนี้พระพุทธานุภาพก็ได้ห้ามการพึ่งพาอาศัยกัน เป็นแต่เตือนไว้ให้รู้จักช่วยตัวเอง เพื่อเวลาที่พึ่งคนอื่นไม่ได้หรือไม่จำเป็นจริง ๆ จะได้พึ่งตัวเองได้ ทำให้เป็นคนมีอิสระแก่ตนเอง ไม่ต้องเป็นคนอ่อนแอเหลือวาทที่พึ่งอยู่เนื่องนิดย เด็กที่พ่อแม่โอบมาแต่เล็กทำอะไรเองไม่เป็นเลย จะเป็นเด็กที่ต้องมีพี่เลี้ยงช่วยเหลือตลอดเวลาและโตขึ้นก็จะทำให้เป็นคนอ่อนแอหยิบหย่งทำอะไรเล็ก ๆ น้อย ๆ เองไม่เป็นทำให้มีความรู้สึกไว้ในบางครั้งการถูกปล่อยให้เผชิญชีวิตตามลำพังนั้นเป็นภาวะอันน่ากลัวอย่างยิ่ง

รวมความว่าในการประกอบคุณงามความดีหรือในการดำรงชีวิตควรฝึกหัดช่วยตัวเองพึ่ง

ตัวเองให้มากที่สุด เพื่อจะได้ไม่ต้องเดือดร้อนในภายหลัง

๒

พระพุทธศาสนาสอนให้พึ่งตัวเองในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้น (วัฒนธรรม)

เรื่องนี้เป็นโอกาสให้ได้พูดถึงการที่พระพุทธศาสนาเป็นต้นตำหรับแห่งวัฒนธรรมที่เก่าแก่ของโลก เพราะพระพุทธศาสนาสอนคนให้พยายามยกระดับของตนเองให้สูงขึ้นให้ประณีตขึ้นเสมอ ทั้งโดยการศึกษาและโดยการฝึกหัดไม่ให้ปล่อยชีวิตไปตามบุญตามกรรม

พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ ปรากฏในทศกนิบาตอังคุดตร นิกายเล่ม ๒๔ หน้า ๑๐๑ ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้แต่การหยุดอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลายเรายังไม่สรรเสริญ โฉนเราจะสรรเสริญความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเล่า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราย่อมสรรเสริญความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่สรรเสริญการหยุดอยู่หรือความเสื่อม”

เมื่อทางพระพุทธศาสนาสอนให้ก้าวหน้า ให้สร้างความเจริญรุ่งเรืองไม่หยุดอยู่กับที่เช่นนี้ จึงส่งเสริมความพากเพียรความเข้มแข็งอดทน และความเป็นผู้ที่ได้ลำดับรับฟังมาก ว่าเป็นคุณธรรมสำคัญแต่ละประการ

ในตอนนี้อยากกล่าวถึงข้อที่พระพุทธศาสนาสอนให้ยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้นด้วยตนเอง จึงทำให้เราได้มีโอกาสพูดถึงพระพุทธศาสนาเป็นต้นตำหรับแห่งวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของโลกสืบไป

วัฒนธรรมคืออะไร?

วัฒนธรรมคือความเจริญขึ้น ความดีขึ้นหรือประณีตขึ้นกว่าเดิม โดยการศึกษาและการฝึกหัด ความเจริญขึ้นหรือดีขึ้นนี้ไม่จำกัดว่าจะเป็นทางไหน สุดแต่ที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่รวมกันเป็นหมู่แล้ว จัดได้ว่าเป็นวัฒนธรรมทั้งสิ้น

วัฒนธรรมแบ่งออกเป็นหลายสาขา^๑ เช่นวัฒนธรรมทางวัตถุบ้าง วัฒนธรรมที่มีใช้วัตถุคือเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมและศีลธรรมบ้าง ประเทศไทยเราเคยแบ่งงานวัฒนธรรมออกเป็น ๔ ประเภท คือ:-

๑. คติธรรม ได้แก่วัฒนธรรมทางศีลธรรมหรือจิตใจ
๒. เนติธรรม ได้แก่วัฒนธรรมทางกฎหมาย
๓. วัตถุธรรม ได้แก่วัฒนธรรมทางวัตถุ และ
๔. สหธรรม ได้แก่วัฒนธรรมทางสังคม

นอกจากนี้ยังแบ่งงานวัฒนธรรมอีกหลายทางเช่น วัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี ทางวรรณกรรม ทางศิลปกรรม เป็นต้น แม้จะแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นก็อย่างก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ได้ชื่อว่ามีส่วนส่งเสริมคนให้ดีขึ้นในทุกวิถีทางอยู่เสมอมา ในที่นี้จะแสดงหลักฐานว่าพระพุทธศาสนา

๑. โปรดดูหนังสือเรื่องวัฒนธรรมวิทยาของผู้เขียน

ส่งเสริมวัฒนธรรมทางไหนบ้าง ดังต่อไปนี้:-

สมบัติผู้ดี

คุณธรรมหรือวัฒนธรรมเกี่ยวกับจรรยาบรรณหรือที่เราเรียกว่าสมบัติผู้ดีนั้นจะเห็นได้ในวินัยปิฎกเช่น ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย

๑. ให้ภิกษุนั่งหมั้นให้เรียบร้อย ทั้งในขณะปรากฏกายในที่ชุมนุมชน ในละแวกบ้าน และในขณะฉันอาหาร

๒. ให้ภิกษุสำรวจมือเท้าด้วยดี ในขณะที่ไป หรือนั่งในบ้าน สำรวจมือเท้าคือไม่เล่นคะนองด้วยมือเท้า

๓. ให้ภิกษุไม่เวกผ้า ซึ่งแสดงให้เห็นความไม่เรียบร้อย ในขณะที่ไป หรือนั่งในบ้าน

๔. ให้ภิกษุไม่หัวเราะ หรือส่งเสียงดังจนน่าเกลียดในขณะที่ไป หรือนั่งในบ้าน

๕. ให้ภิกษุไม่แสดงอาการนารังเกียจ เช่นโคลงกายไกวแขน สั่นศีรษะ เอามือค้ำกาย เอาผ้าคลุมศีรษะ เดินกระเหย่ง (แบบคนย่องเบา) หรือนั่งรัดเข่า (ซึ่งถือกันว่าไม่สุภาพ) ในขณะที่ไปหรือนั่งในบ้าน

๖. ในการฉันอาหารให้ภิกษุฉันด้วยอาการอันเรียบร้อยไม่พูดขณะข้าวเต็มปาก ไม่โยนคำ ข้าวเข้าปาก ไม่ฉันท่ากะพุงแก้มให้ดู ไม่ฉันพลางสะบัดมือพลาง ไม่ฉันแลกลิ้น ไม่ฉันมีเสียงดัง จับ ๆ หรือซูด ๆ ไม่ฉันเลียมือหรือเอามือสกปรกจับภาชนะน้ำ เป็นต้น

๗. มิให้ภิกษุไปแอบฟังความ เพื่อจะรู้ว่าเขาทำอะไรตนหรือพวกของตน

๘. มิให้ภิกษุเล่นซ่อนบิหาร คือ เครื่องใช้ของภิกษุอื่น รวมทั้งเล่นจีภิกษุอื่น หรือหลอกภิกษุอื่นให้กลัวผี

๙. มิให้ภิกษุพูดปด ใช้คำหยาบคายด่าว่า หรือยุยงให้ผู้อื่นแตกร้างกัน

๑๐. มิให้ภิกษุแก่กล้าเข้าไปนอนเบียดภิกษุอื่นในเมื่อรู้ว่าห้องนี้มีผู้อื่นนอนอยู่ก่อนแล้วด้วยคิดว่ารำคาญเข้าก็คงหลีกไปเอง

๑๑. เขากำลังบริโภคอาหารกันอยู่ ภิกษุเข้าไปนั่งแทรกแซงหรือทำให้เขาต้องร่วนวายก็ห้ามไว้ด้วย

๑๒. ไม่บ้วนน้ำลายหรือทิ้งเศษของทางหน้าต่าง

๑๓. ไม่แสดงความมักได้ ขอของอะไรต่ออะไรจากผู้อื่นในเมื่อไม่มีเหตุผลพอสมควร

๑๔. จะเปิดปิดประตูหน้าต่าง จะจุดไฟดับไฟ จะทอ้งบ่นสาธยาย ถ้าอยู่ร่วมกับภิกษุอื่นจะต้องขอโอกาสหรือขออนุญาตพระภิกษุผู้แก่พรรษากว่าก่อน

๑๕. การใช้ห้องน้ำห้องส้วมให้ถือตามลำดับก่อนหลังไม่แย่งกัน (เข้าคิว queue)

๑๖. ไม่ให้ใส่ความหรือหาเรื่องกล่าวโทษผู้อื่นโดยปราศจากความจริง

ข้อความที่แสดงมาพอเป็นตัวอย่างเหล่านี้ คงพอทำให้ท่านผู้อ่านเห็นได้บ้างว่าความเป็นผู้ดีหรือคุณสมบัติของผู้ดีนั้น ได้มีสอนไว้อย่างถี่ถ้วนเพียงไร

วัฒนธรรมในการกินดีอยู่ดี

๑. มีพระบัญญัติมิให้ภิกษุเก็บอาหารไว้ค้างคืนในห้องนอน (ที่เรียกอันโตวุตตะ) เพราะจะกลายเป็นเอาห้องนอนเป็นห้องเก็บอาหาร

๒. มิให้ภิกษุหุงต้มอาหารในห้องที่อยู่ (ที่เรียกว่า อันโตปักกะ) เพราะจะกลายเป็นเอาห้องนอนเป็นห้องครัว

๓. มิให้ภิกษุใช้ภาชนะน้ำ หรือภาชนะอาหารร่วมกัน ซึ่งในปัจจุบันทางอนามัยถือว่าป้องกันโรคติดต่อได้ดี ฉะนั้นถ้าจะให้พระฉันอาหารเป็นวง จึงควรมีช้อนกลาง ภาชนะน้ำแยกองค์ละที่

๔. มิให้ฉันอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน (อาจเป็นของบูดเน่าและแสดงอาการสะสม)

๕. ผ้าถุงผ้าห่มที่ตั้งใจไว้ประจำ (อธิษฐาน) จะต้องไม่ปล่อยให้ขาดเป็นช่องโตเท่าหลังเล็บก้อย จะต้องปะชุนให้ดี

๖. จะต้องรู้จักรักษาความสะอาดร่างกาย ไม่ปล่อยเล็บให้ยาวเกินไป

๗. ในการรับคนเข้าหมู่ ไม่ใช่สักแต่ว่าขอเข้ามาบวชก็อนุญาตให้บวช ต้องเลือกคนที่ไม่มีความผิดติดต่อกัน ไม่มีหนี้สิน ไม่มีข้อผูกพันต่าง ๆ ได้รับอนุญาตจากมารดาบิดาแล้ว เพื่อความผาสุกในเมื่อบวชแล้ว

๘. ในการใช้ห้องน้ำห้องส้วม จักต้องช่วยกันรักษาความสะอาด ผู้ใดเห็นสกปรกไม่จัดเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นทำความสะอาด หรือน้ำชำระที่ใช้แล้วเหลือทิ้งไว้ในหม้อชำระด้วยความมกง่ายมีที่ปรับอบัติไว้

๙. ในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน หน้าที่ที่จะต้องช่วยกันทำก่อนประชุมคือปิดกวาดสถานที่ตั้งน้ำใช้น้ำฉันไว้ให้เรียบร้อย

๑๐. ภิกษุไม่เป็นใช้ห้ามถ่ายอุจจาระปัสสาวะ หรือบ้วนขะพะลงในน้ำ คำว่าเป็นใช้หมายถึงมีเหตุจำเป็นเพราะอาพาธ หากอื่นไม่ได้จริง ๆ

วัฒนธรรมในการรักษาของส่วนรวม

๑. ภิกษุที่นำเตียงตั้งผูกเก้าอี้ของสงฆ์ออกมาใช้แล้วเมื่อเลิกใช้ไม่เก็บเองหรือไม่มอบหมายให้ผู้อื่นเก็บปล่อยให้วางกลางแจ้งต้องอาบัติ

๒. ภิกษุเอาที่นอนของสงฆ์ปูนอนในกุฏิ เมื่อจะไปที่อื่นไม่เก็บเองไม่มอบหมายให้ผู้อื่นเก็บต้องอาบัติ

๓. ผนักที่ทาสี ภิกษุหนึ่งพึงโดยไม่มีผ้ารองรับคือพึงด้วยตัวเปล่า ๆ คราบเหงื่อโคลอาจจับเกาะสกปรกได้ ต้องอาบัติ

๔. เตียงหรือพื้นกระดานของสงฆ์ภิกษุนอนโดยไม่มีผ้าปูหรือสิ่งอื่นรอง ต้องอาบัติ เพราะเหงื่อโคลอาจจับเกาะสกปรกได้

๕. ทรัพย์สมบัติอันเป็นของสงฆ์ ภิกษุใดภิกษุหนึ่งจะถือเอาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวไม่ได้ จะถืออำนาจแจกจ่ายให้ปันแก่ผู้อื่นโดยไม่มีเงื่อนไขอันสมควรไม่ได้ มีข้อกำหนดเกี่ยวกับการดูแล

รักษาไว้เป็นอย่างดี ภิกษุผู้รักษาเรือนคลังของสงฆ์ ซึ่งมีชื่อเรียกว่าเจ้าอธิการแห่งคลังจะต้องรู้จักของที่ควรเก็บ ไม่ควรเก็บ ของใดควรจ่ายไม่ควรจ่ายให้แก่ภิกษุอื่น

วัฒนธรรมในการปฏิบัติตนต่อสังคม

๑. ของอุกฤษฏ์ตักนอกวัดภิกษุเก็บเอาเป็นของตนก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นเก็บเอาก็ดีต้องอาบัติของตกในวัดต้องเก็บไว้เพื่อคืนให้เจ้าของ ถ้าไม่เก็บต้องอาบัติ

๒. ภิกษุเป็นแขกไปสู่อาวาสอื่นพึงถามถึงกติกากฎข้อบังคับต่าง ๆ ของอาวาสนั้นเพื่อจะได้ปฏิบัติตนให้เหมาะสม ไม่ล่วงละเมิดกติกาดังต่าง ๆ ที่วางไว้

๓. ภิกษุรับนิมนต์ไว้ในที่หนึ่ง แล้วไปฉันเสียที่อื่นต้องอาบัติ เว้นแต่จะได้ตกลงมอบหมายให้ภิกษุอื่นรับแทน

๔. ภิกษุให้ฉันหั้นหื้อยอมให้สงฆ์ทำกรรมอันใดอันหนึ่งแล้วกลับว่าติเตียนสงฆ์ในภายหลังต้องอาบัติ

๕. เมื่อสงฆ์กำลังประชุม ตัดสินข้อความ ข้อหนึ่งภิกษุใดอยู่ในที่ประชุม นั้น จะออกจากที่นั้นไปในขณะที่ตัดสินข้อความนั้นยังไม่เสร็จต้องอาบัติ เว้นแต่จะมอบฉันหั้นหื้อยอมให้สงฆ์ทำไปด้วยความเห็นชอบของตน

๖. ภิกษุรู้ถือว่าของนี้จะถวายแก่ส่วนรวม คือสงฆ์ พุทให้เขาถวายแก่ตนต้องอาบัติ

๗. ภิกษุขอของจากอุกฤษฏ์ ผู้มิใช่ญาติผู้มีได้กล่าวอนุญาตไว้ (มิได้ปวารณา) ได้มาต้องอาบัติ เว้นแต่มีเหตุสมควรตามที่กำหนดในพระวินัย

๘. ภิกษุผู้จะโจทก์ท้วงภิกษุอื่น พึงกล่าวขอโอกาสจำเลยก่อนจึงเสนอเรื่องต่อที่ประชุมสงฆ์

๙. ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน เรียกว่า ปริสัญญูตา พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ทำตนให้เหมาะสมที่จะเข้าสู่ชุมชนโดยเรียบร้อย ชื่อว่ามีธรรมของสัตบุรุษคือคนดี

๑๐. ภิกษุผู้เข้าประชุมสงฆ์ก็ดี โจทก์ก็ดี จำเลยก็ดีพยานก็ดี พึงเป็นผู้เจียมตน พึงเป็นผู้รู้จักที่นั้น ไม่เบียดภิกษุผู้เป็นเถระ ไม่กีดภิกษุผู้อ่อนกว่า พึงนั่ง ณ อาสนะอันสมควรไม่พูดถึงเรื่องต่าง ๆ พึงรักษาอุษณิภาพ

ระเบียบวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ คงจะพอทำให้เห็นเปรียบเทียบได้ตามสมควรว่า พระพุทธศาสนาสั่งสอนให้คนยกระดับแห่งชีวิตของตนเองให้สูงขึ้นกว่าเดิม พ้นจากความเป็นป่าเถื่อน อย่างดียิ่งเพียงไร เพราะฉะนั้นจึงควรกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นต้นตำรับวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของโลกได้โดยแท้จริง

๓

พระพุทธศาสนาไม่สอนให้คิดได้ดี

โดยวิธีบวสรว

จากหลักพึงตัวเองทำให้เราก้าวมาถึงอีกขั้นหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน คือการที่พระพุทธศาสนา มิได้สอนให้คิดได้ดีโดยวิธีอันชวนบวสรว ดังจะนำหลักธรรมมากล่าวเป็นข้อ ๆ คือ:-

๑. ในสังยุตตนิกายสพพายตนวรรคเล่ม ๑๘ หน้า ๒๘๔ พระพุทธเจ้าตรัสเป็นใจความว่า “เราเอาน้ำมันเทลงไปในน้ำแล้วจะอ่อนวอนให้จมลงอย่างไร น้ำมันก็จะคงลอยขึ้นเหนือน้ำเสมอไป เราทิ้งก้อนหินลงในน้ำแม้จะอ่อนวอนให้ลอยอย่างไรมันก็ไม่ลอยขึ้นคงจมลงโดยส่วนเดียวฉันใด การทำความดีย่อมเป็นเหตุให้เฟื่องฟู การทำความชั่วย่อมเป็นเหตุให้ล่มจม เมื่อทำแล้วจะใช้วิธีอ่อนวอนให้เกิดผลตรงกันข้าม ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ฉันนั้น”

๒. พระพุทธเจ้าตรัสเป็นใจความว่า แม้ไก่ไม่กล้าไขมีแต่ความปรารถนาจะให้ลูกไก่ออกจาก ฟองอย่างเดียวย่อมไม่สำเร็จฉันใด ลำพังความปรารถนาจะทำให้จิตพ้นจากกิเลสอาสวะ ย่อมเป็นไป ไม่ได้ฉันนั้น (สังยุตตนิกายขันธวรรค เล่ม ๑๗ หน้า ๑๘๕)

๓. พระพุทธเจ้า ตรัสสอนอนาถปิณฑิกคฤหบดีใจความว่า สิ่งที่น่าปรารถนารักใคร่เจริญใจ ๕ อย่างคืออายุ ผิวพรรณ ยศ สุข สวรรค์ นั้น เราไม่กล้าว่าจะได้มาด้วยเหตุ ความวิงวอนปรารถนา เพราะถ้าจักได้เพราะความวิงวอนปรารถนาแล้วใครเล่า จะขาดแคลนอะไร ดูก่อนคฤหบดี! อริยสาวกผู้ใคร่จะได้สิ่งเหล่านั้นไม่ควรจะวิงวอน และผลิตผลิตยินดีสิ่งเหล่านั้น อริยสาวกนั้น พึงปฏิบัติข้อปฏิบัติที่จะให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้น ครั้นแล้วก็ทรงแสดงข้อปฏิบัติที่จะให้สำเร็จผล (ปัญจกนิบาตอังคตตตนิคาย เล่ม ๒๒ หน้า ๕๑)

ข้อที่สอนให้ช่วยตนเองในการลงมือทำเพื่อให้เกิดผลที่มุ่งหมาย โดยไม่ต้องอ่อนวอนขอร้องสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ที่ไหนให้ช่วยเหลือนี้แหละออกจะเป็นคุณลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนาอย่างมาก เพราะเกือบจะเรียกว่าตรงกันข้ามกับข้อปฏิบัติในศาสนาทั้งหลายอย่างสำคัญทีเดียว

เซอร์เอ็ดวินอาโนลด์ นักวิชาการอังกฤษผู้เลื่อมใสพระพุทธศาสนา ได้ประพันธ์บทกวีเรื่อง ประทีปแห่งเอเชียไว้ตอนหนึ่ง กล่าวถึงเรื่องการอ่อนวอนไว้อย่างไพเราะว่า:-

จงอย่าอ่อนวอนเลย ความมืดจะสว่างขึ้นมาไม่ได้

จงอย่าขออะไรจากความเจียบเลย เพราะมันพุดไม่ได้

อย่ารบกวนจิตใจอันคร่ำครวญของท่าน ด้วยความเจีบปวดอันระคนด้วยศรัทธาเลย

อา! พี่น้องชายหญิงทั้งหลาย

จงอย่าขออะไรจากเทพเจ้าที่จะช่วยอะไรท่านไม่ได้โดยของบน และคำสวดสรรเสริญเลย

จงอย่าติดสินบนด้วยเลือด หรือเลี้ยงเทพเจ้าด้วยผลไม้และขนม

ความหลุดพ้นจะต้องค้นภายในตัวท่านเอง

คนทุกคนสร้างคุกตะรางเครื่องจองจำให้แก่ตัวเองต่างหาก^๑

ผู้เขียนเคยอ่านบทกวีของเซอร์ รพินทรนาถฐาปุระประมาณ ๒๐ ปีมาแล้วในขณะนี้ค้นหา หนังสือนั้นไม่ได้แต่จำใจความได้ว่า เซอร์ รพินทรนาถฐาปุระได้เขียนบทกวีอ่อนวอนพระเจ้าไว้อย่าง ประหลาด เป็นการอ่อนวอนโดยใช้หลักพึ่งตนเองของพระพุทธศาสนาดังมีเค้าดังนี้:-

ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ถ้าท่านจะโปรดช่วยเหลือข้าพเจ้า

ขอได้โปรดอย่ามายุ่งอะไรกับข้าพเจ้าเลย

จงปล่อยให้ข้าพเจ้าได้ใช้เรี่ยวแรงและสติปัญญาของข้าพเจ้าเพื่อต่อสู้กับความยากลำบากทั้งหลายไปตามลำพังเถิด

ท่านเซอร์ผู้นี้เป็นชาวอินเดียผู้เชี่ยวชาญในอักษรศาสตร์อังกฤษถึงกับได้รับรางวัลโนเบลในทางวรรณกรรมแต่เขียนบทกวีเรื่องนี้อย่างตรงกันข้ามกับลอร์ดเทนนิสันของอังกฤษที่เดียว ลอร์ดเทนนิสันได้เขียนไว้ในเรื่อง The Morte D' Arthur ปรากฏในหนังสือ Voice, Speech and Gesture หน้า ๒๑๖๔ ว่า

เพราะคนเราจะดีกว่าแกะหรือแพะ

ซึ่งหล่อเลี้ยงชีวิตอันมลายไวกายใน

สมองได้สักเท่าไร ถ้ารู้จักพระเจ้า

แล้วไม่ยกมือขึ้นอ้อนวอน เพื่อตัว

เองและเพื่อผู้ที่ตนเรียกว่าเพื่อน

เพราะรอบโลกทั้งสิ้นผูกพันอยู่ทุกวิถี

ทาง ด้วยโซ่ทองซึ่งผูกพันอยู่แทบ

พระบาทของพระเจ้า

ผู้เขียนเสนอเหตุผลในบทกวีของทุก ๆ ฝ่าย ทั้งในฝ่ายที่ให้อ้อนวอน และไม่อ้อนวอนเพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ใช้วิจารณญาณตัดสินเอาเอง และในขณะเดียวกันจะได้มองเห็นคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาในข้อนี้ ไปด้วยพร้อมกัน

๔

พระพุทธศาสนาสอนให้เข้าใจกฎแห่งกรรม

คำว่ากฎแห่งกรรม เมื่อจะถอดความง่าย ๆ ก็คือกฎแห่งเหตุและผล หรือที่เราเข้าใจกันว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เพราะเหตุที่พระพุทธศาสนาถือว่าโลกย่อมเป็นไปตามกรรมคือการกระทำย่อมจำแนก หรือแยกประเภท ให้มนุษย์และสัตว์ดีเลวต่าง ๆ กันจึงได้แสดงหลักธรรมไว้

ทางพระพุทธศาสนาไม่ยอมขัดอะไรให้ไปอยู่ที่ความบังเอิญหรืออำนาจลึกลับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไหน พระพุทธศาสนาพยายามสู้หน้ากับเหตุผลทุกอย่าง โดยไม่ยอมโยนเรื่องอะไรไปให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เลย เพราะฉะนั้น คำตอบของพระพุทธศาสนาจึงมีต่อเหตุการณ์ทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ว่าเกี่ยวเนื่องมาจากเหตุคือการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น

เรื่องของกฎแห่งกรรม เป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ต้องการความเข้าใจอย่างถี่ถ้วนลึกซึ้งในการอธิบายเรื่องนี้จำเป็นต้องอาศัยข้ออุปมาอุปมัยประกอบ ดังต่อไปนี้ :-

๑. การปลูกพืชต่างชนิด จะเป็นข้าว ถั่วเขียว มะม่วง ทุเรียน หรือผลไม้อื่นใดก็ตามมิใช่ว่าพรวนเมล็ดพืชลงไปที่ดินแล้วพืชนั้นจะเจริญงอกงามให้ผลทันตาทันที ก็ต้องมีการกินเวลาบ้าง และการกินเวลาของพืชต่างชนิดก็ต่างกันไปเร็วบ้างช้าบ้าง ระหว่างข้าวกับทุเรียนทิ้งระยะเวลาให้ผลต่างกันเป็นเวลาหลายปี นี่เป็นตัวอย่างของกรรมที่ให้ผลเร็วช้าต่างกัน

๒. คนที่ทำเมรีย เอน้ำตาลสดจากต้นแซ่ปนกับเปลือกไม้บางชนิด ในขณะที่แช่นั้น ยังไม่เป็นเมรียทันทีที่ต้องอาศัยเวลา ๒-๓ คั้นที่น้ำตาลสดจะทำปฏิกิริยากับเปลือกไม้นั้นจึงกลายเป็นเมรียได้ นี่เป็นตัวอย่างของการกินเวลาในการให้ผล

๓. การที่แกว่งลูกตุ้มนาฬิกา เมื่อแกว่งมาทางซ้ายมากเท่าไรเวลาเหวี่ยงกลับจะเหวี่ยงไปทางขวามากเท่านั้น ข้อนี้เป็นตัวอย่างของปฏิกิริยาหรือการให้ผลทันที ภายหลังประกอบเหตุ

๔. เหตุและผลที่เกี่ยวเนื่องกัน อาจมีทั้งสายยาวและสายสั้น คนที่มองแต่เหตุผลสายสั้นไปพบเหตุผลสายยาวเข้าก็อ่านเรื่องราวไม่ออก พระพุทธศาสนาสอนให้มองทั้งเหตุผลสายยาวและสายสั้นตามประเภทที่เป็นจริงของมัน จึงมีทางอธิบายความจริงได้อย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุม เหตุผลสายสั้นเช่นเรดำเขาเตี้ยนี้ เขาต่ำตอบเรามาทันที เราทำร้ายร่างกายเขา เขาทำร้ายตอบเราทันที เราหุงข้าวตอนเช้าก็ได้กินข้าวตอนเช้า หุงกลางวันหรือเย็นก็ได้กินข้าวกลางวันหรือเย็น อันนี้เป็นเรื่องที่เห็นได้ง่าย แต่เหตุผลสายยาวซึ่งข้ามวันข้ามเดือนข้ามปีนั้น บางครั้งคนก็มองข้ามไป เด็กชาย ก. เรียนหนังสือเมื่ออายุ ๖ ขวบ เรียนไป ๆ ก็อ่านหนังสือออก กาลเวลาล่วงไป เด็กชาย ก. กลายเป็นนาย ก. อายุ ๕๐ ปี ผลของการเรียนเมื่อหลาย ๑๐ ปีล่วงมาแล้วยังคงส่งให้นาย ก. อ่านหนังสือได้อยู่จากอายุ ๔๐ ถึง ๕๐ นาย ก. ไม่ได้เรียนหนังสือเลย แต่นาย ก. ได้รับผลของเหตุการณ์เมื่อ ๓๐-๔๐ ปีมาแล้วหรือในตัวอย่างอื่นอีก นาย ก. ไปพูดสບประมาทห่มินนาย ข. ไว้ในวันนี้ อีก ๕ ปี หรือ ๖ ปีต่อมา นาย ข. ได้โอกาสแก้แค้น เขาจึงลอบทำร้ายนาย ก. ถ้าเราคิดว่าเรื่องเท่านั้นทำไม่ผลจึงแฝงอยู่ในระยะยาวนาน ขอดตอบว่ายาวเท่าไรก็ได้ เปรียบเหมือนข้าวเปลือกที่เก็บไว้เมื่อใดได้โอกาสและเหตุแวดล้อมที่จะให้งอกก็งอกได้เมื่อนั้น แม้จะเก็บไว้นานก็ยังปลูกขึ้น คนที่คิดแต่เหตุผลสายสั้นย่อมตอบปัญหาได้เฉพาะเหตุผลสายสั้น พอไปพบเหตุผลสายยาวถึงไปหมด ถ้าเทียบวันหนึ่งกับชาติหนึ่งเหตุการณ์ในวันนี้อาจเกี่ยวข้องไปถึง ๑๐๐๐ วันข้างหน้าก็ได้เหตุการณ์เมื่อ ๑๐๐๐ ชาติล่วงมาแล้ว อาจเกี่ยวมาถึงชาตินี้ก็ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลระยะยาวนี้ ถ้าเข้าใจดีแล้วอาจช่วยข้อข้องใจและทำให้ตอบปัญหาชีวิตได้ดีที่สุด

๕. ปัญหาที่เรามักพูดกันเสมอก็คือทำดีไม่เห็นได้ดี คนชั่วคนโกงทำไม่จึงกลับร่ำรวย เป็นเสมือนหนึ่งเราเห็นคนเอาเปลือกมะเกลือใส่ลงในน้ำตาลสดแล้วก็ลองชิมดูและกล่าวว่ามันก็รสน้ำตาลสดอยู่อย่างนั้น ไม่เห็นเป็นน้ำตาลเมาเลย โดยมากเราใจร้อนจะดูอะไรให้เป็นเหตุผลสายสั้นหมดไม่ยอมมองเหตุผลสายยาว คือระยะพักตัวของความดีความชั่วเลย เราจึงเข้าใจไขว้เขวไป ถ้าใจเย็นดูให้ตลอดสายสักหน่อยเพียงชั่วชีวิตนี้เท่านั้น เราก็คงได้เห็นคนที่ฉ้อโกงพินาศล่มจมกันมามากต่อมากแล้ว แต่เราเป็นโรคคอยอะไรนานไม่ได้ ตอนที่เขาพินาศล่มจมเราจึงหมดความสนใจเสียแล้ว

๖. เหตุผล หรือกิริยา ปฏิภาณนี้มี ๒ ชั้น ขอให้เราพิจารณาให้ดี เหตุผล ๒ ชั้นที่กล่าวนี้ก็คือ เหตุผลชั้นธรรมดาสามัญกับเหตุผลทางศีลธรรม เหตุผลชั้นธรรมดาสามัญนั้น จะไม่คำนึงถึงหลักความชอบธรรมหรือไม่ พอมิเหตุก็จะมีผลตามเรื่องของมัน ส่วนเหตุผลทางศีลธรรมนั้นเป็นชั้นที่สองคือการกระทำต่าง ๆ นั้น ถูกหรือผิด ชั่วหรือดี ผลดีผลร้าย ยังจะเกิดตามมาได้อีก ดังจะยกตัวอย่าง

ให้เห็น นาย ก. ลอบเอาไฟเผาบ้านนาย ข. เหตุผลชั้นธรรมดาสามัญก็คือ เมื่อนำไฟไปจุดบ้าน ถ้าบ้านนั้นมีเชื้อไฟหรือเป็นเชื้อไฟก็จะติดลุกขึ้น โดยไม่คำนึงว่าจะเป็นบ้านของใคร ควรหรือไม่ควร ผิดหรือชอบ นาย ก. ไปขโมยเพชรมาจากบ้านนาย ข. ในขณะที่เจ้าของนอนหลับนำเพชรมาไว้ในบ้านของตน เหตุผลชั้นธรรมดาสามัญก็คือเมื่อหยิบเพชรมาก็เคลื่อนที่ตามมือที่หยิบมา มือนั้นพาไปวางไว้ที่ไหนมันก็อยู่ที่นั่น มันไม่มีการประท้วงว่าผิดศีลธรรม มันไม่คำนึงว่าเพชรนี้นาย ข. ถนอมและหวงแหนมันมากน้อยเท่าไร เราดูคนโกงที่ได้ดีตอนแรก ๆ ก็เพราะเราดูเพียงแค่เหตุผลธรรมดาสามัญข้อนี้ข้อเดียวเมื่อเขาโกงได้เงินมา เงินมันก็อยู่ในกระเป๋าเขาให้เขาใช้จ่ายได้ แต่เหตุผลชั้นที่สองคือชั้นศีลธรรม ที่ว่าการกระทำอย่างนั้นผิดหรือถูก ชอบธรรมหรือไม่ยังจะมีตามมาอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ นาย ก. ที่ไปเผาบ้านนาย ข. นั้น ไม่ใช่เหตุผลระหว่างไฟเผาบ้านกับบ้านไหม้ไฟ จะหยุดอยู่เพียงนั้น เหตุผลชั้นต่อไปเกี่ยวกับศีลธรรมยังจะตามมาอีกว่า การทำเช่นนั้นควรหรือไม่ควรถ้าไม่ควรก็มีกฎหมายลงโทษไว้หรือเปล่า คราวนี้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติตามกฎหมายก็จะสืบจับนาย ก. ไปฟ้องร้องลงโทษเป็นเรื่องของเหตุผลทางศีลธรรมต่อไป

แม้ในเรื่องที่นาย ก. ไปขโมยเพชรนาย ข. ก็เช่นเดียวกัน เหตุคือการขโมย ผลคือการได้มาเป็นเพียงเหตุผลชั้นแรก หรือธรรมดาสามัญ แต่เหตุผลทางศีลธรรมขั้นที่ ๒ ที่ตำรวจจะสืบจับหรือนำตัวไปฟ้องร้องลงโทษ ยังมีอีกชั้นหนึ่ง เราจึงควรดูให้ตลอดสาย อย่าเพิ่งมองสายสั้นอย่างเดียว

๗. ยังมีเหตุผลซ้อนระหว่างศีลธรรมขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องของกรรมจัดสรรจริง ๆ คือในกรณีที่การกระทำนั้นผิดศีลธรรม แต่เจ้าหน้าที่จับไม่ได้หรือไม่มีใครลงโทษได้ เหตุผลมันก็ได้หยุดลงแค่นั้น มันคงตามเผาจิตใจของผู้ทำผิดให้หวาดระแวงเป็นวัฏหลังหะตลอดเวลาเห็นใครแต่งตัวคล้ายตำรวจเดินผ่านไปมาก็ให้หนีไปว่าเขาจะมาจับกุมลงโทษ หรือบางทีผลยังแสดงให้เห็นปรากฏแก่คนทั้งหลายเป็นพยาน เป็นเครื่องเตือนใจอยู่ก็มีเป็นอันมากขอยกตัวอย่างทั้งที่ปรากฏในเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นเรื่องบอกเล่าสืบกันมา และที่ให้เห็นเองคือ :-

(๑) ไฟไหม้บ้านริมน้ำแห่งหนึ่ง คนในบ้านใกล้เคียงตกใจจนของกันเป็นการใหญ่ มีเรือลำหนึ่งเทียบเข้าไปแล้วเจ้าของเรือก็ร้องตะโกนให้เขาชนของลงเรือ พอเห็นว่าของเต็มเรือดีแล้วเจ้าของเรือก็แจวออกไปเป็นการโกงซึ่ง ๆ หน้า ซึ่งผู้กำลังเดือดร้อนไม่รู้จักจะไปเรียกร้องเอากับใครได้ อยู่มาผู้ที่โกงนั้นเกิดอาการเจ็บไข้ไม่สบายในถิ่นของตน อาการที่ปรากฏคือต้องการกินแต่น้ำร้อนจัด ๆ ยิ่งร้อนเท่าไรยิ่งพอใจเท่านั้น ในที่สุดไม่พอใจจนรินน้ำร้อนหาว่าเอาน้ำร้อนไม่จริงไปให้จึงให้น้ำเตาถ่านและกาน้ำไปต้มในที่ใกล้กับที่นอนเจ็บอยู่ พอ น้ำเดือดพล่านมีควันพุ่งออกมาเต็มที่แล้ว ก็ลุกขึ้นยกกาน้ำร้อนนั้นดื่มทางพวยกาพอดื่มเสร็จร้องเฮ้อ คล้ายกับว่าชื่นใจเสียเหลือเกินแล้วก็ตายไป เรื่องนี้พระคุณเจ้าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทราวาสเคยเล่ามีผู้ฟังรู้เห็นกันมาก

(๒) มีชายคนหนึ่งมีฝีมือดีในทางแทงหัวใจหมู คือเมื่อทุบหมูแล้วใช้มีดคมปลายแหลมแทงให้ตรงหัวใจ หมูจะตายทันที ชายผู้นี้มีฝีมือดีไปด่วยในร้านเงินขายของใกล้ ๆ ที่อยู่ วันหนึ่งเกิดผิดใจกับคนอื่น คนที่ไม่พอใจจับมีดจ้วงแทงถูกหัวใจล้มลงขาดใจตายในลักษณะเดียวกับหมูที่ตนฆ่ามัน

เรื่องนี้สันนิษฐานมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์คนหนึ่งที่มาบวชในพระพุทธศาสนาเล่าให้ฟัง

(๓) มีชายคนหนึ่งชอบเล่นสนุก ชอบเห็นเหตุการณ์แปลก ๆ จึงจับแมวตัวหนึ่งพร้อมทั้งเรียกสุนัขให้ติดตามไปด้วยต้องการให้สุนัขกัดแมว แต่ถ้านำไปในที่มืดต้นไม้หรืออาคารบ้านเรือนแมวก็จะหนีได้ จึงอุ้มแมวไปในที่โล่งซึ่งกะว่าแมวจะไม่มีที่กำบังหรือปีนป่ายสุนัขก็ตามหาไปด้วย ข้างแมวก็ก้าวชนพองแต่ไม่รู้จะทำอย่างไรพอไปถึงที่โล่งเขาก็อุ้มแมวลงไปที่สุนัขทันที เพื่อจะได้ดูเหตุการณ์ที่สนุกตื่นเต้นที่สุด แต่ผลปรากฏว่าแมวนั้นได้วิ่งปราดมาที่ตัวชายผู้นั้น ตะกายพรวดเดียวขึ้นไปอยู่ที่คอหน้าตาแขนขาของชายผู้นั้นถูกเล็บแมวตะกุยเลือดโตรมไปหมด เรื่องนี้ท่านมหาวิเวกเทศศิริทราวาส ซึ่งได้ย้ายไปอยู่วัดเสนาสารามในภายหลังเป็นผู้เล่าว่าเป็นเรื่องจริงและเหตุผลก็น่าเชื่อว่าเป็นจริง

(๔) จินตนาหนึ่งมีอาชีพในทางเชือดไก่ขาย เวลาเช้าจะนำไก่ที่ฆ่าแล้วใส่ถังสังกะสีสำหรับตักน้ำเอาไม้คานใส่เข้าไประหว่างหัวของถังผ่านวัดไปตลาดเสมอ ตอนบ่ายขายไก่ได้แล้วก็กินเหล้าเดินกลับ นาน ๆ ก็เชือดคอตเองครั้งหนึ่งจนคอมีรอยแผลเป็น ผู้เขียนเป็นเด็กเรียนหนังสืออยู่ในวัดต่างจังหวัดได้เห็นและรู้จักเองแกช็อก ใคร ๆ เรียกแกว่าเจ๊กกั๊ง ครึ่งหลังสุดดูเหมือนแกเชือดคอตเองจนตาย

(๕) มีจินตนาหนึ่งที่ตลาดพลูธนบุรี มีอาชีพฆ่าหมูคร่าวหนึ่งไม่สบายส่งเสียงร้องเหมือนหมู ร้องเรียกเมียซึ่งแต่งงานด้วยกันไม่ถึงเดือนให้เอาอ่าง (รองเลือด) มาให้เอามัดหมูมา พอได้ของเหล่านี้มาพร้อมก็ขาดใจตาย ท่านผู้เป็นพี่เคารพของผู้เขียนเป็นผู้เห็นเหตุการณ์นี้ด้วยตนเอง เพราะได้ไปยืนดูอยู่ด้วย

(๖) ในครั้งพุทธกาลมีชายคนหนึ่งชื่อจุนทะ เป็นคนฆ่าหมูขาย เวลาไม่สบายคลานสี่เท้าเหมือนหมู ส่งเสียงร้องเหมือนหมูทรมาณอยู่หลายวันจึงตาย มีเรื่องปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

(๗) มีชายคนหนึ่งชื่ออัมเลนโชนเก่งแสดงเป็นตัวละคราม มีชื่อเสียงจนคนเรียกชื่อว่าอัมพระราม เป็นคนชอบชนไก่มาก เวลาจะตายเอามือชนกันร้องไปกพ้อ ๆ จนมือเน่าแล้วในที่สุดก็ตายไป เหตุเกิดที่ตลาดโรงหมู อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ซึ่งท่านผู้เป็นพี่เคารพของผู้เขียนได้เห็นเหตุการณ์มาเอง

(๘) ท่านผู้ชอบพอกันคนหนึ่งเล่าให้ผู้เขียนฟังเองถึงเหตุการณ์ในชีวิตของท่าน ว่าท่านเคยนึกสนุกเอาไม้ขีดจุดเผาผดแดงเล่น ทันใดนั้นเองไฟที่ไม้ขีดได้ตกลงไปที่ขาพับของท่านไหม้เป็นแผลเห็นผลทันตา

(๙) ในครั้งพุทธกาลมีเรื่องเล่าถึงภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งเป็นผู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีเครื่องใช้หรือบริวาร จะเป็นผ้าถุงห่มกิดขึ้นท่านมักแบ่งปันให้เพื่อนพระด้วยกันด้วยการที่เป็นผู้มีความปรารถนาดีไม่สะสมบำเพ็ญสราณียธรรมอย่างนี้เสมอมา ท่านก็กลายเป็นผู้มีโชคดียิ่งอย่างประหลาดเสมอ มีพระหลายรูปไปบิณฑบาตไม่ได้เลยในบางแห่ง แต่พอท่านไปมีคนใส่บาตรเต็มนามาเลี้ยงพระที่ไม่ได้อะไรคราวหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินมีประสงค์จะถวายผ้าแก่พระทั้งวัดเผอิญมีผ้าเนื้อดีอยู่ ๒ ผืน (คงเป็นผ้าถุงผืนหนึ่ง ผ้าห่มผืนหนึ่ง) พระองค์นั้นทราบว่ามีผ้าเนื้อดี ๒ ผืน นอกนั้นเป็นผ้าเนื้อ

ธรรมดาท่านก็พูดไว้ล่วงหน้าว่าผ้าเนื้อดีทั้งสองผืนนั้นแหละจะต้องตกมาถึงท่าน อำมาตย์ไต่ถามก็ว่า
เรื่องไปกระซิบบอกพระราชา พระราชาเป็นผู้ถวายเป็นเอง ก็สั่งเกณฑ์ผ้าที่วางซ้อน ๆ กันไว้ให้พอม
ถึงลำดับภิกษุหนุ่มรูปนั้น ก็เป็นผ้าเนื้อดีทั้ง ๒ ผืนพอดี ทั้งอำมาตย์และพระราชาต่างมองหน้ากันเมื่อ
ทำพิธีถวายผ้าเสร็จแล้วพระราชาจึงเข้าไปหาพระภิกษุหนุ่มรูปนั้น เข้าใจว่าคงเป็นพระอรหันต์มี
ญาณวิเศษ จึงถามว่าท่านได้บรรลุโลกุตตรธรรมตั้งแต่เมื่อไร ภิกษุหนุ่มรูปนั้นถวายพระพรว่าเปล่า
เลยท่าน มิได้บรรลุโลกุตตรธรรมหรือธรรมวิเศษอะไรเลย พระราชาจึงตรัสถามว่าถ้าอย่างนั้นท่านรู้
ได้อย่างไรว่าท่านจะได้ผ้าเนื้อดี ภิกษุหนุ่มถวายพระพรว่า ท่านเป็นผู้บำเพ็ญสราณียธรรมเอื้อเพื่อ
เผื่อแผ่อยู่เนื่องนิตย์ตั้งแต่เริ่มบำเพ็ญมาก็ได้ผลอย่างประหลาดเสมออะไรที่ดีที่สุดจะต้องตกลงมาถึง
มือท่าน พระราชาก็ทรงชื่นชมอนุโมทนาและตรัสชมเชยภิกษุหนุ่มรูปนั้นแล้วหลีกไป เรื่องนี้ปรากฏ
ในอรรถกถาสราณียัมมสูตร ภาค ๓ หน้า ๑๑๐ ถึง ๑๑๒

(๑๐) ผู้ชอบพอกับผู้เขียนคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า ที่จังหวัดสมุทรสาคร เมื่อ ๑๕-๒๐ ปีมาแล้ว
มีจีนคนหนึ่งเป็นผู้มีอาชีพทางต้มหอยแมลงภู่ ใช้กะทะใบขนาดใหญ่เป็นเครื่องต้ม เทหอยลงไปต้ม
แล้วก็ตักขึ้น ทำดังนี้เสมอมา วันหนึ่งเมื่อตักหอยขึ้นหมดแล้ว แต่น้ำเดือดยังมีอยู่กว่าครึ่งกะทะ
ไม่ทราบว่าจะล้างกะทะหรืออย่างไร จีนผู้นั้นกลับตกลงไปในกะทะนั้นเองตื่นพบว่ามีผู้ช่วยเอา
ขึ้นมาได้นอนร้องไห้หวน ส่งเสียงดังชาวบ้านไม่เป็นอันหลับอันนอนกันตลอดคืนและในที่สุดก็ตาย

เรื่องต่าง ๆ ที่นำมาเล่านี้ พอจะเป็นตัวอย่างพิจารณาเหตุผลทางศีลธรรมอันเป็นเหตุผลชั้น
ที่สองจากเหตุผลธรรมดา ท่านผู้อ่านจะเชื่อหรือไม่ เป็นสิทธิของท่านที่จะพิจารณาเอาเอง เพราะใน
ทางพระพุทธศาสนาเราไม่นิยมให้เชื่ออะไรอย่างง่าย ๆ หรือมง่าย

เรื่องกฎแห่งกรรมนี้ยังมีเงื่อนไขพิสดารต่อไปอีก การกระทำบางอย่างเพียงเล็กน้อย ทำไม่ผล
ที่ปรากฏจึงมากกว่าการกระทำหลายเท่า ไม่ว่าความดีหรือความชั่ว ถ้าท่านลองเทียบเคียงดูก็
จะเห็นได้

ขโมยคนหนึ่งลักบุหรณ์ของเดียว แต่ศาลตัดสินจำคุกตั้งเดือนซึ่งไม่คุ้มกันเลย มะม่วงผลเดียวที่
นำไปปลูก พอมีผลก็ให้ผลปีละหลายร้อยลูก บางปีถึงพัน ๆ ลูก ทำไม่จึงเป็นเช่นนั้น

จากตัวอย่างเหล่านี้บุคคลจึงไม่ควรดูหมิ่นคุณค่าความดีแม้สักเล็กน้อยว่าไม่มีความหมาย
อะไร และโดยทำนองเดียวกันก็ไม่ควรดูหมิ่นความชั่วว่าเพียงเล็กน้อยไม่เป็นไรไม่ขัดกันแต่ียวอาจ
จะเผาผลาญหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านความพินาศให้ยิ่งกว่าที่จะคิดถึง ฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงสอน
ให้พยายามหลีกเลี่ยงความชั่ว และพยายามประพฤติคุณงามความดีเท่าที่จะมีโอกาสกระทำได้
โดยไม่มองข้ามสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ไป

ความรู้เรื่องกรรม ๑๒ ประเภท

ทางพระพุทธศาสนาจัดกรรม คือ การกระทำที่มีลักษณะในทางให้ผลผิดแผกกันไว้ ๑๒
ประเภท แบ่งออกเป็น ๓ หมวด หมวดละ ๔ ข้อ ดังนี้ :-

๑

ให้ผลตามกาลเวลา

- (๑) กรรมให้ผลในชาตินี้ เรียก **ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม**
- (๒) กรรมให้ผลในชาติหน้า เรียกว่า **อุปปัชชเวทนียกรรม**
- (๓) กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป เรียก **อปปราปรเวทนียกรรม**
- (๔) กรรมที่เล็กไม่ให้ผล คือให้ผลเสร็จไปแล้วหรือหมดโอกาสจะให้ผลได้ต่อไป เรียก **อโหสิกรรม**

๒

ให้ผลตามหน้าที่

- (๕) กรรมที่ให้ผลคล้ายเป็นบิดา คือแต่งให้เกิดมาดีชั่วต่างกัน เรียก **ชนกกรรม**
- (๖) กรรมที่คอยตามสนับสนุน เหมือน พี่เลี้ยง คือถ้ากรรมเดิม หรือชนกกรรม แต่งดี ก็ส่งเสริมยิ่งขึ้น ถ้ากรรมเดิมแต่งให้ชั่ว ก็ส่งเสริมให้ชั่วยิ่งขึ้น เรียก **อุปัตถัมภกกรรม**
- (๗) กรรมบีบคั้นหรือขัดขวางกรรมเดิม คอยเบียนชนกกรรม เช่นเดิมแต่งมาดีเบียนให้ชั่ว เดิมแต่งมาชั่วเบียนให้ดี เรียก **อุปปีฬกกรรม**
- (๘) กรรมตรึงตรวน เป็นกรรมพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ เช่น เดิมชนกกรรมแต่งไว้ดีเลิศกลับที่เดียวลงเป็นขอกทานหรือตายไปเลย เดิมชนกกรรมแต่งไว้เลวมาก กลับที่เดียวเป็นพระราชหรือมหาเศรษฐีไปเลย เรียกว่า **อุปฆาตกกรรม**

๓

ให้ผลตามความหนักเบา

- (๙) กรรมหนักทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ฝ่ายดี เช่นทำสมาธิจนได้ฌาน ฝ่ายชั่วเช่น ทำอนันตริยกรรม มีฆ่ามารดาฆ่าบิดาเป็นต้น เป็นกรรมที่จะให้ผลโดยไม่มีกรรมอื่นมาขวางหรือมาสลักคั่นได้ เรียก **ครุกรรม**
- (๑๐) กรรมที่สะสมไว้มาก ๆ เข้ากลายเป็นดินพอกหางหมู คือ ทำทีละเล็กละน้อย กลายเป็นกรรมมากไปได้ เรียก **พหุลกรรม**
- (๑๑) กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย หรือที่เอาจิตใจจดจ่อในเวลาใกล้ตายย่อมส่งผลให้ไปสู่คติที่ดีหรือชั่วได้ ซึ่งเปรียบเหมือนโคแก่ที่อยู่ปากคอกแม้แรงจะน้อยสักเท่าไร เมื่อเปิดคอกก็ได้ออกก่อน เรียก **อาสนันกรรม**
- (๑๒) กรรมสักแต่ว่าทำ คือเจตนาไม่สมบูรณ์ อาจจะทำไปด้วยความประมาท หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่ก็อาจส่งผลดีร้ายให้ได้เหมือนกันในเมื่อไม่มีกรรมอื่นจะให้ผลแล้ว เรียก **กตัตตากรรม**

ความรู้เรื่องกรรมทำให้ไม่หมดหวัง

เรื่องกรรม ๑๒ ประเภทนี้ เมื่อแบ่งออกเป็น ๓ หมวดแล้ว ในหมวดแรก ที่ให้ผลตามกาลเวลานั้น ก็เห็นชัดได้ว่า มีทั้งที่ให้ผลปัจจุบันทันตาเห็น ที่ให้ผลในชาติต่อไปและในชาติต่อ ๆ ไปอีก กับประการสุดท้ายที่ให้ผลเสร็จแล้ว หรือยังไม่ให้ผล แต่หมดโอกาสจึงเป็นอันพับไป การแบ่งให้หมวดนี้ว่าให้ผลในชาตินี้ และในชาติหน้าหรือชาติต่อ ๆ ไปนั้น ถ้าจะอธิบายในสายสั้นก็อาจจะ

อธิบายได้ถึงการที่กรรมให้ผลในวันนี้ ในวันรุ่งขึ้นและวันต่อ ๆ ไป ข้อสำคัญขอให้เข้าใจความหมาย
ว่าที่จัดไว้อย่างนี้เพื่อให้รู้ว่ามีการกรรมที่ให้ผลตามกาลเวลา ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทั้งระยะใกล้
และระยะไกล กับประการสุดท้ายที่เป็นอันเลิกแล้วกันไป ในการเข้าใจเรื่องกรรมนี้ ถ้าเทียบด้วย
เรื่องบัญชีรายรับรายจ่ายก็จะช่วยให้เข้าใจชัดขึ้น คนเราทำกรรมไว้ทั้งดีและชั่วจึงเท่ากับได้ขึ้นบัญชีรับ
จ่ายไว้ บัญชีย่อมไม่จำกัดเพียง วันเดียว เดือนเดียว หรือปีเดียว ย่อมมีการยกยอดไปใน วัน เดือน
ปี อื่น ๆ และมีการตัดบัญชี (หนี้สูญหรือชำระหนี้เสร็จแล้ว) ได้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตของเราใน
วันนี้อาจไม่ใช่เพราะการกระทำในชาตินี้อาจเป็นยอดยกมาแต่ชาติก่อน นอกจากนั้นด้วยหลักกรรม
นี้พระพุทธศาสนาอาจอธิบายได้ถึงความไม่เหมือนกันแห่งชีวิตของแต่ละคนว่าไม่ใช่บังเอิญ แต่เป็น
เพราะได้ประกอบกระทำความดีกรรมชั่วไว้ต่างกัน จึงได้ประสบผลต่าง ๆ กัน เรื่องนี้ทำให้มีหวังก็
คือเราอาจบำเพ็ญคุณงามความดีในปัจจุบัน เพื่อทำให้บัญชีของเราดีขึ้น ยอดที่ยกไปก็จะได้ติดตาม

อนึ่ง ในกรรมหมวดที่สอง ที่ให้ผลตามหน้าที่นั้น เป็นการอธิบายให้เห็นว่ากรรมที่จัดสรร
ให้คนเกิดมาแตกต่างกันนั้น มิใช่ว่าจะคงที่อยู่อย่างตายตัว ยังมีกรรมอื่นซึ่งเป็นเหมือนฟี้เลี้ยงมาคอย
ส่งเสริมให้ดียิ่งขึ้น หรือให้เลวยิ่งขึ้น ครั้นแล้วก็มีกรรมประเภทขัดจังหวะ คือควรจะทำดีมากทำให้ดี
น้อย ควรจะชั่วมากทำให้ชำน้อย เป็นกรรมฝ่ายค้านที่คอยหักล้างของเดิมอยู่ก็มี และยิ่งกว่านั้นก็มี
กรรมข้อที่ ๔ ในประเภทที่ ๒ นี้ อันเป็นกรรมที่เปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ชนิดกลับหน้ามือเป็นหลังมือ
อีก คืออยู่แล้วกลับที่เดียวลงเป็นขอลานหรือตายเลย เป็นขอลานอยู่กลับที่เดียวเป็นมหาเศรษฐีเลย
หรือเป็นพระมหากษัตริย์เลยเป็นเรื่องของการหักบัญชีกันอย่างเห็นได้ชัด ๆ เพราะฉะนั้นถ้าทราบว่
อาจเพิ่มบัญชีฝ่ายดีให้มาก ๆ ได้ เพื่อให้ไปเป็นเครื่องขัดขวางกรรมเก่าที่ไม่ดี ก็เท่ากับเรารู้จักวิธี
สะเดาะเคราะห์ที่ถูกต้องแบบที่สุด

คือถ้ากรรมเหตุร้ายจะเกิดขึ้น ก็ควรเร่งทำความดีให้มากขึ้น จะได้เป็นความดีในการช่วย
ชีวิตหรือช่วยผู้ตกทุกข์ได้ยาก หรือพยายามบำเพ็ญศีลธรรมคุณงามความดีให้มาก ๆ เพื่อพยายาม
ขัดขวางกรรมฝ่ายไม่ดี หรือผ่อนร้ายให้เบาบางลง

ผู้เขียนเคยอธิบายเทียบด้วยน้ำกรด หรือยาพิษขนาดแรงที่อาจกินเข้าไปแล้วตายทันที
แต่ถ้าเติมน้ำให้เจือจางยาพิษหรือน้ำกรดนั้นก็ไม่ได้ทำอันตราย หรือกลายเป็นยาอายุอาหารไป

ผลร้ายของกรรมชั่วบางอย่าง เทียบด้วยยาพิษหรือน้ำกรด ถ้าเราทำความดีให้มาก ๆ เข้า
ความดีนั้นก็จะสร้างผลดีขึ้นมาคอยต้านทาน หรือขัดจังหวะกรรมชั่วได้เหมือนกัน คือคอยแทรกแซง
ไม่ให้โอกาสส่งผลสมบูรณ์ ๑๐๐% เทียบด้วยกับคนที่ถูกตัดสินจำคุก ๕ ปีแต่อ้างความดีโน่นความดีนี่
มาหักลบกลบเกลื่อน อาจเหลือเพียง ๒ ปี แล้วรอการลงอาญาไว้งงไม่ถึงกับติดคุกก็ได้ ในทางชั่วก็
เช่นเดียวกัน ผู้สร้างความชั่วต่าง ๆ ก็ชื่อว่าพยายามขัดขวางความเจริญของตนเอง หรือสร้างความ
ล่มจมให้แก่ตัวเองอยู่ตลอดเวลา ผู้มีความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมจึงไม่ค่อยต้องตีโพยตีพายกับเหตุการณ์
ต่าง ๆ ในชีวิต แต่จะรู้สึกเหมือนลูกหนี้ที่ยอมใช้หนี้อย่างไม่ปรปักษ์ แล้วพยายามสร้างฐานะที่ดี
ขึ้นใหม่

ผู้เขียนได้เคยพบท่านผู้หนึ่งซึ่งต้องโทษโดยศาลยังมิได้ระบุว่าทำความผิด ยังอยู่ในระหว่างไต่สวน แต่ในระหว่างไต่สวนนั้นท่านผู้นั้นถูกขังอยู่เป็นเวลาหลายปี ท่านผู้นั้นอธิบายได้ดีถึงกฎแห่งกรรมและเข้าใจดีว่า แม้นจะไม่ผิดแต่ก็อาจจะเป็นไปได้ที่จะเป็นเรื่องราวของการยกยodbัญชีมาแต่ชาติก่อน ทำให้หักห้ามใจไปได้ และพยายามสร้างคุณงามความดีขึ้นใหม่อีกต่อไป

ในหมวดที่ ๓ ที่แสดงถึงกรรมให้ผลตามความหนักเบา นั้นมีข้อเตือนใจก็คือ อย่าดูหมิ่นความดีความชั่วเล็ก ๆ น้อย ๆ เพราะมันอาจพอกพูนเป็นของมากขึ้นเหมือนน้ำที่ละหยดเต็มตุ่มได้ น้ำที่ละหยดเซาะหินให้เป็นร่องได้หรือรากไม้ที่เจริญทีละน้อย ๆ جذหินให้แตกได้ และให้ใจเย็นในการประกอบคุณงามความดี คือเมื่อยังไม่เห็นผลอย่าเพิ่งเอะอะวอยวายว่าทำดีไม่เห็นได้ดี ความเข้มข้นของความดีอาจจะยังไม่พอก็ต้องรอเวลาไปก่อน เทียบด้วยการเรียนหนังสือ เรียนเพียงวันสองวันจะให้อ่านหนังสือออกนั้นจะเป็นไปได้อย่างไร ก็ต้องรอความเข้มข้นของความรู้ทีละตัวสองตัว รวมกันมาก ๆ เข้าก็อ่านได้ออกไปเอง

ดูตัวอย่างของพระพุทธเจ้าก็จะเห็นได้ พระองค์ได้ประกอบคุณงามความดีสะสมไว้อย่างไม่ทอดทิ้ง ตลอดเวลาที่ท่านพรณนาว่าหลายสงฆ์ชาติ ในที่สุดก็ได้ประสบความสมบูรณ์ได้ด้วยการไม่ทอดทิ้งความพยายามหรือไม่วางมือประกอบความดีเพราะท้อแท้

ตัวอย่างแห่งเหตุที่ให้เกิดผล

พระพุทธเจ้าทรงแสดงทั้งเหตุที่ให้เกิดผลดี และเหตุที่ให้เกิดผลชั่วไว้ในอุพกัมมวิภังคสูตร เล่ม ๑๔ หน้า ๓๗๖ อันอาจแยกได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

เหตุผลฝ่ายชั่ว

- (๑) มีอายุน้อย เพราะฆ่าสัตว์
- (๒) มีโรคมาก เพราะเบียดเบียนสัตว์
- (๓) มีผิวพรรณทราม เพราะมักโกรธแค้นพยาบาท
- (๔) มีศักดิ์ต่ำ เพราะมักริษยา
- (๕) มีโภคทรัพย์น้อย เพราะไม่เอื้อเฟื้อเจือจาน
- (๖) เกิดในตระกูลต่ำ เพราะกระด้างถือตัวไม่รู้จักอ่อนน้อม
- (๗) มีปัญญาทราม เพราะไม่ไต่ถามหรือแสวงความรู้

เหตุผลฝ่ายดี

- (๑) มีอายุยืน เพราะไม่ฆ่าสัตว์
- (๒) มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์
- (๓) มีผิวพรรณดี เพราะไม่มักโกรธแค้นพยาบาท
- (๔) มีศักดิ์สูง เพราะไม่มักริษยา
- (๕) มีโภคทรัพย์มาก เพราะเอื้อเฟื้อเจือจาน
- (๖) เกิดในตระกูลสูง เพราะไม่กระด้างถือตัว รู้จักอ่อนน้อม
- (๗) มีปัญญาดี เพราะรู้จักไต่ถามและแสวงความรู้

ตัวอย่างที่แสดงมานี้เป็นเหตุผลทั้งฝ่ายอดีตและปัจจุบัน ทั้งเป็นตัวอย่างให้คนเข้าใจได้อย่าง
เกือบจะเรียกว่าโดยใช้สามัญสำนึก

กฎแห่งกรรมกับพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงแสดงถึงเหตุการณ์หลายอย่างในชีวิตของพระองค์ว่า เกิดขึ้นจากการ
กระทำต่าง ๆ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วของพระองค์ มิใช่มีอะไรเป็นของบังเอิญสักอย่างเดียว

จากพระประวัติตรัสเล่าในอปทานพระสูตรตันตปิฎกเล่ม ๓๒ ตั้งแต่หน้า ๔๗๑ พระองค์
ได้ตรัสเปิดเผยความชั่วในอดีตชาติของพระองค์เอง ที่เป็นเหตุให้พระองค์ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ
ที่ไม่ดี เช่น :-

(๑) ในชาติหนึ่ง พระองค์เป็นนักเลงชื่อปุนาลิกกล่าวดูใส่ความพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มีนามว่า
สุรภีผู้ไม่ประทุษร้ายอะไรพระองค์เลย ผลของกรรมนั้นทำให้เวียนว่ายในนรกได้รับทุกขเวทนา
ตลอดกาลนาน ในพระชาติสุดท้ายจึงถูกนางสุนทรีใส่ความ คือเมื่อทรงเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว
นางสุนทรีได้รับสินจ้างจากผู้อื่น แกล้งใส่ความพระองค์ว่าได้เสียกับนาง ขณะที่กำลังมีขวาลืออยู่
นั้น ผู้จ้างคือนักบวชพวกเดียรถีย์ได้จ้างคนฆ่านางสุนทรี เพื่อจะให้ความชดช้อยขึ้นว่าพระพุทธเจ้าทรง
ใช้คนไปฆ่าเพื่อปิดปากภายหลังพระราชชาชนักสืบไปสืบในร้านสุรา จึงจับได้ทั้งผู้จ้างและผู้รับจ้าง
เพราะพวกนักเลงที่รับจ้างนั้นปากอยู่ไม่สุข ในที่สุดก็ได้ลงโทษนักเลงและเดียรถีย์ฐานฆ่าคนตาย

(๒) ในชาติหนึ่งพระองค์ได้กล่าวดูใส่ความสาวกของพระพุทธเจ้านามว่าสัพพาภิภู ผู้มีนาม
ว่านันทะ ต้องตกนรกอยู่เป็นเวลานาน ในชาติสุดท้ายที่เป็นพระพุทธเจ้ายังถูกนางจิณฺจมาณวิกาใส่
ความแกล้งทำเป็นมีครรภ์กับพระองค์ โดยเอาไม้มาทาบที่ท้องแล้วเอาผ้าพันให้ดูเป็นมีครรภ์จริง
แต่เผอิญไม้หลุดตกลงมาจึงถูกประชาทัณฑ์อย่างหนัก

(๓) ในชาติหนึ่งพระองค์ทรงฆ่าน้องชายต่างมารดา เพราะเหตุแห่งทรัพย์โดยผลักลงชอก
เขาอาศิลาท่อม ในชาติสุดท้ายจึงมาถูกพระเทวทัตเอาศิลาท่อมแต่เพราะกรรมเบาบางมากจึงไม่ถูก
อย่างจังเพียงถูกสะกิดเล็กน้อยที่นิ้วพระบาท

ความจริงเรื่องที่ตรัสเล่าไว้มียืงอีกมาก แต่ได้เลือกนำมาแปลไว้เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า
พระพุทธเจ้าของเราท่านตรงไปตรงมาที่สุด ไม่ใช่จะเล่าแต่คุณความดีของพระองค์เท่านั้น ความชั่วที่
เคยทรงทำมามีอะไรบ้างก็ทรงเล่าด้วย ทั้งนี้ทำให้เราได้ประโยชน์และคติสอนใจทั้งในฝ่ายดีฝ่ายชั่ว
ผลดีอะไรเกิดขึ้นก็อย่าหลงจนลืมตัว ผลชั่วอะไรเกิดขึ้นก็อย่าเพ่งเสียขวัญขอให้พิจารณาว่าเป็นผล
ของการกระทำในปัจจุบันหรือไม่ ถ้ามองไม่เห็นในปัจจุบันจะได้พิจารณาไปที่อดีตซึ่งเรามองไม่เห็น
อันอาจมีกระแสนะสายเหลือมาได้อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงประสบมาแล้ว ข้อสำคัญขอให้ทำความดี
แก้ตัวให้มากที่สุดเท่าที่มีโอกาสจะทำได้ อย่าผลัดวันประกันพรุ่งหรือรอไว้เมื่อนั้นเมื่อนี้ จนในที่สุดไม่
ได้ทำความดีอะไร

บุคคลบางคนอยู่ดี ๆ แต่มีคนใส่ความถูกหนังสือพิมพ์ช่วยกันรุมด่าอย่างผิด ๆ เพราะไม่
รู้ความจริง เรื่องเช่นนี้พิจารณาตามหลักกรรมแล้วก็ไม่ควรตื่นตกใจอะไร ทั้งผู้ด่าและผู้ถูกด่าจะ
ต้องมีเหตุผลอะไรด้วยกัน ผู้ถูกด่าอาจเคยใส่ความคนอื่นเข้ามาในชาติก่อน ผู้ด่าในปัจจุบันซึ่งด่าคน

ส่ง ๆ ไปตามความพอใจนั้นก็จะเก็บเกี่ยวผลแห่งการดำของเขาเองโดยที่ผู้ถูกดำไม่ต้องดิ้นรนแจ้งความหรือคำตอบ ภาษิตไทยเราเรียกว่ากงเกวียนกำเกวียน ถ้ารู้กฎแห่งกรรมอย่างนี้แล้วก็ควรระมัดระวังเหตุการณ์ในปัจจุบันและอนาคตให้ดีกว่าเราจะไม่สร้างกรรมชั่วขึ้นเพื่อยังความพินาศล่มจมให้แก่ตัวเราเอง ที่แล้วมาเราย้อนกลับไปแก้ไขไม่ได้ เราก็อาจแก้ที่ปัจจุบันและอนาคต

นายคริสตัมัส ฮัมฟรีส นักพุทธสมาคมลอนดอนกล่าวว่า พระพุทธศาสนาต่างจากศาสนาประเภทเทวนิยมที่ตรงนี้เอง คือถือว่าคนเป็นผู้สร้างโชคดีโชคร้ายผลดีผลร้ายให้แก่ตนเอง ส่วนศาสนาประเภทเทวนิยมอ้างไปที่พระเจ้า

เพราะฉะนั้นการสอนให้พึ่งตน ให้ช่วยตน ให้ประกอบกระทำแต่ความดีโดยอาศัยตนเป็นผู้ทำ จึงนับว่าเป็นคุณลักษณะพิเศษและคุณลักษณะโดยเฉพาะของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

คำสอนเรื่องตนและไม่ใช้ตน

ในบทนี้กล่าวถึงเรื่องควรพึ่งตนเอง ตลอดจนการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วติดต่อกันมาโดยตลอด ทำให้เกิดปัญหาขึ้นว่า พระพุทธศาสนาสอนหลักกรรมสำคัญอยู่เรื่องหนึ่งที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือลักษณะ ๓ อย่าง ได้แก่ความเป็นของไม่เที่ยงความทนอยู่ไม่ได้ ความเป็นของไม่ใช่ตัวตนก็เมื่อพระพุทธศาสนาสอนปฏิเสธเรื่องตัวตน ไม่ยึดมั่นถือมั่นเช่นนี้ เหตุใดจึงมีคำสอนให้พึ่งตนเล่า จะมีขัดกันหรือ

ตอบว่าไม่ขัดกันเพราะพระพุทธศาสนาสอนรับรองทั้งสมมติทั้งปรมัตถ์ สมมติคือเรื่องที่ชาวโลกนัดหมายเรียกร้องกันอย่างไรก็รับรองตามนั้น ปรมัตถ์คือการค้นหาสาระหรือแก่นความจริงไม่ติดอยู่เพียงแค่สมมติ

ขอยกตัวอย่างให้เห็นว่าพระพุทธศาสนารับรองสมมติและปรมัตถ์อย่างไร

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักรับนับถือพี่น้อง ครูอาจารย์ มารดาบิดา เพศหญิง เพศชาย ผู้ใหญ่ผู้น้อย และให้วางตัวโดยเหมาะสมแก่บุคคลนั้น ๆ ที่เรียกว่าปรีชาญาณ รู้จักประชุมชน บุคคลัญญาตา รู้จักบุคคลเป็นการรับรองสมมติ

แต่ในการสอนใจให้พิจารณารู้เท่าทันสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะทำให้รู้ทันตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง พระองค์ทรงสอนให้มองเห็นสัตว์บุคคล และสรรพสิ่งว่ามีสภาพอันเดียวกัน คือไม่เที่ยงทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา เป็นแต่สักว่าธาตุมารวมกันก็สมมติเป็นผู้หนึ่งผู้นี้เป็นคนเป็นสัตว์ เมื่อแยกจากกันก็สมมติว่าตายเป็นกระบวนการเกิดดับเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

พระพุทธศาสนาอยู่ได้เพราะรู้จักใช้สมมติ และรู้จักใช้ปรมัตถ์ถูกเรื่อง ชาวโลกซึ่งคุ้นอยู่กับสมมติ ก็ชอบว่าพระพุทธศาสนาสอนไว้อย่างเหมาะสมแก่โลก ให้โลกอยู่เย็นเป็นสุข และในขณะเดียวกันผู้ปฏิบัติธรรมก็พิจารณารู้เท่าทันโลกไปในตัวไม่ติดโลกหรือหลงโลกจนเกินไป

เรื่องอัตตาตัวตนก็ฉนั้น ชาวโลกเขาเรียกร้องกันอย่างนั้นพระพุทธศาสนาก็ไม่ขัด และยอมรับเอาถ้อยคำนั้นมาใช้เพื่อสอนให้รู้จักช่วยตนเอง พึ่งตนเอง แต่ในขณะเดียวกันในธรรมชั้นสูงก็สอนให้รู้เท่าทันว่าสิ่งที่สมมติเรียกกันว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานั้น แท้จริงไม่ใช่ตัวตนอะไรเลยเป็นเพียงกระบวนการปรุงแต่ง การรวมตัวอันหนึ่งซึ่งเมื่อวิเคราะห์ถึงที่สุดแล้ว ก็มีใช้ตัวใช้ตน

ความรู้แบบนี้เป็นความรู้ ๒ ด้าน คือสมมติและปรมาตถ์ หรือด้านนอกด้านใน ซึ่งไม่ขัดกัน
ประการใด

บทที่ ๑๑

พระพุทธศาสนากับตรรกวิทยา

“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวในโลกที่กล้าปฏิเสธตรรกวิทยา (Logic) ซึ่งชาวโลกถือกันว่าเป็นศาสตร์แห่งศาสตร์ทั้งหลาย (Science of Sciences) โดยได้เสนอหลักการอย่างอื่นที่สูงกว่าแน่นอนกว่า พร้อมทั้งให้เห็นผลไว้อย่างชัดเจน”

เพื่อความแจ่มแจ้งในการวินิจฉัยเรื่องนี้ ผู้เขียนเห็นว่าจะเป็นการเหมาะสมถ้าได้กล่าวถึงหน้าตาและเรื่องราวของตรรกวิทยาไว้ให้ละเอียดพอสมควร แล้วจึงพิจารณาว่าพระพุทธศาสนาปฏิเสธตรรกวิทยาอย่างไร ตรรกวิทยาใช้ได้ดีในขั้นไหน พ้นขั้นไหนไปแล้วพระพุทธศาสนาไม่รับรองตรรกวิทยา

ความรู้เรื่องตรรกวิทยา

คำว่าตรรกวิทยา เราใช้ในภาษาไทยโดยแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Logic” และคำนี้ในภาษาอังกฤษก็มาจากคำคุณศัพท์ในภาษากรีกที่ว่า “Logike” ซึ่งตรงกับคำนามในภาษากรีก “Logos” อีกต่อหนึ่ง คำนี้ในภาษากรีกหมายได้ทั้ง ความคิด และถ้อยคำซึ่งเป็นเครื่องแสดงออกแห่งความคิด เพราะฉะนั้นเมื่อกล่าวโดยรูปศัพท์ตามภาษาเดิม ตรรกวิทยา จึงเป็นวิทยาว่าด้วยความคิด อันแสดงออกมาด้วยภาษา (พูดหรือหนังสือ) ต่อมาได้มีผู้แสดงความเห็นว่า คำว่า ความคิดนั้นถ้าจะให้ชัดเจนควรใช้คำว่าการศึกษาเหตุผล จากข้อเสนอนี้คำว่าตรรกวิทยาจึงควรหมายความว่า วิทยาว่าด้วยการหาเหตุผล ซึ่งแสดงออกมาด้วยภาษา และกระบวนการประกอบอีกบางอย่าง

อย่างไรก็ตามผู้แต่งตำราตรรกวิทยา ต่างก็พยายามให้คำจำกัดความของตนเอง และคำของคนอื่นว่ายังไม่ค่อยสมบูรณ์ ตกลงเมื่อประมวลความคิดเห็นแล้ว อาจแยกคำจำกัดความ (definition) ของคำว่าตรรกวิทยาได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้ :-

(๑) วอทีลี (Whately) ให้คำจำกัดความว่า ตรรกวิทยา คือ “ศิลปวิทยาว่าด้วยการหาเหตุผล” ซึ่งแสดงว่าการหาเหตุผลของตรรกวิทยานั้น เป็นทั้งศิลปและวิทยา ไม่ใช่ศิลปอย่างเดียว หรือวิทยาอย่างเดียว มีผู้ค้านว่าแคบไป

(๒) ทอมสัน (Thomson) กล่าวว่า “ตรรกวิทยา คือวิทยาว่าด้วยกฎแห่งความคิด” ซึ่งมีผู้ค้านว่า ไม่เหมาะสมมารายด้วยกัน แต่ในที่นี้ไม่ประสงค์จะแสดงรายละเอียดของตรรกวิทยา ถึงขนาดเป็นตำราอีกเล่มหนึ่งจึงขอผ่านไป

(๓) แฮมิลตัน (Hamilton) กล่าวว่า “ตรรกวิทยาคือวิทยาว่าด้วยกฎสมบูรณ์แบบแห่งการคิด” ซึ่งก็มีผู้ค้านอีก

(๔) อาโนลด์ (Amauld) กล่าวว่า “ตรรกวิทยาคือวิทยาว่าด้วยความเข้าใจในการติดตามหรือค้นหาความจริง” ซึ่งมีผู้ค้านตามเคย

(๕) มิลล์ (Mill) กล่าวว่า “ตรรกวิทยาคือวิทยาว่าด้วยการดำเนินงานเกี่ยวกับความเข้าใจ ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การคาดคะเนหลักฐาน เป็นกระบวนการที่ก้าวหน้าไปจากความจริงที่รู้แล้วสู่ความจริงที่ยังไม่รู้กับทั้งเป็นการดำเนินงานทางสติปัญญาทุกประการที่จะช่วยเหลือการคาดคะเนหลักฐานได้”

มีผู้พอใจในคำจำกัดความของมิลล์โดยให้เหตุผลว่า เป็นการแสดงทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติแห่งตรรกวิทยา

ขอบเขตของตรรกวิทยา

โดยเหตุที่ตรรกวิทยาว่าด้วย กระบวนการหรือวิธีคิดและผลของการคิด และเกี่ยวข้องถึงความจริงโดยแบบแผนและความจริงโดยเนื้อหา ขอบเขตของตรรกวิทยาจึงคลุมถึงเรื่องนี้ทั้งหมด ความจริงโดยแบบแผน คือการค้นความจริงให้เป็นไปถูกต้องตามแบบแผนหลักเกณฑ์ของการคิด แต่อาจจะจริงหรือไม่จริงโดยเนื้อหาก็คือได้ เช่นพูดว่า มนุษย์ทุกคนมีนิ้วมือ ๑๐ นิ้ว นาย ก. เป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นนาย ก. จึงมีนิ้วมือ ๑๐ นิ้ว อย่างนี้เรียกว่าวิธีหาเหตุผลถูกแบบแผน ความจริงที่หาได้นั้นเป็นความจริงตามแบบแผน (formal truth) แต่อาจจะจริงหรือไม่จริงตามเนื้อหาก็คือได้ เพราะถ้านาย ก. มีนิ้วงอกออกมาเป็นพิเศษอีก ๑ นิ้ว เป็น ๑๑ นิ้ว ความจริงโดยเนื้อหาก็คือจะมีว่านาย ก. มี ๑๑ นิ้ว เรื่องขอบเขตของตรรกวิทยานี้ ยังเกี่ยวเฉพาะความรู้โดยทางอ้อมที่ต้องใช้วิธีอนุมานและการหาเหตุผลอีกดังจะกล่าวข้างหน้า

ประเภทของตรรกวิทยา

จากขอบเขตของตรรกวิทยาดังกล่าวแล้วทำให้จัดประเภทของตรรกวิทยาได้ ๒ แบบ คือ:-

ก.

(๑) ตรรกวิทยาแบบ (Formal Logic) เป็นตรรกวิทยาที่ให้หลักและวิธีคิดหาเหตุผลไว้อย่างเป็นแบบสำเร็จ

(๒) ตรรกวิทยาเนื้อหา (Material Logic) เป็นตรรกวิทยาที่ช่วยให้ตรรกวิทยาแบบถูกต้องสมบูรณ์ตามเนื้อหาของความจริง

ข.

(๑) ตรรกวิทยานิรนัย (Deductive Logic) เป็นตรรกวิทยาที่หาเหตุผลโดยตั้งหลักใหญ่ขึ้นก่อนแล้วพิสูจน์ไปถึงหลักย่อยว่าเป็นอย่างนั้นหรือไม่ เช่น :-

มนุษย์ทุกคนต้องตาย

นาย ก. เป็นมนุษย์

นาย ก. ต้องตาย

อันแสดงว่าได้ตั้งหลักใหญ่ ที่ว่ามนุษย์ทุกคนจะต้องตายนั้นเป็นเหตุผลสำคัญที่จะพิสูจน์ว่า
เมื่อนาย ก. ซึ่งเป็นเอกชน เป็นมนุษย์คนหนึ่งในทุกคน นาย ก. จึงต้องตาย

(2) ตรรกวิทยาอุปนัย (Inductive Logic) เป็นตรรกวิทยาที่พิสูจน์ส่วนปลีกย่อยเพื่อตั้งหลัก
ใหญ่ขึ้น เช่น :-

เดือนมกราคมมีน้อยกว่า ๓๒ วัน

เดือนกุมภาพันธ์ถึงธันวาคมก็มีน้อยกว่า ๓๒ วัน

เดือนทุกเดือนจึงมีน้อยกว่า ๓๒ วัน

หรือ

ทวีปยุโรปมีแม่น้ำใหญ่

ทวีปเอเชียและอื่น ๆ ก็มีแม่น้ำใหญ่

ทุกทวีปจึงมีแม่น้ำใหญ่

ความรู้และที่มาแห่งความรู้

ในทางตรรกวิทยาได้กล่าวถึงความรู้ (knowledge)

ไว้ว่ามีลักษณะ ๓ ประการ คือ:-

๑. เป็นระบบความคิดในใจ

๒. ระบบความคิดนี้ขนานกับสิ่งที่มีอยู่จริง ๆ คือ ไม่ใช่คิดลอย ๆ

๓. มีความเชื่อในเรื่องนั้นด้วย

เขายกตัวอย่างประกอบลักษณะ ๓ ประการดังนี้ :-

เราเห็นฟ้าแลบ และรู้ว่ามืดสว่าง

เราได้ยินเสียงฟ้าร้องและรู้เรื่องเสียง

เราล้มรสมะม่วง (สุก) และรู้ว่ามันมีรสหวาน

เราดมดอกกุหลาบ และรู้ว่ามันมีกลิ่นหอม

ตัวอย่างเหล่านี้แสดงว่าอะไรก็ตามที่เราเห็น, ได้ยิน, ได้ลิ้มรส, ได้ดมกลิ่น เราย่อมรู้โดย
นี้ที่ความรู้จึงมีลักษณะ ๓ ประการดังกล่าวข้างต้น พิจารณาดูความเข้าใจของตรรกวิทยาตรงนี้
ผู้เขียนเห็นสมควรแทรกคำอธิบายของพระพุทธศาสนาสักเล็กน้อย ความรู้ชนิดนี้ ไม่ใช่ความรู้ที่ต้อง
ใช้ปัญญา เป็นความรู้ด้วยประสาทสัมผัส เรียกว่า **วิญญาน** มีกระบวนการ ๓ ทอดเหนือกันคือ
๑. อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) และธรรม
(สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ๒. ผ่านมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๓. เกิดความรู้ขึ้นเรียกว่า **วิญญาน**
กระบวนการตามที่พระพุทธศาสนาอธิบายนี้อาจใช้คำอังกฤษได้ว่า Consciousness through six
pheres of sense

ที่มาแห่งความรู้ ในทางตรรกวิทยาแสดงที่มาแห่งความรู้ไว้ ๓ ประการคือ :-

๑. ความรู้โดยตรง หรือรู้ประจักษ์ ไม่ว่าจะเป็นความรู้จากข้างนอก คือรู้สิ่งที่พบเห็นหรือ
ได้ยิน ได้ฟัง หรือความรู้จากข้างใน คือความรู้สึกนึกคิดของตัวเราเองที่เรารู้ด้วยตัวเราเอง

๒. การอนุมาน คือการคาดคะเน หรือหาเหตุผลโดยอาศัยสิ่งที่รู้ประจักษ์ เช่นเห็นควันก็อนุมานเอาว่าคงมีไฟ เห็นคนยิ้มก็อนุมานเอาว่าเขาคงพอใจแต่การอนุมานนี้อาจจะผิดก็ได้ เพราะควันอาจเกิดจากปฏิกิริยาทางเคมีหรือการพ่นยา ดี.ดี.ที. เป็นฝอยละเอียดอย่างแรงจนเล็ดเป็นควันพุ่งไปก็มี หรือคนที่ยิ้มนั้นอาจยิ้มอย่างไม่สบายใจหรือยิ้มปลอมใจตนเองเมื่อเผชิญกับอุปสรรคก็ได้

๓. พยานหรือหลักฐาน พยานหรือหลักฐาน เป็นเครื่องมือให้เกิดความรู้ได้อย่างดีทางหนึ่ง แต่ก็อาจจะมีทั้งพยานและหลักฐานที่จริงบ้าง ไม่จริงบ้าง เชื่อได้บ้าง เชื่อไม่ได้บ้าง

เมื่อประมวลที่มาแห่งรู้ ๓ ประการเข้าด้วยกันแล้วจึงอาจแบ่งประเภทตัวความรู้ได้เป็น ๒ ประการคือ :-

๑. ความรู้โดยตรง (Immediate knowledge) เป็นความรู้ซึ่งชัดเจนแจ่มแจ้งไม่ต้องเดา ไม่ต้องคาดคะเน

๒. ความรู้โดยอ้อม (Mediate knowledge) เป็นความรู้ซึ่งต้องใช้การอนุมาน คือคาดคะเน ต้องใช้พยานหลักฐานเพราะมิใช่ความรู้ประจักษ์

ตรรกวิทยาว่าด้วยความรู้โดยอ้อม

โดยเหตุมีความรู้โดยตรงหรือความรู้ประจักษ์ไม่ต้องใช้วิธีการนึกเดาหรือคาดคะเน ส่วนตรรกวิทยาเป็นวิชาที่ต้องใช้การอนุมาน การหาเหตุผล การคาดคะเน ตรรกวิทยาจึงไม่เกี่ยวข้องกับความรู้โดยตรง หากเกี่ยวกับความรู้โดยอ้อม ซึ่งต้องอาศัยการอนุมาน โดยมีหลักเกณฑ์และวิธีการ

ขอให้ท่านผู้อ่านโปรดสังเกตข้อความตอนนี้อย่างดีที่ว่า ตรรกวิทยานั้นไม่เกี่ยวกับความรู้ประจักษ์ หรือความรู้โดยตรง แต่เกี่ยวกับความรู้โดยอ้อม ซึ่งต้องใช้วิธีหาเหตุผลการอนุมาน หรือการคาดคะเน เพราะเมื่อเข้าใจขอบเขตตรงนี้ของตรรกวิทยาดีแล้วก็จะเห็นชัดขึ้นว่า เหตุไรพระพุทธศาสนาจึงไม่รับรองตรรกวิทยา

หลักฐานทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงตรรกวิทยา

(๑) พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกาลามสูตร ดิกนิบาตอังคตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๐ หน้า ๒๔๓ ว่า “มา ตกฺกเหตุ” อย่าถือโดยตรรก คือโดยนึกเดาเอา”

(๒) มีพุทธศาสนสุภาษิต ในชาดก พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๒๗ หน้า ๑ ว่า

อปณฺณกฺกฺฐานเมเก พุคฺคิยํ อานุ ตกฺกิกา

เอตทญฺญาย เมธาวิ ตํ คณฺเห ยทปณฺณกํ

แปลว่า คนบางพวกกล่าวฐานะที่ไม่ผิด นักตรรกวิทยากล่าวฐานะที่ ๒ ผู้มีปัญญารู้ความซื่อ นั้นแล้ว พึงถือเอาฐานะที่ไม่ผิด

ความในพระพุทธศาสนสุภาษิตนี้ ยังไม่ชัด ถ้าอธิบายอีกเล็กน้อยจะชัดขึ้น กล่าวคือเมื่อแบ่งความจริงหรือความรู้ หรือฐานะออกเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งความจริงที่ประจักษ์ชัดแล้วกับอีกอย่างหนึ่งความจริงที่ต้องอาศัยการอนุมานการหาเหตุผลหรือคาดคะเน ซึ่งตรงกับความรู้โดยตรงกับความรู้โดยอ้อมดังกล่าวข้างต้น บางคนถือความรู้ที่ประจักษ์หรือความรู้โดยตรงเป็นประมาณ ส่วนนัก

ตรรกวิทยา วิชาบังคับให้จำเป็นต้องกล่าวเฉพาะฐานะที่สองคือความรู้โดยอ้อม ซึ่งจะต้องใช้วิธีอนุมานหรือการหาเหตุผล ในที่สุดทางพระพุทธศาสนาได้สรุปให้ถือเฉพาะฐานะที่ ๑ คือฐานะที่ไม่ผิดหรือความจริงอันไม่ต้องเดา

เหตุที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมเดา

เพราะพระพุทธศาสนาค้นพบความจริงถึงที่สุดแล้วคือ พระพุทธเจ้าได้ทรงลงมือปฏิบัติด้วยพระองค์เอง ผ่านการค้นคว้าทดลอง ผ่านการลองผิดลองถูกมาเป็นเวลานานจนในที่สุดได้ตรัสรู้ความจริงแจ้งประจักษ์ ไม่ต้องเดาอีกต่อไป จึงถือว่าอยู่ในฐานะอันสูงกว่าตรรกวิทยา เพราะตรรกวิทยายังค้นหาความจริงอยู่

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบความจริง พร้อมทั้งได้พบวิธีปฏิบัติเพื่อให้พบความจริงตามที่ได้ทรงผ่านมาเอง พระองค์จะย้อนไปสอนถึงวิธีเดาความจริงทำไมกัน ตราบใดคนยังเดาอยู่ ยังคาดคะเนอยู่ยังอนุมานอยู่ ยังหาเหตุผลอยู่ ตรานั้นก็แสดงว่าเขายังมิได้ค้นพบความจริงหรือความจริงที่ค้นพบโดยวิธีคาดคะเนนั้นอาจไม่จริงดังที่คาดคะเนก็ได้ พระพุทธศาสนาจึงไม่ยอมรับนับถือความจริงชนิดนี้ ยืนยันแต่อย่างเดียวในความจริงที่ไม่ต้องเดา เป็นอันว่าทางพระพุทธศาสนาไม่มีการเสี่ยงว่า ถ้าถูกก็ดี ถ้าไม่ถูกก็ชั่งปะไร มีแต่ทางแนใจอย่างเดียว ถ้ายังไม่ประสบความจริงตราบใด ตรานั้นก็ต้องถือว่ายังไม่รู้จริง และยังต้องค้นต่อไปด้วยการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองต่อไป และการค้นความจริงทางพระพุทธศาสนานั้น จะค้นโดยวิธีอนุมานไม่ได้ต้องลงมือปฏิบัติให้ความจริงปรากฏแก่ตนเอง

ตรรกวิทยาไม่มีประโยชน์เลยหรือ

เมื่อทางพระพุทธศาสนาปฏิเสธตรรกวิทยาเช่นนี้ ก็มีปัญหว่าตรรกวิทยาไม่มีประโยชน์เลยหรือ เสียแรงที่ในทางโลกเขาถือกันว่าเป็นศาสตร์ของศาสตร์ทั้งหลาย เป็นทั้งศิลปและวิทยา ปัญหาข้อนี้ทางพระพุทธศาสนาจะเฉลยอย่างไร

คำตอบมีว่า ตรรกวิทยามีประโยชน์มากในคติโลก และมีประโยชน์ในการแสดงความคิดให้คนอื่นฟัง ซึ่งช่วยในการเผยแพร่ศาสนา แต่ในความจริงชั้นสูง พระพุทธศาสนาถือว่าตรรกวิทยาใช้วิธีคาดคะเนจึงไม่ยอมรับฟังและไม่ถือเอาเป็นแนวทางของพระพุทธศาสนา

ที่ว่าตรรกวิทยาเป็นประโยชน์ในคติโลกนั้น ก็เพราะในคติโลกยังมีความจริงที่ต้องค้นต้องคาดคะเนอีกมากมายหลายร้อยหลายพันเรื่อง ถ้าไม่อาศัยการคาดคะเนก็มิรู้จะใช้วิธีไหนจึงจะพูดถึงเรื่องนั้น ๆ ได้ แต่ในทางธรรมได้รื้อถอนเรื่องไม่จำเป็นต่าง ๆ ออกเสีย ตั้งแนวไว้ให้ค้นพบความจริงที่จำเป็นและสำคัญอย่างเดียว คือความจริงเป็นเหตุดับความทุกข์ได้ เป็นความจริงที่ผู้พบจะคลายความติดความยึด ไม่เข้าใจผิดหลงผิดทะยานอยากอีกต่อไป เป็นความจริงที่รู้เรื่องนี้เรื่องเดียวก็พอ เพราะครอบคลุมถึงสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด ส่วนความจริงในทางโลกเป็นเรื่องต้องค้นและเดากันต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ตรรกวิทยาจึงจำเป็นสำหรับโลก สมควรที่โลกจะยกย่องดังกล่าวแล้ว

ส่วนข้อที่ว่าตรรกวิทยาช่วยในการเผยแพร่ศาสนานั้นมีอธิบายว่า ผู้เรียนรู้อรรถวิทยาเป็นผู้พูดผู้คิดอย่างมีหลักมีเกณฑ์ เป็นคนเจ้าเหตุเจ้าผล สามารถอธิบายให้คนอื่นฟังอย่างเข้าใจแจ่มแจ้ง

ไปตามวิธีการทางตรรก ซึ่งมีระเบียบแบบแผนได้ จึงนับว่าเป็นอุปการะในการเผยแผ่ แต่ไม่เป็นอุปการะในการค้นหาความจริงอันเป็นเหตุผลทุกข้อซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง และซึ่งต้องลงมือปฏิบัติโดยตรง ไม่ใช่เพียงนึกคิดเอา

เมื่อรู้ทั้งตรรกวิทยาและรู้ทั้งพระพุทธศาสนาเช่นนี้ก็จะไม่ดูหมิ่นตรรกวิทยา เพราะประโยชน์ของตรรกวิทยาก็มีอยู่ในทางโลกทำให้เห็นใจว่าตรรกวิทยามีขอบเขตหรือหน้าที่บังคับให้ต้องหาความจริงโดยวิธีอนุมาน เป็นการจำกัดขอบเขตเฉพาะความจริงที่ต้องคาดคะเน และในขณะที่เดียวกันก็ทำให้เห็นใจทางพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องการความจริงที่แน่นอน ไม่ต้องเดา ไม่ต้องล้งเล่ก็จำเป็นอยู่เองที่จะรับรองตรรกวิทยาไม่ได้ เมื่อกล่าวโดยรวบรัดก็คือ แนวทางของแต่ละฝ่ายไม่ใช่แนวทางเดียวกัน จึงมิใช่วิสัยที่จะเป็นอันเดียวกันได้

รู้อย่างนี้แล้วก็ไม่เหยียดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เพราะแต่ละฝ่ายก็จำเป็นด้วยกัน และจำเป็นไปคนละทาง

การรู้ทั้งสองฝ่ายแล้ว เข้าใจความจริงนั้นเป็นประโยชน์มาก พระพุทธเจ้าตรัสเทียบเหมือนว่าตาดีทั้งสองตา การรู้ฝ่ายเดียวแต่ไม่รู้อีกอย่างหนึ่ง วินิจฉัยไปฝ่ายเดียวตามที่ตนรู้เท่านั้นเปรียบเหมือนคนตามัวไปข้างหนึ่ง ซึ่งอย่างไรก็สู้ตาดีสองตาไม่ได้

เรื่องนี้ยังมีปัญหาต่อไปอีกในการพิจารณาพระพุทธศาสนาเทียบวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะได้อภิปรายในลำดับต่อไป

อย่างไรก็ดี คุณลักษณะพิเศษข้อหนึ่งของพระพุทธศาสนาส่วนที่เกี่ยวกับตรรกวิทยา ก็ควรได้รับความสนใจศึกษาพิจารณาอยู่ไม่น้อย แต่ถ้าจะมีปัญหาว่าวิชาตรรกวิทยาเกิดในประเทศกรีก โฉนพระพุทธศาสนาจึงรู้จักวิชานี้และปฏิเสธได้ ขอบอกว่าวิชาตรรกวิทยาได้เกิดขึ้นในอินเดียมาก่อนสมัยพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงศึกษาและปฏิเสธหลักการของวิชานี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับการค้นหาความจริงทางธรรม วิชาความรู้ที่นักปราชญ์คนละส่วนของโลกคิดค้นกันได้นี้ ความจริงก็น่าประหลาด เช่น ความคิดของเล่าจื๊อเรื่องเต๋าไปตรงกับหลักปรมาตมน์ของพราหมณ์ได้อย่างมิได้้นัดกัน ตรรกวิทยามาเจริญมากในลัทธิยาเยและไวเศษิกะของอินเดียภายหลังพุทธปรินิพพาน

มีวิธีสันนิษฐานอีกอย่างหนึ่งว่า ชนชาติอารยันมีภาษาและวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนอย่างเดียวกัน แต่เมื่อแยกย้ายกันไปก็กลายเป็นคนต่างชาติต่างภาษา แต่เค้าเดิมของภาษาและศาสนาก็ยังพอมีให้เห็นร่องรอยเดียวกันได้ เช่นภาษาส่วนใหญ่ของชาวยุโรปเรียกว่าสายอารยันฝ่ายยุโรป (European Aryan) ภาษาบาลีสันสกฤตปรากฏชัด ซึ่งเป็นภาษาของอารยันที่ยกเข้ามาในอินเดียเรียกว่าอินโดอารยัน (Indo-Aryan) ดังจะเห็นได้ว่า คำว่าดอร์ (door) ในภาษาอังกฤษใกล้เคียงคำว่าตวร (อ่านว่าตวร) ในบาลีและสันสกฤต แปลว่าประตูอย่างเดียวกัน คำว่า Palanquin ที่แปลว่าบรรลึงก็ใกล้เคียงกับคำว่า ปลุลุก ในภาษาบาลีเป็นต้น ส่วนศาสนานั้นเห็นได้ชัดว่าทั้งศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ และศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อในเรื่องพระเจ้าสร้างโลกแบบเดียวกัน เป็นประเภทเทวนิยม (Theism) อย่างเดียวกันก็เพราะเป็นศาสนาฝ่ายอารยันซึ่งมีมูลรากอันเดียวกัน มาถึงสมัยพระพุทธเจ้าทรงปฏิวัติความเชื่อแบบเดิมแล้วตั้งศาสนาพุทธขึ้นใหม่

เฉพาะฉะนั้นวิชาตรรกวิทยาที่มีแพร่หลายอยู่ในกรีกและอินเดียนั้น อาจเป็นสมบัติดั้งเดิมของอารยันก็ได้ ต่อเมื่อมาถึงสมัยพระพุทธเจ้าจึงทรงปฏิเสธ และเสนอหลักการใหม่เรื่องคันความจริงขึ้นที่จะให้ดับทุกข์ได้

อย่างไรก็ตาม ถ้าเข้าใจว่าวิชาตรรกคือวิชาเดา เมื่อเจริญขึ้นก็เดาอย่างมีหลักเกณฑ์ขึ้นดังนี้แล้ว ก็เห็นชัดว่าเหตุไรพระพุทธศาสนาจึงปฏิเสธการเดาทุกชนิด

บทที่ ๑๒

พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

“พระพุทธศาสนามีหลักเกณฑ์และวิธีการในการสั่งสอนตลอดจนตัวคำสอนอันเป็นวิทยาศาสตร์มาก่อนที่วิชาวิทยาศาสตร์ของโลกจะเกิดเป็นเนื้อเป็นตัวขึ้น”

ก่อนที่จะกล่าวว่าพระพุทธศาสนามีหลักเกณฑ์และวิธีการในการสั่งสอนตลอดจนตัวคำสอนอันเป็นวิทยาศาสตร์อย่างไร ผู้เขียนเห็นสมควรที่จะได้เข้าใจคำว่าวิทยาศาสตร์และขอบเขตแห่งความหมายเพื่อเข้าใจง่ายในการพิจารณาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาเป็นลำดับไป

ความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์

คำว่าวิทยาศาสตร์เราใช้ในภาษาไทยโดยแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Science คำอังกฤษคำนี้มาจากคำในภาษาละตินว่า Scientia อีกต่อหนึ่งซึ่งแปลว่าความรู้ (Knowledge) ขอบเขตของวิชาวิทยาศาสตร์นั้นได้แก่บรรดาความรู้อันว่าด้วยเอกภพฝ่ายวัตถุ (Physical universe) หรือรูปธรรมทั้งปวง กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือสิ่งทั้งปวงทั้งในโลกนี้และโลกอื่นที่มีรูปร่าง ขนาดหรือน้ำหนัก อันอาจกำหนดรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือตา หู จมูก ลิ้นและกาย ข้อที่กล่าวว่าสิ่งทั้งปวงทั้งในโลกนี้และโลกอื่นที่มีรูปร่างนั้น คำว่าโลกอื่นหมายถึง ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดาวเคราะห์ต่าง ๆ ทั้งในสุริยจักรวาลนี้ และในสุริยจักรวาลอื่น วิทยาศาสตร์เป็นการศึกษาอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ มีการทดลองการสังเกตสอบสวนความจริง ไม่ยอมใช้วิธีเชื่ออย่างมง่าย

การแบ่งประเภทวิทยาศาสตร์ มีหลายมติด้วยกัน บางมติแบ่งออกเป็น ๒ บางมติแบ่งออกเป็น ๓ คือ :-

วิทยาศาสตร์ ๒ ประเภท

๑. วิทยาศาสตร์กายภาพ (Physical Sciences) เป็นวิทยาศาสตร์ว่าด้วยวัตถุที่ไม่มีใจครอง หรือที่ไม่มีชีวิตทั้งปวง กล่าวตามภาษาวิทยาศาสตร์ได้แก่การสอบสวนปรากฏการณ์อันเป็นมูลฐานแห่งสสาร คำว่าสสารได้แก่สิ่งที่มีขนาดน้ำหนัก หรือมีการกินที่

๒. วิทยาศาสตร์ชีวภาพ (Biological Sciences) เป็นวิทยาศาสตร์ว่าด้วยสิ่งที่มีชีวิต ทั้งต้นไม้และสัตว์ทุกชนิดที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอินทรีย์ (Organism) กล่าวตามภาษาวิทยาศาสตร์ ได้แก่การสอบสวนปรากฏการณ์อันซับซ้อนแห่งชีวิต

อนึ่งวิทยาศาสตร์ชีวภาพนี้ บางครั้งเรียกว่า (Natural Science) วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในสมัยโบราณเรียกว่า (Natural History) ความรู้เรื่องธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงวิชาที่ว่าด้วยพืชและ

สัตว์คือพฤกษศาสตร์และสัตววิทยาดังจะกล่าวในรายละเอียดข้างหน้า

วิทยาศาสตร์ ๓ ประเภท

ในระยะหลัง ๆ นี้มนุษย์ได้จัดวิชาวิทยาศาสตร์เพิ่มขึ้นอีกประเภทหนึ่ง จาก ๒ ประเภทข้างต้น เรียกว่า **วิทยาศาสตร์สังคม (Social Sciences)** แต่ในเมืองไทยเรายังไม่สนิทใจจะเรียกว่าเป็นวิทยาศาสตร์ จึงใช้คำว่าสังคมศาสตร์แทนคำว่าวิทยาศาสตร์สังคม อย่างไรก็ตามทั่วโลกได้ยอมรับวิทยาศาสตร์ประเภทนี้แล้วโดยจัดให้วิชาต่าง ๆ เหล่านี้ คือสังคมวิทยา มนุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ทัศนวิทยา จริยศาสตร์ และจิตวิทยา เป็นต้น รวมอยู่ในวิชาวิทยาศาสตร์ฝ่ายสังคม แต่เฉพาะจิตวิทยาอาจคาบเส้นในระหว่างวิทยาศาสตร์ชีวภาพได้ด้วย คือจิตวิทยาทั่วไปอยู่ในวิทยาศาสตร์ชีวภาพ จิตวิทยาสังคมจึงอยู่ในวิทยาศาสตร์ทางสังคมเหตุที่จะจัดวิชาต่าง ๆ ทางสังคมเข้าเป็นวิทยาศาสตร์ก็เพราะต้องมีสถิติข้อเท็จจริง การทดสอบ การสังเกต การทดลองอันเป็นวิธีการของวิทยาศาสตร์ มิใช่เรื่องของการพูดเอาเองตามชอบใจโดยไม่มีหลักเกณฑ์

คราวนี้มีปัญหาว่า วิชาคำนวณจะอยู่ในวิทยาศาสตร์ประเภทไหน ถ้าจะพูดถึงวิชาคำนวณต้องพูดอีกแบบหนึ่ง คือแบ่งวิทยาศาสตร์ออกเป็นวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science) คือเป็นการศึกษาเนื้อหาทางวิทยาศาสตร์แท้ ๆ และซึ่งมีข้อเท็จจริงปรากฏในตัวเอง วิชาคำนวณจึงอยู่ในประเภทนี้ อนึ่งวิทยาศาสตร์ทุกประเภทที่เป็นไปตามเนื้อหาของวิชาการยังไม่กล่าวถึงการนำไปใช้ คงอยู่ในประเภทวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ เมื่อใดเราใช้ประโยชน์จากวิชานั้น ก็เกิดวิทยาอีกประเภทหนึ่ง คือวิทยาศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science) ถ้าจะเทียบให้ชัดการเรียนวิชาพฤกษศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ การเรียนทำป้าไม้ (คือใช้พฤกษศาสตร์เป็นมูลฐานสร้างประโยชน์ต่อไปอีก) เป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์ (ประยุกต์ แปลว่าใช้ประโยชน์) หรืออีกอย่างหนึ่งการเรียนวิชาเคมีเป็นวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ การเรียนปฐกษัตริย์วิทยาโรคเป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์

รายละเอียดแขนงวิชาวิทยาศาสตร์

เมื่อได้แบ่งวิทยาศาสตร์ออกเป็นวิทยาศาสตร์กายภาพ (ว่าด้วยสิ่งไม่มีชีวิต) กับวิทยาศาสตร์ชีวภาพ (ว่าด้วยสิ่งมีชีวิต) และวิทยาศาสตร์ทางสังคมเช่นนี้แล้ว จึงสมควรจะได้ทราบว่แต่ละประเภทได้มีสาขาวิชาต่อไปอีกอย่างไร ทั้งนี้เพียงเพื่อรู้หน้าตาย่อ ๆ ของวิทยาศาสตร์ เพื่อเข้าใจขอบเขตอันจะเป็นประโยชน์ในการอธิบายเทียบเคียงกับพระพุทธศาสนาภายหลัง

ก. วิทยาศาสตร์กายภาพ

วิทยาศาสตร์ส่วนนี้ มีวิชาฟิสิกส์และเคมีเป็นวิชามูลฐาน แล้วเกิดวิชาเพิ่มขึ้นจากวิชามูลฐานนั้น คือดาราศาสตร์ ธรณีวิทยา อุตุนิยมวิทยา เป็นต้น ในที่นี้จะอธิบายถึงวิชาแขนงเหล่านั้นเพียงย่อ ๆ

๑. ฟิสิกส์ (Physics)

แปลตามตัวอักษรวิชานี้ได้แก่กาย วัตถุ หรือรูปธรรม พุดง่าย ๆ คือ เป็นวิชาว่าด้วยสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับชีวิตแบ่งสาขาออกไปอีก ๖ อย่าง คือ กลศาสตร์, ความร้อน, เสียง, แสง, แม่เหล็กและไฟฟ้า เดิมทีเดียววิชาฟิสิกส์เรียกว่า Natural Philosophy (ปรัชญาว่าด้วยธรรมชาติ)

หมายถึงวิชาว่าด้วยวัตถุที่ไม่มีชีวิตเป็นคำคู่กับคำว่า Natural History (ความรู้ว่าด้วยธรรมชาติ) ซึ่งหมายถึงวิชาว่าด้วยสิ่งมีชีวิต เช่น พฤกษศาสตร์ และสัตววิทยาต่อไปนี้จะอธิบายย่อ ๆ ว่าสาขาของวิชาฟิสิกส์ ๖ อย่างนั้นคืออะไร

(๑) กลศาสตร์ (Mechanics) วิชาว่าด้วยความเคลื่อนไหว และจักรกลแบ่งออกเป็นกลศาสตร์ของแข็งกลศาสตร์ของเหลว และกลศาสตร์ก๊าซ กลศาสตร์ของแข็ง ว่าด้วยการศึกษาถึงกำลังและการเคลื่อนไหว ซึ่งเจริญขึ้นเป็นวิชาวิศวกรรมจักรกล กลศาสตร์ของเหลว ว่าด้วยการศึกษาความเป็นไปแห่งของเหลวและความเป็นไปแห่งของแข็งเมื่ออยู่ในของเหลว กฎของการลอยเป็นต้น กลศาสตร์ก๊าซ ว่าด้วยการศึกษาคุณสมบัติของก๊าซภายใต้ความดันต่าง ๆ

(๒) ความร้อน (Heat) ว่าด้วยความร้อนในด้านต่าง ๆ และความเป็นไปของโลหะทั้งหลาย เมื่อถูกความร้อนวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยกำลังงานอันเกี่ยวกับความร้อนทุกชนิดอันเป็นเหตุให้เกิดการประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำ และรถยนต์โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับความร้อนเป็นรากฐาน

(๓) เสียง (Sound) ว่าด้วยเรื่องเสียง คลื่นเสียง มูลเหตุให้เกิดเสียง ซึ่งอาจศึกษาเพื่อประดิษฐ์เครื่องดนตรี จานเสียง เครื่องขยายเสียง วิทยุ ภาพยนตร์พูดได้ และเครื่องบันทึกเสียงเป็นต้น

(๔) แสง (Light) ว่าด้วยเครื่องแสงสว่างอันทำให้เกิดศึกษาเครื่องทัศนศาสตร์ (Optics) ซึ่งให้ความรู้เรื่องเลนส์เป็นเหตุให้เกิดการประดิษฐ์กล้องถ่ายรูป, กล้องโทรทรรศน์, กล้องจุลทรรศน์, เครื่องส่งและรับโทรทัศน์, แว่นตา และภาพยนตร์เป็นต้น

(๕) แม่เหล็ก (Magnetism) ว่าด้วยคุณสมบัติที่ทำให้สารอันหนึ่งดูดสารอีกอันหนึ่ง วิชานี้สัมพันธ์กับวิชาไฟฟ้าอย่างใกล้ชิด เมื่อศึกษาวิชานี้ จะทำให้รู้เรื่องของโทรศัพท์, โทรเลข, วิทยุ โทรเลข และเครื่องจักรที่ทำให้เกิดกำลังงานต่าง ๆ

(๖) ไฟฟ้า (Electricity) ว่าด้วยส่วนประกอบของสารทั้งหลายอันอาจอนให้ถึงที่สุดลงไปเป็นกำลังงานไฟฟ้าบวกและไฟฟาลบ ว่าด้วยกระแสไฟฟ้า คลื่นไฟฟ้า คลื่นวิทยุ และทำให้เกิดประดิษฐ์กรรมเกี่ยวกับเครื่องยนต์ไฟฟ้า พัดลม รถราง รถไฟฟ้าใช้ไฟฟ้าเป็นต้น

๒. เคมี (Chemistry)

วิชานี้ว่าด้วยส่วนประกอบของสารและความเปลี่ยนแปลงของสารเมื่อรวมกันหรือแยกกัน (สาร ได้แก่สิ่งที่มีขนาดน้ำหนักและกินที่ จะเป็นของแข็งของเหลวหรือก๊าซก็ตาม)

วิชาฟิสิกส์กับเคมีใกล้กันมาก จึงควรทราบความต่างกันดังนี้ ฟิสิกส์ว่าด้วยกำลัง ความเคลื่อนไหว ความร้อน เสียง แสง แม่เหล็กและไฟฟ้า ถ้าจะศึกษาถึงสารก็ศึกษาถึงคุณสมบัติสามัญทั่วไปของสารทุกชนิด ซึ่งแม้จะเปลี่ยนรูปเปลี่ยนภาวะ แต่ก็ไม่เปลี่ยนชนิด เช่นไม้เปลี่ยนรูปเป็นโต๊ะเก้าอี้ แต่ก็ยังเป็นไม้อยู่นั่นเองส่วนเคมีว่าด้วยปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของสาร เมื่อรวมกันหรือแยกกันหรือเมื่อถูกความร้อนเป็นต้นเช่นไม้เปลี่ยนเป็นถ่านเมื่อถูกไฟไหม้ หรือเหล็กที่วางทิ้งอยู่ขึ้นสนิมและเนื้อเหล็กบางส่วนหายไปกลายเป็นขุยสนิมขึ้นแทน เพราะเหล็กทำปฏิกิริยากับอากาศออกซิเจน

๓. ดาราศาสตร์ (Astronomy)

เป็นวิชาว่าด้วยเทหวัตถุ คือ สิ่งที่มีรูปร่างบนท้องฟ้า (Heavenly bodies) เช่น ดวงอาทิตย์ (Sun), ดาวเคราะห์ คือดาวที่ไม่มีแสงสว่างในตัวเองอาศัยแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ เช่น โลกเราและดาวเคราะห์อื่น ๆ เช่น อังคาร พุธ พฤหัส ศุกร เป็นต้น ซึ่งเรียกว่า Planets, ดวงจันทร์ (Moons) ได้แก่บริวารของดาวเคราะห์ซึ่งโคจรรอบโลกเราในกำหนดเวลา ๑ เดือน ส่วนดาวเคราะห์อื่น ๆ บางดวงก็มีดวงจันทร์เป็นบริวารมาก เช่นพฤหัสบดีและเสาร์มีดวงจันทร์เป็นบริวาร ๙ ดวง ถึง ๑๑ ดวง, ดาวตกหรือผีพุ่งไต้ (meteors) และดาวคือดวงอาทิตย์อื่น ๆ อีกมากมาย แต่อยู่ไกลออกไป เราจึงเห็นเป็นเพียงดาวดวงหนึ่ง ๆ ซึ่งคล้ายไม่มีความหมายอะไร แต่บางดวงโตกว่าดวงอาทิตย์ของเราตั้งพันเท่า ล้านเท่าก็มี

๔. ธรณีวิทยา (Geology)

วิชานี้ว่าด้วยโครงสร้างส่วนประกอบและประวัติของโลก แบ่งสาขาใหญ่ออกเป็น ๒ คือ ธรณีวิทยาทั่วไป (General Geology) กับ ธรณีวิทยาประวัติศาสตร์ (Historical Geology) ซึ่งแต่ละสาขายังแบ่งเป็นอนุสาขาออกไปอีกมาก

๕. อุตุนิยมวิทยา (Meteorology)

วิชานี้ว่าด้วยการศึกษา ให้ความรู้ความเคลื่อนไหวและปรากฏการณ์ของบรรยากาศ (Atmosphere) คืออากาศรอบ ๆ โลกเราว่าในลักษณะเช่นไร จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของอากาศทั่วไปและภูมิอากาศ ในการนี้จะต้องศึกษาให้รู้อุณหภูมิ ความกดดันของอากาศ ทิศทางและความเร็วของลม ต้องมีเครื่องวัดอุณหภูมิ เครื่องบันทึกแสงอาทิตย์ เครื่องวัดน้ำฝนและหิมะ เครื่องวัดความกดของอากาศ เป็นต้น

เป็นอันได้เห็นเค้าโครงของวิทยาศาสตร์กายภาพย่อ ๆ ดังได้อธิบายมาแล้ว ต่อไปจะกล่าวถึงวิทยาศาสตร์ชีวภาพพอเป็นทางพิจารณา

๖. วิทยาศาสตร์ชีวภาพ

วิทยาศาสตร์ประเภทนี้ว่าด้วยสิ่งที่มีชีวิต ทั้งพืชและสัตว์ จึงแบ่งสาขาใหญ่ออกเป็น ๒ คือ ๑. พฤกษศาสตร์ (Botany) ว่าด้วยพืชและต้นไม้ทุกชนิด ๒. สัตววิทยา (Zoology) ว่าด้วยสัตว์ทุกชนิดตั้งแต่สัตว์เซลล์เดียวจนสัตว์หลายเซลล์

๑. พฤกษศาสตร์ (Botany)

เป็นวิชาว่าด้วยพืชพันธุ์ไม้ทุกชนิดแบ่งออกไปอีกหลายสาขาเช่น :-

(๑) Bacteriology วิทยาแบคทีเรีย เป็นวิชาว่าด้วยจุลินทรีย์ ซึ่งจัดอยู่ในประเภทพืช ต้องมีเรื่อง ที่ศึกษาเช่น แบคทีเรีย ไวรัส ยีสต์ รา และพืชเซลล์เดี่ยวต่าง ๆ

(๒) Mycology วิทยามันโท วิชาว่าด้วยเห็ดราต่าง ๆ

๒. สัตววิทยา (Zoology)

เป็นวิชาว่าด้วยสัตว์ทุกชนิด แบ่งไปอีกหลายสาขาเช่น :-

(๑) Protozoology วิทยาโปรโตโซ ว่าด้วยสัตว์ในชั้นปฐมภูมิหรือชั้นแรก อันได้แก่สัตว์

เซลล์เดียวเป็นต้น

(๒) General Zoology สัตววิทยาทั่วไป ซึ่งแบ่งออกเป็นวิชาว่าด้วยแมลงหรือกีฏวิทยา (Entomology) และวิชาว่าด้วยนก (Ornithology) วิชาว่าด้วยปลาซึ่งเรียกว่า มินวิทยา (Ichthyology) วิชาว่าด้วยหอย (Conchology) วิชาว่าด้วยไข่ (Oology) และอื่น ๆ

ฯลฯ

นอกจากนั้นในพฤกษศาสตร์และสัตวศาสตร์นี้ ยังมีวิชาการเพื่อศึกษารายละเอียดทั้ง ๒ แขนงตามลำดับดังนี้:-

(๑) วิชาว่าด้วยโครงสร้าง หรือ **สัณฐานวิทยา (Morphology)**

(๒) วิชาว่าด้วยการจัดประเภททั้งของพืช และสัตว์ที่เรียกว่า Taxonomy

(๓) วิชาว่าด้วยการทำงานของอวัยวะ ร่างกายทั้งของพืชและสัตว์ หรือ **สรีรวิทยา (Physiology)**

(๔) วิชาว่าด้วยความเคยชิน แหล่งที่อยู่ และความเกี่ยวข้องกันในระหว่างพืชต่อพืช และสัตว์ต่อสัตว์ที่เรียกว่า **นิเวศวิทยาหรือ Ecology**

(๕) วิชาว่าด้วยการศึกษาพัฒนาการแห่งชีวิตของแต่ละชนิด ซึ่งเรียกว่า **วิทยาเอ็มบริโอ (Embryology)**

(๖) วิชาว่าด้วยการศึกษาถึงอดีตประวัติเพื่อจะรู้ว่า พืชหรือสัตว์ชนิดนี้อยู่ในประเภทไหน ซึ่งต้องการหลักฐานแม้จากซากเหลือในดินในหิน เพื่อให้อธิบายได้ถูกต้องเรียกว่า **Palaeontology**
หมายเหตุ : การจัดประเภทวิทยาศาสตร์นี้ใช้หลักฐานในหนังสือทางวิทยาศาสตร์หลายเล่ม เฉพาะหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ชีวภาพใช้บทความของศาสตราจารย์ J. Arthur Thomson การใช้คำบัญญัติทางวิทยาศาสตร์ ได้ใช้ตามที่รัฐบาลเคยประกาศในราชกิจจานุเบกษา การที่ได้รวบรวมประเภทวิทยาศาสตร์โดยแสดงหมวดหมู่เช่นนี้เพื่อสะดวกในการเข้าใจวิชานี้ ซึ่งฝรั่งเองก็มีได้รวบรวมไว้โดยสิ้นเชิง เป็นแต่แต่งตำราว่าด้วยอะไรก็กล่าวเฉพาะวิชานั้น ๆ โดยส่วนเดียว

ค. วิทยาศาสตร์ทางสังคม

ถ้าจัดวิทยาศาสตร์เป็นเพียง ๓ ประเภท วิทยาศาสตร์ทางสังคมทุกอย่างก็ต้องเอาไปรวมไว้ในวิทยาศาสตร์ชีวภาพ ถ้าแยกออกเป็น ๓ อย่าง วิทยาศาสตร์ทางสังคมก็มีหลายสาขาอยู่เหมือนกันเช่น^๑ :-

(๑) สังคมวิทยา (Sociology)

(๒) มนุษยวิทยา (Anthropology)

(๓) เศรษฐศาสตร์ (Economics)

(๔) ทฤษฎีวิทยา (Penology) ว่าด้วยการลงโทษ

(๕) ภาษาศาสตร์ (Linguistics)

(๖) จิตวิทยาสังคม (Social Psychology)

(๗) จริยศาสตร์ (Ethics)

ฯลฯ

สรุปความฝ่ายวิทยาศาสตร์

เป็นอันว่าเราได้อ่านแผนที่สังเขปของวิทยาศาสตร์ทุกสาขาแล้ว ขอบเขตของวิทยาศาสตร์อาจแบ่งได้เป็น ๓ ประการ คือ :-

๑. ว่าด้วยอาณาจักรแห่งสิ่งที่ไม่มีชีวิต และพลังงานตั้งแต่หยดน้ำค้าง จนถึงดวงดาว ตั้งแต่เรื่องของไฟฟ้าจนถึงกฎแห่งการถ่วง เรียกว่า **สากลบริเวณ (Cosmosphere)**

๒. ว่าด้วยอาณาจักรแห่งพืชและสัตว์ เรียกว่า **ชีวนบริเวณ (Biosphere)**

๓. ว่าด้วยสังคมมนุษย์รวมทั้งสถาบัน ขนบประเพณีมรดกทางสังคม (วัฒนธรรม) ศิลปวรรณคดีและผลิตผลต่าง ๆ เรียกว่า **สังคมบริเวณ (Sociosphere)**

การแบ่งออกเป็น ๓ บริเวณนี้ แบ่งตามข้อคิดของศาสตราจารย์ J. Arthur Thomson

ต่อไปนี้จะได้อ่านถึงขอบเขตแห่งพระพุทธศาสนาบ้าง แล้วจึงจะเริ่มวิจารณ์กันในภายหลังว่าพระพุทธศาสนาจะเปรียบเทียบกับวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร

ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เราย่อมบัญญัติโลก เหตุให้เกิดโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายอันมีประมาณว่าหนึ่งมีสัญญา มีใจครองนี้เอง” โรหิตัสสสูตร พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๘๙

ถอดความแห่งพระพุทธภาษิตนี้ คงได้ความว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมบัญญัติวินัยลงที่มนุษย์ ซึ่งมีกายประมาณว่าหนึ่ง มีใจครองนี้ โดยทรงย่อโลกทั้งโลกให้มาอยู่ที่ร่างกายและจิตใจ แม้เหตุให้เกิดโลก ความดับโลกและข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ก็ทรงย่อมารวมที่ร่างกายจิตใจเช่นเดียวกัน

เป็นอันสรุปความไว้ขั้นหนึ่งก่อน ว่าขอบเขตแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนนั้น แม้จะมีหลักธรรมวิจิตรพิสดารอย่างไร ก็รวมเป็นข้อปฏิบัติที่ร่างกายจิตใจทั้งสิ้น แม้อุดมคติสูงสุดก็อยู่ที่พ้นไปจากร่างกายจิตใจ ไม่ต้องตกอยู่ในสภาพวนเวียนต่อไปเมื่อเป็นเรื่องขึ้นต้นลงท้ายด้วยร่างกายจิตใจ และพ้นจากร่างกายจิตใจเช่นนี้ เราจึงสังเกตได้ว่า หลักพระพุทธศาสนา ๓ ประการคือ:-

๑. เว้นความชั่ว

๒. ทำความดี

๓. ชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว

เป็นเรื่องอยู่ภายในขอบเขตของร่างกายและจิตใจดังกล่าวแล้ว

แม้พระพุทธศาสนาจะสอนอยู่บนขอบเขต แห่งร่างกายและจิตใจ แม้พระพุทธศาสนาจะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายและจิตใจว่ามีส่วนกระทบถึงกัน คือกายเดือดร้อนก็เป็นเหตุให้ใจผิดปกติได้ หรือเมื่อใจเดือดร้อนก็เป็นเหตุให้กายผิดปกติได้ดังนี้ก็จริง แต่ถ้าจะพิจารณาดูว่าพระ

พุทธศาสนาสอนหนักแน่นไปในเรื่องอะไรแล้ว ก็จะได้เห็นว่า ปัญหาเรื่องจิตใจได้รับความสนใจจากพระพุทธศาสนาอยู่เป็นพิเศษ ดังข้อความในพระพุทธานุญาตที่ว่า :-

๑. โลกอันจิตย่อมนำไป คือมีจิตเป็นผู้นำ (จิตฺเตน นียติ โลโก)^๑

๒. ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า (มโนปฺพพฺพคฺมา ธมฺมา)^๒

จากพระพุทธานุญาตนี้ เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาสอนกันว่า ไม่ว่าโลกหรือธรรมล้วนมีจิตใจเป็นผู้นำทั้งสิ้น เมื่อจิตใจเป็นผู้นำ การอบรมขัดเกลาจิตใจจึงเป็นเรื่องสำคัญในการปฏิบัติเมื่อรักษาจิตอย่างเดียวกันก็ชื่อว่ารักษาอย่างอื่นด้วย ดังข้อความอันเป็นพระพุทธานุญาตว่า

“ดูก่อนคฤหบดี! เมื่อบุคคลรักษากิจได้แล้วก็ป็นอันรักษาทั้งกายกรรม ทั้งวจีกรรม ทั้งมโนกรรม- เปรียบเหมือนเรือนยอด เมื่อมุงหลังคาดีแล้วก็ชื่อว่ารักษาไว้ได้ทั้งยอดเรือน ทั้งกลอนเรือนทั้งฝาเรือน”^๓ (คำว่ากลอนเรือน หมายถึงโครงไม้อันเป็นที่รองรับสิ่งที่มุงเช่นหญ้าหรือจาก)

ความมุ่งหมายทางพระพุทธศาสนา

เมื่อกล่าวโดยทั่วไป ความมุ่งหมายทางพระพุทธศาสนาก็คือ ประโยชน์ ซึ่งอาจแบ่งประโยชน์ดังกล่าวได้เป็น ๓ ประการคือ :-

๑. ประโยชน์ปัจจุบัน ได้แก่การตั้งตัวได้ทางโลกเป็นหลักฐาน

๒. ประโยชน์อนาคต ได้แก่การตั้งตัวได้ทางศีลธรรม เป็นเหตุช่วยให้การตั้งตัวทางโลกเป็นไปโดยราบรื่นไม่ล่มจม ทำให้อนาคตแจ่มใส และได้หลักศีลธรรมเข้าค้ำจุน

ประโยชน์อย่างยิ่ง หรืออย่างสูงสุด ได้แก่การสามารถดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้โดยเด็ดขาด ไม่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของความชั่วทางจิตใจ และความทุกข์ร้อนกลัดกลุ้มอีกต่อไป

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาเมื่อย่อให้สั้นที่สุด หรือกล่าวแต่แก่นแท้ ๆ ก็มีประโยชน์อย่างยิ่ง ข้อที่ ๓ เป็นข้อสำคัญที่สุด แต่เรียกชื่ออีกสำนวนหนึ่งว่า วิมุตติ (ความหลุดพ้น) ดังพระพุทธานุญาตว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มหาสมุทรมียมิตเดียว คือรสเค็มฉ่ำในใจ ธรรมวินัยก็มีมิตเดียวคือ วิมุตติ ความหลุดพ้นฉนั้น”^๔

ความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนา หมายถึงหลุดพ้นจากกิเลส (ความชั่วในจิตใจ ทำจิตใจให้เศร้าหมอง) อย่างหนึ่ง หลุดพ้นจากความทุกข์ อันแบ่งออกเป็นทุกข์ประจำ กับทุกข์จรอีกอย่างหนึ่ง ความหลุดพ้นอาจมิได้ชั่วขณะหรือด้วยอำนาจคุณธรรมบางอย่าง อาจเป็นความหลุดพ้นชนิดเด็ดขาดก็ได้ จะบรรลุลความหลุดพ้นขึ้นไ้หนย่อมขึ้นอยู่กับความประพฤติปฏิบัติที่จะเป็นเหตุละความชั่วในจิตใจได้มากน้อยเพียงไร

๑. สังยุตตนิกายสคาถวรรค เล่ม ๑๕ หน้า ๕๔

๒. ธรรมบท เล่ม ๒๕ หน้า ๑๕

๓. ดิกนิบาตอังคตุตตรนิกาย เล่ม ๒๐ หน้า ๓๓๕

๔. อุทาน เล่ม ๒๕ หน้า ๑๕๘

ผู้เขียนขอตั้งหลักไว้สั้น ๆ อย่างนี้ก่อน เมื่อถึงคราวอธิบายเปรียบเทียบจะได้ชี้ให้เห็นเป็นข้อ ๆ ไป

สรุปความ

พระพุทธศาสนาสอนข้อปฏิบัติรวมทั้งร่างกายและจิตใจ แต่ในส่วนสำคัญเน้นในเรื่องจิตใจเป็นพิเศษ ความมุ่งหมายในการสอนนั้น เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์ ๓ ชั้น และชั้นสูงคือประโยชน์อย่างยิ่งได้แก่ ความพ้นทุกข์โดยเด็ดขาด ซึ่งเป็นอุดมคติสูงสุด

เพราะเหตุที่พระพุทธศาสนา สอนให้จัดการกับจิตใจเป็นพิเศษจึงมีข้อปฏิบัติเกี่ยวกับจิตใจอยู่เป็นอันมาก ทั้งเป็นข้อปฏิบัติประกอบด้วยเหตุผล ซึ่งผู้ฟังอาจตรองตามและพิสูจน์ทดลองให้เห็นจริงได้ ชาวตะวันตกผู้หันมานับถือพระพุทธศาสนา จึงขนานนามให้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ (Spiritual and Mental Science)

แนวนานระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

จากการแยกพูดถึงวิทยาศาสตร์พร้อมด้วยรายละเอียดและขอบเขตก่อน แล้วจึงพูดถึงพระพุทธศาสนาพร้อมด้วยขอบเขตตลอดจนจุดมุ่งหมาย เพื่อให้เห็นว่าทางไหนมุ่งไปในทิศทางของตนอย่างไร เช่นนี้แล้ว เวลาเปรียบเทียบเราจะได้ไม่หลง จะได้ไม่เกินที่ให้พระพุทธศาสนาต้องคล้อยตามวิทยาศาสตร์ไปทุกอย่าง หรือเกินที่ให้วิทยาศาสตร์ต้องอนุโลมตามพระพุทธศาสนาไปทุกฝีก้าว แต่ละอย่างก็มีทิศทางและความมุ่งหมายของตนเอง ความลงรอยกันจึงอยู่ที่วิธีการและหลักการ ไม่ใช่ในเนื้อหาของแต่ละอย่างเมื่อเราเข้าใจเช่นนี้ก็อาจเข้าใจพระพุทธศาสนา และวิทยาศาสตร์ได้ทั้งสองอย่างไม่ลำเอียง หรือไม่เอาความรู้ด้านเดียวมาพูดข่มอีกฝ่ายหนึ่งให้หมดความสำคัญลงไป การรู้ด้านเดียวนี้เสียประโยชน์มาก อาจทำให้เข้าใจผิดอะไรต่ออะไรไปได้อย่างสำคัญดังจะกล่าวชี้ให้เห็นข้างหน้า

เท่าที่ชาวตะวันตกได้พิจารณากันแล้วได้ลงความเห็นไว้ว่า วิชาวิทยาศาสตร์ทางโลก เป็นวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ส่วนพระพุทธศาสนาเป็นวิทยาทางจิตใจ

ผู้เขียนขอนำข้อความในหนังสือ What is Buddhism? (พระพุทธศาสนาคืออะไร?) ฉบับของพุทธสมาคมลอนดอน หน้า ๑๙๑ ถึง ๑๙๒ มาแปลเสนอท่านผู้อ่านดังต่อไปนี้ :-

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายหลักทั่วไปแห่งจิตใจในฐานะเป็นมูลฐานแห่งคำสอนของพระองค์ ส่วนโลกทางวัตถุเป็นเขตแดนของนักวิทยาศาสตร์ในสมัยปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างโลกทางจิตใจกับทางวัตถุทั้ง ๒ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหา กับสิ่งที่สะท้อนไปจากเนื้อหา ผู้ศึกษาสิ่งหนึ่งโดยอุปมา (analogy เปรียบเทียบ) และโดยอนุมาน (inference คาดจากเหตุผล) ย่อมได้รับความรู้ถึงอีกสิ่งหนึ่งด้วย เพราะทั้งพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ มีรากฐานอยู่บนการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ (ในแนวทาง) ของตนเองโดยลำดับ ในการสรุปผลจึงมีสภาพอันเข้ากันได้ วิทยาศาสตร์แปลว่า “ความรู้” และพระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนว่า ความรู้ธรรมต้องได้มาโดยการวิเคราะห์, ทดลอง และหาเหตุผล เช่นเดียวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาทุกวันนี้, ไม่ใช่ความเชื่ออย่างงมงายในลัทธิศาสนาหรือโดยความเชื่อที่ไม่ใช่เหตุผล กล่าวโดยย่อพุทธศาสนิกชนจึงเชื่อว่า เป็นนักวิทยา

ศาสตร์ทางวิญญาณหรือทางจิตใจ"

เมื่อฝรั่งที่นับถือพระพุทธศาสนา ภาคภูมิใจตนเองถึงกับกล่าวว่าพุทธศาสนิกชน ชื่อว่าเป็นนักวิทยาศาสตร์ทางจิตใจเช่นนี้ เราจึงควรจะได้พิจารณากันต่อไปอีกในรายละเอียดว่า พระพุทธศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์อย่างไร เป็นอันขอสรุปไว้ในขั้นนี้ก่อนว่า แนวขนานระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ก็คือ พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ ต่างต้องการพิสูจน์ความจริงโดยมีเหตุผล โดยการสังเกตทดลอง โดยไม่ให้เชื่ออะไรอย่างมงาย พระพุทธศาสนามีแนวเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจส่วนวิทยาศาสตร์มีแนวทางวัตถุ จึงต่างเป็นแนวขนานของกันและกันด้วยประการฉะนี้

ความรู้สองด้านทำให้เข้าใจดี

เมื่อเราเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ฝ่ายจิตใจคู่กับวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันซึ่งเป็นฝ่ายวัตถุแล้วในบางกรณีควรเข้าใจความหมายในการใช้ถ้อยคำของแต่ละฝ่ายด้วย มิฉะนั้นจะเข้าใจสับสนกันไป

ขอยกตัวอย่างแห่งคำว่าธาตุ (elements) มีนักวิทยาศาสตร์บางคนซึ่งไม่เข้าใจหรือไม่เคยศึกษาพระพุทธศาสนาเคยกล่าวว่า ธาตุตามที่เข้าใจกันในพระพุทธศาสนานั้น เป็นความเข้าใจผิดและเป็นการไม่รู้จักรัธาตุที่แท้จริงธาตุที่แท้จริงนั้นจะต้องวิเคราะห์ลงไปถึงที่สุดได้โดยมีปริมาณเป็นแบบเดียวกัน จะวิเคราะห์อีกสักเท่าไรก็คงส่วนประกอบหรือโครงสร้างปรมาณู (atomic structure) อยู่เท่านั้นไม่เปลี่ยนแปลง ธาตุแต่ละชนิดในทางวิทยาศาสตร์ย่อมมีกำหนดของมันตายตัวแล้วตามที่นักวิทยาศาสตร์ค้นได้ คือมีน้ำหนักของแต่ละปรมาณูเท่ากัน โดยใช้น้ำหนักปรมาณูของธาตุไฮโดรเจนซึ่งเบาที่สุดเป็นหลัก จะแยกหรือทำการวิเคราะห์ทางเคมีให้มากไปกว่านั้นไม่ได้แล้ว เมื่อปรมาณูของแต่ละธาตุเป็นสิ่งมีน้ำหนัก (atomic weight) สิ่งซึ่งซึ่งไม่ได้ดวงไม่ได้จึงไม่จัดเป็นธาตุ การที่ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าธาตุทั้ง ๔ คือ ดินน้ำไฟลมเป็นธาตุแต่ละอย่าง ๆ นั้นนับว่าเข้าใจธาตุผิด เพราะดินก็ไม่ใช่อธาตุแท้ เมื่อแยกธาตุแล้วอาจพบว่าเป็นธาตุผสม คือมีธาตุต่าง ๆ หลายอย่างผสมกันเป็นดิน น้ำก็ไม่ใช่อธาตุแท้ เป็นสิ่งผสมระหว่างธาตุไฮโดรเจน ๒ ส่วน กับออกซิเจน ๑ ส่วน ไฟยังไม่ใช่อธาตุเลย เพราะไฟไม่มีน้ำหนัก ไม่มีขนาด ซึ่งไม่ได้ดวงไม่ได้ แยกหาปรมาณูไม่ได้ ลมก็เป็นธาตุผสม ระหว่างออกซิเจนไนโตรเจนและธาตุอื่น ๆ อีก ตกลงทางพระพุทธศาสนาจึงเข้าใจผิดเรื่องธาตุโดยประการทั้งปวง เหตุผลของผู้รู้ด้านเดียวนั้นฟัง ๆ ดูก็ทำให้เห็นจริงไปบ้าง แต่เมื่อได้ศึกษาให้รู้ความมุ่งหมายในการบัญญัติคำขึ้นใช้ในทางศาสนาแล้วก็จะหายเข้าใจผิดคือเราจะต้องรู้จักว่าคำจำกัดความหรือคำนิยาม (definition) ในแต่ละทางหรือแต่ละวิชานั้น ย่อมมีความมุ่งหมายต่างกัน บางครั้งใช้ศัพท์พ้องกันแต่ความหมายไปคนละอย่าง เช่นคำว่า อารมณ์ ในความหมายทางพระพุทธศาสนา มิได้หมายอย่างที่เราเข้าใจกันในภาษาไทยที่ตรงกับคำว่าความสะเทือนใจ หรือคำว่า emotion ในภาษาอังกฤษเลย ในภาษาไทยเรามีคำพูดว่า อารมณ์ดี อารมณ์ไม่ดี แต่ในทางพระพุทธศาสนา คำว่าอารมณ์หมายถึงสิ่งที่ผ่านมาจากตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ซึ่งได้แก่รูป (สิ่งที่เห็นได้ด้วยตา) เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องไว้ด้วยกาย), ธรรม

(สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เมื่อไทยเรานำคำนี้มาใช้จนเข้าใจกันว่าหมายถึงความสะเทือนใจไปแล้วก็ใช้ไป แต่ต้องรู้ไว้ว่านี่หมายความว่าภาษาไทย ไม่ใช่ความหมายในทางพระพุทธศาสนาทางพระพุทธศาสนาหมายถึงอีกอย่างหนึ่ง จะว่าใครผิดก็ไม่เชิง ต้องศึกษาให้รู้ความหมายไว้ ๒ ทางนั้นแหละจึงจะไม่ยุ่ง หรือคำอื่นอีก เช่น สงสาร ไทยเราใช้หมายความว่าเอ็นดู ใจโหวไปตาม หรือใจอ่อนคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ถ้าจะแปลคำนี้ตามความหมายทางศาสนาแล้วก็ไม่ตรงกันเลย เพราะในทางพระพุทธศาสนาหมายถึงการเวียนว่ายตายเกิด ตามศัพท์แท้ ๆ แปลว่าท่องเที่ยว คือท่องเที่ยวไปสู่ชาติกำเนิดต่าง ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น ทางศาสนาจะติคนที่ใช้ศัพท์นี้โดยไม่รู้ความหมาย หรือคนไทยจะโทษว่าทางศาสนาทำไมไม่ใช้ศัพท์ให้ตรงกับภาษาไทย ดังนั้นก็ไม่ถูกต้องด้วยกันทั้งสองฝ่าย ที่ถูกต้องจะรู้ความหมายของทั้งสองฝ่ายแล้วใช้ให้ถูกในทางของแต่ละฝ่าย นั้นแหละจึงจะเรียกว่ามีความรู้ไม่เป็นพิษแก่ตนเอง

คำว่า ธาตุ ในทางศาสนา ก็เช่นเดียวกัน มิได้หมายถึงสิ่งที่แยกออกไปอีก ไม่ได้ทางเคมีอย่างที่ว่าวิทยาศาสตร์หมายหากหมายถึงลักษณะที่เห็นได้ง่าย เข้าใจได้ง่าย แยกประเภทได้ง่าย ของสิ่งทั้งหลายในโลก ซึ่งศาสนาอาจเข้าใจได้ กล่าวคือสิ่งใดมีลักษณะแข็งแข็ง สิ่งนั้นจัดเป็นธาตุดิน สิ่งใดมีลักษณะเหลวหรือเอิบอาบสิ่งนั้นจัดเป็นธาตุน้ำ สิ่งใดมีลักษณะร้อน สิ่งนั้นจัดเป็นธาตุไฟ และสิ่งใดมีลักษณะพัดไปมาสิ่งนั้นจัดเป็นธาตุลม เมื่อจัดประเภทอย่างง่าย ๆ เช่นนี้ เวลาสอนคนให้พิจารณาสิ่งต่าง ๆ เพื่อสอนใจตัวเอง คนเหล่านั้นก็แยกประเภทแห่งสิ่งต่าง ๆ ที่ตัวพบเห็นให้เป็นส่วน ๆ ได้ตามลักษณะง่าย ๆ นั้น คงได้ผลดีในการสอนเพื่อไม่ให้ยึดถือในสัตว์ บุคคล ตัวตนเรา เขาเพราะมองเห็นลักษณะเพียงแข็งบ้าง เหลวบ้าง ร้อนบ้าง พัดไปมาบ้าง อย่างนี้ก็เห็นได้ว่าคำจำกัดความของศาสนามีประโยชน์และใช้การได้ดีในทางของตนอย่างไร ทางศาสนาไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะไปขัดขวางวัดปรมาณูของธาตุต่าง ๆ แบบวิทยาศาสตร์ และถ้าศาสนาจะสอนแบบวิทยาศาสตร์ก็จะเสียผลในการที่คนไม่สามารถจะแยกธาตุได้ง่าย ๆ เลย เพราะจะต้องมีเครื่องมือแยกธาตุทางเคมี ซึ่งจะยุ่งยากไม่น้อย ไม่เหมือนกับที่เข้าใจตามคำจำกัดความทางศาสนาอันอาจมองเห็นอะไรก็แยกธาตุได้ทันที นอกจากนั้นทางศาสนายังมีการกล่าวถึงธาตุทางจิตใจหรือนามธรรมด้วย เพราะฉะนั้นการรู้ทั้ง ๒ ทาง คือทั้งความหมายทางวิทยาศาสตร์ และความหมายทางศาสนา จึงดีกว่าเอาความหมายอย่างหนึ่งไปข่มอีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยความรู้เพียงด้านเดียว การชี้แจงเรื่องนี้จึงเป็นการข่มความเข้าใจไว้มาก่อน ในเมื่อเราจะเปรียบเทียบพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ต่อไป

ข้อที่พระพุทธศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์

ผู้เขียนขอประมวลหลักการที่ตรงกันระหว่างศาสนากับวิทยาศาสตร์เป็นข้อ ๆ เพื่อสะดวกแก่การพิจารณาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

๑. ทางพระพุทธศาสนาสอน ไม่ให้เชื่ออะไรอย่างมงายแต่ให้เชื่ออย่างมีเหตุผล มีการพิสูจน์ทดลองแล้วจึงเชื่อ วิทยาศาสตร์ก็สอนไม่ให้เชื่ออะไรอย่างมงาย ต้องมีการพิสูจน์ สังเกตทดลองเช่นเดียวกัน

๒. ทางพระพุทธศาสนาสอนว่าผลทุกอย่าง ย่อมมาจากเหตุ ไม่ใช่เกิดขึ้นลอย ๆ หรือบังเอิญ การที่โทษว่าบังเอิญนั้น เพราะยังหาเหตุไม่พบต่างหาก พระพุทธศาสนาจึงไม่สอน

ชัด ไปที่เทวดาหรือพระเจ้าว่าเป็นผู้ดลบันดาลแต่ชี้ไปที่การกระทำของแต่ละบุคคล ว่าเป็นเครื่องทำให้ดีให้ชั่วทางวิทยาศาสตร์ก็เชื่อว่าผลทุกอย่างย่อมมาจากเหตุไม่ใช่เกิดขึ้นลอย ๆ หรือบังเอิญ หรือเพราะอำนาจดลบันดาลทั้งหลาย การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์เป็นการค้นผลโดยสาวไปหาเหตุบ้าง ค้นเหตุแล้วสาวไปหาผลบ้าง

๓. ทางพระพุทธศาสนา สอนไม่ให้เชื่อหรือติดในโชคกลางต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งบูชาความจริงก็สอนไม่ให้เชื่อถือหรือติดในโชคกลางต่าง ๆ เช่นกัน คือต่างฝ่ายต่างสอนอย่างตรงไปตรงมา

๔. ทางพระพุทธศาสนาสอนให้เข้าใจลักษณะ ๓ ประการแห่งสิ่งทั้งหลายคือ ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เป็นแก่นสารตัวตน เพื่อให้ติดไม่ยึด ทางวิทยาศาสตร์ทั้งกายภาพและชีวภาพก็สอนให้เข้าใจถึงกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย และเมื่อวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ลงไปแล้วไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือสิ่งมีชีวิตก็ไม่มีแก่นสารตัวตนอะไรประกอบขึ้นหรือรวมขึ้นจากปรมาณูของธาตุต่าง ๆ นั้น อนึ่งเมื่อจะวิเคราะห์ไปให้ถึงที่สุดแล้ว ลงสุดท้ายก็เป็นพลังงานซึ่งไม่ใช่ตัวตนอะไรเลย การทำระเบิดปรมาณูก็คือการแยกปรมาณูเพื่อให้เกิดพลังงาน

๕. ทางพระพุทธศาสนาสอนว่า ผลซึ่งเกิดมาจากเหตุอันหนึ่งแล้ว อาจจะเป็นเหตุของผลอันอื่นต่อไปอีกได้เช่นการแสดงเรื่องวิฆฏะคือวน ๓ ได้แก่กิเลส เป็นเหตุให้ทำกรรม ๆ เป็นเหตุให้เกิดวิบาก ๆ เป็นเหตุให้เกิดกิเลส ๆ เป็นเหตุให้ทำกรรม ฯลฯ หรือทฤษฎีปัจจัยการที่ว่าวิชาเป็นเหตุให้เกิดสังขาร สังขารซึ่งเป็นผลนั้นเป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ วิญญาณซึ่งเป็นผลเป็นเหตุให้เกิดนามรูปต่อไปอีกเป็นต้น ทางวิทยาศาสตร์ก็สอนถึงความที่เหตุผลเกี่ยวโยงกัน เช่นเมล็ดพืชเป็นเหตุให้เกิดขึ้นไม้ ต้นไม้เป็นเหตุให้เกิดเมล็ดพืช หรือในการหาเหตุผลทางตรรกวิทยาที่เรียกว่า^๑ Sorites คือกระบวนการหาเหตุผลแบบลูกโซ่ยืดยาวเป็นทอด ๆ ซึ่งเข้าลักษณะปัจจัยการทางพระพุทธศาสนา

๖. พระพุทธศาสนาสอนว่าร่างกายของมนุษย์ที่รวมกันเป็นก้อนเป็นกองนั้น อาจแยกออกได้เป็นธาตุ ๔ คือมีลักษณะที่เห็นได้ง่าย ๆ ๔ อย่างคือ แขนแข็งเป็นดิน เอิบอาบเป็นน้ำ อบอุ่นหรือร้อนเป็นไฟ พัดไปมาเป็นลมเพื่อสอนใจไม่ให้ยึดถืออะไรมากนัก ทางวิทยาศาสตร์ก็ว่าร่างกายของมนุษย์ประกอบขึ้นด้วยธาตุต่าง ๆ มากมายหลายชนิด เป็นแต่วิธีกำหนดธาตุในทางวิทยาศาสตร์กำหนดประเภทด้วยจำนวนของปรมาณูไฟฟ้าคือโปรตอน อิเลคตรอน และนิวตรอนใน ๑ ปริมาณของธาตุอันมีส่วนประกอบไม่เหมือนกัน มีน้ำหนักต่างกันเช่นระหว่างธาตุตะกั่วทองแดงกับทองคำ ตะกั่ว ๑ ปริมาณมีจำนวนปรมาณูไฟฟ้า ๘๒ มีน้ำหนัก ๒๐๗.๒๑ (เท่าของไฮโดรเจน) ทองแดง ๑ ปริมาณมีจำนวนปรมาณูไฟฟ้า ๒๙ มีน้ำหนัก ๖๓.๕๔ (เท่าของไฮโดรเจน) ทองคำ ๑ ปริมาณมีจำนวนปรมาณูไฟฟ้า ๗๙ มีน้ำหนัก ๑๙๗.๒ (เท่าของไฮโดรเจน)

๗. พระพุทธศาสนากล่าวถึงดวงอาทิตย์ดวงจันทร์และโลกที่มีมนุษย์อยู่ว่า มิใช่มีเพียงเท่าที่มองเห็นด้วยตาจากโลกเรา แต่ยังมีอีกมากมาย ดาราศาสตร์ก็กล่าวว่าดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดาวเคราะห์แบบโลกเราที่อาจมองเห็นได้จากกล้องโทรทรรศน์นั้นมีจำนวนมาก หลักฐานของ

๑. ดู Textbook of Deductive Logic ของ Roy หน้า ๒๗๔-๒๗๕

พระพุทธศาสนาเรื่องนี้ปรากฏในสังขารูปัตติสูตรพระสูตรตันตปิฎกเล่ม ๑๔ หน้า ๒๒๑ และพระสูตรตันตปิฎกเล่ม ๒๐ หน้า ๒๙๒-๒๙๓

๘. พระพุทธศาสนากล่าวถึงกฎธรรมชาติของการดึงดูดว่า น้ำตกจากที่สูงย่อมไหลลงสู่ที่ต่ำ (อุหนฺโต อุทกํ ภูมฺมํ ยถา นิมนฺ ปวตตติ) คราวนี้กล่าวถึงเรื่องของจิตใจพระพุทธศาสนาแสดงว่ามีจิตที่ถูกกระแสโลกดึงดูดให้ไหลไปตามโลก ซึ่งเรียกว่า โลภียจิต และจิตที่สูงเหนือโลกหรือข้ามพ้นโลก แต่ไม่ใช่สูงขึ้นได้เองต้องมีวิธีการอบรมฝึกหัด จิตที่สูงข้ามพ้นจากกระแสโลกนี้เรียกโลกุตตรจิต ในวิทยาศาสตร์กายภาพแสดงว่าน้ำย่อมไหลลงที่ต่ำ แต่น้ำอาจไหลขึ้นที่สูงได้ถ้ามีแรงดูดหรือแรงผลักดัน ยิ่งกว่านั้นโดยอาศัยความร้อน^๑ น้ำกลายเป็นไอลอยขึ้นสู่ที่สูงกลายเป็นเมฆได้ในวิทยาศาสตร์ชีวภาพ เฉพาะวิชาจิตวิทยามีการแสดงถึงการยกไลเมน (Limen) ให้สูงกว่าสิ่งเร้า (Stimulus) ซึ่งพุง่าย ๆ ก็คือยกระดับจิตให้สูงกว่าอำนาจฝ่ายต่ำ

ลีลาแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์

การกล่าวถึงลีลาแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้เราได้มีโอกาสพิจารณาถึงการสอนอย่างมีเหตุผลและเป็นวิทยาศาสตร์ ในตัวของพระพุทธศาสนาเป็นข้อ ๆ ไป:-

(๑) ทฤษฎีเรื่องทำอะไรจึงจะหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่งใช้ศัพท์ว่า ของจริงอย่างประเสริฐ “อริยสัจ” ของพระพุทธศาสนามีลักษณะหรือลีลาเป็นวิทยาศาสตร์โดยสมบูรณ์ คือ:-

๑. แสดงผล คือความทุกข์ว่าได้แก่อะไร

๒. แสดงเหตุ คือความทะยานอยากว่าทำให้ทุกข์เกิด

๓. แสดงผล คือความดับทุกข์ว่าได้แก่ดับความทะยานอยากได้

๔. แสดงเหตุ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ที่เรียกว่าอริยมรรค หรือมรรคมืองค์ ๘

คุณลักษณะพิเศษในการแสดงเรื่องอริยสัจที่มีลีลาเป็นวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริงก็คือคำสรุปที่ว่า ตราบใดพระองค์ก็ยังมิได้ปฏิบัติได้ผลเห็นจริงในอริยสัจ ๔ ประการนี้ ตรานั้นพระองค์ก็ยังไม่ประกาศพระองค์ว่าตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอันแสดงว่าทฤษฎีอริยสัจ ไม่ใช่ทฤษฎีเฉย ๆ แต่เป็นภาคปฏิบัติที่ได้ประจักษ์ผลมาแล้วด้วย ฉะนั้นการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจในพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระองค์จึงเป็นการเริ่มต้นศักราชวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ

(๒) คำสอนเรื่องทางสายกลาง (The Middle Way) ซึ่งไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป เป็นการไม่ตกอยู่ในฝ่ายสุดโต่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (Extremes) ก็คือ คำสอนเรื่องมัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ (Moderation) คือความพอเหมาะพอควรก็ดี มีลีลาเป็นวิทยาศาสตร์ ก็เพราะในทางวิทยาศาสตร์เองถึงกับมีเครื่องมือต่าง ๆ เพื่อเป็นมาตรวัดความพอเหมาะพอดี เช่นวัดอุณหภูมิ วัดความเร็ว วัดความชื้น วัดกระแสไฟฟ้า และวัดความดันของไอน้ำ เป็นต้น เพราะความพอเหมาะพอดีย่อมเป็นเครื่องกันความผิดพลาดทั้งหลายได้เป็นอย่างดี

๑. โดยอธิบายเปรียบเทียบความร้อนนี้ตรงกับคำว่าตบะ ซึ่งแปลว่า เครื่องเผาหรือความเพียรในทางศาสนาเป็นเครื่องช่วยในการยกระดับจิตให้สูงขึ้น

(๓) คำสอนเรื่องปฏิจสมุปบาท ซึ่งแบ่งเป็นเหตุผลสายเกิดส่วนหนึ่ง เหตุผลสายดับส่วนหนึ่ง มองในแง่เกิดก็เป็นเหตุผลส่งต่อ ๆ กัน ให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ตลอดสายมองในแง่ดับ ก็เป็นเหตุผลส่งต่อ ๆ กันให้ดับสิ่งต่าง ๆ ตลอดสาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงอวิชชา (ไม่รู้ความจริงที่จะเป็นเหตุพ้นทุกข์ได้) ว่าเป็นรากเง่าฝ่ายเวียนว่ายตายเกิด และแสดงถึงอวิชชาตัวเดียวกันนั้นแหละว่าถ้าดับเสียได้ คือแก้ไขเป็นรู้ความจริงที่จะเป็นเหตุพ้นทุกข์ได้ ก็เป็นต้นเหตุให้ดับเรื่องเวียนว่ายตายเกิดต่อไปเป็นทอด ๆ การแสดงอย่างนี้มีลีลาเป็นวิทยาศาสตร์ ดังได้กล่าวไว้แล้วในข้อ ๕ ของการเปรียบเทียบข้อที่พระพุทธศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ แต่ในที่นี้ได้กล่าวถึงลีลาแห่งคำสอนว่าได้ให้เหตุผลติดต่อกันอย่างน่าสนใจ

จากการที่พระพุทธศาสนามีคุณลักษณะพิเศษ ที่มีคำสอนอันเป็นวิทยาศาสตร์ ไม่ให้เชื่ออย่างมง่าย นิยมให้มีการค้นคว้าพิสูจน์ทดลองนั้น ย่อมแสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ให้แนวทางวิทยาศาสตร์มาก่อนที่วิทยาศาสตร์ของโลกจะเกิดเป็นเนื้อเป็นตัวขึ้นอย่างไร

ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ ย่อมจะทราบดีว่านักวิทยาศาสตร์ได้ถูกทางการศาสนาจับฆ่าเผาไฟ เพราะความเชื่อไม่ลงรอยกันมากต่อมาก แต่ประวัติศาสตร์การบีบคั้นความเชื่อเช่นนั้นไม่มีในพระพุทธศาสนา

แม้ความคิดเห็นเรื่องสร้างโลก ทางพระพุทธศาสนาจะมีได้สอนไว้ให้เชื่ออย่างที่บางศาสนาถือเป็นหัวใจของศาสนาที่จะต้องให้มนุษย์เชื่อเรื่องพระเจ้าสร้างโลกก็ตาม แต่ในทางพระพุทธศาสนาก็สอนไว้เป็นกลาง ๆ ว่า สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลายย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย คำว่าเหตุปัจจัยในที่นี้เป็นคำกลาง ๆ นักวิทยาศาสตร์สาขาดาราศาสตร์เชื่อว่าหมอกเพลิง (Nebula) เป็นต้นเหตุให้เกิดดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์เป็นเหตุให้เกิดโลก โลกหรือดาวเคราะห์ (Planets) เป็นเหตุให้เกิดดวงจันทร์ ซึ่งเป็นการขัดกับบางศาสนา แต่ก็ไม่ขัดกับหลักเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ถ้าวางใจในวิชาวิทยาศาสตร์ก็จะทำให้ศึกษาเปรียบเทียบได้ดียิ่งขึ้น

บทสรุป

ข้อความสั้น ๆ เกี่ยวกับ

พระพุทธศาสนา

ข้อความที่กล่าวมาแต่ต้น ถึงคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนานั้นเป็นเพียงส่วนเล็กน้อยหรือสังเขป ถ้าจะกล่าวกันอย่างละเอียดพิสดารก็ควรจะเป็นหนังสือชุดเล่มโต ๆ หลายเล่ม อย่างไรก็ตาม เมื่อท่านอ่านมาจนถึงบทสุดท้าย ท่านก็คงได้รู้สึกบ้าง ไม่มากก็น้อย ว่าพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่ถ้าจะนับถือกันแล้ว ก็นับถือได้อย่างมีเหตุผลชวนให้นับถือ ทั้งเป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงว่าคนเราริเริ่มตนด้วยไม่มีอะไร แต่ถ้ามีความพากเพียรประกอบคุณงามความดีอยู่เสมอแล้วก็อาจเจริญก้าวหน้าได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้นศาสตราจารย์ผู้สอนศาสนาคงจะมีน้อยท่านที่กล้าเล่าประวัติส่วนตัวของท่านว่าเคยเป็นคนไม่ดีอะไรมาแล้วในอดีต แต่พระพุทธเจ้าของเราทรงรับว่าพระองค์ได้เคยทำอะไรต่ออะไรที่ไม่ดีมาในอดีตมากหลาย เคยตกนรกมาแล้ว ขึ้นสวรรค์มาแล้ว เพราะฉะนั้นพระองค์จึงมีพระเมตตากรุณาต่อบุคคลทุกประเภท ไม่ใช่มานั่งตั้งหน้าด่าคนไม่ดี หากเห็นอกเห็นใจและพยายามอย่างยั้งที่จะจูงคนไม่ดีให้สูงขึ้นกลายเป็นคนดีต่อไป

พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้ดูหมิ่นตน หรือทอดทิ้งตนให้พยายามก่อร่างสร้างตนทั้งทางเศรษฐกิจและทางศีลธรรมเพื่อเจริญควบคู่กันไป แม้ในการสอนเศรษฐกิจก็ยังมีการสอนเศรษฐกิจชั้นในหรือชั้นสูง คือให้มีคุณธรรมเป็นทรัพย์ที่เรียกว่า อริยทรัพย์ หรือทรัพย์ประเสริฐ

อนึ่งคุณลักษณะพิเศษที่น่ามากกล่าวในหนังสือเล่มนี้ได้เลือกที่ดีเด่นและไม่ซ้ำกับศาสนาอื่นโดยมากเพราะฉะนั้นหนังสือนี้ จึงมิได้แสดงหลักธรรมทุกอย่างในพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์โดยตรง ยังมีอยู่อีกหลายข้อหลายประการที่มีได้อธิบายไว้

ผู้เขียนได้เคยรวบรวมหลักพระพุทธศาสนาไว้อยู่ ๒๐ ข้อ พิมพ์ขึ้นเป็นการแพร่หลายแล้วเรื่องหนึ่ง ในโอกาสต่อไป อาจจะรวบรวมเพิ่มขึ้นและอธิบายโดยละเอียดอีกต่างหาก ในบทสรุปนี้ใคร่เสนอคำสั้น ๆ พรณนาว่าพระพุทธศาสนาสอนอย่างไรหรือสอนอะไรไว้ เพื่อเป็นคติเตือนใจเป็นการจบลงด้วยการประมวลข้อธรรมทางพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้:-

พระพุทธศาสนาสอนให้พยายามพึ่งตัวเอง ไม่ให้มัวคิดแต่จะพึ่งผู้อื่น

พระพุทธศาสนาสอนให้ทำความดีเพราะเห็นแก่ความดีไม่ใช่ทำด้วยความโลภ คืออยากได้สิ่งตอบแทน หรือทำด้วยความหลง คือไม่รู้ความจริงบางครั้งนึกว่าดีแต่กลายเป็นทำชั่ว

พระพุทธศาสนาสอนให้มีความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน ยิ่งสำหรับคฤหัสถ์ การตั้งเนื้อ
ตัวได้ต้องมีความขยันหมั่นเพียรเป็นข้อแรก

พระพุทธศาสนาสอนให้มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่นให้อาใจเขามาใส่ใจเรา ให้รู้จักเห็นอกเห็นใจ
ผู้อื่น

พระพุทธศาสนาสอนว่า การอยู่ในอำนาจผู้อื่นเป็นทุกข์ จึงสอนให้มีอิสรภาพ ทั้งภายนอก
และภายใน อิสรภาพภายใน คือไม่เป็นทาสของกิเลสหรือถ้ายังละกิเลสไม่ได้ ก็อย่าถึงกับปล่อยให้
กิเลสบังคับมากเกินไป

พระพุทธศาสนาสอนให้อาษะความชั่วด้วยความดี ให้ระงับแรงแด้วยการไม่จองเวร
และในขณะเดียวกัน ก็ให้พยายามทำตนอย่าให้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น ให้รู้จักผูกไมตรีเอื้อเฟื้อ
เผื่อแผ่กัน

พระพุทธศาสนาสอนให้ประกอบเหตุ คือลงมือทำเพื่อให้เกิดผลที่มุ่งหมาย ไม่ใช่ให้คิดได้ดี
อย่างลอยๆ โดยคอยฟังโชคชะตา หรืออำนาจลึกลับใด ๆ

พระพุทธศาสนาสอนให้ลงมือปฏิบัติเพื่อจะได้รู้แจ้งผลดีด้วยตนเองไม่ต้องเดาว่าเป็นอย่าง
นั้นอย่างนี้ ตราบใดยังเดาอยู่ ตรานั้นยังไม่ถือว่ารู้ความจริง

พระพุทธศาสนาสอนให้มีความอดทนต่อสู้กับความยากลำบากและอุปสรรคทั้งหลาย
ไม่เป็นคนอ่อนแอ พอพบอุปสรรคก็วางมือทิ้ง ถือว่าความอดทนจะนำประโยชน์และความสุขมาให้

พระพุทธศาสนาสอนมิให้เชื่ออะไอย่างงมงายไร้เหตุผล ให้ใช้ปัญญากำกับความเชื่ออยู่
เสมอ นอกจากนั้น ยังสอนให้รู้จักพิสูจน์ความจริง ด้วยการทดลองการปฏิบัติและการพิจารณา
อย่างถี่ถ้วน

พระพุทธศาสนาสอนกว้างกว่าเทศบาลและรัฐบาล คือเทศบาลปกครองท้องถิ่น รัฐบาล
ปกครองประเทศ โดยสอนให้มีโลกบาลคือธรรมอันปกครองโลก ได้แก่หิริความละอายแก่ใจและ
โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต

พระพุทธศาสนาสอนให้มีสติกับปัญญาคู่กัน คือให้มีเฉลียวคู่กับฉลาด ไม่ใช่เฉลียวอย่าง
เดียวหรือฉลาดอย่างเดียว จึงสอนให้มีสติกับสัมปชัญญะคู่กัน และถือว่าเป็นธรรมมีอุปการะมาก

พระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลมีความเจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ เช่นที่สอนให้เคารพในการ
ศึกษาให้มีการลำดับรับฟังมาก ให้คบหาผู้รู้หรือคนดีและสนใจฟังคำแนะนำของท่าน โดยเฉพาะ
ได้สอนว่าไม่สรรเสริญความหยาบอยู่ในคุณความดีสรรเสริญแต่ความเจริญก้าวหน้า

พระพุทธศาสนาสอนให้อื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทั้งทางวัตถุและทางน้ำใจ เพื่อจะได้อยู่เป็นผาสุก
ร่วมกันในสังคม

พระพุทธศาสนาสอนมิให้ปลุกศัตรูหรือมองเห็นใครต่อใครเป็นศัตรู โดยเฉพาะไม่สอนให้
เกลียดชังคนนับถือศาสนาอื่น จึงนับว่าเป็นศาสนาที่มีใจกว้างขวาง

พระพุทธศาสนาสอนมิให้ใช้วิธีอ่อนนอบบงสรวงเพื่อให้สำเร็จผล แต่สอนให้ลงมือทำเพื่อ
ให้เกิดผลที่มุ่งหมายนั้นให้ถูกทาง

พระพุทธศาสนาสอนให้มองโลกโดยรู้เท่าทันความจริงที่ว่า มีความไม่เที่ยงแท้ถาวร หนีอยู่ไม่ได้และไม่ใช่ว่าตัวคนที่พึงยึดถือ จะได้มีความปลอดภัย ไม่ยึดมั่นจนเกินไปซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้โดยง่าย

พระพุทธศาสนาสอนให้ถือธรรมคือความถูกต้องตรงเป็นใหญ่ ไม่ให้ถือตนเป็นใหญ่ หรือถือโลกเป็นใหญ่ พุดง่าย ๆ ก็คือไม่ถือบุคคลเป็นสำคัญแต่ถือธรรมหรือความถูกต้องตรงเป็นสำคัญ

พระพุทธศาสนาสอนปรมาตม คือประโยชน์อย่างยิ่ง คือให้รู้จักความจริงที่เป็นแก่น ไม่หลงติดอยู่ในความสมมติต่าง ๆ เช่นลลาภยศเป็นต้น แต่ในการเกี่ยวข้องกับสังคม ก็สอนให้รู้จักรับรองสมมติ ทางกายและวาจาตามสมควร เช่นเมื่อเข้าประชุมชนก็ให้ทำตนให้เข้าได้กับประชุมชนนั้น ๆ ให้ใช้ถ้อยคำให้ถูกต้องตามสมมติบัญญัติ ไม่ใช่เมื่อถือว่าไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาแล้ว ก็เลยเข้ากับใครไม่ได้ การที่พระพุทธศาสนายืนยันมาได้ ก็เพราะถึงคราวรับรองสมมติบัญญัติ ก็รับรองตามสมควร ถึงคราวสอนใจให้รู้เท่าสมมติบัญญัติ ก็ให้สอนใจมิให้ติดให้หลงจนเป็นเหตุมัวเมาจนมลาย

พระพุทธศาสนาสอนธรรมตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงธรรมชั้นสูง แต่ละประเภทเหมาะแก่จริต อหยาตัยและความสามารถของแต่ละคน เหมือนให้อาหารแก่เด็กอ่อนแก่เด็กโตตามความเหมาะสมนั้น

พระพุทธศาสนาสอนว่าปัญญา เป็นเครื่องส่องทางแห่งชีวิตที่นับเป็นแสงสว่างในโลก และได้สอนต่อไปว่าปัญญานั้นทำให้เกิดได้ ไม่ใช่ปัญญาตามบุญตามกรรม การทำให้เกิดปัญญาคือการคิด การศึกษาดับดับรับฟัง และการลงมือปฏิบัติอบรมให้เกิดปัญญา

พระพุทธศาสนาสอนหนักแน่นในเรื่องความเป็นผู้รู้คุณรู้คุณผู้อื่นและกตเวทิตอบแทนคุณท่านและสรรเสริญว่าใครมีคุณชื่อนี้ชื่อว่าเป็นคนดีและประพาสดีถึงเป็นสวัสดิมงคล

พระพุทธศาสนาสอนให้ดับทุกข์ โดยรู้จักว่าอะไรเป็นทุกข์อะไรเป็นต้นเหตุ และการดับความทุกข์ได้แก้ดับเหตุของทุกข์ รวมทั้งให้รู้จักข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับทุกข์ด้วย จึงถือว่าสอนเรื่องดับทุกข์ได้อย่างมีเหตุผล ซึ่งควรจะได้ศึกษาและปฏิบัติตาม

พระพุทธศาสนามิได้สอนให้ย่ำยี หรือฆ่าเดิมคนที่ทำอะไรผิดไปแล้ว ควรจะช่วยกันให้กำลังใจในการกลับตัวของเขา ไม่ควรดูหมิ่นเหยียดหยามพระพุทธเจ้าเองก็เคยทรงเล่าเรื่องความผิดของพระองค์ในสมัยยังทรงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ อันแสดงว่าตราบไฉยังมีกิเลส ตราบนั้นก็อาจทำชั่วทำผิดได้ แต่ข้อสำคัญถ้ารู้ว่าอะไรผิดอะไรชอบแล้วจะต้องพยายามกลับตัวให้ดีขึ้นเสมอ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้เห็นอกเห็นใจคนอื่น ผู้ที่ดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่นจะเพราะชาติสกุล เพราะทรัพย์ หรือเพราะเหตุอื่นใดก็ตาม ไม่ถือว่าปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาสอนว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วหว่านพืชเช่นใดก็ได้ผลเช่นนั้น จึงเท่ากับสอนให้หว่านแต่พืชที่ดี คือพยายามทำแต่กรรมดี พยายามละเว้นความชั่วทั้งหลาย

พระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักละอายใจตนเองและเกรงกลัวต่อความชั่วช้าทุจริต โดยถือว่าคุณธรรมทั้ง ๒ นี้ มีอยู่ในที่ใดย่อมคุ้มครองได้ตลอดทั่วทั้งโลก และจัดเป็นคุณธรรมของเทวดาด้วย

พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ความชั่วด้วยความดี ให้ระงับเวรด้วยการไม่จองเวร ให้ระงับ

ความโกรธด้วยความไม่โกรธ ใหม่ ๆ อาจทำได้ยากแต่ถ้าลองฝึกหัดทำดูบ้าง จะได้รับความเย็นใจ สงบร้อน หหมดเวรหมดภัย

พระพุทธศาสนาสอนว่า การคบเพื่อนที่ดีย่อมจะชวนกันไปในทางดี พระอานนที่เสนอว่า เป็นกึ่งพรหมจรรย์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นตัวพรหมจรรย์โดยสมบูรณ์ทีเดียว แสดงว่าทรงยกย่อง กัลยาณมิตรมาก

พระพุทธศาสนาสอนให้รักษากายวาจา ให้เรียบร้อยด้วยศีล ให้รักษากิจให้สงบไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสมาธิและให้รักษาจิตคือความเห็นมิให้ผิด ให้ไปตรงทางด้วยปัญญา ฉะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นข้อปฏิบัติตามลำดับต่ำสูงทางพระพุทธศาสนา

ด้วยปัญญา บุคคลอาจแก้ทุกข์ได้ด้วยปัญญา บุคคลย่อมมีแสงสว่างส่องทางชีวิตให้ดำเนินไปได้โดยราบรื่น ด้วยปัญญาบุคคลย่อมไม่ทำอะไรที่ผิดพลาด ปัญญาจึงเป็นที่มาแห่งคุณงามความดีทั้งหลาย

พระพุทธศาสนาสอนให้ผ่อนคลายความยึดมั่น ความถือตัวถือตนให้เหลือน้อยเท่าที่จะทำได้ คนยังมีความยึดถือหรือถือตัวถือตนมากเพียงใด ก็มีความทุกข์ความเดือดร้อนมากเพียงนั้น

พระพุทธศาสนาสอนให้รู้สภาพธรรมดา สามประการของสิ่งทั้งหลาย และให้พิจารณาด้วยปัญญาอยู่เสมอ นั่น คือความไม่เที่ยงถาวร (อนิจจตา) ความทนอยู่ไม่ได้ (ทุกขตา) และความเป็นของมิใช่ตัวตน (อนัตตตา) เพื่อเป็นทางปิดกั้นความกลัดกลุ้มเดือดร้อนทั้งปวง

พระพุทธศาสนาสอนว่า ถ้าไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไรดี เพราะข้อปฏิบัติมีมากเหลือเกิน ก็สอนให้ปฏิบัติเพียงอย่างเดียวคือให้รักษาคัมภีร์ครองจิตให้เป็นไปถูกต้องทาง เสร็จแล้วจะเป็นอันคัมภีร์ครองกาย วาจา และอื่น ๆ ไปในตัว

พระพุทธศาสนาสอนทางสายกลาง ระหว่างการทรมานตัวเองให้เดือดร้อน กับการปล่อยตัวให้หลงเกินไป และสอนทางสายกลางระหว่างความเห็นที่ัวเกี่ยวกับความเห็นที่ว่าขาดสูญ การสอนทางสายกลางนี้ ย่อมเป็นประโยชน์ในที่ทุกสถานอะไรก็ตามมากเกินไปหรือน้อยเกินไป ถึงเกินไปหรือหย่อนเกินไป ย่อมไม่ดี

พระพุทธศาสนาสอนให้รับฟังความคิดเห็นของคนอื่นบ้าง ไม่เป็นคนดีว่ายากสอนยาก คนที่ฟังความคิดเห็นของผู้อื่นย่อมมีโอกาสแก้ไขความผิดพลาดบกพร่องของตนเองอยู่เสมอ

พระพุทธศาสนาสอนเป็นวิฆชาทะ กล่าวคือ จำแนกตามเหตุผลที่แท้จริง เช่นเมื่อมีปัญหาว่าเชื่อว่าความจริงแล้วควรจะทำอย่างไรโดยไม่มีความขบเขตรหรือพระพุทธศาสนาสอนว่าความจริงที่จะพูดนั้นควรมีประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วยจึงค่อยพูดแล้วก็ควรรู้จักกาลเวลาที่จะพูดด้วย ไม่ใช่พูดพร่ำเพรื่อไป

พระพุทธศาสนาสอนว่า คนพาลมีการเพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง บัณฑิตมีการเพ่งโทษตัวเองเป็นกำลัง จึงแสดงว่าไม่ควรรู้อย่างเดียวแต่จะแก้ความไม่ดีของคนอื่นให้มากนัก ดูแต่ตัวเองให้ดีกว่าแล้ว จึงค่อยคิดแก้คนอื่นในภายหลัง

พระพุทธศาสนาเป็นที่มาแห่งวัฒนธรรม และสมบัติผู้ดีที่ละเอียดอ่อนและประณีตของโลก

พระพุทธศาสนาสอนให้สงบระงับ ไม่วุ่นวายและสอนให้เห็นว่าลาภสักการและชื่อเสียงนั้น ถ้าไม่รู้จักใช้ ไม่รู้จักพิจารณา ก็กลายเป็นของร้ายกาจหรือเป็นพิษได้

พระพุทธศาสนาสอนให้พิจารณาให้รู้เท่าทันเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างทำให้ชอบใจในครั้งแรก แล้วก่อทุกข์เดือดร้อนให้ในภายหลัง รูปพระพุทธเจ้าตอนผจญมารนั้นเป็นคติสอนใจดีมาก อารูชของพระยามารกลายเป็นดอกไม้รูปเทียนมาบูชา พระพุทธเจ้านี้แสดงว่าสิ่งที่เป็นพิษสำหรับผู้อื่น แต่เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาแล้ว ก็อาจเป็นดอกไม้รูปเทียนมาบูชาได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าไม่มีความเกิด ความแก่ ความตาย พระองค์ก็คงมิได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แสดงว่าเรื่องที่คนทั้งหลายเห็นเป็นของธรรมดา ก็ตาม เป็นของน่าเกลียดน่ากลัวก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงนำมาเป็นคติ หรือหาประโยชน์ได้จากสิ่งเหล่านั้นจึงมีคำกล่าวว่ามีผู้มีความรู้มองทุกอย่าง เป็นธรรมเหมือนหมอสู้สามารถมองต้นไม้ทุกอย่าง เป็นยารักษาโรคได้ทั้งสิ้น ฉะนั้น

พระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักเสียสละเป็นขั้น ๆ ให้สละสุขเล็กน้อยเพื่อสุขอันสมบูรณ์ ให้สละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ ให้สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต และให้สละชีวิตเพื่อรักษาธรรม เป็นการสอนให้ยกจิตใจให้สูงขึ้นในที่สุด

พระพุทธศาสนาสอนให้ยอมเสียเล็กน้อย เพื่อไม่เสียมาก เพราะฉะนั้น เมื่อมีเหตุอะไรเกิดขึ้น อันจะต้องเสียสละบ้างก็ควรพิจารณา ถ้าควรยอมเสียเล็กน้อยได้ ก็จะเป็นการตัดต้นเหตุที่ทำให้เสียมาก เป็นอย่างดี เพียงการทนเหตุการณ์เล็กน้อยกับทนไม่ได้แล้วก่อเรื่องขึ้น ก็จะเป็นตัวอย่างอันดีที่ให้วินิจฉัยเรื่องนี้ได้

พระพุทธศาสนาสอนว่า เมื่อมีสติ คือรักษากายวาจาให้เรียบร้อยได้ ย่อมเป็นอุปการะให้สมาธิเกิดได้เร็ว สมาธิคือการที่ใจตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน เมื่อมีสมาธิก็ช่วยให้เกิดปัญญาได้สะดวกขึ้น

พระพุทธศาสนาสอนว่าทุกคนที่เกิดมามีขวานเกิดมาในปากคนละเล่ม เป็นขวานที่ถ้าไม่รู้จักรักษาใช้ ก็จะฟันตนเองให้พินาศไปได้

พระพุทธศาสนาสอนรบยอขอให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท คือสอนไม่ให้ลืมนั่น ทะนงตน หรือขาดความระมัดระวัง ท่านถือว่าความประมาทเป็นทางแห่งความตาย และความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความไม่ตาย จึงควรตั้งอยู่ในความไม่ประมาททั่วกัน

